

Proza

Eerste bundel

Louis Couperus

editie H.T.M. van Vliet, J.B. Robert en Gerben Holwerda

bron

Louis Couperus, *Proza. Eerste bundel* (eds. H.T.M. van Vliet, J.B. Robert en Gerben Holwerda).
Uitgeverij L.J. Veen, Amsterdam/Antwerpen 1995

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/coup002proz02_01/colofon.htm

© 2009 dbnl / H.T.M. van Vliet / J.B. Robert / Gerben Holwerda

Voorrede

In den loop der jaren verschenen zoowel in Groot Nederland, als in Het Vaderland, als in de Haagsche Post - ook soms in De Telegraaf - kleinere novellen en schetsen allerlei aard van mijne hand. Het werd mij eene behoefte dit verspreide werk in een blijvender vorm vereenigd te zien en de Uitgevers Van Holkema en Warendorf - hoe weíinig uitgevers ook meestal om 'bundels' geven - waren niet ongenegen eene uitgave te beginnen van mijn verzameld Proza, waarvan thans het eerste deel aan het publiek wordt voorgelegd. Uit den aard der zaak is deze eerste Proza-verzameling er eene van verschillende schakeering en zullen de volgende zeker dit zelfde eenigszins veeltintige karakter vertoonen. Voor zoo ver het mogelijk is, voegde ik de aan elkaâr verwante novellen en schetsen in elkanders nabuurschap, maar het leek mij nutteloos die verschillende groepen wederom in den bundel te vereenigen onder aparte titels. De lezer bladere dus dezen bundel en, ik hoop, de volgende proza-verzamelingen door naar de gril zijner vingers en blikken. Hij behoeft niet van meet af te beginnen met lezen; hij beginne eenvoudiglijk waar zijn grillige doorbladering geboeid blijft en bladert, na enkele bladzijden vermeiens, weêr verder. Samenhang heeft hij niet van noode te zoeken; uit die eerste tuil 'Proza', die hem geboden wordt, kieze hij eene bloem of meerdere bloemen; uit deze handvol min of meer bonte steenen, hem voor gehouden, zoeken hij zelve of, tusschen zoo vele kristallen en amethysten, een diamantje stil schittert: aan hem, niet aan mij, zij het om dit te bevinden.

De Steeg, 12. VI.XXIII

Louis Couperus

Het stille geneucht

De donkere gracht lag toegevroren in den avond, waar een klare, wassende maan, als een brok diamant, in de lucht hing, toch niet klaar genoeg om veel meer licht te laten vallen dan alleen over de randen der oude daken, die kartelden tegen de lucht... en in de stukken ijs, als brokjes diamant ook, bij de weêr toegevroren wakken. En de schaatsenrijders, over de nauwelijks aangelichte gracht, reden, reden op en neêr: de huzaren, de jongens, de meisjes, alleen, twee aan twee, de handen kruislings of plotseling een lange sliert, van wie elkander vasthielden aan de heupen... En zij reden allen stil, bijna zonder een woord, zonder een kreet en alleen was even in den hoek van ieders oog, van ieders mondhoek een zalige glimp van geneucht... Om het ijs, om het, met kromme knieën, uitschuiven links en rechts, gladdig voortschuiven; om de handen ook op de heupen, die de achterste echter miste...

- Gedenk den baanveger! klonk telkens luider de kreet soms van wie niet mede genoot, maar veegde, veegde de baan schoon.

Een gillette, een lachje, even een bassiger mannewoord en het schoof weêr voort, zalig; zaligheid, die zich in woorden niet uitte... Rissen militairen schoven te samen, schoten te zamen vooruit, broederlijk de een vuisten geklampt aan den ander. Een artillerist reed er alleen, heel alleen, niet krommer van knie dan zwierig mannelijk was: hij reed, armen gekruist, de donkere gracht op en neêr, alsof hij een wel aangenamen plicht volbracht, sloeg uit, zwierde beentje-over, krulde om zichzelf lustig rond, bleef toen na een korten schuif stil staan, de beenen in de hooge laarzen even wat wijd.

- Gedenk den baanveger! drong die niet genoot.

Boven, op straat, aan den rand, stond een meisje. Zij had een paar schaatsen onder haar arm. Een bontje worgde haar halsje en een diep hoedje dreigde als een domper haar flikkerende oogjes te dooven.

- Kom je? lokte de artillerist naar boven, wijd op zijn beenen.

Zij kenden elkaâr niet, maar zij glimlachte.

- Spring maar, zeide hij.

Zij aarzelde nog even en sprong toen.

Er stond daar een stoel aan het einde der baan.

- Wil ik je schaatsen aanbinden?

Zij knikte van ja. Zij had al het zalige glimpje om den hoek van haar mond en ter zij in haar oog. Zij zat neêr en hij bond haar schaatsen aan.

- Willen we rijden? vroeg hij.

Zij knikte van ja; zij had nog geen woord gezegd. Zij reden naast elkaâr, kruislings de armen en zij reed wel goed, meende hij, maar zeide het niet. De handen, ongeschoeid, voelden warm in elkaâr, haar fijnere winkelmeisjes-handje in zijn ruwere artilleriste-hand. Het was warmer dan handschoenen aan, meenden zij beiden, maar zeiden het niet.

Toch zeide zij iets:

- Rij 's achter me...

Hij reed achter haar, zwierde haar voort, zijn twee artilleriste-handen strak om haar slanke heupjes. Zij wiegden zwierende voort. Nu was het heelemaal niet meer noodig wât ook maar te zeggen. Wie met hen mede schoven en schoten, heen en weêr terug, in telkens herhaalde ontmoeting, zeiden ook niets.

- Gedenk den baanveger!

Een lachje, een gillette, even een bassiger mannewoord... Zij beiden wiegden maar heen en weêr in het deemster over de gracht, waar de stil genietende silhouetten kwamen en gingen van het eene einde naar het andere.

Toen, met een rukje, draaide hij haar als een tolletje rond en stonden zij.

- Ik moet weg, zeide zij.
- Moetje weg?
- Ja, zeide zij.
- Mag je niet langer? vroeg hij.
- Neen. Van moê... Ik mag maar effentjes.
- Nou, dan... zeide hij, zich schikkende.
- Zij zette zich in den stoel; hij bond haar de schaatsen los.
- Zij stond op en ging naar de plank, die schuin lag.
- Dàg! zeide zij.
- Dàg! groette hij weêr.

Hij zag haar de plank op loopen en toen verdwijnen, over de straat, langs de gracht; zij had even nog een zijlinkschen blik, met een glimpje van na-geneucht.

Toen, alleen, reed hij, niet krommer van knie dan zwierig mannelijk was, de armen gekruist, de gracht weêr op, achter de sliert militairen... Maar omdat hij het wat koud ging krijgen stak hij een cigaretje op. En schoof hij zijn wanten aan.

- Gedenk den baanveger! klonk het alleen...

De eenzamen

I

De volle, bolle wind woei als een straf uitgeblazene adem de witte wolken over de stormige Adriatische zee en hare schaduwen somberden over de schuimig opkrullende kammen. Het was de late namiddag-melancholie van een Oktoberdag. Rosmonda, die gedwaald onder de pijnboomen had, ging langzaam, langzaam naar huis. Omdat de wind hare haren had los gewoeld, liet zij ze hangen, een fladderende amberkleurige vacht, over rug en schouders. Er gloeide een kleur op haar gezichtje, en er dwaalde een onbewust lachje om hare lippen: zij was reeds zeventien, maar zij scheen jonger, nauwelijks nog vrouw, bijna een kind, in hare witte blouse en grauwen rok.

Uit San Sepolcro klonk de klok. Het was van het kasteel, dat daar zijne oude massa verweerd stapelde tegen den donkerenden achtergrond van de PINETA - het pijnbosch - als de doffe galm van een doodsklok, die luidde langs klippen en zee en strand. Een zware, zwarte wolk hing achter de drie ongelijke torens van het kasteel. En Rosmonda zag over het breede voorterras een witte, gesluisde vrouw met langzamen pas de waai-doorwoelde plooien sleepen van haar gewaad en daar ginds als een schimme verworden in den vallenden avond...

De klok galmde niet meer. Rosmonda had niet op haar tappen gewacht om terug en naar huis te gaan; zij voelde het uur in de atmosfeer, aan de schemering der klagende pijnboomen, aan de

grauwere nachtkleur der golven. Zij behoefde zich niet te haasten om haar vader te vinden aan tafel. Zij kon rustig gaan, berekende zij. En zij ging, bijna dralende, steeds hare oogen gericht op de witte schimmevrouw, die heen en weêr, heen en weêr ging over het lange terras...

Rosmonda vond haar vreemd mooi, zoo als zij daar ging. Want om de boeken, die Rosmonda las en hare eigene droomen, bleven somtijds de vizioenen hangen als wolken voor Rosmonda's staarblik uit goud-bruine hinde-oogen, en zag zij soms de dingen, de menschen, het kasteel, de zee, de pijnboomen en de wolken zelve anders dan zij waren. En zij was zich dit bewust. Zij was zich bewust, dat zij de witte schimmevrouw, die daar ging, heen en weêr, heen en weêr, veel mooier zag dan zij was... dan zij zijn zoû, zoo zij haar dichter genaderd ware...

Want de witte schimmevrouw, die éven zoo mooi als transparant van doorzichtige blankheid geworden was, tegen den verweerden steen van het kasteel en onder de somberheid van de zwarte wolk, was, nu Rosmonda de treden opliep van het terras duidelijk herkenbaar als geen vizioen meer, maar als ZIA Addolorata... De schimmesluiers werden zwaarder, strenger, reëeler en plooiden nu duidelijk het witte Clarissegewaad neêr van de non... Zij liep daar, als in een droom van contemplatie, de donkere oogen gericht op den grond... Zij liep op en neêr, op en neêr, SUOR MARIA ADDOLORATA, Rosmonda's tante, zuster haars vaders, Astolfo. Sedert haar klooster der Clarissen te Foligno was opgeheven, had ZIA Addolorata haar intrek genomen in San Sepolcro, bij Astolfo, haar broêr.

- Er vielen de eerste druppelen, toen Rosmonda haar tante naderde...
 - De klok heeft geluid, zei de non.
 - Ik kom, ik kom... zei Rosmonda.
- En plotseling gedachtig aan haar losse haar, wond zij het haastig op.
- Het is los gewaaid, zei Rosmonda.
- De non zeide niets. Zij zag Rosmonda heel lang aan; hare don-

kere, zwarte oogen peilden in de goudbruine hinde-oogen en Rosmonda wist aan wie ZIA Addolorata dacht. Zij dacht aan Rosmonda's moeder...

Maar de non zeide niets. Hare donkere, donkere oogen, onder den witten kap, vulden alleen vòl weemoed. Rosmonda herinnerde zich, dat de donkere waterplas onder de pijnboomen, zoo de hemel bewolkte, dien zelfden weemoedblik had, òp naar de boomen. De non strekte uit hare witte mouwen twee wassen handen naar het hoofd van het meisje.

Rosmonda boog het hoofd. Zij legde het als in de twee wassen handen. En de non boog zich en kuste Rosmonda op het voorhoofd. Het was een kus als een gebed en Rosmonda voelde er zich onder vervromen. De kus vulde haar als met een plotse teeder blijde mystiek: een gouden wolkje in haar meisjeszieltje: wolkje, dat aanstonds vervaagde. De non zeide:

- Vader zal wachten...
- Ik ga, ik ga... murmelde Rosmonda.

Zij ging. Zij opende de middendeur van het terras. De vestibule van het kasteel was als een overdekten kloosterhof om de arkaden: boven die ronde bogen ging rond een galerij. Er was aan het koepelgewelf heel donkere fresco, niet zichtbaar meer in den avond. Er was aan de wanden bleekere grisaille in Renaissancestucco, dat afgebrokkeld was. Alleen uit de eetzaal glansde het licht van een hanglamp, en de donkere trappen, links en rechts, monumentaal en statig, schenen op te treden naar die donkere nacht van fresco zelve...

De deur van de eetzaal stond open en oude Beppo wenkte Rosmonda, dat haar vader reeds zat aan tafel. Zij trad binnen en zag dadelijk Astolfo.

- Goeden avond, vader...
- Kind...

Zij kuste hem op zijn voorhoofd. Zij deed het bijna met de zelfde zachtheid, de vrome aanzweeming, waarmee de non haàr gekust had. Haar kus aan haar vader was als een troost. Zij glimlachte hem toe en hij glimlachte. Zij zette zich links van hem. Filiberto was er nog niet.

- Wil ik hem halen? vroeg zij zacht.
- Hij zal wel komen, antwoordde Astolfo.

Rosmonda, aandachtig, zag naar haar vader, en zij vond hem heel mooi en zij dacht aan hare moeder. Rosmonda vond haar vader een jonge man. In zijn zwaar zwart haar was geen draad zilver. Zijn nauw voorhoofd was streng en effen. Zijn gelaat was gebruind en zijn neus recht en zuiver. Onder zijn donkere snor was zijn mond fijn, gevormd als een boog. Rosmonda dacht aan haar moeder...

Filiberto kwam binnen, mompelde: SCUSI en zette zich. Van Astolfo keek onderzoekend Rosmonda naar haar broeder. Ook Filiberto vond Rosmonda heel mooi, maar anders mooi dan haar vader. Zij vond haar vader mooi als een Grieksche heros en haar broeder deed haar denken aan een San Sebastiano. Hij was mat-bleek en droeg zijn haar lang. Hij was twintig jaar. En om zijn weeken mond was altijd die trek of de pijn hem doorschoot als met een pijl.

Rosmonda hield veel van beiden. Zij had gaarne hen beiden willen troosten, maar zij wist niet hoe en dat deed haar vaak weenen, in stilte. Nu zeide zij echter alleen:

- Ik heb naar je gezocht, Filiberto...
- Waarom?
- Om te wandelen, samen, langs de zee... Ik ben vèr geweest, vèr...
- Ik zou toch niet hebben willen wandelen... zeide Filiberto vaag.

Beppo diende een gerecht van koud vleesch in een rand van risotto. De eetzaal was heel groot, met twee immense notenhouten dressoirs tegen de witte kalkwanden, die vervaalden in vaagheid van schaduw. De hanglamp zeefde een dunne ronde atmosfeer van glans over de donkere kruin van Astolfo, het amberkleurige kopje van Rosmonda en den even donkerder bruinen haarlok van Filiberto. Achter hen was Beppo, staande, een oude, oude knecht, voorzichtig van gebaar als vreesde hij telkens te breken. In de knieën was hij als geknakt.

Men at weinig aan dit maal. Na het eenige gerecht at Astolfo een stukje kaas, snoepte Rosmonda enkele druiven, terwijl Filiberto reeds opstond en tuurde naar den regen, die nu ruischte in de vroege nacht. ZIA Addolorata nam haar maal in hare kamer, die was als een cel, in de grootste toren van het kasteel.

- Rosmonda, zeide Astolfo, nadat Filiberto, woordenloos, weg was geslipt; wat doe je van avond, kindje?

- Ik wilde lezen, in de bibliotheek.

- Je leest zoo veel...

- Het is mijn eenige plezier... als ik niet met u paard rijd...

- Zullen wij van avond rijden?

- In den regen en in de nacht? Ik zoû wel willen, vadertje, maar wij zullen het niet doen, om de arme paarden. Zij zullen nat worden en heel woest zijn.

- Wij zullen samen in de bibliotheek gaan.

- Goed vadertje, kom dan...

Zij gingen. Beppo droeg hen een lamp voor in de bibliotheek. De gang, die zij door gingen, was niet verlicht. Zij gingen langs een lange loggia, gesloten met glazen deuren en de regen kletste tegen de ruiten. Zij zagen de regenende nacht, grijs, grijs, hunne schaduwen vielen over de muren en braken op den vloer.

De bibliotheek was hol en somber; in open boekenkasten, op planken, rijden en stapelden slordig en stoffig zich de oude boeken.

- Wat lees je? vroeg Astolfo, die zich zette in een lederen leunstoel.

- Ik weet niet... zei Rosmonda, vaag zoekende langs de titels. Ik heb het boek uit over de Mythologie... van de oude goden... Dat is mooi...

- Rosmonda, zei Astolfo; kom eens hier...

- Waar...

- Zitten bij mij...

- Aan uw voeten?

- Als je wilt...

Zij sleepte een lederen kussen op den grond, zette zich, de

handen gevouwen om hare knie en zag op naar haar vader.

- Wat is er? vroeg zij.
- Kunnen wij niets doen aan Filiberto? vroeg de vader.
- Hij heeft een geheim, zei Rosmonda.

Astolfo glimlachte droevig.

- Ik weet niet... Zeer zeker is hij te eenzaam... Hij is nu reeds twee jaren thuis, nadat hij de marine-school te Livorno verliet... Wat moet er nu van hem worden, Rosmonda, hier, bij ons thuis... Waar denkt hij over... Wat wil hij... Hij doet mij leed.

- Hij heeft een geheim, zei Rosmonda.
- Hij rijdt niet met ons paard... Hij wil zelfs geen rijwiel hebben... Waarom is hij treurig en somber...
- Dat is zijn aard, legde Rosmonda ernstig uit. Hij is somber van aard.

Teruggetrokken en stil. En dan... hij heeft zijn geheim...

- Je moet hem dan dat eens zien te ontlokken...
- Hij zal het nooit zeggen...
- Hij heeft toch niets slechts gedaan... Hij is ook niet verliefd...
- Hij zal zijn geheim niet zeggen, hield Rosmonda vol. Zelfs niet aan ZIA. Zelfs niet biechten...
- Hij is niet gelukkig...

Rosmonda dacht na en zweeg: zij dacht na over wat 'geluk' was...

- Als ik wist wat hij wilde, ging Astolfo door.

Rosmonda zweeg.

- Maar ik weet het niet, hoorde zij haar vader zeggen. En jij, Rosmonda... wat wordt er van jou hier... op San Sepolcro??

- Hoe meent u? schrikte op Rosmonda.
- Je leven is hier treurig, meisje... Wil je niet naar Florence, bij tante en de nichtjes?

Die gaan naar bals...

Rosmonda glimlachte.

- En u dan?
- O, ik... *ik* blijf op San Sepolcro...
- Ik blijf met u, zeide Rosmonda en kuste haar vaders hand met een hartstochtelijken kus.
- Je zal hier nooit trouwen, zei Astolfo...

- Ik ben verliefd op u, zei Rosmonda en kuste Astolfo's hand op de zelfde plaats.
 - Geen dwaasheden zeggen, fronste Astolfo.
 - Het is waar...
 - Ik vrees, dat je heel éénzaam hier bent...
 - Ik wil niet weg, ik wil niet, klaagde zij als een kind. Toen zeide zij, heel ernstig:
 - Waarlijk, ik blijf bij u...
- Hij zag haar vol somberen twijfel aan.
 - Is u ook niet eenzaam? vroeg zij. Wij zijn allen eenzaam, misschien... sedert moeder weg is. Of misschien waren wij het al, toen *zij* hier nog was... en is zij daarom gegaan... Ik ben wel eens eenzaam... maar ik ben toch niet eenzaam... Ik heb zoo veel, zoo veel *in* mij... Ziet u, vadersje, wat ik wou... dat is, eens *in* u kunnen zien... diep *in* u... niet alleen maar in uw oogen...
- De vader streek haar over het amberkleurige, eenvoudig opgewrongen haar.
 - Mijn lief kind...
 - Wil ik u voorlezen?
 - Ja... goed...
 - Wat...?
 - Wat je wilt...
 - Uit het boek der Mythologie...?
- Zij was opgestaan, haalde het reeds...
 - De mythe van Myrrha? plaagde zij. Die verliefd was op haar vader...?
- Astolfo fronste.
 - Geen dwaasheden zeggen... Lees nu...
- Zij zette zich neêr aan zijne voeten met het boek.
 - Dan wat volgt, zeide zij; de mythe van Adonis, Myrrha's zoon en de liefde van Venus...
- Zij las. Het was een ouderwetsch boek over de oude mythen der eeuwig schoone goden van Hellas en Rome en zij waren er in verteld met een eenvoudige rust en ontroerende liefde. Rosmonda las duidelijk gearticuleerd en sierlijk voor, in een langzaam

muzikalen kadens der ouderwetsche frazeologieën. Er waren naïve momenten van blijde hartstochtelijkheid in, beschrijving van de passie der godin voor den jagersknaap. Rosmonda las die heel ernstig voor, met even vuriger stemklank. Tegen de groote, gordijnlooze vensters kletterden de regenstralen.

- Het zal zijn voor de geheele nacht, zei Astolfo.

Hij zuchtte diep op, strekte zich gemakkelijker, luisterde naar Rosmonda.

Aan zijne voeten zat zij, steeds ernstig, met haar groot perkamenten boek. Haar eene arm leunde over zijn knie. Zij had iets van een jonge Sibylle. Hare woorden in de holle atmosfeer der groote bibliotheek met de windrammelende ramen, waar tegen de regen ratelde, riepen op vizioenen van liefde en van rozen, van klagende smart daarna, als Venus Adonis' lijk vond, de flank doorboord door den slagand des evers... Astolfo liet zich wiegen op dat rythme van poëzie. Zijn eigen verdriet was zoo geheel verschillend van deze poëzie, dat Venus' smart niet de zijne verlevendigde... Toch dacht hij wel aan zijn vrouw, die hem verlaten had, en waar zij zoû zijn... Zeven jaar geleden had zij hem verlaten... met Tullio... Het scheen of hij haar nooit zoû vergeten... Het scheen of hij haar lief had als hij altijd haar lief had gehad, van den beginne, toen zij, zeventien jaar, zijn vrouw was geworden... Zoo oud als nu Rosmonda was... Rosmonda, die niet op haar geleek; ten minste...

- U hoort niet, vaders... Verveelt het u?

- Neen kind. Je leest heel mooi. Je stem is muziek...

- De éénige muziek die ik maak, schertste Rosmonda.

- Maar het is reeds laat...

- Verlangt u naar bed...

- Langzamerhand...

Hij verlangde niet naar bed, maar hij verlangde alleen te zijn. Hij verlangde te denken zijn altijd zelfde gedachten van langdurig, langdurig verdriet. Zij waren als een geheime wellust geworden.

Rosmonda nu stond op, sloot het boek, nam de lamp, geleidde haar vader, de lange gang door, langs de glazen loggia; het re-

gende steeds en hunne schaduwen vielen weêr tegen de kalkwanden, vergleden en braken over den vloer... Maar de huiskapel stond open en er brandde een kleine lamp voor het groote, zwarte crucifix en de non lag er voor geknield, in gebed. Zij was er in de nacht als een vizioen, blank, een schimme gelijk, de witte plooien van haar gewaad aangeveegd met het gelige lampelicht. En in de naakte, kalkblanke kapel was alleen het ontfermend gebaar der opene armen van den ivoren Christus, geklampt aan zijn zwarte kruis. Op de teenen, om de non niet te storen, gingen Astolfo en Rosmonda voorbij...

Astolfo kuste Rosmonda bij zijne deur en zij ging met de lamp naar haar eigen vertrek. Hij bewoonde hier twee groote kamers. Er waren weinig meubels en de kamers waren kil en hoewel er een groote schouw was in de eene kamer, stookte hij nooit. Er was in de groote slaapkamer nauwelijks een bed, een kast, een waschtafel en de weinige meubels stonden vreemd, verloren zich. Er was fijn stucco-werk aan het gewelfd plafond der andere kamer en de karyatiden van de schouw waren marmeren sirenen, die krulden de staarten omhoog en droegen op de staartvinnen de schoor-steentafel, sierlijk en ernstig.

Over een groote tafel slingerden eenige papieren, couranten, een boek. Deze kamer spiegelde als weêr het leven van een man, die niet meer leefde, dan werktuigelijk, het leven van het lichaam en der zinnen. Er was in deze groote, naakte kamers de onverschilligheid van den bewoner voor alle fysieke welbehagelijkheid in comfort, gezelligheid, toilet. Het waren kamers, waar de bewoner sliep, las, schreef en zich kleeedde, als vreemd aan wat hij er deed.

In der daad wrong geheel Astolfo's leven zich samen in de geheime wellust zijner eenzame gedachten.

Hij was een sterke, nog jonge man, die er jeugdig en kalm uit zag. In de lijn zijner viriele silhouet was zijn zielsleven niet te speuren. Zijn gelaat was als een masker. De kalme bewegingen van zijn groote lichaam openbaarden niet de eindelooze smart. Zijn blik was donker en koud en zijn gebaar was onbewust be-

leefd en aristocratiesch, met een somtijds plotse verfijning van beweeg, dat dadelijk weêr verging in de onverschilligheid. Wie hem zag, zelfs alleen, in deze kamers, zoû niets geleerd hebben om hem te kennen.

Zijn ziel was de geslotene schrijn, en nu hij te bed lag, in de duistere kamer, en de regen tegen de ramen ruischende, gingen wellicht hare stille deuren wijd open en was hij met haar alleen en zag hij haar in de oogen... Maar zijn adem ging niet heviger zijn smart te gemoet: er klonk niet door het kamerdonker de onderdrukte snik; het leed was geworden als een durende pijn, die bijna de zelfwellust was geworden zijner eenzaamheid...

De slapelooze uren door...

II

Om zes uur werd Rosmonda wakker. Zij had de eerste stralen der zon, en ze gloeiden tegen hare luiken, en hun stofgoud, door de reten heen, poeierde en zij stond haastig op, wierp de luiken open, de ramen, en zag het landschap in. Zij zag de zee en het pijnbosch, zij zag den weg en de vlakte; zij zag de verre, vage bergen... De zee lag als gebaad na den overdadigen nachtrege; de zee had die gewasschen kleur van donkerblauw frisch en zilt water, dat gewasschen is in het water der wolken. De zee woelde nog even, met witte koppen: het was of de golven blankmanige, steigerende zeepaarden waren, die aandraafden en zich wierpen op klippen en strand. Het strand strekte zich vochtig, donkerros, als ware er nat porfierstuifsel door gestrooid en er was een hooge weg langs het strand; een weg, die ging, ging, zich slingerde en zich verloor...

Het pijnbosch stak frisch groenzwart op, als of het, na den nazomer, herademd had in den eersten herfstregen. De lijnen der pijnen rezen sierlijk en recht, ernstig en toch gratieus, en het loover blonk als nieuw loover. Aan den zoom van het bosch waren groote regenplassen en spiegelden de witte wolken weêr, die draalden aan de grauwblauwe lucht...

Er klonken klare klokjes. Rosmonda wendde den blik naar den hoogen weg en zij zag een kudde buffelen òp komen, geleid door veehoeders te paard, en dan gaan, gaan, langs den weg, die ging, ging, zich slingerde en zich verloor... Zij volgde de buffelen langen tijd met den blik. Toen, zich bedenkende, trok zij zich terug van het raam, knielde op een bidstoel, en bad.

Zij bad voor een teederlieve kopie van Filippino Lippo's Aanbidding: de Moeder, die haar Kind aanbidt. Rosmonda was nooit in Florence geweest en had nooit in de Accademia het werk van Filippino gezien, maar de kopie was haar gegeven door haar oom Odoardo, den jongeren broeder haars vaders. Er straalde uit Moeder en Kind, uit het blauw van haar mantel, uit het goud van zijn lichtkrans iets van die bijna breekbare atmosfeer, die bijna glazige zuiverheid van licht en van glans, die over het origineel heen stralen. Het gebaar der samen gelegde, lieflijke, jonkvrouwlijke vingertjes en de neêr koesterende blik roerden om de glanzige zuiverheid, de lichtende kuisheid, de eerbiedige moederliefde voor het Kind, dat God zèlve is. Rosmonda bad vroom en lang.

Zij kleedde zich vlug aan. Zij ontbeet vlug, alleen, in de eetkamer. Het kasteel scheen als verlaten. Zij zag Beppo niet, zij zag zelfs niet oude Benedetta, die voor hen kookte en ook de bedden opmaakte. Zij zag niemand. Astolfo was in zijn kamer, de non in haar cel... Waar was Filiberto?

In de effen morgenklaarte door groote ramen zonder gordijnen, was het kasteel binnen als een verlaten huis. Het was heel groot en ruim: gangen, trappen, zalen welfden zich, breidden zich uit, statig en monumentaal, oud, verweerd; de grisailles waren uitgewischt, de fresco's bleven donker, niet te zien: vage schimmen in eeuwige, hooge plafondnacht.

Het kasteel scheen als nauwlijks gemeubeld. Er stonden hier en daar, in zalen en gangen, zeer groote meubels, kabinetten, tafels, stoelen als tronen, te wachten...

Rosmonda dwaalde langzaam om, dralende langs de deuren van de kamers harer moeder. Die kamers waren gesloten, sedert mama gegaan was, met Tullio... Zeven jaren lang waren de ka-

mers gesloten. Sedert zeven jaren had Rosmonda hare moeder niet weêr gezien...

Maar zij herinnerde zich moeders laatsten kus, omdat die innig geweest was. Zij, Rosmonda, was toen een kindje geweest van tien jaar. En zij had niet dadelijk begrepen, dat hare moeder haar vaarwel gekust had voor altijd. Zij had dit eerst later begrepen, omdat haar vader gesnikt had, eens, maar hevig. Sedert had zij haar vader niet meer zien snikken.

Rosmonda was gegaan op het terras. Er dreef het lichte goud van Oktoberzon. Voor het terras strekte de zee zich recht, met een verren, verren, even gebogenen einder. Rosmonda vond dat verschiët altijd zeer mooi en hare droomen gingen dadelijk heen naar dien einder. Het was of van dien einder, die het Oosten was, het sprookje, de fabel, de legende, eindelijk het Leven voor haar zoû aanvaren op een recht de zee doorklievend toovervaartuig vol muziek en vol bloemen, en daartusschen mooie gedaanten en bevallige gestalten. Rosmonda glimlachte dan even den horizon toe.

Deze morgen, buiten, was wijd en klaar. De groote lucht scheen nog wijder, een diepe afgrond van blauw, waarin de witte wolken draalden en dreven, en de groote zee ruischte als een harp en het strand was heel nauw en het bosch werd heel smal en het kasteel zelfs scheen niet meer zoo hol, groot en ruim en verlaten.

De golven, die opkrulden tegen de klippen, sprenkelden héel fijn schuim in de lucht, dat regenboogde...

Plotseling zag Rosmonda haar broêr. Hij zat op een klip te staren. Zij liep het terras over, de trappen neêr, het strand over, klom naar hem toe.

- Filiberto...

Hij zag naar haar om.

- Ik ben hier, zeide hij.

- Ik zag je, zeide zij blij. Willen wij samen wandelen...?

- Als je wilt...

- Wil je liever alleen zijn, Filiberto? aarzelde zij.

- Waarom...

- Zoo maar... *Ik* ben wel eens gaarne alleen, eindigde zij trotsch.
 - Ik wil wel met je wandelen...
 - Wat deedt je?
 - Ik keek naar de zee...
 - Mooi, de zee, niet waar... Ik hoû zóo veel van de zee.
 Hij antwoordde niet.
 - Maar als wij wandelen, poogde zij te schertsen; moeten wij oók samen spreken...
 - Wat is er te spreken, sprak hij.
 - Ik weet niet... Van alles! zeide zij. Wij zijn broeder en zuster niet waar? Die vertellen elkaâr alles. Alles. Ik zal je àlles van mij vertellen...
 Hij glimlachte haar heel zacht toe. Zij vond hem heel mooi en lief als hij glimlachte; zij vond hem bijna zoo mooi als Astolfo, maar ànders; zij vond alleen zichzelf niet mooi...
 - Heb je dan veel te vertellen, Rosmonda? vroeg hij.
 Zij voegde zich week tegen zijn schouder.
 - Ja, zeide zij. Ik zal je àlles vertellen, Berto, zoo als een meisje vertelt aan een zuster... of een vriendin. Vreemde, vreemde dingen... die je niet vertelt als je niet heel veel van elkaâr houdt... Maar dan moet *jij* mij ook vertellen...
 - Maar ik heb niets te vertellen...
 - Jawel. Jawel. Jawel, Filiberto...
 - Wat zoû ik te vertellen hebben...?
 - Je hebt een geheim...
 Hij lachte zacht.
 - Ik heb geen geheim, klein zusje.
 - Niet?
 - Neen, heusch niet...
 - Berto... zég mij, wat is er? Ik ben niet nieuwsgierig: als ik vraag, is het om je lièf te kunnen zijn en je te troosten...
 - Ik heb niets, Rosmonda...
 - Je bent jong en je bent treurig... Je was in Livorno op de marine-school en je wilde niet studeeren... En nu... ben je hier... bij

ons... bij vader en tante en mij... op dit eenzame kasteel... en nu ben je treurig...

- Ik ben niet treurig... Ik ben hier tevreden... Ik ben niet geschikt voor de marine...
Of voor een betrekking... Ik hou er van... zoó te leven... Ik heb niets, Rosmonda...
Kom, laat ons wat wandelen, het pijnbosch in... En vertel *jij* mij...

- En jij vertelt niets...

- Vertel *jij* nu, Rosmonda...

- Wil ik je mijn droomen vertellen? Ik droom soms van... moeder.

Filiberto fronste.

- Ik wil niet van haar hooren, zeide hij.

- Geloof je, dat zij een slechte vrouw was?

- Ik wil niet over haar spreken, hernam hij kort.

- O, Filiberto! kreunde zij bijna. Ik wil je niet boos maken... maar ik bid je: laat ons *spreken!!* Laat ons spreken... over vader, over moeder, over jou... Over jou vooral! Spreek over jou, Filiberto! Vader en ik... we zouden zoo gaarne weten...

- Er is niets te weten!

- Ben je ongelukkig?

Hij zag haar aan met zijn raadselachtige oogen. Om zijn mond was die trek van pijn, die hem op een San Sebastiano deed lijken, ook omdat hij zoo heel mooi was, zacht en fijn als een vrouw.

- Waarom zoû ik ongelukkig zijn...

Het waren steeds de vluchtende antwoorden. Rosmonda zuchtte diep. Maar hij had hare hand gegrepen en zij liepen zoo, hand aan hand, het strand af, naar de eerste pijnboomen van de PINETA... Zij waren nu in het bosch. Ontmoedigd, sprak zij niet meer...

- Waarom zeg je niets meer, Rosmonda...?

Zij haalde droef de schouders op.

- Vertel mij, van jou...

- Er is niets... zeide zij, heel zacht.

- Voel jij je gelukkig?

- Jawel... Ik ben gauw gelukkig. Alles maakt me gelukkig. De

lucht, de zee, de boomen... Als ik de vogels hoor zingen... Als ik lees... zelfs als ik bid... ben ik gelukkig... Als ik aan papa's voet zit... Als ZIA mij toespreekt... als jij vriendelijk bent... ben ik gelukkig... Maar ik ben niet gelukkig als ik denk, dat wie ik lief heb, lijden... zonder dat ik weet... of ik iets kan doen...

- Het is niet goed, Rosmonda, dat je je in zulke gedachten verliest. Vader lijdt sedert l ng niet meer... en ik ook... heb niets; ik houd er van zoo te leven... stil-weg, kalm-weg... In vroegeren tijd was ik misschien monnik geworden... maar ik ben niet vroom genoeg opgevoed... en dan verjaagd te worden als ZIA is... Laat ons er niet meer over spreken, Rosmonda...

Zij wandelden naast elkander, het bosch door, wisselden nu en dan slechts enkele, onverschillige woorden. Boven en rondom hen weefde het rechte gestreep van het naaldenloover der pijnboomen een dichtere, eenzame, droefgeestige atmosfeer van geheimzinnig, verlaten woud, tòch ijl, met den blauwen, witwolkigen hemel vaak zichtbaar - heel ver; met den woudweg, die zich wendde langs de tronken, we recho end van ritselenden schrik als een pijnappel viel en een vogel opschrikte, - doorhuiverd, hier en daar, van het lugubere gekras der kraaien, die, groote, zwarte vogels, wandelden op de horizontale hoogste takken der boomen of schaduwen in sinistere kringen tusschen het woud en de wolken. En het ijle, vreemde en toch geheimvolle en sombere pijnwoud strekte zich verder en verder, als een smartelijke, lange laan, die voeren zo  naar sombere, heel verre oorden en dingen. Ging men door, door en door, dan bereikte men Ravenna. De pijnboomen dezer sombere laan waren de historische: sedert eeuwen had dit woud hier gesomberd aan den zoom der Adria, sedert eeuwen had het geheimzinnig onder deze zuiderlucht, in het zicht dezer zuiderzee. Reeds in de eeuw, dat Theodorik zijne Gothen hier heen geleid had, op weg naar Ravenna, hadden deze zelfde schaduwen hier haar beklemmend mysterie geweven...

- En altijd is dit woud hier, bijna onveranderd, zoo gebleven, Filiberto, zeide, droomerig, Rosmonda; en waar wij nu over heen gaan, hier, over dezen zelfden grond, gingen de Gothen...

- Zij hebben zelfs de eerste toren van San Sepolcro gebouwd...
- Ja... dat zegt de legende: zoû die waar zijn, Filiberto?
- Zeker, zeker...
- Ja, ik denk het ook... De Gothen hebben den eersten steen van ons kasteel gelegd... Waarom zouden wij er aan twijfelen...
- Er is niet aan te twijfelen; er is het Gothische 'tang-ornament' nog zichtbaar aan het oudste metselwerk... zoo als het te zien is aan de Tombe van Theodorik... En aan het gouden pantser in het muzeum van Ravenna...
- Ja, zeide Rosmonda. Het is net eender: die in elkaâr verbogen tangen...
- Later is om die toren bij gebouwd... maar de toren is uit den Gothischen tijd...
- Heb je er over gelezen, Filiberto? Ik dacht niet, dat je belang stelde...
- Ja, ik heb er over gelezen...
- Geloof je, dat Belizarius hier ook door dit woud is getrokken...
- Ik denk niet: zijn schepen moeten eerder Classis, de havenstad van Ravenna, hebben omsingeld... Maar Dante heeft hier gedwaald, toen hij naar Ravenna verbannen was...
- Ja, ik zie hem loopen, somber, donker, met zijn kap over het hoofd...
- En toch was hij een Italiaan, zei Filiberto.
- Hoe meen je? vroeg, vol belang, Rosmonda.
- Ik meen, hij was somber... en hij was toch van ons Zuiden...
- Maar in ons Zuiden is het soms somber, zei Rosmonda. Dit pijnwoud is somber...
- Ja, zeide Filiberto. En het is toch Italië... Weet je wie ook hier gedwaald heeft, Rosmonda...?
- Wie dan?
- Lord Byron... Hij reed hier paard... Hij dacht hier aan de gravin Guiccioli...
- Zij was niet zijn vrouw, niet waar?
- Neen, zeide Filiberto.
- Zij zwegen, en Rosmonda dacht aan hare moeder, die... er-

gens, ver, met Tullio leefde en hen voor altijd verlaten had... Maar zij zeide:

- Anita is hier gestorven... in dit woud... de vrouw van Garibaldi... toen zij zich schuil hielden... en zij ziek was en uitgeput...

- Ja, zeide Filiberto...

Zij liepen hand aan hand en steeds verder. Het woud was dichter geworden, het was of de smartelijke laan zwart was van de schaduw der vroegere dingen van leed en van sombere ernst. En Rosmonda bedacht, dat Filiberto gezegd had: en dit is toch Italië... Italië! Het was haar plotseling of zij haar eigen land niet kende... Of het zich ergens ánders uitstreckte... goud van zon, blauw van azuur, blij van levenslust, bloeiend van rozen en liefde...

- En hier is de plas... zei Filiberto.

Zij waren den zwarten plas genaderd. Het was in het allerdichtste der sombere schaduw - somber zelfs in dezen helderen najaarsmorgen - als een donkere spiegel van git. Het was als een klein meer van duisternis... Toch stak er bies op en riet aan den zoom... Over het water, opborrelend uit geheimzinnige bron, lagen de pijnnaalden gezaaid en de muggen wemelden er over in dicht gezweef. Rondom rezen de masten of kronkelden de oude tronken. Er waren er, die van ouderdom schenen gespleten, gebroken en neêrgezwijmd en de rechte, uitgerekte takken behielden een gebaar van bezwijming onder de daar blauwere, lichtere lucht.

En toen Rosmonda genaderd was en in den plas zag, scheen het haar toe - als immer - dat de plas een groot, zwart oog was, dat opstaarde naar de lucht en de boomen...

- Als een groot, zwart oog, zei Rosmonda tegen Filiberto.

- Ja, zei Filiberto. Een donker reuzenoog...

- Zelfs in den morgen...

- Ik ben hier wel eens 's avonds geweest...

- Niet doen, Filiberto, zei Rosmonda. Het is niet goed hier 's avonds te komen.

Dan zweven de dwaallichten over den plas en zij zijn de zwervende geesten, die verlokken naar de erge plaatsen...

- Ik geloof daar niet aan, zei Filiberto.

Hij had zich voor over aan den plas gestrekt en zag, zich buigende, in het water...

- Laat ons hier niet blijven, Filiberto, zei Rosmonda. Het water is zoo donker en het ziet ons aan... Ik ben bang er voor en het is ook niet goed hier te blijven, al is het nog morgen...

- Wat zoû ons gebeuren...

- Er stijgen de dampen uit het water op, die de koortsen zijn...

- Dan zijn de dampen dus geen geesten...

- Maar de koortsen zijn geesten: de kwade-luchten zijn de booze feeën...

- Het is nog te vroeg: zij rijzen eerst in de schemering...

- Wij zien ze misschien nog niet, omdat het licht is, maar misschien rijzen zij al...

Kom meê, Filiberto...

Hij stond op, sloeg zich de naalden van de kleederen af.

- Bijgeloovig zusje...

- Kom meê...

Zij trok hem meê terug... Zij ging nooit verder dan dien donkeren plas. Verder was het woud het onbekende...

- Wel neen, weêrsprak Filiberto. Wij zouden, zoo wij voort gingen, het bosch uit komen en dan de vlakke zien, de velden en dan Sant'-Apollinare-in-Classe... en dan 'de stad' zien liggen...

De 'stad' voor hen was Ravenna. Filiberto was verder geweest, in Florence, in Livorno, zelfs in Rome... maar Rosmonda kende alleen Ravenna, waar zij geleerd had in het klooster. Ravenna, het pijnwoud, San Sepolcro, de zee... dat was voor haar de wereld...

Zij wandelden nu terug. Zij beminde het pijnwoud en huiverde er toch steeds... Zij was blijde de zee terug te zien. Voor de zee huiverde zij nooit. Zij liep de zee soms in met bloote voeten; zij vaarde op de zee in een bootje; de schuimende golven, brekende tegen de klippen, waren haar vertrouwd en lief...

De zon was gezwijmd achter de wolken. Over het terras liep de non heen en weêr, de handen gevouwen, in haar eeuwig gebed...

Rosmonda naderde haar.

- Wij hebben gewandeld, zeide zij; Filiberto en ik... Tot aan den plas...

De non was nooit bij den plas geweest. Rosmonda meende, dat de oogen der non den blik hadden van het donkere water... Maar zij was om dien blik niet huiverig; zij boog als het ware vertrouwend neêr in dien blik, omdat ZIA Addolorata zoo vroom was, en véel bad, voor allen, die haar lief waren, voor Astolfo, voor Filiberto, voor Rosmonda... en ook voor moeder en voor Tullio misschien...

III

- Oom Odoardo komt van avond, zeide Astolfo aan tafel. Ik heb een brief van hem...

Rosmonda was blij en haar vader toonde haar den brief: enkele regelen slechts.

- Rosmonda, zeide hij. Ik ga rijden...

- Mag ik meê? vroeg zij, met oplichtende oogen.

Hij lachte haar teeder toe en zij voelde zich gelukkig in dien glimlach. Tegen drie uur stonden de paarden voor, vastgehouden door Tito den stalknecht. Het waren twee ijzerkleurige appelschimmels, merrie en zoon, moeder en jonge hengst. Het waren twee mooie paarden, breed van borst, fijn van beenen, glanzig van robe; de manen waren lang, ook de staarten waren ongeknipt en de merrie had teedere, lieve oogen en de jonge hengst schopte achteruit en had een ondeugenden, zijlinkschen blik, als van een stouten jongen, die iets ondeugends bedenkt. Astolfo besteeg de merrie en zij rilde den hals onder den vlakken klap zijner liefkoozing, als een coquette vrouw, en Rosmonda, vlug, nauwlijks geholpen, besteeg den ondeugenden, jeugdigen hengst. Vader en dochter reden weg langs den hoogen weg, die daar ging, ging en zich verloor...

Astolfo, met zijn rijpet en rijlaarzen, was als een jonge man. En Rosmonda was als een kind. Omdat zij tòch tijdens den rit los

woeien, had zij dadelijk hare haren, amberkleurige vacht, los gespreid over den rug. Onder die wijde lucht verjeugdigde zij. Zij droeg geen rijgewaad: zij droeg haar blouse en rok, een pet op het hoofd gestoken. Zij geleek een kind van veertien jaren, omdat hare weemoedige hinde-oogen vervroolijkten.

De weg was hoog als een dijk. In den namiddag was hij verlaten. Er gingen geen karren, geen kudden van buffelen meer. Zij kwamen niemand tegen. Links grijsde de zee, nu de lucht bedekte, als iederen middag tegen dit uur. Rechts was de vlakke eene wijde weemoedigheid. De laatste pijnboomen kronkelden als in verstijfde smart. Boerenwoningen vormden een vaal blokkig gedoe, armoedig van tint, in de armoedige wijde. Het land scheen niet bevolkt, niet bebouwd en de moerassige plassen hier en daar weerspiegelden roerloos de meer en meer grauwendende lucht.

De schoonheid was niet het land: de schoonheid waren de lucht en de zee. Maar onder die lucht, aan die zee tintte het armoedige, vale land zich met den afglans dier wijde schoonheden en het landschap werd één poëzie van drie elementen: lucht, aarde en water. Ook de zee was grijs geworden. Dit was het grauwe Italië, en het was het eenige, dat Rosmonda kende. In den zomer was het wel blauw en wit, maar deze maand was het grijs en het was altijd zoo: de strenge poëzie der drie elementen: de drie immense wijden, die de blik door weidde en die het hart vulden met een bedrukkend verlangen naar bloemen en vogels en vlinders, naar teederheid en lieflijkheid en liefde...

Toch was Rosmonda gelukkig. En zij was trotsch te rijden, naast haar vader, Astolfo. Wat was hij jong en mooi, vond zij. Zij behield een glimlach om de lippen. Hij zeide nu en dan een kalm woord. De merrie hinnikte, plots luid de verlatenheid doorgalmend: de jonge hengst had ondeugende draaiingen met het achterlijf...

De hooge weg daalde: de weg werd breeder, verloor zich in de vlakke. De sporen der karren, vol van den regen nog, deden den zich verliezenden weg terug vinden. De zee trok zich terug, de

lucht welfde wijder. Heel ver, bij een armzalige woning, blafte een hond, nijdig tegen de paarden...

Het was een beangstigende wijdte, als een land, dat menschen en goden hadden verlaten. De vale, uitgestrekte kleurloosheid eindigde wel in vage kontoer van ver gebergte, rechts, maar vóór de blikken van Rosmonda scheen het land te deinen naar het onbekende, het onbereikbare, het nóoit te wetene...

- Willen wij draven? vroeg Astolfo.

Zij glimlachte, knikte van ja. Zij draafden voort en de merrie hinnikte en de jonge hengst rilde met het achterlijf. Astolfo doorboorde met zijn zwarte oogen het verschiet vóór zich. De manen en staarten der paarden, de losse haren van Rosmonda waaiden en wapperden en fladderden als uitflapperende vanen... En het werd als een dronkenschap; het scheen Rosmonda, dat nu een stormgeweld haar mede voerde het onbekende in, naar het onbereikbare, naar het nooit te wetene... dat alles, dat daar ginder zoû zijn, verder en verder en verder... Het scheen, dat de wind haar droeg... en de hengst vleugelen aanschoot... Dat zijn hoeven den grond niet meer raakten... Dat hij vloog en zweefde, de lucht door... Dat een stormvlaag haar op nam, meê voerde... Ter zijde van haar vader... Dat zij het bereiken zoû, dat zij het bereiken zoû...

Astolfo hield in...

- Gaan wij niet te ver...?

- Neen, neen...

- Wij gaan te ver, wij gaan te ver... Het wordt donker en zie... achter ons, die wolken...: wij moeten omkeeren...

Zij had ingehouden als hij: zij keerden om. Vóór hen nu lag de verslondene vlakte, den weg. Onder de aandrijvende, zwarte wolkmassa was de weg niet meer dan een opglinstering van watervolle karresporen, en de vlakte was zwart en de bergen waren niet meer te zien. Dit was haar land, Italië... en Rosmonda werd er om zeer droef. Er waren geen vanen meer van waaiende haren en manen en staarten. Wel hinnikte de merrie en de zelfde, verre hond, blafte weêr, nijdig... Er sloegen zware schaduwen neêr, ook over de zee, die verzichtbaarde...

- Vader, zeide Rosmonda. Wij hadden door moeten gaan, altijd door moeten gaan... Astolfo glimlachte.
- Oom Odoardo zoû ons thuis dan niet vinden, zeide hij...
- Zij vond hem zoo lief en kalm... zij had hem wel willen omhelzen, maar zelve was zij droevig, zij wist niet om wat...
- De drie torens van San Sepolcro, ongelijke transen, stapelden reeds aan den horizon en er brandde een lichtje aan een der ramen.

IV

Oom Odoardo was aangekomen, met zijn automobiel, van Florence. Hij leefde op zijn automobiel; hij bewoonde in Florence een goedkoope kamer, om alles wat hij bezat, te verdoen aan zijn automobiel, die hijzelve bestuurde en verzorgde. Hij was jonger dan Astolfo, maar zag er ouder uit, geel en verschrompeld, met een blik als had hij voortdurend de koorts.

Zijn stem was dof en gebroken. Hij omhelsde zijn broêr en Rosmonda, en vroeg naar Filiberto; niemand wist, waar hij was.

- Ik heb ook Maria niet gezien, zeide Odoardo: hij meende de non.

In der daad wist oude Beppo niet waar de non was... De deur van haar cel stond open.

- Zia zal zijn in den kelder, zeide Rosmonda zacht, nog met de kleur van den rit op haar wangen. Zij bidt daar wel eens... Er is daar een gewelf, waar zij een crucifix heeft gehangen... Wij moeten haar niet storen.

- Kom meê naar de bibliotheek, zei Astolfo tot zijn broeder.

Het was het aangenaamste vertrek van het kasteel en deed ook dienst als huiskamer. Beppo, met de lamp, ging vooruit en hunne schaduwen gleden langs de lange gangen en braken over de wanden. In de bibliotheek gaf oom Odoardo aan Rosmonda een pakje over. Hij kwam nooit met leêge handen.

- Rosmonda, blijde, opende. Het was, in een doos vol bonbons,

een kleine etui, met een ring, een robijn tusschen twee brillantjes.

- O, riep Rosmonda. Ik ben zoo blij! Ik verlangde naar een ring!
- Laat mij je dan maar eens gelukkig maken. En coquet... zeide Odoardo.
- Dat zal zij nooit worden, zei Astolfo.

Zij zetten zich om de lamp. Rosmonda snoepte de fijne, groote bonbons.

- Ik ben gekomen om ernstig te praten, zei Odoardo. Hebben wij een oogenblik... voor het souper?

- Jawel, zei Astolfo.

- Ik zou misschien een man hebben voor Rosmonda, zei Odoardo; en daarom ben ik opzettelijk gekomen.

- O, zeide Rosmonda; ik verlangde wel naar een ring... maar nog niet naar een man...

- Maar het is niet goed, Rosmonda, zei Astolfo ernstig; er nooit over te denken...

Wees nu eens een oogenblik ernstig... en laat oom spreken...

- Het is een brave jongen, zei oom Odoardo, De zoon van mijn automobiel-fabrikant, waar ik mijn Fiat gekocht heb. Hij is in de zaak. Hij is energiek, helpt zijn vader goed; zij zijn al rijk en zullen zeker een groot fortuin maken. Ik zeide wat Rosmonda meê kreeg; zij vonden het niet veel, maar ik legde hen uit, dat wij niet rijk waren. Maar zij vonden het toch genòeg, en ik toonde hun een portret van Rosmonda... dat in Ravenna gemaakt is...

- Drie jaar geleden!! lachte Rosmonda.

- Ik zeide, dat je drie jaren ouder was... Het jonge mensch komt in het geheel niet in aanraking met families, en ik kreeg den indruk, dat zij het wel voornaam vonden een meisje van adel te krijgen, al zijn wij maar kleine landadel... Ik toonde hun de foto's van San Sepolcro, en zij vonden het een mooi kasteel.

- Maar als zij het zièn! lachte Rosmonda.

- Rosmonda, zeide Astolfo. Wees nu toch een oogenblik ernstig. Val oom niet in de rede...

- Hoe heet hij? vroeg Rosmonda.
- Italo, zeide Odoardo.

- Een mooie naam, zei Rosmonda ernstiger.

- Hij is een brave, flinke, knappe jongen, zei Odoardo; anders zoû ik niet met hem aankomen, voor onze Rosmonda. Hij is gezond, stevig, mooi; hij is energiek en werkzaam en wil wel trouwen.

‘Ik moet een jonge vrouw hebben’, zeide hij. ‘Zij moet veel van kinderen houden.’ ‘Zij moet lief en eenvoudig zijn’...

- Dat ben ik en dat doe ik allemaal! lachte Rosmonda; zij was op de knie van haar vader gaan zitten.

- Hier is zijn portret, zei Odoardo.

En hij trok uit zijn zak een cabinet-portret en gaf het Rosmonda.

Zij bezag het. In de effene gladheid der fotografie was toch niet geheel uit gewischt het gezond stevig mooie en energieke, waarvan Odoardo gesproken had.

Rosmonda sprak niet dadelijk.

Toen zeide zij:

- Hij is mooi en lief... Hij lijkt op vader...

Astolfo, glimlachend, bekeek het portret, zijn dochter op zijn knie.

- Hij lijkt op vader... herhaalde Rosmonda.

- Een Italiaansche kop... als ik, zei Astolfo.

- Als hij je bevalt, zei Odoardo; zoû ik dit voorstellen. Rosmonda gaat met mij meê naar Florence, om wat te logeeren bij tante Emilia en bij de nichtjes... dan kunnen de jongelui kennis maken...

- Hij kan eerder hier komen, zei Rosmonda.

- Neen, zei Odoardo; dat is te duidelijk, voor er iets beslist is. Op neutraal terrein eerst elkaâr ontmoeten...

- Ik heb geen kleêren voor Florence, zei Rosmonda.

- Je zoû in Ravenna een japonnetje kunnen bestellen, Rosmonda, zei Astolfo ernstig. Kom, toe, heusch, lach niet altijd, lief kind. Wat moet er van je worden, als ik er niet meer ben. Een vrouw moet trouwen en zij moet jong trouwen. Als je een lieven man hebt en kinderen, dan heb je niêts meer te verlangen. Dan geef je en ontvang je geluk...

- En u? vroeg zij, om zijn hals hare armen.

- Je komt mij nu en dan bezoeken met je man en de kleintjes. Dat geeft vrolijkheid in huis.

- Ik zal er over denken, zei Rosmonda lief, met een blik naat Odoardo. Heusch, ik zal er over denken. Het doet mij plezier, dat hij van kinderen houdt... ik ook hoû veel van kinderen. Zoo om mij heen, om mij heen, om mij heen...

Zij schetste met hare hand als de treden van een trap: de verschillende grootte van heel veel kleintjes.

- Ik zal er heusch over denken, oom, zeide zij, opstaande en Odoardo omhelzend. En ik dank u zoo voor den ring... Dat za] goed staan, in Florence. U zal zien, ik word nog coquet...

- Wanneer gaan wij dan? vroeg Odoardo.

- O heusch, ik moet eerst mijn 'japonnetje' hebben! Ik heb niets dan zulke rokken... en zulke blouses. Ik rijd er zelfs paard meê!!

Zij lachte, met een blik naar het portret van Italo.

- Heeft hij gezegd, dat hij een *mooie* vrouw moet hebben? Want *ik* ben leelijk...

- Je zal mooi genoeg zijn, meen ik...

- Een elegante vrouw? Want *ik* ben het niet...

- Je wordt het, in Florence...

- Ik weet niet eens wat mode is... Weet u, wat mode is, oom?

- Neen kind, ik zie, ik weet niets... dan mijn automobiel. Die menschen... ja, die ken ik... door mijn automobiel. Bij tante Emilia... loop ik weg, als er anderen zijn. Ik ben een eenzame, weet je: ik heb niemand... dan mijn automobiel: dat is mijn vriend, mijn vrouw, mijn alles...

- Maar je hebt òns, zei Astolfo zacht. Als je behoefte hebt aan een huis, aan familie... dan moetje bij ons komen...

Hij had Odoardo de hand gegrepen.

- Ik dank je, broêr, zei Odoardo. Maar ik moet alleen zijn... Zoo ben ik...

Rosmonda zag hem weemoedig lachende aan...

Stappen klonken: het was Filiberto... Hij groette zijn oom en zeide:

- Vader... ik kom juist thuis... en zag licht in den kelder... Beppo

heeft er ZIA Addolorata gevonden, flauw, in het gewelf...

Zij stonden allen haastig op...

- Het zal niet zoo erg zijn, zei Rosmonda kalm. Tante bidt dikwijls in het gewelf en na een vervoering, valt zij dan flauw. Ik ga haar verzorgen... Filiberto, waar ben je geweest?

- In het bosch... Bij den plas...

Rosmonda werd heel bleek. Zij ontstelde...

- Je moet dat niet doen, zeide zij. Nièt doen... tegen den avond. Het is nièt goed...

Toen, met een poging tot scherts, wees zij het portret van Italo...

- Kijk, zeide zij; dat is mijn aanstaande man...

En nu fladderde zij vooruit om ZIA Addolorata te verzorgen...

V

- Dus ben je nog nooit in Rimini geweest? vroeg, aan tafel, Odoardo aan Rosmonda.

Zij lachte. Neen, zij was nog nooit in Rimini geweest. Rimini... dat was het onbekende, het einde der wereld... dat wat zich verborg, daar ginds, ver, ver weg, aan den zuidelijken horizon, naar welken zij wel toe draafde, op den ijzergrauwen hengst, maar... dien zij nooit bereikte.

- Neen oom, lachte Rosmonda. Rimini is het einde der wereld...

- Wel neen, zei Odoardo. Rimini is een aardige, elegante badplaats, vlak bij ons oud uilennest - ten minste met de automobiël - en we moesten er eens heen gaan... hoewel het nù al laat is in het seizoen en de badgasten weg zijn...

- Ik ga er later heen, oom, schertste Rosmonda; als ik met Italo getrouwd ben. Dàn... u begrijpt, zit ik naast hem in zijn automobiël en zie ik de heele wereld... de héele wereld...

Zij maakte een extatiesch gebaar met de armen.

- Maar je kan nu al met mij een toer maken... voor wij naar Florence gaan, zei Odoardo vaag.

Rosmonda glimlachte lief. Zij wist, dat oom Odoardo ei-

genlijk het liefst alleen zat in zijn automobiel en dan ging, ging... waarheen hem het toeval dreef.

- Oom, zeide zij; je moet niet op mij rekenen om spoedig naar Florence te gaan. Ik kan wel komen bij tante Emilia... over een paar weken, maar heusch... ik moet eerst mijn 'japonnetje' hebben; twee, drie 'japonnetjes' misschien wel: de nichtjes zijn heel elegant...

- Dus Rosmonda gaat trouwen? vroeg Filiberto.

- Het zoû wel kunnen zijn, zei Rosmonda.

Astolfo keek zacht, kalm en tevreden. Hij dacht dikwijls aan een goeden man voor zijn kind...

- Dan, zeide Odoardo; blijf ik niet langer dan morgen...

- Waarom, broêr? zei Astolfo.

- Ik moet naar Florence terug... Ik zal met Italo en zijn vader spreken... Ik zal daar zeggen, dat Rosmonda en jij, Astolfo, niet ongenegen zijn... en dat Rosmonda in Florence komt... in het begin van November...?

- Zoo gauw mogelijk... zei Astolfo. Niet waar, BAMBINA?

- Ja, zei Rosmonda, met groote, starende oogen. Zoo gauw mogelijk...

Er was in haar als het ontluiken van een droom. Het portret had haar behaagd. En zij dacht, zacht opgeblijd in haar hart, dat zij een lieven, mooien man zoû hebben... en een huis in Florence... en een automobiel... en dan kinderen, veel kinderen, veel lieve, mooie kinderen... Het was of de toekomst hare geheimzinnige deuren voor haar opende. Zij zag hare toekomst in, zij zag het leven in. Het zoû lief zijn en blij en gelukkig en lachend. Er was een tevredene teederheid, die smolt door geheel hare ziel... En zij zoû dikwijls, dikwijls bij Astolfo komen, op San Sepolcro, met haar man en haar kinderen, en papa zoû komen bij hen... En Italo, misschien, zoû Filiberto kunnen helpen... zijn vriend zijn... ontdekken waarom hij leed en treurig was en zij zouden àllen elkander lief hebben en elkander helpen niet eenzaam te zijn...

Den volgenden morgen, in der daad, snorde Odoardo weg, met zijn automobiel. Van het terras volgde Rosmonda haar oom,

hem vréemd vindende... Zij had nog nooit in de automobiël met hem gezeten... Hij sprak van Rimini... maar zij wist, dat zij er niet met hem heen zoû gaan... Hij was als jaloersch op zijn machine, zoo als een andere jaloersch is op zijn man of zijn vrouw... Niemand mocht er in zitten naast hem... Eenzaam moest hij haar bezitten...

Rosmonda had dit reeds opgemerkt, met de fijne intuïtie harer stille, stille ziel, die als eigene oogen had. En zij vond oom Odoardo vreemd, want zij voelde, dat hij hen lief had, hen allen van San Sepolcro. Hij kwam nooit met leêge handen bij hen. Hij gedacht Filiberto's naamdag. Hij was nu bij hen gekomen, enkel en alleen, uit belang voor haar, Rosmonda's, toekomstig geluk. Hij zoû, als vader, verheugd zijn zoo het huwelijk tot stand kwam...

- Hij is een vreemde man, dacht Rosmonda. Maar wij zijn misschien allen vreemd... Hij is misschien nog eenzamer dan wij... al heeft hij zijn automobiël, die hij liêf heeft...

Zij zag in de lucht, over de zee. Het trof haar, dat het landschap on veranderd was, sedert, in de bibliotheek, het portret van Italo... zoo plotseling... was opgedoemd... Het was er nu nog... Het stond op den schoorsteenmantel, zoo tegen den spiegel aan... Nu, stilletjes, als deed zij iets dat een meisje niet zegt, ging zij er heen om het te bekijken... Zij had het gaarne in haar kamer genomen... Maar zij deed het niet; zij liet het portret, waar het was opgedoemd... in de bibliotheek... En zij kon het er ieder oogenblik zien, des avonds vooral, als zij las aan Astolfo's voet.

Er was een teedere lente van lieve illuzie vòl gebloesemd in hare ziel. En het trof haar, dat de lucht en de zee die waren gebleven van Oktober... een hoogte en een diepte van verlatene, eenzame grauwheid... Italië... dacht zij; schijnt niet overal zóo te zijn... als hiër... Hij heet Italo... Ik zal de kinderen ook zoo noemen: Italo en Itala... ik zal jongens hebben... en meisjes...

Zij schrikte... Achter haar was als een witte schim, in het flauwe, vroege morgenlicht. Het was de non...

- ZIA, zei Rosmonda. Blijf niet meer zóo lang in het gewelf... als gisteren. Wij zijn bang, dat u ziek zal worden, als u er zóo lang blijft...

De non keek haar vreemd aan, met de zwarte oogen, die als blind waren van te veel licht...

- Het maakt mij gelukkig, kind, er te bidden...
- Bidt u er ook voor mij, ZIA...?
- Ja...
- Kus mij, ZIA... zei Rosmonda.

Zij boog haar hoofd naar de wassen handen toe der non en de non kustte haar op het voorhoofd. Het was een kus als een gebed en Rosmonda voelde zich er zóo onder vervromen, dat hare knieën bogen... Zij knielde neêr en zijzelve nu kustte de wassen hand der non.

- Waarom ween je, kind? vroeg de non.
- Ik weet niet, ZIA, zei Rosmonda. Maar ik ben heel gelukkig...

VI

Den volgenden dag gingen Rosmonda en Astolfo naar Ravenna. Zij gingen in het karretje, samen, en Astolfo mende; zij gingen zonder Tito, en zij waren in het kleine karretje, waarvoor een klein blond paardje, twee heel eenvoudige menschen: een nog jonge, donkere man, met naast zich een amberkleurig blond meisje. Hunne eigene hoeven en boerderijen voorbij, kende niemand hen meer, groette niemand hen meer, wist niemand hen meer te zijn de heer van San Sepolcro en zijn dochter. Een eenvoudige land-eigenaar scheen Astolfo en Rosmonda, naast hem, kon wel zijn jonge vrouw zijn...

Ravenna was voor Rosmonda 'de stad'. Zij kende er geene andere; zij had er geleerd in het klooster, en zij had er gezien de kerken en het Mauzoleum van Theodorik. Zij had in den San Vitale de mozaïeken gezien met de beeltenissen van Justinianus en Theodora, te midden hunner hofhouding en de pracht dier Byzantijsche keizerlijkheid had kleurrijke droomen vól glans voor haar getooverd. Zij had gezien in den Sant'-Appolinare Nuove de mozaïeken, blank en goud, van de heilige martelaressen, die hare

martelkronen komen leggen aan de voeten der H. Maagd en als zij dacht aan het Paradijs, bevolkte zij het met diergelijke bevallige maagden; de zielen der uitverkorenen beeldde zij zich in hare droomen uit naar de bevallige, Byzantijnsche silhouetten dier heilige jonkvrouwen in nauwe, parelomboorde *stola* en *palla*, omwemeld van den blanken sluier... Of zij beeldde ze, de mannelijke zielen, naar de mozaïek-beeltenissen van den baardeloozen Jezus, die als de Goede Herder zetelt aan het gewelf van het Mauzoleum van Galla Placidia... De Gothen en Byzantijnen, zij leefden voor haar; Galla Placidia, Theodorik, zij kende ze, als in het Verleden, en, kwam zij wel eens in Ravenna, om de drie, vier maanden, voor boodschappen en bestellingen, dan ging zij de mozaïeken altijd weêr bezoeken, met Astolfo, en was er gelukkig om.

Maar dit maal waren vooral hare gedachten bezig bij de kleêren, die zij bestellen zoû; bij de naaister, die haar de 'japonnetjes' maken zoû, die zij in Florence dragen zoû... Zij bedacht heel ernstig, dat zij maar niet meer dan twee 'japonnetjes' zoû bestellen... en, had zij meer noodig, dit in Florence zoû laten maken, waar tante Emilia en de nichtjes haar raden zouden... Zij zelve wist niets van toilet en er nu over te denken, maakte haar vreemd moê in haar hoofd. Het was ook een heel ernstige kwestie...

Astolfo ging meê naar de naaister en er werden twee 'japonnetjes' besteld: een donkerblauwe en een witte, beiden met manteltjes, vond de naaister... Over een paar dagen zoû Rosmonda komen passen, en dan zoû de naaister er zich meê haasten en binnen acht dagen alles zelve naar San Sepolcro brengen... Toen de beraadslaging was afgelopen, zuchtte Rosmonda diep op en glimlachte helder en blij. Maar Rosmonda wilde niet de steeds zoo beminde mozaïeken weêr zien: hare gedachten gingen verder, verder, Ravenna uit, Florence reeds te gemoet. En zij verkoos liever, dadelijk, rustig, om het blonde paardje niet te vermoeien, terug te rijden naar San Sepolcro.

Het was een lieve rit, zoo naast haar vader, die mende. Zij zag met haar helder lachje naar hem op, vond hem zoo mooi, zoo jong, zoo kalm ook, niettegenstaande het gróóte verdriet en de

eenzaamheid... ja, de eenzaamheid van binnen... en zij werd zich bewust heel, héel veel van hem te houden. Maar door het bewustzijn dier liefde wemelden allerlei vizioenen nu...: Italo... Florence... de automobiel... de kinderen...: Italo, Itala... tante Emilia... de nichtjes... oom Odoardo... twee hoeden, die zij in Florence wilde koopen en die zij heelemaal niet wist, hoé zouden zijn... Wat een boel geld, zoo in eens, voor die kleêren... Maar Astolfo, toen zij van de hoeden sprak en het geld, lachte berustigend en zei, dat het kòn... Zij beangstigde zich dus niet meer om de zoo heel groote kosten, en rustig, tevreden, verloren in dat gewemel van nieuwe gedachte-dingen, zat zij naast Astolfo. De avond viel. Zij reden nu langs de PINETA, en de weg was grauwwit, met de uiterste pijnboomen van het bosch als gezoomd... Ter andere zijde, de vlakke, de grauwe, onvruchtbare vlakke, de vale velden, met hier en daar in de verte het overwaasde verspiegelen van moerassige plassen... En de vage bergenlijn, waar achter het onbekende: dat wat zij spoedig te gemoet ging, Florence, haar man, haar toekomst... haar kinderen...

Het was nacht toen zij San Sepolcro bereikten. En dadelijk toen zij het hek inreden, naar de poort, die uitzag over de vlakke en de nu geheel donkere PINETA, zagen zij ouden Beppo en de oude Benedetta hen te gemoet komen, terwijl Tito uit de stal kwam.

- Wat is er?? vroegen Astolfo, Rosmonda.

De oude knecht, de oude meid, wrongen de handen en klaagden en steunden en eindelijk zeiden zij het, terwijl Rosmonda, Astolfo met hen binnen traden. Zij hadden de non wederom gevonden, bezwijmd in het gewelf, onder in de kelders en het had hun toegeschenen, dat zij dood was en zij hadden dadelijk don Aloisio doen halen van het dorp en hij was zoo juist gekomen, om voor hare ziel te bidden, die zoo, zonder de Sacramenten der Stervenden, het lichaam in een extaze ontvlucht scheen...

- Dood?? vroeg Rosmonda bleek. Maar *is* zij dood??

De knecht weeklaagde en de meid weende en zij wrongen de handen en geleidden hun meester en jonge meesteres. Zij geleidden haar naar de cel van de non. In wat men noemde de Toren van

Theodorik - het Gothische ornament nog hier en daar zichtbaar in het latere metselwerk - had de non hare cel bewoond: een rond, blank gekalkt vertrek, met een klein venster, twee treden hoog, dat uitzag op het pijnbosch. Zij lag er nu, in hare witte kleed, op het kleine, witte bed. Er brandden geelvlammig twee kaarsen bij haar. Er lag een zwart kruis op haar witte borst. En bij haar bed baden te samen don Aloisio en Filiberto.

Zij rezen op en de priester had een gebaar als schetste hij de nutteloosheid der weeklagingen over wat de Hemel besloten had. Ja, ZIA Addolorata was dood. En dat zij gestorven was zonder bediend te zijn, was de wil van God zelve, die haar in een vervoering tot zich had genomen.

Rosmonda voelde een verdriet, zoo groot, als zij nog nooit gevoeld had. En door dit verdriet gevoelde zij een heftige verwondering, een smartelijke vraag, een vreemde nieuwsgierigheid, niet te zeggen, een huiveringwekkend 'waarom?' in hare ziel, een vraagteeken van ontzetting, dat wemelde voor haar uit...

Maar toen zij Astolfo nu knielen zag, en met een snik bidden bij het witte lijk van de non, knielde zij zelve neêr, kromp als in een, dicht bij Filiberto, die even eens knielde, bedekte haar gelaat in de handen...

En herhaalde, als de anderen, angstig voor wat geen antwoord gaf op de verwonderde vraging harer ziel, de Latijnsche woorden, die prevelde don Aloisio...

VII

Om de rouw werd de reis naar Florence uitgesteld. Odoardo was gekomen, in zijn automobiel, en tante Emilia en de nichtjes, en zij hadden de non ter aarde besteld in het familiegraf, met de monumentale portiek, in het dorpskerkhof: een vierkant CAMPO-SANTO, tusschen witte muren, onder enkele zwarte cypressen. Nu waren oom, tante, de nichtjes weêr weg en allen waren het eens geweest, dat Rosmonda naar Florence nog niet moest

komen. De naaister kwam van Ravenna en Rosmonda paste wel de 'japonnetjes', omdat het geen geluk aan brengt een bestelde kleeding niet te passen en niet te doen voltooien, maar toen de naaister de 'japonnetjes' gereed had, legde Rosmonda ze weg in een lade, want ze waren blauw en wit. Zij legde de twee rokken, de twee blouses en de twee manteltjes weg met een heel stil, diep weemoedig gevoel van teleurstelling, waarover zij niet sprak, noch met Astolfo, noch met Filiberto. Zij droeg een oude, zwarte rok en een paar oude, zwarte katoenen blouses en haar vader en broeder hadden een band van krip om de mouwen hunner gewone pakken.

Zij betreurde, dat er geen bloemen waren, maar er waren nooit veel bloemen geweest in den tuin van het kasteel; alleen in het voorjaar bloeide er witte amandel, maar nu ging het weêr naar November. Zij had er gaarne iederen dag gebracht op het graf van de non. Zij ging er bijna iederen dag bidden, tot Astolfo haar vroeg dit niet zoo vaak te doen. Don Aloisio kwam vaak op het kasteel, troostrijke woorden zeggen; hij was weleer meer de non komen bezoeken dan Astolfo en Rosmonda, die hij te weinig godsdienstig vond en te vrij in de keuze van boeken. Maar nu kwam hij meer en Rosmonda sprak gaarne met hem en vond zijn eenvoudige woorden wel lief, al dacht het haar, dat hij, een nog jonge priester, tegen haar vader en haar sprak als tegen twee kinderen.

Verder was Rosmonda veel alleen, hoewel zij dikwijls plotseling haar vader zocht, maar het scheen haar toe, dat ook Astolfo gaarne alleen was. Des avonds waren zij samen, en lazten samen, maar overdag was Rosmonda zoo vol gedachten, dat zij uren, uren alleen bleef en zelfs vergat Filiberto te vragen of hij niet samen wandelen wilde... De gedachten woelden in haar. De vizioenbeelden harer eigene toekomst warrelden nu samen met het gepeins over haar moeder en Tullio, die wêg waren... met het gepeins over Zia Addolorata, wier ziel hen ook zoo plots, in een vervoering, die zelfs de H. Sacramenten van noode niet had, verlaten had. Er wemelde in haar door-een een verlangen naar mys-

tiel en een smachting om te weten het leven: een heimwee naar hemelsche liefde en een heimwee naar aardsche liefde. Haar moeder had de aardsche verkozen, ZIA de hemelsche... Zij zelve had beide gaarne, in hare peinzigen, gemengeld, en eens, dat zij droomde, zag zij voor zich Italo en hij stond in een glans, als een heilige.

Maar de avonden was zij met Astolfo en las aan zijn voet. Het scheen haar zelve toe, dat hare stem anders klonk dan vroeger. Was zij dan voor de nacht, in haar kamer, alleen, dan bad zij eerst heel lang, vóór de Madonna naar Filippino Lippi...

En dan opende zij even de lade, waar de twee 'japonnetjes' lagen, met vloeipapier er over.

VIII

Het was November en Rosmonda was achttien jaar geworden. Er waren brieven gekomen van tante Emilia en de nichtjes en Odoardo was even met zijn automobiel aangewipt en er was over en weêr geschreven en beraadslaagd en tante schreef, dat Rosmonda's kamer gereed was en haar wachtte. De reis naar Florence werd dus bepaald en zoû plaats vinden over enkele dagen en nu het tijdstip naderde, werkelijk naderde, ondervond Rosmonda eene pijnlijke smart haar vader en Filiberto te verlaten en smeekte zij beiden ook gauw naar Florence haar te zullen volgen, ten minste dadelijk te zullen komen als haar huwelijk met Italo was beslist.

Het waren sombere dagen: het was de aanvang van den winter, die daar, aan den zoom der Adriatische zee, de luguber grauwe kan zijn als heerschte hij er niet over zuidelijke stranden. Er waren de zware, grauwe wolkmassa's, die weêrschaduwden over een woeste, witkoppige zee, waarover de bijtende, koude winden van Dalmatië huilende aan streken als met horden van hemeldraken, die uitblazen de ijzige, verstijvende ademstralen.

Onder die lucht, aan die zee, in dien wind, tegen de geheimzin-

nige, ruischende verwrongenheid der pijnboomen aan van de PINETA, stond San Sepolcro met zijne drie ongelijke torens. Rosmonda miste de blanke schimme van de non over het terras en des avonds meende zij, dat ze er gaan zoû, ZIA Addolorata, over het terras, langs de trappen en door de lange gangen van het kasteel. De wind woei er door als met klagende tochten, al waren de ramen toe. En de nachtregegens tikten hoorbaar tot in Rosmonda's kamer op de groote ruiten der glazen loggia, die uitzag over de vlakke en het nachtzwarte pijnenbosch.

De eentonige dagen gingen en kwamen, in afwachting van de aanstaande reis. Op een morgen, nadat Rosmonda wederom ernstig haar kast had nagezien, omdat zij aan pakken wilde gaan denken, kwam Astolfo in hare kamer en vroeg:

- Waar is Filiberto?
- Ik weet het niet, zeide zij; maar wil ik hem zoeken, als u met hem spreken wil?
- Hij zal wel komen, tegen het maal, zei Astolfo.

Een fijne intuïtie zeide haar echter, dat vader ongerust was. Zij glimlachte hem toe, zij legde de handen vleierend op zijne schouders en zij zeide, kalm en geruststellend:

- U moet niet ongerust zijn... Filiberto houdt er van eenzaam te dwalen... Hij gaat, juist met zulk een wind, loopen langs de zee of over den hoogen weg, of hij dwaalt door de PINETA. U moet hem laten. Want hij zal zijn geheim nooit zeggen en het zoû niet goêd zijn aan te dringen, dat hij het zegt. Misschien, dat hij het later zegt... later... wie weet... als Italo met hem spreekt... als een vriend...

Astolfo glimlachte zacht.

- *Bimba*, zeide hij; zal je gelukkig zijn... daàr, met *hem*?

Rosmonda haalde in een glimlach de brauwen weifelvragende op.

- Wie weet het? zeide zij. Het is de toekomst, die wij niet weten... Maar waarom zoû ik ongelukkig zijn? Ik zal van hem houden... en van onze kinderen...

Haar vader omhelsde haar innig: hij dacht aan zijn vrouw.

Neen, Rosmonda was een andere ziel, een ziel van trouw en van moederlijkheid.

- Kom meê, zeide hij; het is tijd om te eten...

In der daad tampte de middagklok van het kasteel. Zij zetten zich in de holle, groote eetzaal en Beppo diende... Filiberto was in de laatste.

- Waar blijft hij? vroeg Astolfo.

Rosmonda zag, dat zijn onrust steeg. De knecht, telkens, zag uit op het terras: zijn witte haren verwaaiden om zijn schedel...

- Laat Tito uitkijken bij het hek...

De stalknecht keek uit bij het hek. Astolfo at niet, maar Rosmonda at, heel kleine beetjes.

- Waarom is u ongerust, vader? vroeg zij sereen.

- Ik weet niet, zeide Astolfo. Ben jij dan niet ongerust?

- Neen, zeide zij. Hij zal zeker wel dadelijk komen...

Hij zag haar bijna verwonderd aan. Het trof haar, dat hij heel bleek was, wit onder zijn verbruinde gelaatskleur, en dat zijn handen trilden. Zij rees op.

- Maar vader, zeide, verwonderd, zij nu. Waarom is u ongerust...?

- Ik weet niet... herhaalde Astolfo.

Zij verbaasde zich over zijne zoo zichtbare nervoziteit, vond die overdreven, legde die uit als een gevolg van een altijd knagend verdriet en een somber eenzaam bepeinzen. Maar zij zette zich niet neêr, at niet meer...

Zij ging op het terras, waar Beppo nog uitkeek.

- Zie je den *signorino* nog niet aankomen...

- Neen, *signorina*...

Zij zelve keek nu uit... Zij was een kleine, tengere, zwarte figuur daar op dat terras, tegen de zee aan, in den wind. De eenige kleur, die zij bracht in het landschap en de atmosfeer, was hare amberkleurige haar om haar wat verbleekt gezichtje.

- Kan ik verder dienen, *signorina*? vroeg de knecht.

- Ja, zeide zij. Ik kom dadelijk...

De knecht ging naar binnen. Werktuigelijk trad zij verder het

terras op, daalde de trappen af. Plotseling, zij wist niet waarom, voelde zij als een verstikkende angst, uit haar hart toe naar haar keel.

- God, o God!! dacht zij. Heilige Moeder, bewaar ons!!!

Zij wist niet wat zij dacht. Zij wist niet, wat over haar heen kwam. Zij heugde zich alleen hoe bleek haar vader geweest was, hoe zijn handen hadden gebeefd. Zij zelve was heel bleek geworden. Een windruk woei heur haar los. Zij had de lippen op elkaâr gesloten en haar oogen staarden groot.

- Het zal niets zijn, murmelde zij. Hij heeft zich verlaat...

Haar hart hamerde tot in haar ooren. Zij was nu den zeezoom genaderd; zij zag uit over de zee; zij besteeg de klippen: hier was de klip, waar zij vaak neêr zat, met Filiberto...

Zij zag plotseling om. Was het een gedachte, was het een vermoeden, was het een doorhuivering... Zij wist het niet, maar zij zag naar de PINETA... En in eens richtte zij hare schreden naar de eerste, verkronkelde boomen, de sombere boomen van Dante en van Theodorik... En als kon zij niet anders, riep zij:

- Filiberto!!

De wind verwoei hare stem. Zij haalde diep adem, herhaalde:

- Filiberto!!!

Als een schelle vogelkreet verwoei haar roep. Eensklaps liep zij sneller: de wind voerde haar meê, het bosch in en zij liet zich voeren...

- Filiberto!!!

Er was een smeeking in haar schreeuw, als om antwoord. Zij luisterde uit: er antwoordde niets.

- Misschien is hij juist den weg naar Rimini op, dacht zij. Over den hoogen weg... O God, o God!! Heilige Moeder, bewaar ons...

Maar zij liep door, het bosch in. Om haar krakelden de takken, die neêr vielen in den wind; in den wind wrongen de boomen de takken als armen en er hielden de van leed bezwijmde tronken, met de takarmen uitgespreid. Het stormde klagende nu door de opperste twijgen...

- Filiberto! gilde zij, weenende bijna.

- ...Rosmònda!! hoorde zij, achter zich.

Zij gaf een gil, van blijdschap, zag om. Maar zij zag haar vader, die haar volgde en haar riep:

- Rosmònda!!

- Ik ben hier, vader!...

- Waar ga je heen?

- Ik zoek Filiberto...

Astolfo was zijn dochter genaderd.

- Waar ga je heen? herhaalde hij.

- Ik zoek Filiberto, herhaalde zij. Hij zal zich verlaat hebben... Maar misschien is hij op den hoogen weg... en niet hiër...

Zij zagen elkaâr aan. Zij waren beiden heel bleek, onder de krakende boomstammen. En plotseling zagen zij elkanders angst, wemelen achter hun oogen.

- Mijn kind, mijn kind!! riep Astolfo, de armen open.

Zij wierp zich in zijn omhelzing, maar zij zeide:

- Maar het zal niëts zijn, vader...! Misschien is hij nu thuis... Filiberto!!

Toch riep zij, nu weêr krachtiger, Forscher, hoorde uit naar het antwoord. Maar omdat het niet weêrklonk, rilde de angst weêr in haar op.

- Filiberto! riep, Forscher, Astolfo.

De kraaien, verschrikt, zwermden krassende op. Daar, als een spiegel van git, lag de zwarte plas en zag op als een vreemd donker reuzenoog, naar de boomen en naar de wolken en den wind.

Rosmonda was enkele passen haar vader voor. En zij riep nog eenmaal:

- Fili...

Zij voleindde niet den naam. Zij voleindde niet den roep. Zij deinsde achteruit als voor een verschrikking. Zij trad achteruit als voor een afschuwelijk spook.

- O... oooh! kermde zij lang, de handen in elkaâr gedrukt tegen haar borst, die niet ademde...

- Filiberto!! riep Forscher, achter haar, nog eens Astolfo...

Rosmonda was haar vader, achteruit loopende, genaderd.

- Vader! riep zij. Vader!! Ga niet verder... Ga nièt verder!! Hij is... daàr! Maar hij kàn het niet zijn! Het is een spook! Het is een spook!!

Zij sloeg de armen rondom hem heen, zij vocht met hem, opdat hij niet naderen zoû en niet zien zoû, wat zij gezien had. Hij rukte zich van haar los, hij stortte vooruit, hij zàg zijn zoon...

Op het donkere water, in het bies van de zwarte plas, lag een wit gezicht, de zwarte haren geplakt over de slapen en om den half openen mond dien trek van geheimzinnige pijn, die hem altijd had doen gelijken op een San Sebastiano... Over hem heen schudde de stormwind de krakende twijgen en de naalden bezaaiden het water, waarover de muggen zwermden...

IX

Het was tegen Kerstmis en er viel natte sneeuw, die dadelijk smolt. In de bibliotheek zat Rosmonda aan haar vaders voeten maar zij las niet voor. En van de schoorsteentafel, reeds weken geleden, was verdwenen het portret van Italo.

Astolfo streek heure haren.

- *Bimba*, zeide hij; wij hebben veel, veel verdriet, maar het mag niet je jonge leven breken. Je bent jong, je bent nog een kind, en het leven kan je liever zijn, dan het mij was, en je gelukkig maken. De vader van Italo schrijft mij nu zelf en wil komen, met zijn zoon, omdat onze rouw ons verhindert naar Florence te gaan. Laat mij hem antwoorden, dat hij welkom is, met Italo...

Rosmonda rees op, zij staarde naar de leêge schoorsteentafel als denkende, en zij zeide:

- Vader, het is beter van niet... Ik zoû niet gelukkig zijn, dàar. Ik moet hier blijven. Bij u. Zij hebben u allen verlaten, omdat zij eenzaam waren... Maar ik wil u niet verlaten, want ik ben niet eenzaam... Ik heb ù. Laat ons elkànder behouden en laat ons...

Zij knielde voor hem, zij omhelsde zijn borst vast tegen haar hoofd; zij zeide:

- Laat ons vooral elkànder hebben en pògen *niet* eenzaam te zijn...

Hij nam haar bleek hoofd in de handen, kuste haar en zeide:

- Je leven zal verwelken, hier, in San Sepolcro, en als ik oud geworden ben... als ik gestorven ben... dan zal alles te laat zijn...

- Het zal niet te laat zijn, voor niets, zeide zij kalm en zij beurde het bleeke gezichtje op. Want ik weet nù... dat ik ben, waar ik behoor te zijn en dat mijn leven zal zijn, waar ik leven moet. Bij u...

Zij legde aan zijn borst haar hoofd. Er was in hem de onzekerheid, de weifeling om hare woorden; er was in hem de weemoedige hoop, dat zij nog éénmaal gaan zoû, hare eigene toekomst te moet...

Maar in haar was er de zekerheid, dat zij blijven moest, dat, zelfs al trok wederom de Eenzaamheid hare toovercirkels rondom hunne zielen, zij blijven moest, om te waken.

Prelude

I

In welk land, bij welke zee weet ik niet waar het was, maar het was een donker eikenwoud, in schemer van vallende nacht, en in de nacht van het eikenwoud hóorde ik het bruisen der zee, hoorde ik de duizendvoudige stem der zee.

Ik was alleen, met de Eenzaamheid. Zij was met mij en om mij in de donkere nacht en het duistere loover waaide boven ons beiden. Ik was jong en treurig en loom sleepte mijn voet voort door de om mij vallende bladeren, de door den wind af gerukte eikenbladeren, die waren nog geurig van lente. Nauwlijks zag ik voor mij den weg, die verloor zich in het mos. En om mij, met de bladeren mede, woei de sluier der Eenzaamheid, aan een nevel gelijk, tusschen eikentronken en takken.

Zij is stom. Zij heeft geene stem. Hare vale lippen zijn altijd gesloten. Zij is niet blind, zij is niet doof, zij is stom. Zij ziet met ons de dingen, maar zwijgend. Zij hoort met ons de stemmen van woud en van zee, maar zelfs geen zucht klaagt van hare lippen af. Zij ziet en hoort met ons en zwijgt. Door hare gedachte leeft zij met ons mede. Hare gedachte voelt de onze aan. Hare herinnering heugt zich de onze. Zij is zoo bleek als een schim en zoo ijl. Maar zij is mèt ons als een zuster. Zij gaat met ons mede: voor, achter, ter zijde zweeft zij. Zij was die nacht zoo wit, een nevel; zoo ijl, een droom. En zij glimlacht nooit, hoewel zij bijna dànst op den wind, in het windebeweeg om ons heen.

Zij is zoo teêr en zoo doorschijnend, als eene ziel, die ons geleidt. Zij geleidde mij die nacht naar de zee. Naar het slot aan zee, het lange, smalle slot aan zee. De wind woei haar soms vóór mij op en dan zweefde zij op den wind maar toch steeds de zee te gemoet en liet zich niet doelloos waaien...

Ik heb haar lief maar betreur het alleen, dat zij stom is. Waarom spreekt zij niet met de stemmen, die lief mij zijn? Stilzwijgen kan weelde worden met een wezen als wij, van vleesch en bloed, maar met haar, wordt het zoo droef. Als ik zwijg bij een vriend, dien ik bemin, kan het zalig zijn, maar haar zwijgen bedroeft mij zoo zeer. En dan lacht zij nooit, zij glimlacht zelfs niet...

Ik hoû van glimlach en lach. In de donkere nacht van het eikenwoud tooverde de herinnering aan een glimlach om mij rond, als duizend roode dwaallichten door de duisternis. Hoorde ik de herinnering aan een lach, met een korten, klaren, onbekenden vogelslag. Zij zag en hoorde als ik. Zij zag mij aan, de Eenzaamheid, en beduidde mij, dat zij zag en hoorde die zelfde herinneringen. Toen woei alles, alles weg en de Eenzaamheid zelfs woei verder, vooruit, in een langen streep nevelwit en ik volgde haar moeizaam en moê.

De boomen ruischten over mijn hoofd en de verre zee ruischte en het ruischte àlles te samen. En ik liep voort en ik werd oud en treurig.

De Eenzaamheid leidde mij. Nu, windstille het oogenblik, liep zij naast mij en ik had haar willen hooren zingen. Zij voelde mijn gedachte en zag mij steeds glimlachloos aan, met vreemde, groote, diepe oogen vol nachtekleur. Toen gevoelde ik, dat ik haar niets verborg en zij tot in mijn diepste verlangen zag. En wij gingen samen, samen voort: in een windhoos wirrelde zij voor mij op, maar de nacht was zoo donker, dat ik haar nevelsluier nauwlijks zag wemelen...

II

Toen was het de dag. Maar de vroege dag, die nog nacht is, in de stad, in het huis, in de kamer. Het woud week open met vale poorten, en de zee lag voor mij in den dag zóo vroeg, dat hij nog ijl was van bloedeloosheid. En het smalle, lange slot lag voor mij en zijne vele, vreemde torens hief het op in den bloedeloozen dag.

Nu hoorde ik, stormende, de stem van de zee te samen met de stem van den wind en achter mij verruischte de stem van het woud. Maar alle die stemmen waren stom en stemden samen tot woordlooze klacht. De sluier van de Eenzaamheid zwol zóo op van wind en waai, dat zij vulde heel de lucht en zij zelve zweefde op en zij was óveral, alom-tegenwoordig: zij was in lucht en in zee, en zij was om het slot.

Het waren als Gothische arkaden, die zich rijden langs de zee, en er voerden trappen heen. En ik ging de trappen op en tusschen de arkaden van spitsbogen raasde de wind.

De wind zwiepte en ik liep de arkaden om naar de zeezijde van het slot en ook naar de zee toe spitsten de bogen en de golven beukten tegen de bogen op en braken tegen het slot. En het was heel smal, tusschen de wateren der aan stormende zee, het lange, smalle slot: het was een heel smalle galerij en het schuim sproeierde over mij heen en de golven krulden spattende naar mij toe. En als rossen sloegen zij met de druipende voorhoeven tegen het bazalt der galerij en hunne manen woeien als vlaggen van water àlle een zelfde richting uit. En ik was oud en treurig en de Eenzaamheid was overal en ik zag, dat iedere stormende golf, een aanrazend ros gelijk, eenzaam was, in zijn woede van watergestuif.

III

En ik bewoonde het eenzame slot. Het was lang en smal en als ik liep de lange, smalle galerijen af, hoorde ik den wind overal door

het slot heen, in de zalen, onder de arkaden, langs de spitsbogen, die boogden het Noorden langs en het Westen langs, in de hallen, die openden naar het Oosten toe en door den cypressentuin, die zwartte weg naar het Zuiden. En de wind woei uit alle windstreken wisselend over woud en water zijn wilde bewegelijkheid en ik hoorde hem altijd en op zijn vele ademen, boos en bar, zoel en zwoel, zweefde de Eenzaamheid mede en zij was overal steeds om mij rond.

In de nachten bracht zij mede hare tallooze schimmen, die zijn stom als zij. Dan deinden over de wilde golven de fosfor-oogelende zielen der verdrinkenen in een sabbath van tritonen en nereïden en door de luchten zwierden de stomme maar dichtemonds klagende, eeuwig klagende wolkegeesten; door het slot zweefden geluideloos de vaag omlijnde spoken de torentrappen op en neêr en door de gezwiepte cypressen zag ik de stammen langs de blanke schaduwen gaan der gestorvenen, die liepen het maanlicht in en uit, waar het zich uit de zwarte lucht vrij vocht en viel de donkere kegels door der altijd bewegende boomen. En altijd ruischte het alles te samen en tevens hoorde ik altijd, dat alle stemmen - van zee, en lucht en wind, van golven, looveren en wolken - stom waren en slechts dichtemonds klaagden de Eenzaamheid in.

IV

Het slot opende alle zijn ramen naar de zee toe en het opende ook alle zijn ramen toe naar het woud en ik zag beiden te gelijk, door alle ramen. Alle trappen van het slot voerden naar alle torens en van alle torens zag ik naar alle wolken en winden boven mij en rondom mij. Alle terrassen traden met alle treden naar alle de baren heen, die brieschten langs het slot. Maar alle poorten van het slot, sedert ik het bewoonde, waren gesloten en openden nooit. Toen was het een dag van duren storm, dat in het doorruischte schemeren van het vallen des dags, door den cypres-

senhof, vóór nog de stomme schimmen om mij op waren gerezen, ik twee blanke schaduwen zag naderen, de dichte poort te moet van het terras, dat uit trad in den tuin. En zij schemerden de treden op en door de dichte poort traden zij binnen als ware de poort niet geweest. En ik herkende hen en zij waren stom maar zij glimlachten zoo liefdevol, dat hun zwijgen mij slechts zalig was. En zij namen mij tusschen hen beiden en ik trad tusschen hen beiden het eenzaam slot uit, door de geslotene slotpoort heen, als ware die nooit geweest.

Toen wij buiten stonden, voelde ik alle de winden om mijn hoofd en zag ik alle de winden om hunne hoofden, en zag ik alle de winden onder onze voeten. En ik was in hun midden en de nacht viel en alle de schimmen rezen. Zij waren, op den wind, wel duizenden, boven het slot, boven het woud, dat ik verlaten had, over de zee, die wij over wilden zweven. De zee was heel hoog en stormende; de wilde sabbath der schimmen, tritonen, nereïden gelijk, tierde over de zee maar vrees was, vreemd, niet in mij. En wij zweefden over de zee, die stormde beneden ons. Ik zag om naar het woud, dat ik verlaten had, naar het slot, dat ik verliet. Dat was als een lange, sombere streep, daar ginds tegen de kust aan. De torens en de cypressen donkerden, dunnere strepen, de lucht in. Toen vrijlde het slot, zoo als het woud reeds lange vrijld was.

Voor mij daagde de horizon. De zon ging er op, in het Oosten, dat ik het Westen gedacht had. De zon straalde zacht op in een krans van zacht goudene stralen, als een wijde hemelbloem, die ontluikt. Een strand rimpelde verder dan de horizon, die ik het einde gedacht had. En aan het strand rees een kristallen slot: het was zoo lang en smal als dat andere slot van bazalt was geweest. Alle des slots ramen openden naar de zee, die daar spoelde en alle zijne terrassen van kristal traden de wateren toe en vermengden zich met de blauwende golven. Alle torens tintelden weg in het weeke azuur van den jongen dag. Een tuin van bloeiende laurieren ving den zefier in zijne looveren en toen ik nader tusschen hen tweeën aan dreef door de gewillige luchten heen, zag ik, dat alle poorten van het kristallen slot geopend waren.

En hoorde ik de stemmen, die zongen en zij waren niet meer stom...

En door hun zacht juichen heen wimpelden door de lucht ijle flarden; het waren de gescheurde flarden floers van een onmé-telijken sluier en zij dreven overal weg...

En het kristallen slot was vol van gasten en zij waren geesten, maar hunne stemmen klonken ons toe met woorden van welkomst, die waren van géene taal en toch verstond ik ze allen.

En het stemde alles te zamen: de zee en de lucht en de in de lauweren gevangene zefiers en zacht juichende stemmen en mijn eigene ziel...

En ik geloof niet, dat er iets anders was, dat te zeggen is.

De mijmerij

Dit is de dag der grisaille, buiten. De grijze mist druipt tusschen de stammen der iepeboomen, waar, aan de toppen, de allerlaatste herfstbladeren, sidderen op de allereerste winterwinden. De lucht valt laag, zwaar en grauw. Over de grachten schemert een grijzig waas van vochtigheid, dat aarzelt. Vage droppelen sijpelen neêr...

Omvang mij, o Mijmerij! Het vuur vlamt hoog en de schaduwen trillen vreemd in de hoeken der donkere kamer. Zij dansen, of zij elkander aan de hand hebben gevat. En, in de enge hoeken, op en neêr, op en neêr, zwieren zij een tango van duister plezier. Omvang mij, o Mijmerij! Wie zijn deze dansende schimmen, wie doen dezen doodendans daar donkeren voor mijn mijmerende oogen? Zijn zij mijne Zonden, die vreugde vieren?

Ik wil de lamp niet op steken, niet werken. O, wat doelloos is het te werken op een wereld, waar zoo veel gewerkt reeds is! Wat doelloos is het te schrijven, of te lezen, of wat ook te doen, als de Mijmerij ons omvangt, in hare armen van zondige schaduw, bij een hoog-op vlamvend vuur en de schimmen onzer Zonden dansen! Waarvoor nòg meer te schrijven, meerdere boeken te lezen, waarvoor steeds die brieven te beantwoorden, waarvoor ièts ook maar te doèn, als ik mijmeren kan met de Mijmerij! Zij heeft mij reeds hare schaduwarmen om het hoofd geslagen, om mijn geheele luie lichaam, dat ligt bij het vuur en zij wiegt mij al heen en weêr. Zij wil mij wiegen op het rythme van mijner zonden dans. Zij is zoo week als zwart fluweel en zwart mollig bontwerk. Zij wiegt mij warm en wil mij omwikkelen in hare wellusten...

Ik geef mij aan hare weelde over. En terwijl zij omvat mij

houdt, tooverd zij voor mij de half vreugdige, half weemoedige herinneringen, die zijn de schimmen mijner Zonden. Zij wringen zich daar in den hoek van de kamer en de zwarte rozen hunner monden splijten open in lach... De zwarte vonken hunner oogen fosferen als sfinx-oogen... Zij vallen in één als bezwijmen zij en dan veeren zij weer op tot de zoldering... Zij herinneren mij mijne moedeloosheden en mijn plotse energieën, en zij zijn allen, allen zondig. Als zwarte irissen bloeien zij daar tegen den wand, als fluweelen spoken spelen zij hun wisselende rei. En steeds staren zij mij aan en lachen hun lach van weemoed.

Dit is mijn liefste, donkere ure. Nu doe ik niets, nu denk ik niets, nu mijmer ik alleen en mijn gemijmer is herinnering, al mijne mijmeringen zijn herinneringen. En langzaam, tusschen de herinneringen, tusschen de schimmen der Zonden, wringt zich op een grootere, ijlere schaduw, de Schaduw van mijne Smart. Daar staat zij, transparant somber tegen den door de dansende vlammen verlichten wand; daar staat zij, tragisch, de handen wringende en de verdorven zondesproken zijn om haar neêr gezonken en kruipen aan haar voet. Daar staat zij en staart mij aan met hare weenende, blanke oogen...

O, Smart, die ik heb geleden, ik heb u nooit vergeten! Het leven is voort gegaan, omdat ik toen jong was en sterker dan ik zelve wist en niet gestorven ben en mij slechts snikkend, gebroken heb laten zinken in de armen van al wat troostend mij wilde omringen. Maar heb ik u ook verzwegen, o Smart, ik heb u nooit vergeten. En in oogenblikken als deze, dat de Mijmerij mij omvangt in hare stille omhelzing, rijst gij steeds op na den eerst zwierigen dans der zondeschimmen. Dan staat gij daar zoo puur en groot, als de Moeder mijner ziel, als het immense Leed, dat haar kind deed lijden om het - misschien! - te louteren voor latere levens. O, mijn Leed, o mijn hevige Smart... toên, eenmaal, scheent gij mij bovenmenscheijk toe; nu heb ik u uit geleden, maar vergeten zal ik u nooit. O mijn Smart, wat waart gij toen zwaar, wat hebt gij mij toen verpletterd, zoo zeer, dat ik mijzelven nu verbaas, dat ik nog leef. Wat heb ik met u geworsteld, gehijgd, wat

hebben wij samen geleden, ik om ù maar gij om mij, die mij smart aan moest doen, o Smart! Toen zijn de dagen voorbij gegaan, de jaren voorbij gegaan; toen zijt gij mij heilig geworden, terwijl ik, onwillig, herleefde. En, nu in deze liefste, donkere ure, nu zie ik u, na den dollen dans, voor mij verrijzen als steeds, zoo groot, zoo zuiver, zoo rein, o Smart van mijn leven, Moeder van mijn ziel! Gij zijt de Waarheid geweest, de immense Waarheid, bijna te immens voor mijn kleine leven, te verpletterend voor mijn kleine zelf! Gij zijt de reusachtige Werkelijkheid geweest, o immense Smart, die de goden mij gaven! Nu, nu, worstel ik nièt meer tegen u op; nu hijg ik niet meer mij wringende in uwe armen; nu weet ik slechts, dat gij daar staat met uw schimmebeeld en geweest zijt en zoo gij nòg zijt, vergoddelijkt zijt in uw starende schaduw. Ik ben uw kind, o groote Smart. Ik ben uw kind, dat gegroeid is tot mensch; ik ben uw zwak kind, dat gegroeid is trots u en met u tot mensch, tot kracht, naar de nieuwe levens toe, en zonder ù, ware ik niet gegroeid. Gij, o Smart, hadt niets voor mij dan de smart; gij hadt géen geluk toen voor mij, maar liever dan nièts van u, groote Moeder, te ontvangen, ontving ik wàt gij mij geven kondt: de groote Levenssmart! Hoe zwaar woog uw vreeslijk geschenk in mijne handen! Hoe boog ik onder uw last! Hoe voor immer druktet gij uw indruk in mijn toen bezwijmende ziel!

Gij zijt voorbij, gij zijt gegaan. Alles van u is gegaan. Alles wat gij waart: liefde, lijden, smachten, snikken, seconden geluk en maanden wanhoop... dat àlles, dat àlles is heen. En nu, in deze Mijmerij, zijt gij alleen van dat alles over, o schim van Smart, o groote Roerlooze met de blanke oogen! Nauwlijks trilt uw beeld met den afschijn der stadige vlam mede tegen den wand, die, zoo nabij, is geworden als de einder mijns levens. Daar staat gij en daar zult gij altijd staan, in de donkere, stille, bijna wellustige ure der Mijmerij... Maar gij, gij loutert die wellust; gij, gij verjaagt de andere zondige schimmen; gij, gij openbaart u alléén als het aller-eigenlijkste mijns kleinen levens, dat gij eenmaal hebt radeloos groot gemaakt, want wie ù lijdt, voelt zijn wanhopige ziel groeien tot onmetelijkheid toe, of de drop, die nauwlijks weêr-

spiegelde wat zwakken weêrglans van zon, zwol tot de zee, die wanhopig radeloos op stormt tegen onverbiddelijken hemel...

Mijn Smart, o mijn Smart, sta stil! Tril nog even uw beeld uit, daar ginds, tegen die kamerwand, die tot den horizon van het Verleden schijnt weg gedeinsd. Zie, ik snik niet meer in wanhoop. Ik heb u aanvaard. Ik zie u nu aan, met gevouwen handen; ik bid u aan, als mijne zwaard-doorstokene Moeder. Gij leedt met mij, gij waart mijzelve. Terwijl ik met u streed, gaaft gij mij uw bittere kussen. Zie, al zijn mijn oogen vol tranen om wat verging, om wat niet meer dan herinnering is in de Mijmerij... ik snik niet meer in wanhoop. Ik heb mij vroom overgegeven. Uw wil geschiedde, o Smart. Ik heb door geleefd, als gij wildet, o Smart. Ik zelve ben niets geweest dan uw ding. Dan uw schepsel, dat u gehoorzaamde. Ik dank u, o Smart, voor uw gave.

Ik zie, in de duistere kamer, waar de nacht zich stapelt, uw groot, donker, tragiesch moederbeeld zwijmen. O, Smart, o beeld van mijn Smart, o schim van mijn Smart, zoo gij voor mijn starenden blik u nu op lost, zoo gij verzwijmt... ga dan, o Spook, dat ik aanbid, naar wien mij ùzelve deed lijden en zeg, dat, zoo ik zegenen mag, ik zegen wie mij ù gaf!

Hoe vaak is zoo niet de Mijmerij van den Herfst, in de stille kamer, bij het stille vuur... Hoe vaak was zij zoo niet in het Noorden, hoe vaak was zij zoo niet in het Zuiden... Maar in het Zuiden was ook na die Mijmerij die andere, zoo zonderling, zoo bijna ongelooflijk teeder...

De olijvegaarden zilveren wemelig, de amandelboomen bloeien, de ooftbongerds sneeuwen met geurigen val... O, te mijmeren, met den streep van zacht blauwe zee, even getrokken daar ginds in het nevelig lichte lentewaas, dat worden gaat goud van zon... Omvang mij, o Mijmerij! Laat de lichte schimmen als nimfen nu dansen tusschen de licht getinte grijze looveren, laat ze hare luchtige reien schakelen de knoestige boomstammen om of tusschen bloeiende heesters en sneeuwende takken door gaan en

mij verbeelden de lichte schimmen mijner latere Vreugden, en gijzelve, o Mijmerij, roep het moederlijke beeld op van mijn Levenstroost! Nu ik daar lig op de heuvelende helling, onder de vredige olijvetwijgen, lijkt het mij, dat ik u zie, o Troost, en uw blauwe sluier, zoo licht en lucht als het nevelige lenteblaauw zelve, fladdert tusschen de vallende bloesems door... O Troost, o dierbare Troost, gij zijt als een andere Moeder geweest, die verjeugdigde uw uitgeleden zoon; gij waart als de troosteresse, die het Leven mij zond, laat, maar niet te laat en toch te laat, o Troost, om ooit mij te doen vergeten Smart, donkere moeder Smart...

 Het is herfstsomber om mij heen en het zijn niet de zilverschemeringen der olijven, de geurige roze bloeiingen van bongerds en amandelgaarden... Een kille bries rilt over de grachten, de laatste bladeren drijven over het grauwe water; de Noordelijke winter zal dra nader zweven en hare klamme wade waait al om mij heen... De duinen golven nu grijs om mij rond en mijn voet stuivelt op het grijze zand, eens zoo blond als blonde kinderen zijn... De zandige heuvelen glooien toe naar de woelende zee, die nooit blauwde als daar ginds...

En de Mijmerij, de Mijmerij omvangt mij, met den klammen wind.

O wát zult gij mij geven, gij, o steeds even Droefgeestige, of gij wellustig zijt of smartelijk of troostelijk?... Waarmeê zult gij mij doen omdansen: met vale Zonden, met vage Vreugden en steeds beiden even droefgeestig, of zij Vreugden of Zonden zijn??

Neen, o Mijmerij... Geef mij mijne Zonden niet, hier in dit Noordelijke, duingrauwe najaar, zelfs niet als weemoedig lachende herinnering... Geef mij ook niet die van mijn Troost... Geef mij alléén die van mijn Leed... Geef mij, hier, in mijn eigen land, terwijl ik mijmer - de wind om mijn hoofd - naar mijne ernstige, nooit als daar ginds blauwende zee toe, alléén de herinnering aan U, o Moeder mijns Levens, aan U, o Ontzaglijke, die ik al zie naderen in eeuwige droefheid naar mij toe als een Schim, in wier schaduw de Winter aan sluipt... alleen de herinnering aan u, o Smart, die ik heb geleden, maar nooit heb vergeten...

De zoekende zielen

I

In de dommelige, doezelige atmosfeer van den gedonkerden nachttrein was de coupé tweede-klasse vol. Quily zat in een hoek, gelukkig, en leunde haar hoofd tegen haar eigen kussentje, dat zij drukte tegen het ruige fluweel, welks van roet en rook doorzuurde reuk haar, bijna onbewust, onaangenaam aan deed. Zij was zóo gewoon aan dien reuk, dat zij de gewaarwording er van ter nauwernood ondervond. Het was een coupé niet-rooken; maar àllen rookten, vijf mannen en twee vrouwen. Of het heeren en dames waren, zag Quily niet goed. Zij, als de achtste, om niet te veel last van den rook te ondervinden, stak ook een cigaretje op, uit haar zilveren kokertje. En zij rookte, met groote uitblazingen der blauwe rook, die haar prikkelde in de keel, en waarvan de aroom haar zonder genieting liet.

Het groene kapje sluierde het lampje, boven, en de coupé, voor de nacht gedonkerd, dommelde doezelig in een vaal groezeligen schijn, waar in de cigarette-rook der acht reizigers traag omme walmde. De emotie van de overvaart door Messina's straat was voorbij. Quily had vagelijk, in de verte, aanschouwd de rij der in een gestorte paleizen der Palazzata. Nu gleed de trein weêr de *ferry-boal* af, op het vaste-land, en zoû des morgens te Napels zijn...

Quily had zich een oude automobiël-voile gewikkeld om hare haren en leunde tegen haar kussentje, dat telkens weg gleed, naar omlaag. Buiten woei een koude Januari-wind en het tikkelregen-

de nu tegen de ruiten. Een reizigster, die bij den corridor zat, had nijdig de coupé-deur dicht getrokken. Het was heel erg benauwd, maar niemand zeide een woord na de eerste woorden der binnenkomst. Niemand sprak. En niemand sliep nog en iedereen rookte, in de reeds voor de nacht gesluisde atmosfeer.

Quily dacht niet aan slapen en maakte zich, in zich, reeds gereed de nacht geduldiglijk door te droomen. Zij was bang geweest alleen te zullen zijn in den coupé maar zij was nu, in de benauwde volte, gerust. Niets zoû haar overkomen. Geen aanrander, geen dief zoû haar iets kunnen doen. Zeven menschen waren om haar heen. Twee vrouwen. En vijf mannen. Zij vulden den coupé met hun donkere lichamen, hunne plaids, hun cigarette-walm en boven hunne hoofden, in de netten overvol, stapelde hunne handbagage. De groote valiezen stonden zelfs gestapeld in den corridor...

Quily zag naar wie naast haar zat. Hij had haar geholpen met hare handbagage - valies en lange parapluie-zak - te plaatsen in het net - maar, om hare agitatie, om toch een hoekplaats te hebben, had zij met een kort woord bedankt en nauwlijks naar hem gezien. Nu zag zij, dat hij een officier was. Een Italiaansch officier. En zag zij, dat hij één arm droeg in donkeren doek. Was hij gewond? En hij had haar geholpen... met haar valies. Zij herinnerde zich nu, dat hij haar geholpen had met één hand. En daarom gevoelde zij plotseling een zachte dankbare sympathie voor hem.

Zij kon hem niet zien in het gelaat, want hij zat van haar af gewend. Zijn linkerarm - de niet gewonde - roerde haar in de mouw van zijn overjas nu en dan, als zijn hand de cigarette aan zijn mond bracht. Zij meende, dat hij niet groot was. Eer klein en tenger... zoo dacht zij ook zich te herinneren. Zij vond het wel prettig, dat *hij* naast haar zat en niet die dikke man, over haar, die haar telkens stootte met de knie of hinderde met den voet. Diè was uit gerookt, en plots sliep hij en snurkte op. En omdat hij zich wat verder naar voren uit strekte, en Quily weêr beroerde, met zijn knie en zijn voet, wikkelde zij zich vaster in haar reisdeken, stopte zich, als het ware, er *in* en zocht vagelijk haar prude lichaam

bescherming tegen den gewonden, tengeren officier.

Zij poogde naar buiten te zien. Zij wist, dat het landschap niet belangrijk was en dit troostte haar, dat zij niets zag door de beslagene, grauwe ruiten in de verregende, grauwe nacht. De lichte hoofdpijn, die bij haar op kwam, telde zij niet, was natuurlijk. Zij bedacht, waarvan zij die nacht droomen zou... Maar een kleine kuch van den gewonden officier naast haar, leidde hare gedachte af van zichzelf naar hem. En zij bedacht, dat hij zeker gewond was in Tripoli en nu huiswaarts ging.

Zij zag langs de andere gezichten. Naast den vulgairen, dikken man zat een fijnere, met een vossengezicht, ongeschoren, en met een blonde snor. Naast het vossengezicht zaten de twee vrouwen, zusters klaarblijkelijk, beide dik en donker van uiterlijk: die op den hoek had de deur nijdig toe gerukt. De twee mannen, aan Quily's kant, naast den gewonden officier, kon zij niet zien en interesseerden haar niet.

Zij bedacht, dat zij niet gaarne alleen gereisd zou hebben met den vulgairen of alleen met den vos, of alleen met de twee dikke, donkere vrouwen. Zij vond ze alle vier mysterie-vol. Wat was er achter dat vulgaire gezicht van dien dikken kerel? Wat voor mysterie verborg zich achter dat burgerlijke en toch niet onknappe maar grove masker? Quily voelde een afkeer van hem en drukte zich meer tegen de leuning, meer in haar kussentje, om hem toch niet te behoeven te raken. De vos was ook vol geheim. Een slimme, sluwe vent, vol gevaar. Dat loerde uit zijn glazige, wazige oogen, achter een bril. En dan die twee dikke, donkere vrouwen, die zoo goed hare sigaretten rookten, bijna net mannen. Zoo als zij het niet kon. Waren de twee andere mannen Amerikanen? Zij hadden geen woord gezegd en zij had niet op gelet bij hunne binnenkomst. Zij hadden wel Amerikaansche jasplooien, zoo over hunne knieën heen. Met hen te reizen, alleen, zou haar niet bang zijn geweest. Ook niet met het officiertje. Arme jongen, dat hij gewond was...

Plotseling merkte Quily, dat hij sliep. Het eindje cigarette was hem uit de onbewuste linkerhand gevallen en rookte tegen haar

plaid. Zij doofde het met haar voet. En zag belangstellend haar buurman langs. Hij zat recht en zijn hoofd knakte, slapende, licht heen en weêr. Als in een héel lichte sluimering. Hij had, zoo recht gezeten en sluimerend, iets lief gelatens en zich schikkends, aan de omstandigheden zijns levens, vond Quily. Hij was jong, zag zij nu. Heel jong. Jonger dan zij. Toch was hij geen *sotto-tenente* meer, zag zij aan zijn pet. Was hij *tenente*. Hij was zeker heel knap. Ja, hij was bij de genie, herkende zij nu aan zijn uniform. Hij had donker sluike haar en was bleek. Hij had niets belangrijks in zijn slapend gezicht. Zij vond hem tòch heel sympathiek. Zij gevoelde bijna iets moederlijks voor hem. Om hem te vragen of hij goed zat, of zijn arm niet hinderde, of *zij* hem niet hinderde. Maar niemand sprak en hij... hij sliep.

Nu zag zij, dat allen sliepen. De sigaretten waren gedoofd en de trage walm vrijlde, maar het was stikkens benauwd in den gesloten coupé. Als een dichte, hobbelende doos, vól van de slaap dier menschen, rommelde, lichtelijk rammelend, de coupé voort op de rails. De verdere trein bestond niet. Er was alleen die doos, in de nacht. Er waren alleen die zeven menschen om Quily. Wat een vreeslijke man, de dikke! Wat waren er in zijn mysterie-vol leven toch voor duistere dingen, die hij verborg achter dat dik vleezige masker. Van waar kwam hij, waar ging hij heen... En de vos, de valsche gluiperd... En die twee gevaarlijke vrouwen, in den hoek. Zij sliepen nu wel allen, àllen... de twee Amerikanen ook... maar wat waren de menschen, wakend of slapend, toch vréemd, toch vol mysterie achter hunne gezichten... Raadselachtig mysterie, geheime ondeugden, ingewikkelde romans, diepe verborgenheden, onzegbare plannen en energieën verscholen zich achter de gezichten van bijna allen. Naast haar, het officiértje, was zoo niet. Hij was alleen gewond geworden, in den oorlog, in Tripoli. Hij ging misschien naar zijne ouders terug, naar zijn familie, naar zijn meisje: wat zoû zij blij zijn hem te zien! Zwaar gewond, gelukkig, was hij toch niet, al droeg hij zijn arm in een verband. Hij had haar geholpen, met één hand. Toch, sterk, zag hij er niet uit. Wel intelligent, zelfs in zijn slaap. Zijn hand, zonder ring, interesseerde

haar; een kleine, fijne hand, die lag op zijn knie nu. En zijn hoofd schommelde zoo licht gelaten, heen en weêr, bijna met een rythmische beweging.

Het bleef liggen, een pooze, tegen de ruig fluweelen middenscheiding, die hem scheidde van de Amerikanen. Wat was hij moê. Toen, met een heviger schommeling, schudde het verder weg, naar Quily en wiegelde heen en weêr. Als gaf het de schommelbeweging aan van den trein. Er was niet de minste nerveusheid in zijn slaap en zijne schommeling, in die zachte heen en weêr wiegeling van dat hoofd. Het was bijna, dacht Quily, als van een bloem, in den wind. Er was zoo een lieve overgave in, iets, dat haar ontroerde.

Zij voelde, dat hij haar, onbewust in zijn slaap, dichter beroerde maar zij wilde hem niet wekken, door ter zijde te schuiven, toe naar het raam. Zijn hoofd helde bijna naar haar schouder en zij werd zich bewust, dat hij kleiner was dan zij. Nu wiegelde het weêr weg en dan kwam het terug. Nu lag het even tegen haar aan en slingerde weêr ter zijde. Nu bleef het liggen, tegen de fluweelen leuning, maar meer nog tegen haar schouder. Zij hoorde den zachten ademhaal, als van een kind zoo licht. Over haar snurkte, in zijn verborgen geheimnisvolheid, de dikke man dieper, brutaler op. En sliep de vos. En sliepen de twee donkere wijven. En ter zijde sliepen, die zij de Amerikanen noemde.

Alleen zij sliep niet. Zijn wang beroerde haar schouder steeds en zij verroerde zich niet. Wat sliep hij rustig, in die houding zoo ongemakkelijk! Wat sliep hij gelaten en over gegeven aan zijne sterkere levensmachten. Zij zelve, stijf zich voelende, in haar engen hoek, verroerde zich niet, liet hem slapen. Plotseling schudde zijn hoofd van haar schouder terug naar de middenscheiding van den coupé. En lag daar. Zij wachtte tot het terug kwam wiegelen en toen het niet kwam, was het een kleine teleurstelling in hare moederlijkheid van ongetrouwde, niet meer jeugdige vrouw.

Door de bewazemde ruiten vervaalde de vroege morgenschijs in de nog talmende nacht. De trein had ter nauwernood aan een

enkel station opgehouden. Dan hobbelde en schommelde hij door. De houdingen der reizende slapers waren ongemakkelijk verwrongen, nu meer zichtbaar in het klarende, grauwe licht, dat troosteloos den nieuwen dag kondde. Een laatste snurk, een eerste kuch, een luidruchtige verschikking van ledematen en reisdeken doorwarrelde de nauwe coupé-doos. Plots stond een der Amerikanen op, opende puffende de deur en stak in den corridor een cigarette op, rookende tegen het raam aan, zijn rug breed naar den coupé toe.

Allen ontwaakten, het officiertje ook. Quily was zich weemoedig bewust, dat zij alleen niet geslapen had en zij voelde zich stijf en moê. Toch had zij niet de energie op te staan, haar reistasch te nemen, zich te wasschen met Eau-de-Cologne, zich te poeieren. En bleef zij zitten.

De dikke, donkere dames fluisterden nu met elkaâr, in heftig Italiaansch, uit glurende met de gitten oogen, of de anderen naar haar luisterden. Ook de dikke kerel en de vos waren aan het praten gegaan en Quily, plotseling, merkte, dat zij bij elkander hoorden. Zij schrikte er van, hoewel het haar toch niets schelen of deeren kon. Zij zag nu toe hoe de twee mannen uit eene portefeuille papieren en berekeningen te voorschijn haalden. En uit hunne woorden begreep zij - zij verborgen zich niet - dat de dikke een architect was en de vos een ingenieur en dat zij samen naar Tripoli waren geweest, de een om barakken in de woestijn voor de soldaten te bouwen, de ander om putten te boren in de oaze... En zij knikkebolden tegen elkander, dat zij goede zaken hadden gemaakt. En dat zij om de barakken en de putten over tien dagen weêr naar Tripoli gingen. Over Syracuze...

Voor Quily verloren zij beiden plots alle geheimenis, alle vreemd, duister mysterie en waren zij twee gevaarlooze maar misschien wel bejoegde zakenmannen, niet meer. Ook de twee vrouwen verloren veel van het mysterie, hoewel zij fluisterden, heftig, met elkaâr en het niet eens waren en telkens keken of naar haar geluisterd was.

In den klaarderden dag, die grauw was, zat Quily recht en stil in

haar engen hoek. Het kussentje weg gegleden, rustte haar moede hoofd tegen de ruig fluweelen, met roet en rook doorzuurde leuning. Uit de oude verwelkte automobiel-voile hingen de verwarde, vaal blonde haren. Haar gelaat was bleek en een beetje treurig. Zij had heel lieve, zachte, bruine oogen. Maar zij was niet mooi en het heel kleine mondje was bijna pretentieus. Een beetje minachtend. Zij scheen, hoewel zij gezeten was, wel een groote vrouw, maar mager en van een Engelsch silhouet, zonder borst, zonder heupen. Zij had iets heel lief voornaams als het mondje niet al te pretentieus trok en de hand, die zij nu ontschoeide, was goed gevormd en verzorgd.

Zoo als zij daar zat, scheen zij eene Engelsche, die reisde. Toch was zij eene Hollandsche.

Zij wendde zich nu, belangstellend, naar het officiertje. Hij was ook ontwaakt en toen hij de twee zakenmannen hoorde over Tripoli spreken, glimlachte hij en zeide een paar woorden. Het waren de eerste, die hij zeide, en Quily schrok blijde op van zijn stem, diep, zacht en verstandig. De twee zakenmannen vroegen hem of hij gewond was en waar.

En hij zeide, dat hij, boven Gargaresch, uit zijn aëroplaan was gevallen. Maar niet van hooge hoogte en slechts een arm had gebroken. De zakenmannen bewonderden hem en zij spraken alle drie als goede vrienden met elkander. Zonder acht te slaan op Quily.

Zij had gaarne hem iets willen vragen - zij sprak Italiaansch - maar zij dorst niet, omdat hij tegen haar schouder aan gerust had. Waar hij natuurlijk onbewust van was. Toen men Napels bereikt had, stegen, tot Quily's schrik, allen uit. Maar het was klaar dag. De zakenmannen groetten Quily niet, in druk gesprek met elkaâr. Maar het officiertje tikte aan zijn pet, terwijl de *facchino* hem hielp, en steeg toen uit...

Quily bleef zitten: zij ging naar Rome. Zij bedacht, zij wist bijna zeker, dat zij het officiertje nooit meer zoû ontmoeten, nooit meer zien zoû... en dat zijn hulpgebaar met haar valies, en zijn vage groet het eenige was, dat hij haar gegeven had.

Terwijl hij toch tegen haar schouder, onbewust, had gesluimerd en zij zich niet had verroerd, om hem...

Iets, dat hij nooit zou weten.

Het maakte haar een beetje treurig, een heel klein beetje maar, terwijl de trein nu door ging, naar Rome.

En hare kleine weemoed verhinderde haar om toch op te staan, zich te verfrissen het moede gelaat met Eau-de-Cologne en poeier...

Zoo dat zij zitten bleef en met hare lieve, zachte, bruine oogen uit zag in den grauwen morgen.

Om haar huiverde, in de slecht gestookte coupé, een kille, benauwde verlatenheid.

En zij smachtte er naar, dat, aan een tussenstation, minstens één reiziger binnen zou treden en zich zetten zou in den hoek, waar de dikke Italiaansche dame gezeten had, die nijdig de deur toe had getrokken.

II

In Rome zat Quily tusschen hare twee ontslotene koffers, waarvan de bakken gesteld waren op bed, over stoelen en vloer, en was zij zich bewust, dat zij een eenzame, ongetrouwde vrouw was. Een 'oude vrijster', wier blonde haar reeds grijsde aan de slapen en in den nek, zonder dat dit zoo heel erg zichtbaar was. Een oude vrijster, lang, mager en Engelsch - zij wist niet waarom - van silhouet, wèl met distinctie, maar zonder eenige schoonheid. De lieve, zachte, bruine oogen keken trots dit bewustzijn gelaten in den spiegel over haar, op de commode. Nu, in het daglicht, was er in te zien een dwalenden, zoekenden blik, een blik, die nooit scheen te vinden. Een zoekende blik van hulpeloosheid, van beschermingloosheid. Maar de trek over het heel kleine mondje, een beetje minachtend en pretentieus, beschermde het nog steeds zoo jonkvrouwelijk gelaat en weêrhiel, hield terug, was een kracht. Quily's éénige kracht misschien legde zij in dat pretentieuze mondje...

Hare pensionkamer scheen hoog in de lucht te hangen. Het pension werd gehouden op twee verdiepingen van een roze gekalkt, brandnieuw *palazzo*, in een der nieuwe straten van het Ludovisi-kwartier en de eenige bekoring van deze kamer was, dat het éene venster uit zag over de pijnen van de Villa Borghese. Het kamertje zelf was als een vogelkooi. Vogelkooi voor een menschelijk vogeltje. Met een ijzeren bedje en enkele onmisbare, oude meubelen op een versleten karpel. Zon had het kamertje alleen tegen vijf uur, één oogenblik. Maar dan ging de zon onder, vóór Quily's oogen, en dan tintten zich der pijnen schermdommen eerst rood goud en dan goud paars en om deze pracht, verzoende zich Quily met haar vogelkooitje, dat zij reeds sedert zes jaren ieder voorjaar betrok.

In het pension - een zeer eenvoudig, Italiaansch huis - behoefde zij, bekend, haar naam niet meer op te geven. Men noemde er haar 'la baronessa', want de eerste maal, dat Quily haar naam had opgegeven, had zij neêr geschreven: Baronne Caroline Van der Duynen. Pas later was de eigenaar te weten gekomen, dat zijne gast géen getrouwde vrouw was, als hij eerst had gemeend. Haar titel wekte om haar in het pension een zekere waardeering, niettegenstaande zij er het kleinste kamertje steeds betrok. En de waard boog dieper voor haar dan voor andere gasten, die grootere kamers bewoonden.

Quily - het was het oude, oude, éven pretentieuze lievelingsnaampje, waarmede haar vader gewoon was haar te noemen in de vroegere dagen - Quily was moê, gelaten moê, van lange reis en slapelooze nacht in trein en gevoelde geene energie hare koffers te ontpakken, hare kamer in orde te brengen. Zij zat, in haar reismantel, steeds tusschen de, hier en daar af wachtende, bakken. En zij tuurde uit haar raam, wachtende tot de zon te voorschijn zoû nijgen. Nu was het nog kil in het ongestookte vertrekje, met die eigene kilheid van zonlooze, zuidelijke kamers: kelderatmosfeer zelfs op hoogste verdieping. Quily, moê, wachtte af, de ijzige vingertoppen tusschen elkander gelegd.

Zij dacht, als dikwijls op dit uur, aan vroeger. Aan den tijd,

toen zij een fijn, blond meisje geweest was en met haar vader samen gewoond had in het te groote, oud Hollandsche buiten. Er was, om wat over was van het 'kasteel', nog iets van een gracht geweest en er tegen áan een hooge, ronde, geknotte bouw, dien zij 'de toren' noemden. In de bibliotheek - een prettig donkere kamer, vol boeken in open kasten - had Quily geleefd met haar vader. Hij noemde haar 'Quily' toen en zij was door verwanten en kennissen altoos zoo genoemd, en, zoo zij haar schreven, nu schreven zij nog steeds: Quily... Hoewel zij zelve dien naam van vroegere jeugd wel te pretentieus elegant vond...

Toen, misschien, vroeger, toen haar vader zoo met zijne fijne stem haar had genoemd, was het lieve naampje wel geëigend geweest: Quily... Vroeger, toen zij het fijne, blonde meisje geweest was. Toch nooit mooi. Maar als een wit kasbloemetje, dat droomerigjes fleurde achter de groote glazen van de 'bibliotheek'.

De 'bibliotheek'! Zij verlangde er soms zóo naar, nu, dat het buiten, verkocht, niet meer der familie behoorde en dan troostte zij zich met hare herinneringen. De herinneringen aan haar Hollandsche, stille meisjesjeugd, liefjes voorbij verwelkt aan de zijde van haar vader, met wie zij de Latijnsche schrijvers las. Meisjesjeugd zonder vermaken, want om het bal of concert was de stad te ver en te lastig te bereiken - van auto's was nog geen sprake - en buurtjes van hare jaren en vooral haren stand had zij niet gehad, daar, aan den zoom van de Veluwe. Maar miste zij dans, muziek en tennis, vroolijke kout en uitbundigheid, naast haar vader, die de ouderwetsche, klassieke opvoeding ter hoogeschool nog uit voorliefde voor de Oudheid had verdiept met inniger Latijnsche studie, had zij geleefd een belangwekkend bestaan in het Verleden. En geleerd Latijn te lezen, vooral uit de dichters. Met haar vader had zij gescandeerd de epische verzen van Vergilius, gedweept met de Metamorfozen van Ovidius, ontcijferd de moeilijke lyriek van Horatius en uit zoo veel geliefd classicisme was haar, na vaders dood, bij gebleven het verlangen den antieken grond te betreden en was zij naar Italië gegaan, hopen de er te vinden, zij wist zelve niet wat, iets, dat haar altijd ontbroken had,

misschien de Liefde, misschien de Schoonheid, misschien het Geluk. Dàt wat alleen in het diepe perspectief der klassieke litteratuur om haar was opgeschemerd, terwijl zij het eenzame, blonde, fijne meisje geweest was, levende in de bibliotheek, die uit zag over de vale winterheide of over de prachtige, purperpaarsche zomerheide. Vaalheid en pracht, die zij bemind had dóór de antieke vizioenen heen van goden en helden. Naar de Hollandsche wolkeluchten, naar de eindelooze heideverschieten hadden hare onbestemde meisjesdroomen uitgestaard, maar noch de lage einders, noch de onbestemde hemel had haar ooit gegeven geluk en schoonheid en liefde. Wel zachte weemoed en veel verlangen. Verlangen naar lief te hebben, verlangen naar schoonheid te zijn en te zien...

Toen de oude vader gestorven was en het buiten verkocht was en zij wist, dat een zeer klein vermogen het hare was, was zij gegaan, naar het klassieke land, dat haar vader in zijn jeugd gezien had en waarvan hij haar het wonder verteld had. Want zij voelde, dat er behalve de gelezene liefde en de gelezene schoonheid, geen geluk om haar was in de Hollandsche stad, in het Hollandsche dorp, waar zij, bij onverschillige verwanten, toevlucht had moeten zoeken, of eenzaam had moeten bestaan. Zij was niet meer jong toen zij ging. Het eentonige leven had haar verwelkt reeds voor zij geheel ontbloeid was. De droom en het vizioen hadden den blik in haar oog verdofd voor het werkelijke leven. De doode taal, die men las maar niet sprak, had de rimpels geëet door haar voorhoofd. Het kleine mondje had minachtend zich op getrokken voor wie alléén kenden het werkelijke leven. Toen, in het klassieke land, was de ontgoocheling van wat zij, in zich onuitgesproken, verwachtte, dadelijk gevolgd. Haar vader had haar het Italië gezegd en beschreven, dat vóór hem nog Göthe had gekend en Byron. Het land der romantiesch begroeide ruïnes, tusschen welke het naïve, romaneske volk nog leefde in Renaissance-steden en middeneeuwsche dorpen. Het land der weelderige Zuidnatuur, het land der blauwe zeeën en luchten en wateren. Toen zij voor de eerste maal op hield te Milaan, was een groote, regendrui-

pende, moderne Duitsch-achtige stad om haar heen geweest. In Florence had zij niet kunnen slapen van de electrische trams, die bellerinkelden langs haar raam. In Rome had zij gezien eene stad van moderne hôtels en straten, van moderne Italianen en elegante Amerikaansche vrouwen. Maar na de eerste ontgoocheling was de zachte verrassing na gevolgd. Had zij de ruïne's leeren zien en beminnen. Zij waren niet begroeid met weelderig romantisch klimop en er scholen geen struikroovers tusschen met punthoeden en karabijnen, maar zij waren zorgvuldig onderhouden. Zij misten, om hare restauratie's, dikwijls alle poëtisch waas, maar zij leerde om die ruïnes heen te zien de eigene atmosfeer van het Verleden. En het was haar een groote troost, het werd haar bijna geluk. Zij werd zich bewust te hebben gezocht en iets te hebben gevonden, dat anders was dan hare voorstelling maar waarvan de aanblik en studie haar leêge leven vulde.

Zoo waren enkele jaren voorbij gegaan en zij kwam nu uit Sicilië, waar zij een paar maanden had door gebracht, om een paar maanden in Rome terug te zijn. Het 'terug zijn' deed haar verteederend aandoenlijk aan. Maar zij was, om den trein, om de nacht, te moede zich in dit kleine hokje, dat het hare was, in te richten als zij het gewend was. En zij bleef, de zon af wachtende, zitten tusschen de kofferbakken, die zelve wachtten geduldig en onverschillig. Zij bleef wachten op den laatsten zonnestraal, die, rossig, haar zoû begenadigen. De lucht boven de Villa Borghese was nog blank goud... Plotseling dacht zij aan het officiërtje, het militaire vliegeniertje, dat die nacht, onbewust, tegen haar schouder gerust had, zijn hoofd wiegelend heen en weêr... Zij was niet mal maar zij had nooit de liefde gekend. Zij wist alleen van de liefde der goden en helden. Liefde, voor haar, bestond alleen in het poëzie-vizioen der doode taal. In het werkelijke leven was liefde nooit tot haar gekomen. Zij was nooit 'uit gegaan', zij had niet gedanst, zij had niet vroolijk geschertst met jongelui, als andere meisjes; de liefde, in haar leven, was nooit vluchtige flirt, was nooit zalige ernst of tragische smart geweest: de liefde, om haar, was niét geweest. Eenzaam, arm, niet mooi en een beetje trotsch zoo wel

op geboorte als op zieleleven had zij niet gezocht, was zij niet gezocht; had zij alleen geleefd met een ouden vader, leefde zij nu geheel alleen, met eenige boeken.

Nog steeds zat zij, op haar stoel, midden in het vogelkooie kamertje, tusschen de kofferbakken en dacht zij aan het officiërtje en miste iets, dat zij niet zeggen kon. Liefde was het niet wat zij miste, voor zoo ver zij van liefde wist... en toch, misschien, was het liefde. Toch, wellicht, meer was het toewijding. Het kwam niet in haar op te willen beminnen, te willen bemind worden. Zij vond zich zelve te weinig beminnenswaard. Liefde... dat was wat Dido voor Aeneas gevoelde, die haar vertelde van Troje en die haar, tijdens den storm, den beschuttenden bergkloof binnen gevoerd had. Maar zich te wijden, dat miste zij wel...

Plotseling was de goud blanke hemel, waar heen zij tuurde, overrozigd met een zachten schijn als met den bloes van een maagdewang en guldde het in de lucht langs de vensterpost van haar raam. En nijdde zichtbaar de zon. En wierp in het kooie kamertje den laten aalmoes van zijn licht en zijn glans. Plotseling was alles in het kille vertrekje herschapen. Het verkleurde behangselpapier, het versleten karpert, de oude, ouderwetsche commode en kast en het wit overdekte, ijzeren bedje... het dróop alles van rozerood licht en van goud. En het goud en het rozerood licht droop om de schrale figuur, die gezeten bleef in het midden der kamer vol kofferbakken. Zij zat er in als in een glorie en als werktuigelijk vouwde zij inniger beide handen, vouwde zij ze geheel in elkaâr. En knipperde, gestreeld van gloed, met de verblinde oogen in het licht en was wel genoodzaakt het hoofd te nigen, omdat de lage zon haar zag in het gelaat...

Zoo zat zij een pooze, en zag toen óp en naar de pijnboomen der Villa Borghese. De zon, met een korten, snellen boog, naderde de fluweelige kruinen der ronde boomedommen en goot het diepere rood en het fellere goud over de groene naaldekoepels, wier loover in zoog dien vlam en dien glans. Lager zonk de zon, lager. Nauwelijks één gebenedijd kwartier duurde zijne snelle zinking. Hij zonk in het ronde goud groene en rood gouden

geloovert, als dook een god in zijn weelderig bed. Plotseling was de glorie uit, in het kamertje... Als een flarde van glans hing er nog tegen de zoldering, verbleekte toen, en loste zich op...

Over de golvende, groene boomedommen verschoten het rood en het goud en zelfs het groen werd donker wazig verpaast en verfluweeligde toen in de onverbiddelijk overstelpende schemering, in de dalende, dalende nacht...

Het was geheel donker geworden, in het heel kleine kamertje, als stapelde er te veel schaduw zich op in zoo kleine ruimte. Maar door het vierkante raam, gordijneloos, bleef zichtbaar, vierkant, een stuk blauwpaarse nacht, een verre, effene verte, waarin éene enkele ster...

Terwijl lager de huizen der weg rondende straat begonnen te tintelen van onregelmatig gezaaide lichtjes...

Tegen de nacht in, bleef de donkere figuur, in het midden van het vertrekje, tusschen de vormelooze kofferbakken, tusschen de overdadige schaduwen, starende zitten...

Om haar heen kraakten nu de oude meubels, spookachtig...

Maar naast zich hoorde zij hare burens thuis komen, een jong Duitsch echtpaar: zij hoorde het aan de teedere Germaansche stemmen van jongen man en jonge vrouw...

En zij was blijde, dat zij luidruchtig schertsten, dartel verliefd; zij luisterde met matten glimlach naar hun breedtalig gekir...

III

Quily, verrast door de bel voor het avondmaal, repte zich vlug met wat toilet te maken - haar op maken en andere blouse - sloeg een ouden mantel om en daalde de kille, steenen trap af naar de lagere verdieping, waar de eetzaal was. En zij meende te laat te zijn - zich nerveus herinnerend, dat de waard zoo gaarne had, dat men stipt aan tafel kwam - en zie, de eerste stapte zij de eetzaal binnen. Een lang, smal, modern vertrek met moderne krullen gekladderd over zoldering en gedrukt op behangpapier, en een lange,

smalle tafel, en een klein tafeltje-apart, in een benauwd hoekje, waar eigenlijk geen tafeltje staan kon. Maar voor haar toch nog te vroeg komen werd Quily - na de eerbiedige buiging van den waard, die zelve meê diende met zijn éenen bediende - beloond met een warm bord soep, terwijl voor de andere gasten de soep reeds voor werd gediend en hevig walmde, verkoelende...

De waard - een kleine, kale, dikbuikige Piemonteos - bracht Quily haar 'vijfde' wijntje - miniatuur-flaconnetje, waarin het vriendelijk zurige drankje, dat hij 'Frascati' noemde, en waarmede zij aan haar water een paarsig kleurtje gaf. En haar bedienende, wees de waard met een oogwenk naar het, benauwd in een hoek gedrongene, tafeltje en zeide, respectvol, toen Quily vroeg of hij veel gasten had:

- Wij hebben de *marchesa*... de *marchesa di Santa-Maria* en haar gevolg...

- Haar gevolg? vroeg Quily, verbaasd kijkende naar de twee stoelen aan het tafeltje, waarop de soep verkoelde.

- Ja... zeide de waard respectvol. En dan... ach, dan hebben we eenige 'Tedeschi', weet u...

En hij haalde meêlijdvul de schouders op.

Quily glimlachte mat. De eerste 'Tedeschi' kwamen binnen en zij herkende aan de stemmen haar jeugdige, verliefde buurpaar, dat groette en nog de even lauwe soep vlug lepelde. En na hen kwamen de andere 'Tedeschi', eene familie: groote, dikke pa; kleine dikke ma en twee frissche, blonde, roze-vleezige 'Gretchens', en dan nog een student-achtige jongen, klein en dik, met een sabelhouw over zijn wang. En de Duitsche stemmen, dadelijk, rumoerden druk door elkaâr met breede dubbelklanken - *ei*, *au* - uit gerekt tot in de wangen toe en pijnlijk fronste Quily onder de twee grijs-blonde vlokjes haar voorhoofd en trok toen de bleeke brauwen op en het mondje trok minachtend. Maar toen de kleine, dikke ma een paar woordjes tot haar zeide, antwoordde zij liefjes, in correct Duitsch, te fijn uit gesproken - met te spitse lipjes en met te smalle dubbelklanken. Zij dachten, dat zij een Engelsche was, maar zij hielp hen uit de waan...

Toen plotseling de waard, van buiten, de dubbele deur wijd open maakte en de *marchesa* binnen trad, de *marchesa* di Santa-Maria, met haar 'gevolg'. De *marchesa* was een oude, oude gerimpelde, zwart gepruikte, in glimzijde wijd uit gedoste, in verwelkte kanten zwart overhuifde gedaante, met een sleep, die ruischte en twee kristallen in de ooren, twee Kohinoren, twee blanke zonnen, die al het licht van de zwart vergloeide elektrische lampjes in zich op slurpten en het smalle eetzaaltje donker lieten. Het 'gevolg' bestond uit een klein, treurig, zwartoogig, ook zwart gekleed, zwartharig meisje, bleek en nietig aan schrijdende achter de ruischende sleep der *marchesa*. De *marchesa* groette neêr buigend naar de lange tafel, het 'gevolg' groette schuchter in de zelfde richting en beide zetten zich aan het nauwe tafeltje, in den engen hoek, voor de nu geheel koude soep.

Quily meende, dat alle de gasten nu binnen waren en het stelde haar wel eenigszins te leur, dat zij slechts bestonden uit zoo weinig aan haar sympathieke elementen. Zij schikte zich echter dadelijk in die teleurstelling, als zij in teleurstellingen gewoon was. Zij schikte zich en was zich bewust, eenige woorden wisselend met de wel pratatieve Deutsche ma, dat zij reeds hare zurige druifjes aan de lippen drukte zonder zich meer te herinneren wat zij eigenlijk gegeten had. Toen de eetzaaldeur op een kier werd geopend en de laatste gast binnen gleed en zich, met nauw merkbaren groet, zette aan het einde der tafel, den rug gekeerd tegen *marchesa* en gevolg. Uit de twee woorden, die hij wisselde met den waard, over den witten wijn, dien hij bestelde, maakte Quily op, dat hij een Engelschman was. Hij was bleek, de wangen hol als van honger. Hij was blond en het vale, blonde haar viel sluik langs zijne pijnlijk beenige slapen. Ook zijn neus was spits en beenig en zijn lippen waren kleurloos en dun. Zijne oogen droomden voor zich uit, vaal blauw en koortsig, rood omrand. Een wijd, zwart jasje hing te ruim om zijne smalle, zakkende schouders. Zijne vingers waren fijn en dun, met heel lange nagels. Hij sprak niet en als hij niet at, maakte hij balletjes van zijn naast zich gekruimde brood.

Plotseling was het maal gedaan en nam de *cameriere* reeds af en stonden de 'Tedeschi' op, want zij gingen *zum Bier*, als zij zeiden. Ten minste, de groote, dikke pa beweerde luidruchtig, dat hij nu genoeg had van Italiaansche wijntjes, van die eeuwige Orvieto of *Castelli Romani* en zij gingen nu allen, de zeven 'Tedeschi', met andere Duitsche kennissen, uit een ander pension, op zoek naar *Bier vom Fasz*. Zij zouden toch niet kunnen aannemen, zeide de dikke pa, dat in Rome, waar zoo vele Duitschers de laatste jaren kwamen, niet ergens, aan een bizonder adres, *Bier vom Fasz* zoû te krijgen zijn! Zij gingen dus dien avond op zoek en waren overtuigd van avond te zullen vinden, want het zoû waarlijk *te* gek zijn als zij dien avond niet vonden *Bier vom Fasz*...

En luidruchtig vroolijk, alle zeven, gingen zij weg, waarna de *marchesa* en het 'gevolg', die reeds opgestaan waren en op den uittocht der 'Tedeschi' hadden moeten wachten, plechtig, met wederom neêrbuigenden en schuchteren groet, in zwaarwichtig frou-frou van sleep en vonkeling van Kohinoren 'zich terug trokken in hare appartementen'.

Ook Quily was naar boven gegaan, de kille trap op. En terug in haar kamertje, tusschen hare overstelpende rommel, gevoelde zij nog geen moed zich 'in te richten'. Uit het raam zag zij de straat tintelen van lichtjes en zij zag de éene star weg gewandeld, een heel eind ver, over de nacht. En aan het opene venster meende zij in eens te ondervinden, dat de buitennacht zoeler was dan hare binnenkamer. En bleef zij, in haar ouden mantel, hangen over het raamkozijn, blijde, dat de lucht zoo zoel was.

Beneden haar, heel laag, was de straat geheel verlaten, straat van groote huurkazerne's, moderne *palazzi*. Verder, daar ginds, donkerden zwart de pijndomkoepels der *Villa Borghese*. En toen Quily er schuiner heen zag, bespeurde zij, dat de bleeke, blonde Engelschman uit hing over zijn raamkozijn, en dat hij naast haar, een kamertje had betrokken.

Zij kende het kamertje en zij verwonderde zich. Het kamertje was onder de schuinte van het dak en het was soms in genomen door een bediende en het werd soms gebruikt als bergplaats voor

uit gepakte koffers. Nu woonde er de bleeke, blonde Engelschman en hij moest dus wel héel arm zijn.

En terwijl zij zich verwonderde, hoorde zij zijne stem.

- Mooie avond, zeide hij in het Engelsch.
- In der daad, antwoordde Quily verrast.
- Ruim gezicht, zei weder de Engelschman...
- Zeer mooi, vooral met zonsondergang, zei Quily.
- Met zonsopgang ook, zei de Engelschman. Dan kaatst het van het Oosten hier heen en is het roze en parelachtig door mauve heen...

- Is u hier dan al meer geweest? Ik ontmoette u nooit...

- Ik was hier dikwijls, maar dan was u hier nooit...

- O, zeide Quily... Ik zie...

- Het wordt kil nu, zeide de Engelschman. Goede nacht.

- Goede nacht, zei Quily.

Zij sloten beide hun vensters. Quily stak hare kaars op en ontkleedde zich tusschen de rommel. Toen zij te bed lag, hoorde zij uit, onwillekeurig, naar haar buurman. Zij hoorde niet het minste geluid: geen meubel, dat werd verzet, geen tik van porcelein op de waschtafel... Alleen, één maal, een zachte kuch... onderdrukt.

Maar toen Quily reeds lang en rustig sliep, werd zij plotseling op geschrikt door de nachtelijke thuiskomst van het jonge Duitsche paartje. Zij praatten en lachten op de trap, stommelden en rommelden, openden luidruchtig hun deur en vulden naast Quily hun nauwe vertrekje met al de luidruchtigheid van hun wellicht wat bierdranken, Duitsche lawaaiïgheid. Wakker geschrikt maar gelaten, lag Quily te luisteren, wetende, dat zij nu minstens een uur wakker zoû liggen, maar zich schikkende aan dit noodlot van pensionbewoonster. Schoenen werden buiten meer gegooid dan gezet; water plaste; jeugdig gedartel en gestoei, gekus en schertsende verdediging klapte en klonk op en toen, plotseling, hoorde Quily den jongen man, met een geheel andere stem, bijna militair gebiedend, zeggen:

- Emma... jetzt das Gebet!

- Ik ben zoo moê, streefde Emma tegen en Quily hoorde haar duidelijk.

- Nein, nein Emma: jetzt das Gebet! herhaalde de militaire, gebiedende stem van den vromen Duitschen gemaal.

Belang stellende, luisterde Quily uit. Er was een stilte en toen, dacht Quily - zij zag het als door het dunne beschotsel - knielden zeer zeker man en vrouw neêr en hoorde Quily zijne stem nu niet schertsend, nu niet militair, maar onderdanig als tegen een meerdere - een kolonel, een generaal - articuleeren de vrome woorden...

Toen was er weêr wat gestoei, wat gekus, een laatst gedartel, een gefluister, een zucht...

Alles, daar ginds was reeds stil, héel stil, slaapstil geworden, gerythmeerd door den lichten snurk van den jeugdigen, Duitschen echtgenoot, toen Quily nog immer wakker lag...

En zij bedacht hoe anders dan de eene mensch toch de andere mensch zijn leven leeft. Hoe die jeugdige menschen daar ginds, in de kamer naast haar, bier dronken, kusten en baden... drie dingen, die zij nooit deed... Zij glimlachte om hare eigen gedachte, en toen luisterde zij uit naar den anderen buur, den bleeken, blonden Engelschman.

Daar, ter zijde, hoorde zij óók niets en buiten hoorde zij niets en in zich éven ge-amuzeerd, een beetje weemoedigjes om het leven, het anders minachtende mondje in een mat glimlachje ontplooid, sliep zij in...

IV

Dien volgenden avond regende het en na het diner vulden de zeven 'Tedeschi' het kleine salonnetje en zaten ongelukkig ter neêr. Want het scheen, dat zij nòg geen *Bier vom Fasz* in Rome hadden kunnen vinden en dat maakte hen rampzalig te moede. Quily had dadelijk, de kille trap op, naar boven willen gaan, naar haar kamer, maar de *marchesa* di Santa-Maria had haar, met sleep en 'gevolg', vriendelijk tegen geruischt, toenadering wenschende omdat zij nu wist van Quily's titel. En Quily, gelaten, had liefjes de *marchesa* te woord gestaan, was zelfs liefjes naast de *marchesa*

gaan zitten, in den smallen corridor, waar een smal bankje stond, bijna even nauw en onbezitbaar als het tafeltje-apart in de eetzaal, maar even 'apart' ook als dat tafeltje. En zij had aan Quily, als aan een sympathieke zusterziel, mede gedeeld, dat zij zocht in Rome naar een 'fatsoenlijk' pension, waarmede zij meende, leerde Quily weldra te verstaan, 'een pension' van louter, niet zeer bemiddelde, getitelde zusterzielen, mannelijke of vrouwelijke, om het even, maar die toch, trots hunne armoede, hielden van kaart spelen, om een kleinigheid. De *marchesa* was zeer te leur gesteld, dat de *baronessa* geen *bridge* speelde, er niet van hield, op haar aandringen, een partijtje te maken, vriendelijk bedankte en weêr bedankte. Zij zeilde toen bitter glimlachende weg, met achter den sleep, het 'gevolg', dat er uit zag als een zwartig, geslagen hondje. Als beelden van wanhoop zaten de Tedeschi in het salonnetje en het pas getrouwde vrouwtje stelde voor toch nog maar eens te probeeren en, trots den regen, in café of *birreria* te probeeren bier te krijgen *vom Fasz*. Zij namen dus hunne loden capes en overjassen en verdwenen met regenschermen. Quily voelde zich een beetje verlaten, op dien killen avond; gestookt in het calorifèretje werd er ter nauwernood en de regen ruischte tegen de kleine raampjes van den corridor en op het glazen dak van den *cour*. Voor de tweede maal stond zij dus op, toen de Engelschman uit het rookkamertje kwam, dat in een overtoellig badkamertje was ingericht. Hij had zijn cigarette gerookt en wilde naar boven gaan. Maar toen hij Quily zag, zeide hij, hoewel hij aan tafel geen woord tot haar gesproken had:

- Geen mooie avond.

En pijnlijk grijsde zijn geschoren mond.

- Neen, waarlijk niet, beâamde Quily.

- Weêr, om naar bed te gaan en te lezen...

- In der daad, beâamde Quily, hoewel zij nooit las in haar bed.

- In Januari regent het veel in Rome, zeide de Engelschman.

- Dan is het overal slecht weêr, beâamde Quily.

Plotseling was zij zich bewust, dat zij naast den Engelschman neder zat, op het smalle bankje van den corridor en dat zij beiden

een cigarette rookten. Wat zag hij er slecht uit! Had hij een zwakke borst? Wat was hij bleek en hongerig hol van wangen. Het vale, blonde haar omlijstte in een sluiken rand de pijnlijk beenige slapen. Wat waren zijn beenen dun, met spitse knieën, die dreigden te steken uit zijn dunne, zwarte broek. En wat waren doorzichtig zijn vingers!

Zij zaten woordenloos naast elkander, op het nauwe bankje, in het corridortje. De Piemonteërs, de dikke waard, kwam even gluren of er wel iemand was in het salonnetje, waar hij wel gaarne het zwart doorbrande, elektrische lampje had uit gedraaid. Maar hij deed het niet, omdat hij de 'baronessa' zag, en het lampje bleef dus schemeren met het lampje mede van den corridor. Toen hij echter verdwenen was in de office-deur, stond Quily op en draaide zelve het doffe salonlampje uit.

De Engelschman glimlachte.

- Wat is u goed, zeide hij vriendelijk.

- Neen, weerde Quily af.

- Houdt u van Italië?

- Ik begin veel van Italië te houden, zei Quily.

- Zeg mij, waar u van houdt, hernam de Engelschman. Houdt u van de kerken?

- Ik hou veel van de ruïnes, zei Quily. Ik hou veel van de Oudheid. Ik ken een beetje Latijn en ik las met mijn vader de dichters.

- Houdt u niet van Fra Angelico? vroeg de Engelschman, de oogen in hare oogen.

- Ja wel, zei Quily, een weinig verrast. In Florence wel. Maar hier... is er niet veel... van Fra Angelico.

- Dat is het juist, zei peinzend de Engelschman. Er is hier weinig van Fra Angelico. Alleen de kapel van San Lorenzo in het Vaticaan... Maar er móet meer zijn... en dat... dat is verborgen...

- Waarom? vroeg Quily verwonderd.

De Engelschman haalde de schouders op.

- Dat weet ik niet, zei hij peinzend. Misschien uit barbarisme, overkalkt of uit hygiëne, in tijden van pest. Maar er móet meer zijn, in Rome, van Fra Angelico. Ik heb gevonden in de Biblio-

theek van het Vaticaan, waar ik veel werk, dat Fra Angelico hier méer heeft geschilderd... en... en dat is alles nu verborgen.

- En? vroeg Quily, belang stellend. Denkt u naar die verborgen fresco's...
- Te zoeken, ja, zei de Engelschman.

Zijn hol, bleek hoofd viel peinzend diep neêr op zijn smalle borst. De wijde, zwarte jas droop glimmende langs zijn schraalheid. De dunne beenen had hij vooruit gestoken met de groote, zwarte, bemodderde schoenen ver naar voren...

- Te bedenken, murmelde hij, als in een benauwden droom; dat misschien de lieflijkste madonna's van Fra Angelico zijn opgesloten in een gevangenis van kalk, zijn af gescheiden van onze bewondering in een nauwe cel van kalk... Te bedenken, dat misschien de glanzendste engelen, de meest bekoorlijke, gevleugelde hemelwezens voor ons verborgen zijn achter een witten wand van het Vaticaan, dat wij misschien elk oogenblik gaan langs dien wand, waar, achter de kalk, die lieflijke schepsels smachten... En dat niemand er aan denkt ze te zoeken, dan ik, die geen geld heb en dus geen vrijheid ook kan krijgen te blikken op die witte wanden, te zoeken achter dat wit geheim... om dan eindelijk te vinden, te vinden... de engelen en de madonna's... en diè even schoon als die van San Marco in Florence...

- Is u veel in Florence? vroeg Quily. Als u zoo veel van Fra Angelico houdt...

Hij zag haar van ter zijde verwonderd aan.

- Ik was niet in Florence, sedert zes jaren, zeide hij, als begreep hij niet, dat zij dit vroeg. Ik heb geen tijd... naar Florence te gaan. Want ik moet, hier in Rome, zoeken naar de verborgen Angelico's. In Florence zijn ze niet verborgen. Dáar... daar zijn ze te zien...

- O ja, juist... zei Quily gelaten, als begreep zij nu.

En in zijne vaal blauwe, rood omrande koortsoogen zag zij de obsessie. De obsessie van te willen vinden. Buiten regende het harder en harder en in de weërkaatsing der stralen, in het somber verlichte, enge pension-corridortje, gevoelde Quily hem een-

zaam, eenzaam als zij zelve en welde haar medelijden. Gevoelde zij een moederlijke aandoening wellen om hem te helpen en hem te verzorgen, den armen, zieken zoeker. Zag zij hem met belangstelling aan, bedenkende hoe vreemd de menschen toch waren, hoe vol geheim en geheimzinnigheid. De maskers der gezichten verborgen de geheime wenschen, eerezuchten en zonden. Hij had zich aan haar geopenbaard en zij wist nu wat achter zijn hongerig masker zich borg. Een idee-fixe... Zes jaren lang dus, minstens, zocht hij naar de Fra Angelico's in Rome, die overkalkt zouden zijn geworden... Zocht hij waar zij geschilderd zouden zijn, in het Vaticaan, en ademden zijn zieke longen den stof er in der archieven. Klopte hij zeker in het voorbij gaan tegen elken witten wand, die hem geheimzinnig trof in het Pauselijk paleis... Verbrandde zijn verlangen zijne gezondheid, zijn leven zelve... En was hij in zes jaren er niet om in Florence geweest, in San Marco, waar de schoonheid, die hij zocht, als met een manie, straalde, open en bloot...

En het medelijden, in haar, welde. Het welde als uit hare maagdelijke moederlijkheid van oudere, ongetrouwde vrouw; het welde zoo overvol in hare ziel, dat zij hem had willen iets zeggen, om hem te troosten, zijn hand nemen, zijn bleeke hoofd nemen tegen haar schouder.

- Maar éénmaal, zeide hij, energiesch op staande; zal ik ze *vinden*!

Hij zeide 'goede nacht' en ging. Quily liet hem eerst de kille trap alleen op gaan en volgde toen. Het was koud in haar ongestookte kamertje. Het was bij half elf, en zij herinnerde zich, dat om half elf het elektrische licht door den Piemonteos werd afgesloten. Zij repte zich dus om in bed te komen, maar voor zij gereed was, flap, ging uit het licht en stak zij tastende haar kaars aan. En repte zich nu niet meer, in het flauwe schemerlicht, daar de zuinige waard haar tòch had verrast. En in hare bewegingen door het kleine, half duistere vertrekje was eene hulpeloosheid, eene beschermingloosheid, bijna een armoede. De fysieke en moreele armoede van een oudere, reeds grijzende vrouw, die de liefde niet had gekend en wier eigen leven doelloos was.

Toen zij in bed lag, in de duistere kamer, wachtende met te slapen tot het, steeds laat van hunne *Bier-vom-Fasz*-zoekingen terug keerende, Duitsche echtbaar was binnen gedarteld, bedroomde zij hare eenzame, stille bedenkingen en was er in het duister het minachtende lachje om haar mond, het lachje, waar in wel eens school haar stille, nooit uit gesproken humor. Haar humor om de menschen, de dingen, het leven. Om de zoekende zielen, die toch allen waren. Zocht de *marchesa* alleen maar een pension, waar zij met louter getitelde, onbemiddelde gasten een goedkoop *bridge*-partijtje kon klaar spelen, zochten de brave Tedeschi alleen maar het in Rome onvindbare *Bier-vom-Fasz*, ook ànderen zochten en Reginald Hurst, de Engelschman, zocht naar verborgene Fra Angelico's... En zij dacht aan zichzelf, en wát zij zocht... zij, de oudere, ongetrouwde, wel wat Latijn lezende pension-bewoonster, die Rome wel lief had gekregen, om de Oudheid, die haar belang gaf in haar leven... Maar waarin zij niets zòcht... En wat zòcht *zij* dan? dacht zij, bijna humoristiesch weemoedigjes om zichzelf...

Plotseling werd het heel duidelijk voor haar, in het duister... Werd het heel duidelijk in haar, dat zij nièt zocht, maar dat zij moest zoeken. Zoeken, om niet zoo dwalende hulpeloos door het te weinig belanglooze leven te doolen. Zoeken, om aan een levensdoel zich te klampen, opdat dat doël haar beschermen zoû. Ja, zoeken moest zij zich te wijden. Te wijden aan iets of iemand, die zij lief zoû hebben. O, niet met de liefde van Dido voor Aeneas! Liever met een liefde, doorteederd van moederlijkheid. Te helpen, opdat zij zelve niet hulpeloos staan zoû. Te beschermen, opdat zij zelve beschermd zoû zijn... Dat zij zoeken moest zich te wijden...

Zich te wijden aan wie, aan wát? Algemeene liefdadigheden waren steeds te abstract gebleven voor hare ziel, waarin de beelden der levensdingen een concreten vorm steeds aan namen; iets zeer omlijnds, als een antiek beeld, als een antieke ode... Zoo zij zich wijden wilde, moest zij zich wijden aan iets, aan iemand. Niet aan een idee of een algemeen begrip, of een veel omvattend

genootschap. Maar aan een enkeling, aan één. Aan één ding, aan een persoon...

Naast zich hoorde zij kuchen, onderdrukt. Toen, ter andere zijde, hoorde zij de deur slaan en schertsen en kussen... en toen bidden... en toen zuchten. Toen alles stil was, kon zij niet slapen. En lag zij te denken aan wat zich te wijden, aan wie zich te wijden...

En dacht zij aan Reginald, die de geheimzinnige fresco's zocht. Krank van zin behoefde toch niet te zijn, wie een manie had en niet meer. Maar had, wie een manie had, geen toewijding noodig?

Hoè zich echter te wijden aan een man, die haar niet na bestond? Aan een vreemde? Zij wist het niet en hare oudere jonkvrouwelijkheid verschuchterde voort te spinnen aan hare gedachte. Was het misschien maar niet beter zich eenvoudig te wijden aan diepere studie der ruïnes?...

Maar zij werd zich heftig bewust, dat zij zich wijden wilde... niet aan een studie, niet aan egoïsme... maar aan *iemand*. Niet aan iets, maar aan iemand. Aan een persoon, die haar noodig zoû hebben... zoo als zij hem noodig zoû hebben, om zich niet hulpeloos meer te voelen, om zich beschermd te voelen door haar levensdoel. Die idee streed in tegen hare jonkvrouwelijke schuchterheid en overwon haar bijna.

In de slaaplooze nacht bedacht zij hoe zich te wijden aan Reginald, die de verborgen fresco's zocht...

Tot, in den vroegen morgen, de over de keien loom en langzaam hobbende, zware wijnkarren daverden hare ijle hersenen door...

V

Quily wachtte Reginald Hurst, die thee bij haar zoû komen drinken. Want, schertsende, hadden zij tegen elkaâr gebluft over hun kamertjes en Reginald had beweerd, dat *zijn* kamertje, Quily beweerd, dat *haar* kamertje het mooiste was van de twee, omdat het de meeste zon had. En nu zouden zij het elkander bewijzen, en

Quily de eerste, zoo dat zij nu Reginald wachtte. De zon was nog niet te voorschijn geschuind langs de vensterpost, en Quily had een houtvuurtje gebouwd en ontstoken in haar klein hoekhaardje. Het rookte en het was een heel werkje geweest, het vuurtje te bouwen: eerst het takkenbosje op te snijden en de twijgjes te verspreiden over het beetje asch, dat nog in het haardje lag, door den vorigen gast na gelaten, want asch is kostbaar en wordt niet weg gegooid; als het niet bedje blijft voor een volgend vuurtje, aast de waschvrouw er heel tuk op. Dan een door gesneden pijnappel, twee stukjes dus, in de twijgjes vast te wriemelen, dat zij stevig zitten, niet tuimelen het haardje uit, en dan die harstige, harde blaadjes geduldig met de brandende waslucifer te ontsteken, tot zij hel vlammen als een klein brandje, dat de twijgjes aan steekt tot een grooteren brand. Dan dadelijk er op de grootere takjes en op dat rooster van grootere takjes, een, twee blokjes in de lengte, twee kleinere in de breedte, en weêr een blokje in de lengte: Babeltorentje, dat gezelligjes vlammen dan gaat. Maar Quily's hoekhaardje was klein als alle Italiaansche, driehoekhoekhaardjes zijn en de brandende stukjes pijnappel waren getuimeld het haardje uit, op het haardkleedje en hadden er gaatjes gebrand en de twijgjes waren verkoold en de blokjes stortten in een en geduldig, heel geduldig had zij weêr van meet af moeten beginnen: met de tang de pijnappelstukjes nemen, het aschbedje weêr glad strijken en op nieuw met nieuwen pijnappel en nieuw takkenbosje het Babeltje moeten bouwen. Tot het, eindelijk, om hare volharding, nu hoog brandde in haar hoekhaardje, dat wel rookte, als alle hoekhaardjes doen, maar dat toch gezellige vlammen gaf en prettige warmte af straalde in het kille vertrekje, waar de zon nog niet binnen daalde, hoewel hij, als een genadige god, zijne zinking reeds konde met rozigen schijn over den goud blanken hemel.

Quily's kamertje was nu in gericht, met een paar lappen over bed en tafel en oude chaise-longue, met wat fotografieën tegen den wand, met vooral bloemen in vazen. Want zij had een passie, Quily, en die passie was bloemen en hoewel de bloemen duur zijn,

in Rome, eind Januari, als men wel reeds van de lente spreekt, maar als toch de winter nog duurt, gaf zij toch dikwijls de paar *lire*, die zij bespaard had, uit voor bloemen. En had zij zich heden gekocht teedere, gele rozen, van die broze, bleeke winterrozen, die meer honigroze dan geel zijn en wier koppen zoo lief geheel open luiken, wijd open de bladen ontsluitend, om zoo hef dan ook te verwelken en blad voor blad neêr te doen vallen, als zuivere, geelroze schulpjes, zoo dat het verwelken een schoonheid is en een lieflijkheid: geheel anders dan het verwelken van kasrozen, wier zware knoppen niet kunnen ontluike en, als ziek aan den bottel, af vallen, zonder lieflijkheid en zonder schoonheid. En de broze, gele, honigroze rozen waren in kleine, bonte Romeinsche vaasjes zoo overal hier en daar neêr gezet en schenen den laatsten zonstraal te wachten als Quily zelve hem wachtte.

En plotseling nijdde zichtbaar de zon, en herschiep alles in het vertrekje met den laten aalmoes van zijn licht en zijn glans en het droop alles van rozerood licht en van goud en het goud en het rozerood licht dropen over de schrale figuur, die gezeten bleef in het midden der kamer, innig gevouwen de beide handen en het hoofd genegen, omdat de lage zon haar zag in het gelaat. Zoo zat zij, als een in stillen droom, toen Reginald binnen kwam. Zij had zijn kloep niet gehoord en hij had gewaagd de deur zachtken open te maken. En hij zeide, bijna voor zij zich was bewust:

- U zit daar... als een madonna van Fra Angelico...

Werktuigelijk had zij, in de streeling van zijn woord, haar antwoord reeds op de lippen; werktuigelijk bijna had zij gezegd, dat hij dan een madonna gevonden had, eene, van die hij zocht. Toen alles haar weêrhiel zoo te spreken: haar kieschheid, die het niet waagde een blijkbaar gevoeld compliment te beantwoorden met iets als scherts; hare schuchterheid, die haar verlegen maakte; haar oudere jonkvrouwelijke moederlijkheid, die niet aan kon nemen zijne jeugdigere bewondering en deze dadelijk, na de eerste weldadige en ongekenste streeling, terug bracht tot de manie van den maniak: de maniak, die de madonna's zocht. En op rijzende en niet meer nu dan huishoudelijk, bewoog zij zich in het nauwe,

van goud en rozerood licht druipende, vertrekje, om de thee te bereiden. En terwijl zij hem in schonk, zeide hij:

- U heeft eerder de zon dan ik, maar ik... ik zie hem langer geloof ik, door de boomdommen van de pijnen heen, want zie...

Hij toonde met de magere, bleeke hand langs den wand en de zoldering. En het was of de haastige zon, haastiger reeds dan een week geleden, toen Quily was aan gekomen zonk, zonk, zonk... Nog één flarde van glans hing daar boven, verbleekte toen, loste zich op... Onverbiddelijk daalde de nacht...

En omdat, eene pooze, de laatste zonneglans juist in het zorgvuldig gebouwde vuurtje geschenen had, was dit gebluscht in het nauwe driehoekhaardje, en was er het hout verkoold, met nauwelijks een enkelen glim nog. Krakelend stortte het Babeltje in een.

In het duister, waar door de gele, honigroze rozen, nu en dan nog zichtbaar, omdat zij zoo hel er waren, de gave schulpblaadjes vallen lieten, spraken zij met elkaâr de woorden der sympathie, de woorden van sympathieke zielen. Zielen van man en vrouw, die niet aan de liefde dachten, omdat deze voor beiden iets heel vers en iets heel ongedachts bleef. En bekende hij haar, dat hij ziek was, niet héel ziek, maar toch ziek, zwak van borst, zwak van longen, gauw moede. En waagde zij het hem te beleeren, dat hij zich in acht zoû nemen voor vermoeyenis, te lange studie in de archieven, te late dwalingen door de kille gangen van het Vaticaan, waar hij bekènde dikwijls te kloppen aan den kalkwand, ja, dikwijls te luisteren, als of hij er de, om verlossing smeevende, stemmen hooren zoû van, Fra Angelico's achter kalklaag gekerkerde, engelen en maagden. Maar toen zij zelfs, even glimlachende, dat niet zichtbaar was in den donker, dorst zeggen, dat zijne belangstelling om te vinden, te zijner gezondheid wille, niet ontaarden mocht in - zij aarzelde even - 'manie', meende zij in zijne zich terugtrekkende, verdedigende woorden te vernemen, dat hij heel lichtelijk gekrenkt was en poogde zij hare fout te herstellen door te vertellen van zichzelf, en dat hare jeugd zich aan haar vader gewijd had, en dat zij thans ouder, oud wordende, wijding miste, miste te geven wat zij geven kon aan iemand, die dierbaar haar zijn zoû...

Vaag bleven hare woorden en vaag antwoordde zij en hare kieschheid en schuchterheid weêrhielden haar geheel te vragen, wat hare doellooze moederlijkheid zoo gaarne hadde gevraagd: of zij niet iets voor hem doen kon, voor hem, die in het leven alleen was, als zij was. En bleven zij woordenloos, wel sympathiek, maar elkander toch niet meer begrijpend, zitten in het duister, tot de bel voor het avondmaal luidde.

Maar dóor zettend den scherts van den kleinen bluf over hun kamertjes, - ieder van hen prijzend het zijne, het hare, als het meest door de zon begenadigd - kwam zij twee dagen later thee drinken bij hem. Vuur had hij niet gemaakt omdat het er niet te maken was, en kil was het in het vertrekje, zoo dat hij erkende, dat zijn zonne-aalmoes later en korter hem nog dan haar werd toe bedeed, terwijl hij trotsch bleef wijzen op de boomkruinen der Villa Borghese, die hij voller en weelderiger zag golven van uit zijn raampje, met den koepel van Sint Pieter er doemende ter zijde uit. Zoo dat zij gaarne bewonderde, terwijl hij met zijn armzalig theegerei haspelde en haar een kopje lauwe thee bood op bordje, dat anders was dan het kopje. En in het nauwe kamertje waren onoverdacht zijne weinige kleederen nog zichtbaar, silhouetterden slap en moê tegen den wand - noch in kast, noch achter gordijn - en gevoelde zij bijna een drang hem te vragen of zij hem toch niet helpen kon. Maar dorst niet en zeide niets, weemoedig in zich bedenkende, dat het moeilijk was zich te wijden. Tot de plots laag te voorschijn glurende zon zijn rosse munt even in het kamertje wierp zonder licht en glans, maar ook dadelijk de groene, golvende pijndommen daar ginds prachtiglijk overgoten werden door het rijkelijke rood en goud en de groene zee wazig verpaarste als een nachtelijke zee en toen verfluweeligde in de dalende, dalende nacht. En het was zulk een prachtiglijk schouwspel, terwijl de wazige koepel daar achter nog meer verwazigde als tot eens koepels schim, dat zij beiden bleven staren en staren, tot de duisternis en de kilte zichtbaar en voelbaar om hen waren en het Quily huiverde over den rug.

Toen stond zij op, zonder te wachten, dat de bel voor het

avondmaal luidde. En met een schertsje, dat hare kamer de zon meer ving, maar zijn raam met schooner uitzicht boeide, trok zij zich gelaten terug in haar eigen, geprezen vertrekje en bevond het kil als het zijne en klein en leêg en belangeloos. En dwaalde zij er, een doekje nu om de schouders, doelloos in rond, iets hulpeloos in de handen, die schikten wat niet behoefde geschikt en beschermingloos zich voelende, met een angst voor iets vaags, dat haar zoû over komen kunnen, zonder dat dit onzegbaar gevaar vorm aan nam van besteling of moord, maar toch in haar even angstig bedroomen wel vagelijk geleek op beiden.

Toen voelde zij, dat, om zich te wijden, zij verder moest zoeken, zij elders moest zoeken, zij anders moest zoeken en dān met meer durvende energie, en toen zij aan tafel vernam van den dikken, Duitschen pa, dat zij eindelijk dien middag, in de Via dei Serpenti, eene *birreria* hadden gevonden, gehouden door een Duitschen *Wirth*, en wèrkelijk met *Bier vom Fasz*, lachte zij de 'Tedeschi' blijmoedig tegen en in haren lach school dat beetje, steeds ongezegde humor, thans met zichzelf, en bedacht zij, wat spottende met zich, dat zij - wie weet - eindelijk ook nog wel kon vinden...

VI

Quily had zich eenigen tijd laten leven. De lente, waarlijk, dat jaar viel vroeg en zonder overgang in, en er was zulk een wellust om te leven alleen al in de goudzoele lucht, dat Quily nauwlijks meer zich verdiepte in de kleine teleurstelling, die Reginald haar gegeven had: teleurstelling, omdat zij elkaâr niet begrepen hadden, ten minste hij haar niet... Zij zaten nu naast elkander aan tafel en de 'Tedeschi' waren weg en er waren in hunne plaats weêr andere Tedeschi gekomen, maar de *marchesa* had nog niet gevonden wat zij zocht en zat met haar 'gevolg' aan het kleine, benauwde tafeltje, Quily bijna niet meer groetende, omdat zij af keurde de intimiteit van de 'baronessa' met den armzaligen Engelschman.

Terwijl dus aan de lange tafel, onverschillig-weg, de gasten wisselden en weêr wisselden, werden Quily en Reginald Hurst er de stamgasten, naast elkaâr en met de ruggen drie-kwart gewend naar het benauwde tafeltje van de *marchesa*. En sprak hij wel over de verborgene Angelico's maar antwoordde zij niet meer dan, gelaten, enkele mat omglimlachte woorden, terwijl hij niets bespeurde in haar en aan haar, levende slechts in zijn idée-fixe. Toch gingen zij wel samen eens wandelen, buiten, op de Via Appia, de Via Nomentana, de Monte Mario. En er was tusschen hen, op die wandelingen, de onvulbare leêgte, die zich groeft tusschen twee wel vagelijk aan elkaâr sympathieke zielen, maar die toch ieder hun eigen onzegbaar leven leven. De diepere dingen van die levens bleven, na de eerste poging, ongezegd en zelfs de andere dingen, meer aan de oppervlakte gelegen, hoorde de een en hoorde de ander aan zonder meer eenige belangstelling. De ruïne's, die háár belang inboezemden, streelden alleen vagelijk zijn oog van wel schoonheid waardeerende, artistiek aangezweemde, even ziekelijke natuur; zijne manie in rijk Rome iets te willen vinden, waarin het nu eenmaal arm was, dacht haar ten slotte onnoozel en ergerde haar een beetje, voor zoo ver haar zeer schikkende ziel kon geërgerd worden. Zoodat zij het zoo ver bracht, dat zij zeide kennissen in Rome nu te hebben en zich vrij maakte van de andere, al overwogene wandelingen. In der daad kende zij niemand, en was zij geheel alleen maar was de eenzaamheid haar niet ondieerbaar, omdat zij er gelegenheid in had te bedenken, meer nog te bedroomen, wát zij toch vinden kon, wát zij zoû zoeken. En omdat plotseling de zon al heel warm scheen, dwaalde zij, nu tevreden, gelaten door de aardige, nauwe straatjes van Rome, waar het volksleven nog groezelt, in de Noordelijke schaduw achter de hoge, moderne huurkazerne's, die al de zon op slorpen, ter wille der overwinterende vreemdelingen. Die dwalingen hadden ook nog een bestemd doel. Zij zocht er bij de kleine groenteen bloemeverkoopters naar bloemen - hare passie, waarvoor zij veel geld uit gaf - omdat de verkoopters op de Piazza di Spagna, bedorven door de Amerikaansche dames, zoo heel erg duur

waren geworden en hun bloemen per stuk verkochten... Zoo was er achter de Via Veneto, waar het pension was, een klein slopje, dat uit kronkelde bij de oude muren der stad, en waar zij in een groenten winkeltje wel eens vrij mooie bloemen vond, al duurden zij ook niet zóo lang als de dure van de Piazza di Spagna. Zij troostte zich daar over met de gedachte, dat zij ze, hier koopende, vaker verwisselen kon. En het was een geheime ondeugd, waar aan zij zich over gaf, ook al duldde hare kleine beurs het niet steeds. De groentevrouw had haar beloofd over een paar dagen te zullen hebben van die heerlijke, groote takken amandelbloesem, die aan de Piazza di Spagna als een wemeling van vroege lente geven maar zóo duur daar zijn... zoo duur! Terwijl de groentevrouw Quily beloofd had voor één franc vijftig vier mooie, groote takken te zullen bezorgen... over twee dagen...

De twee dagen sleepten voorbij en die 'overmorgen' was als een verre dag van heimelijk genot, van lieve, ongezegde weelde, waar heen Quily in haar leêge leven smachtte. O wat zoû het een genôt zijn de groote, bloeiende amandeltakken in groote vazen neêr te zetten in haar kamertje en wat zouden zij mooi zijn, als de zon er tegen zes uur in scheen... Eindelijk was de verbeide morgen daar, en kon Quily zich niet beheerschen vroeg op te staan, vroeg uit te gaan, met even hooger kloppend hart... Zij voelde niet de kilte van den somberen, modderigen weg, die achter de muren òm gaat en waar de natte karresporen nooit schijnen te drogen. Nu sloeg zij het slopje binnen. En zij spiedde uit of, over de roze uien en oranje wortelen en op gesneden pompoenen zij hare amandeltakken zoû wemelen zien...

Zij zag niets en nog voor zij het winkeltje had bereikt, zonk hare voorvreugde terwijl zij tòch hopen bleef... Maar toen zij stond voor het winkeltje en de groentevrouw, in druk buurgesprek met een andere vrouw en te gelijker tijd scheldend haar eigen grooten jongen, om het een of ander, dat hij aan de blankbloemige bloemkolen misdaan had, Quily den rug bleef toe keeren, gebaren uit zwaaiend en schrill van stem als een krijschende pauw, begreep Quily, met één blik in de diepte van het donkere,

vochtige groente-geurende winkeltje, dat de koopvrouw hare amandeltakken niet had. En trok Quily's mondje pretentius en minachtend, omdat de vrouw zoo vulgair was en zoo schreeuwde en ook... om haar allereigenste teleurstelling. Tot dat, op een wenk van de buurvrouw, het groentewijf zich omwendde met een energieschen zwaai van hare breede rokheup en nu tegen Quily stond te verontschuldigen, hare pauwestem plots tortelteeder kreunende bijna, dat de *signora* toch niet boos zoû zijn, maar dat zij de amandeltakken nog niet had.

Quily was gewend zich, gelaten, te schikken in teleurstellingen. Zij kocht eenige leelijke, verslenste ranonkeltjes, meer om de vrouw dan om zich, en wierp de armelijke bloemetjes weg bij den hoek van de straat. Maar daar de vrouw haar gezworen had bij de Maagd en alle de Heiligen, dat zij dien volgenden morgen de amandeltakken zoû hebben ter beschikking van de *signora*, kon Quily den volgenden dag niet na laten, met slechts luttel verwachting in haar hart, zich weêr naar het winkeltje op te maken.

Het had die nacht geregend en het motregende dien morgen nog een beetje na en Quily was nauwlijks te leur gesteld, toen de groentevrouw haar kermend en kreunend, als de onderdanige arme soms meent, dat behoorlijk is te doen tegen de rijkere, mede deelde, dat, met die buien, de amandeltakken waren verregend maar dat zij ze hêbben zoû, zoodra het weêr mooi weêr zoû zijn. En terwijl zij kirde tegen de voorname klant, die bloemen wilde koopen, schold zij te gelijker tijd tegen den grooten jongen, die achter in den winkel keilde de eene ui tegen de andere of hij met knikkers speelde. En beklaagde zich toen tegen Quily: dat er geen goed haar zat aan haar Tonio, dat hij een deugniet was en de nagel aan haar doodkist, en dat de zoon van die en de zoon van die zulke brave jongens waren, die verdienden al meê met vader en moeder, terwijl Tonio een *ragazaccio* bleef, al werd hij al veertien jaar...

Het regende nu feller en Quily bleef, gelaten, even in het winkeltje. Het was er van kleur zoo aardig, groen van frissche bladgroente, roze van uien, rood van tomaten, oranje van wortelen, en dan vol van de blanke boeketten der bloemkolen, die rijkelijk

bij den ingang lagen gestapeld en de mooie kleuren, tegen de oude, antieke stadsmuur aan, waren vroolijk om naar te kijken in het sombere, grijs bemotregende licht. Zoo dat Quily even was gaan zitten op de punt van den door gezeten rieten stoel en aan de groentevrouw vroeg of haar man dood was, het geen deze kermend beëamde, waarna zij Tonio uit den donkeren hoek te voorschijn sleepte bij één oor en hem beval het vuurtje onder een groote, aardse pot vol witte boonen bij te waaien met een rieten waaierblad: de boonen, die voor een *soldo* de arbeider komt halen kant en klaar, in zijn eigen kommetje.

Tonio waaide de verdwaalde vlammetjes bij elkaar en glimlachte naar de *signora*. Hij glimlachte altijd. Hij glimlachte als hij katekwaad deed en oorvegen kreeg van zijn moeder. De glimlach was als de natuurlijke trek om zijn, als een boog ge vormden, koraalrooden mond. Boven dien kindermond donsde het blonde waas van zijn eerste mannelijkheid. Vieze vlekken smeerden over zijn ronde wangen, die, zuiver gevormd, zijn gezicht maakten als een goudbruine vrucht, die in de modder zou zijn gevallen. En ook zijn groote, zwarte oogen lachten. Ze lachten altijd, ondeugend, natuurlijk en ze lachten nu naar de *signora* onder de schaduw van zijn dikke, vuil groezelige, zwarte haar. En altijd maar lachende met oogen en mond, stond hij onder de prutsende boonen de vlammetjes bij te waaien.

- Gaat hij school? vroeg Quily belang stellend.

Maar de koopvrouw, die van verregende roosjes een boeketje voor de voorname *signora* bij een bond, jammerde luid op en zeide, dat hij wel school was gegaan, maar niets had geleerd en nu moest thuis zijn om ook te werken, want dat zij alleen de negotie niet af kon.

- Kan hij lezen? vroeg Quily weêr. En schrijven?

Nu, het was er dan naar, zei de koopvrouw. Lezen, wel een beetje, groote letters, maar schrijven kon hij nauwelijks, hoewel hij knap was om te cijferen, maar uit zijn hoofd...

Quily zag, dat de plotse zon aan de overkant goud droop in de modderige karresporen en zij stond op en nam de roosjes en ging

en zij lachte tegen Tonio. Hij glimlachte terug als kende hij haar nu wel heel goed. Zij had hem even willen tikken tegen zijn ronde, vuile wang, zoo als zij gezien had, dat de Italianen, haastiglijk lief koozen hunne kinderen, maar hare jonkvrouwelijke schuchterheid weêrhiel haar, omdat zij toch een vrouw was en Tonio een man, schoon een kind.

Zij wandelde nu waar de zon was. Maar zij wist niet goed waar zij wandelde. Vóór haar, in de zon, schitterde steeds die glimlach van koraalrooden mond en gitzwarte oogen. De glimlach van dien grooten, mooien, Italiaanschen groentejongen van veertien, wien zijn moeder nog oorveegen uitdeelde, en die nauwlijks kon lezen en schrijven.

En terwijl zij als staarde in dien heerlijken glimlach, nauwlijks meer dien van een kind, nog niet dien van een man, vergat zij, in een wondere aandoening van bijna haar gelukkig door golvende moederlijkheid, geheel en al, dat zij nòg al geen bloeiende amandeltakken had kunnen krijgen.

VII

Met eene bizondere nieuwe energie had Quily haar wel overwogen, door en door bepeinsd en bedroomd plan ten uitvoer gebracht. Zij was naar de groentevrouw gegaan en had haar met weinige woorden verklaard, dat zij de verzorging en de opvoeding van Tonio op zich zoû nemen. Het had haar heel vreemd getroffen, dat Tonio's moeder, Carlotta, eigenlijk heelemaal niet enthoeziast was om het plan van de *signora*, vele bezwaren maakte, kermende meende, dat zij eerst don Camillo, haar biechtvader, moest raadplegen, omdat de *signora* wel heel lief was maar toch van de 'Engelsche' godsdienst, als Carlotta dit uit drukte, toen zij begrepen had, dat de *signora* niet 'Christelijk' was en niet de Madonna vereerde. Vermoedelijk had don Camillo gemeend, dat eene weidoenster niet al te zeer de zonde van niet Katholiek te zijn moest worden aan gerekend en had hij er in toe gestemd, dat de

‘Engelsen’ geloovige *signora* zich Tonio aan zoû trekken.

Quily had in een paar slapelooze nachten alles bedacht en volvoerde met energie hare bedenkingen. Zij nam ten eerste Tonio mede naar een badinrichting en bedong er, dat hij er goed gereinigd zoû worden. Terwijl Tonio gebaad werd, wachtte Quily in de wachtkamer, want hoe gaarne zij zich ook had willen vergewissen, dat Tonio ter dege zich reinigen zoû, zij vond hem te groot, te veel man reeds en te weinig kind, dan dat hare schuchtere jonkvrouwelijkheid haar niet weêrhouden zoû hebben tegenwoordig te zijn bij de operatie. Toen Tonio echter, glimlachend als steeds, te voorschijn kwam, frisch en blozig bruin en gedost in zijn frissche hemd met slappe kraag en dasje, frisch blauw jasje en broek, nieuwe schoenen - uitzet, dat zij reeds met hem vóór het bad was gaan koopen - schrikte Quily. Tonio, in niet meer te enge kleêren, waar hij was uit gegroeid, scheen nog meer man dan zij vermoed had en zij weifelde of hij waarlijk niet ouder zoû zijn dan veertien. Maar hij zag er zoo aardig en lief en altijd glimlachend uit, dat Quily geweld zich aan deed niet te tobben, dat de jongen zoo groot scheen. Thuis had zij reeds met den waard, den dikken Piemonteos, overlegd. Tonio kreeg een hokje om te slapen bij de bedienden - Quily betaalde een klein pension voor haar beschermeling - en deze zoû dan leeren het vak van *cameriere*, onder hoede van den waard zelven en van zijn eenigen knecht. In hare verrukking ‘gevonden’ te hebben, was het Quily eigenlijk niet opgevallen, dat even min als Carlotta, de waard enthoeziast was geweest met zijn hem opgedrongen leerjongen, maar, voorzichtig, had hij, nu hij zóo weinig gasten had en de zaken niet goed gingen, de lieve *baronessa* niet willen ontstemmen door te weigeren en had hij dus toe gegeven. Met Reginald Hurst en de andere gasten sprak Quily ter nauwer nood over Tonio en hare vreugde zich eindelijk te kunnen wijden aan een menschelijk schepsel, aan dien jongen, aan dat kind, koesterde zij diep en innig in hare zacht glanzend gelukkige ziel. De ontberingen, die zij zich had moeten op leggen om haar plan ten uitvoer te brengen, deden haar bijna genieten met de mystieke vreugde, die de martelaar

kent. Dat zij af zag haar nieuwe voorjaarsjapon te bestellen, en zwoegde in haar te warme wintertailor en met haar ouden vilten hoed, was een stil zalig genot, werd de bijna dwepende opoffering, die een moeder zich op legt, ten koste van haar zoon. Dat zij geene bloemen meer kocht en geen cigarettten, was haar bijna een grootere opoffering nog, want de bloemen waren hare passie steeds geweest, en de cigarettten waren hare troost geworden in hare eenzaamheid, ook al prikkelde haar de rook nog steeds in de keel. Hare eenzaamheid... want Tonio was niet altijd mèt haar. Hij moest leeren messen slijpen en lepels en vorken poetsen; hij moest leeren glazen wasschen en dàn moest hij leeren dekken. Des morgens sloop Quily in de office, of in de eetzaal om te zien of Tonio wel leerde. En de waard, praktiesch, nu hij Tonio leeren moèst, om de *baronessa* te believen, zorgde er voor, dat hij ten minste nut van Tonio had en drilde hem en leèrde hem te slijpen, te poetsen, te dekken. Tonio, altijd glimlachend, als was het een spelletje, sleep, poetste, dekte weldra. Hij was heel lui, maar hij was heel vlug. Hij sleep de messen, na dat hij een uur lang aan het raam had zitten vliegen vangen, in een oogwenk, en zóo dat zij nèt voldoende scherp waren. De vorken en lepels glommen niet minder dan toen de oudere *cameriere* dat werk deed en de glazen waren toen óók meestal dof en bepluisd van den doek. Maar wat Tonio prachtig leerde, was dekken. Hij begon er steeds meê een paar minuten voor dat de bel luidde, maar was er altijd meê klaar en had een ingeboren talent voor symmetrie in het plaatsn van al die 'onnoodige rommel', als hij bij zich noemde het omslachtige tafelgerei van 'de rijke menschen'. En kwamen de 'rijke menschen' binnen - de 'rijke menschen' die in het pension zes en zeven franc betaalden - dan stond Tonio grimlachend gereed, met een servet over den arm, en begon zelfs reeds, achter den waard aan, die het vleesch diende, de groente aan te bieden. De gasten hadden allen schik in hem en wisten wel, dat hij de 'protégé' was van die goede *baronessa*. Maar Quily zelve sprak nooit over haar beschermeling, haar 'zoon', hoe trotsch en gelukkig zij was op Tonio.

Tonio, van kind, dat knikkerde met de uien zijner moeder, achter in den winkel, was plotseling in de zon van zijn onverwacht geluk, ontwikkeld tot bedachtzaam mensch. In dien luien, mooien, altijd lachenden jongen was een natuurlijke, nuchtere verstandelijkheid, die dadelijk begreep, dat hij van dit onverwachte geluk halen moest wat hij kon. Hij overdacht reeds nooit meer terug in den groentewinkel te komen, of zijn geluk duurde of niet. Des Zondags ging Quily een oogenblik met hem naar Carlotta, om hem te toonen, steeds grooter, steeds mannelijker, steeds met meer dons over zijn lachenden bovenlip, als of hij groeide en bloeide in dien zonnestraal van zijn geluk. Carlotta, tortelteeder, kreunde van welbehagen in haar zoon, maar kermde, dat zij hem miste in de 'zaak'. Dit maakte Quily wel in de war maar zij troostte zich, stil in hare eigene tevreden verrukking, dat Tonio toch geen toekomst zoû hebben gehad in dat mizerabele groentewinkeltje... Terwijl nu... Heusch, zij was trotsch op hem, en innig gelukkig zelve. Nu kostte hij haar niet veel meer, alleen maar zijn klein pension. Wel had zij gaarne den waard willen vragen of, nu Tonio zoo goed reeds hielp, zij wel noodig had dat pension voor hem te blijven betalen, maar de natuurlijke, aristocratische schuchterheid van den meerdere, die betaalt, een zekere finantieelen gunst te vragen aan den mindere, die betaald wordt, weêrhiel haar en zij betaalde, als groote dame, terwijl Tonio, steeds luier, ook steeds vlugger sleep, poetste en dekte. Zijn glimlach was haar een genòt te zien. Zoo als een moeder wel eens een bijna verliefd gevoel kan koesteren voor een mooien zoon, die aardig kijkt of loopt of beweegt, zoo verteederde in Quily de bijna verliefde aandoening om Tonio, al bleef zij steeds de aan geene zinnelijkheid dènkende, maagdlijke, oudere, voorname vrouw. Maar gaf de dag, dat zij Tonio zoo aardig nuttig in huis zag door brengen, haar reeds geluk, er was des avonds een uur, dat zij zich zalig gevoelde. Want Tonio, als hij had af gewasschen, moest dan des avonds voor een uur komen in de kamer zijner beschermster. En Quily, gelukkig en waardig, leerde haar pleegzoon, haar 'zoon' dan beter lezen en beter schrijven. De jongen,

hoe lui ook, en hoe hij smàchtte weg te komen uit dat benauwde huis, met die eeuwig gestookte kacheltjes, die hem stikken deden, weigerde nooit te komen. Hij dacht in zijn nuchtere verstandelijkheid: ik moet er minstens van hebben te leeren lezen en schrijven... want zonder dat te kunnen, kom je tot niets... En Quily leerde hem beter lezen en vervormde zijn heel slecht schrift. Zoet zat groote, bruine Tonio naast slanke, schrale, grijsblonde, voorname Quily en zij leidde zijne ruwe hand of haar eigen potlood wees de te lezene zinnen aan. Hij maakte vorderingen, en toen hij op gemerkt had, dat de oudere *cameriere* wel eens een paar woorden Engelsch luchtte tegen nieuwe Engelsche gasten, vroeg Tonio, op een avond, aan de *baronessa*, zijne *padrona*, of zij hem geen Engelsch kon leeren...? Zij was verrukt over zijne leergierigheid en lachte blij, en verried, dat zij geen Engelsche was maar hem toch wel wat Engelsch kon leeren, als hij dat wilde. En den volgenden morgen, in plaats van bloemen, kocht zij een Engelsch-Italiaansch leerboek. Tonio, in zijn eeuwig glimlach, knauwde Quily de Engelsche woorden na, in zich stikkende van pret om die gekke taal... En hij leerde, vlug, ongelooflijk vlug, enkele zinnen te zeggen:

- It is fine weather... You want a cup of tea... I want some bread and butter... A glass, a spoon... A bottle of wine...

Na de les ging Quily, vòl van zalig, voldaan geluk, naar bed en dacht zij, in het duister om haar, aan den glans van Tonio's glimlach...

Er waren wel eens kleine wolkjes, in haar moederlijken trots. Zij meende, bij voorbeeld, te hebben op gemerkt, dat na de les van het eerste bad in de badinrichting, Tonio toch wel eens blij gaf van minder doorwrochte zindelijkheid, dan zijne beschermster gaarne door hem beoefend zag. Hoewel zijn mooi, roze bruin gezicht frisch was en zijn wat ruwe handen niet 'vuil' waren te noemen als hij les kwam nemen. En het wàs een wolkje, dat Quily hem niet dorst vragen of hij geregeld zich zijn lichaam waschte. Want de jongen scheen iederen dag te groeien, te groeien en te bloeien, vooral nu Quily hem gekocht had een paar witte, ge-

steven hemden en een smoking-pak, waar in hij aan tafel dienen moest.

Hij stond er, altijd lachende, zoo schattig in achter tafel, dat alle gasten plezier in hem hadden en naar hem om keken, zelfs Reginald Hurst. Alleen de *marchesa* keurde zéér af de, te ver gedrevene, humanitaire beginselen van de *baronessa*, maar als zij op rees met ruischenden sleep en 'gevolg', had Tonio reeds geleerd naar de deur te vliegen en die voor zoó hooge gast te openen met een buiging, waar aan de altijd glanzende glimlach een stil intiem sarcasme gaf...

Ja, er waren wèl kleine wolkjes. Quily had zich den laatsten tijd de weelde weêrens vergund cigaretten te koopen, zoo geene bloemen, dure fijne cigaretten zelfs in een Turksche winkel, en waarvan de rook haar niet prikkelde het keelgat... of bijna niet... en die cigaretten verdwenen, verdwenen... Want op sluiten, behalve haar geld, deed Quily niets. Op een middag, dat zij thuis kwam van hare wandeling, trof zij Tonio vóór de opene lade van haar commode... Hij schrikte niet maar lachte, alleen nu beetje bête.

- Tonio, zeide Quily ernstig. Ben *jij* het, die mijn cigaretten rookt?

- Neen, heusch niet, *signora padrona*, zei Tonio allerliefst en glimlachend en niet bête meer. Ik rook nooit. *Mi fa male*, te rooken. Ik rook nooit...

En hij wees naar zijn delicate keel, en stond er als een beeld van aanbiddelijke onschuld, met groote, glanzende, gitten oogen en een glimlach van rood koraal.

- Tonio, zeide ernstig zijne meesteres. Zeg het mij liever eerlijk, als jij ze wel eens genomen hebt...

- Neen heusch niet, *signora padrona*, antwoordde de onweêrstaanbare Tonio; ik heb ze heusch nóoit genomen.

Quily werd heel treurig, omdat hij loog. En om niet zóo treurig te zijn, nam zij hare laatste cigaretten, en zeide, ze hem reikende:

- Want, zie je, Tonio... ik géef je ze liever dan dat ik vermoed, dat je ze steelt... Stelen, dat is niet goed...

- Zeker niet, *signora padrona*, antwoordde Tonio héél ernstig en meende, dat het voegzaam was één enkel oogenblik niet te glimlachen. Zeker niet. Ik dank u wel voor de cigarettten...

En hij draaide nu naar de deur en glimlachte weêr en verdween. Quily opende het raam omdat zij vond, dat haar kamertje kwalijk reekte... De zon neeg juist te voorschijn en het kamertje droop van gouden licht en van rozerood. Maar door dat rood en dat goud bleef het héél kleine wolkje drijven en Quily dacht na hoe moeilijk het zoû zijn te leeren, dat stelen niet goed was, zelfs stelen van een paar cigarettten... Moeilijker, veel moeilijker dan te leeren lezen en schrijven, te leeren tafel dekken, zilver poetsen en messen slijpen...

VIII

Toen Reginald Hurst ziek werd en naar het Engelsche Hospitaal werd vervoerd, kreeg Quily het zeer druk. De dokter noemde de ziekte van zijn patient 'cerebrale uitputting', eene uitputting, die van uit de hersenen geheel het schrale lichaam van den armen zoeker scheen te winnen en te overweldigen, zoo dat hij zwijgend, machteloos, bleek, met zijn dunne, bleeke vingers trillende over het witte dek, neêr lag en scheen te staren, immer, naar een ver vizioen... Daar de Piemonteësen den laatsten tijd niet zeer tevreden was over Tonio, die met àl te veel vlugheid zijn al te groote luiheid zocht te verbloemen, had Quily besloten, streng, zèlve het toezicht te oefenen over zijn werk, en woonde zij het messen slijpen en zilver poetsen bij, terwijl Tonio onder dit hooge toezicht blijk gaf van steeds glanzend glimlachenden ijver, zijne *padrona* telkens verzekerend, dat het gehéel onnoodig was, dat zij haar geheelen morgen verloor bij haar beschermeling, in de office.

- Geheel onnoodig? antwoordde Quily, in het trotsche bewustzijn, dat zij 'gevonden' had. En wat moet er van je worden, als je slecht je werk doet en de waard je niet meer wil houden? Moet je dan soms terug, naar den groentewinkel van moeder?

Tonio, één oogenblik zonder glimlach, meende, dat dit eindre-zultaat zeer zeker wel héel 'peccato' zoû zijn en daarom sleep en poetste hij keurig dit maal... terwijl eigenlijk Quily's gedachten niet bij hem waren. Eigenlijk dacht zij aan haar armen zieke, die ginds lag in zijn witte hospitaalkamertje, waar de zon rijkelijk binnen vloot, als een vloed van morgengoud, en niet naar binnen wierp een rosse munt van namiddag-aalmoes... maar waar hij, de arme zieke, nauwelijks van dien rijkdom bewust zich was, als hij lag te staren naar het ver vizioen.

En een nerveuze koorts beving Quily, omdat zij zoo veel te doen had, omdat haar leven plotseling zoo rijk was gevuld met 'gevonden' dingen, want nadat zij den morgen zich gewijd had aan Tonio's werk, repte zij zich des middags naar het Engelsche hospitaal, dat zeer ver af was gelegen, en repte zij zich te voet, omdat zij reeds zoo vele uitgaven had met Tonio en met bloemen en ooft te koopen voor zieken Reginald en dat zij voor zichzelf die onkosten uit spaarde op een rijtuig en zelfs op de enkele stuivers van den tram. Zij repte zich dus te voet, beladen met hare dure bloesemtijgen, gekocht op de Piazza di Spagna, met haar heel mooi ooft, gekocht bij den eersten handelaar, en kwam zij in het Hospitaal aan, dan ontvingen haar de dokter en de twee stijf-streng Engelsche zusters en de oppasser en werd zij zich bewust, dat eigenlijk hare wijding overbodig was, want dat er al zoo vele menschen om den armen zieke waren, die zoo mat en als onbewust ter neder lag, en dat hij van het ooft slechts een enkele druif mocht persen, hoewel hij van de bloesemtakken, die zij plaatste in den zonnestraal, wel genoot, want hij glimlachte mat haar toe. En de middag ging voorbij, terwijl zij zat aan zijn voeteneinde, zwijgend, en slechts even belde als hij hulp noodig had van oppasser of zuster... Zat zij dan weêr zwijgend op hare plaats, dan was er verder niets voor haar te doen, dan zich te wijden in stilte. Hij behoefde vooral rust en zij mocht noch voor lezen noch spreken. Zij zelf had een boek op de knie, waarin zij geruischloos bladerde, zonder te lezen... Hare oogen dwaalden soms schuchter op, als was hare blik zelfs bevreesd hem te storen. De

zonnestraal gleed weg van debloementwijgen, maar het kamertje behield in zich de zonnewarmte. En hij lag en hij staarde en zij zat en deed of zij las. Hij was heel zwak en de zuster kwam hem ieder uur voeden met melk of ei. Alleen zijn glimlach zeide Quily, dat hij gelukkig was haar te zien naast zijn bed. En in zich kon zij niet helpen dien matten, stervenden glimlach te vergelijken met dien glanzenden glimlach van Tonio en dwaalden hare gedachten naar Tonio af... Zij zag hem, in hare verbeelding, snuffelen in hare kamer, naar de cigarettten, die zij nu af sloot. En aan Reginalds ziekbed, zocht zij in zich te verontschuldigen de fouten van Tonio, zoo als een moeder doet, die de fouten overdenkt van haar jongsten zoon aan het ziekbed van haren oudsten zoon.

Stond zij dan op, dan was zij moê en stijf van het zitten en zwijgen en ging door den vallenden avond te voet naar huis, nu dwalende, dankbaar om lucht en beweging... En begon zij dan op te zien morgen wederom naar het Hospitaal te moeten gaan, waarheen niets natuurlijk haar dwong en waar hare wijding zoo nutteloos was en zij maar zat en zweeg. En bedacht zij of zij niet eenmaal zoû kunnen overslaan haar bezoek... dadelijk daarop zich niet lief vindende en weg werkend van zich de egoïste gedachte. En toch... zij had gemeend, dat de dokter niet altijd goed keurde zelfs de bloemen, en dat de Engelsche zuster altijd zoo koel tegen haar was... En zij werd zich bewust moê te zijn van hare wijding aan den zieke, die haar misschien niet van noode had. Zij werd erg weemoedig om dat gewefel in zich en toen zij thuis in het pension kwam, gevoelde zij zich ontmoedigd en moê.

Haar kamertje was donker en kil op dit uur en zij bleef zitten, te moê, te ontmoedigd om thans voor zichzelf vuur te maken en thee te bereiden. En zat neêr in den donker droef, smachtende naar de gezelligheid van het middagmaallicht en naar hare avondles met Tonio. Toen zij plotseling, op de gang, meende te hooren de stemmen van de *marchesa* en den Piemontees. De Piemontees sprak gedempt maar de *marchesa* was zeer opgewonden en sprak schrill en luid en Quily, op geschrikt, luisterde. Zij begreep, dat de *marchesa* zeer ontevreden was en dat de Piemontees, te vergeefs,

haar poogde rustig te houden. En steeds schreeuwde schriller de *marchesa* en steeds gejaagder dof en gedempt berustigde de Piemonteë. Quily was opgestaan en luisterde aan de deur en plots begreep zij, waarover het ging. De *marchesa*, razend, beklagde zich, dat dien middag, nadat zij in het bad was geweest, zij op haar toilettafel een harer brillianten oorknoppen had vermist... Een der Kohinoren, dacht Quily eerst... en schrikte toen dadelijk na en dacht, als in een weêrlichtflits, aan Tonio... Ja, de *marchesa* vermiste een harer Kohinoren... En nu zelve dempende hare stem, die toch pauweschril voort bleef schetteren, hoorde Quily haar uitleggen aan den Piemonteë, dat hare 'familie-juweelen' natuurlijk in de Bank waren, maar dat zij van die 'familiejuweelen', zeer dure, imitatie's droeg, als zij beweerde, dat àlle dames van voorname familie deden. En toen, scheen het Quily toe, dat zij de stem weêr verhief en wel ter wille van Quily zelve. Want zij verstond 'la baronessa' en 'Tonio' en dien naam en die titel hatelijk gemengd door een... Zelfs met bedoelingen, waar arme Quily van schrikte en die zoo verre, ach zoo verre steeds waren gebleven van haar zich wijden willend, moederlijk oude-vrijsters-hart! En zonk zij neêr op den stoel bij haar deur, terwijl zij den Piemonteë, ter eere van zijn pension, hoorde verzekeren, dat iedereen in zijn huis trouw en eerlijk was, waarna hij beweerde, dat het uur naderde van het diner en hij naar beneden moest, maar dadelijk na het diner werk van de zaak zoû maken...

Arme Quily beefde over geheel haar arme lijf. Zij kwam bleek en ontdaan veel te laat aan het diner en zag dadelijk, dat de *marchesa* geen Kohinoren in de ooren droeg, terwijl juist, toen Quily binnen kwam, Tonio, glimlachend als steeds, de *marchesa*, die van stille woede bezeten zat, bediende... Onder den glanzenden glimlach van den jongen was niets van aandoening te bespeuren. Hij ging langs de tafel rond en diende keuriglijk en glimlachte steeds allerinnemendst.

Het diner spoedde sneller ten einde, omdat de Piemonteë, zenuwachtig, jaagde. En dadelijk, na het diner, klopte de Piemonteë bij Quily aan en vroeg haar te spreken. En ontbood zij, waar-

dig, Tonio en vroeg hem zelve, in tegenwoordigheid van den waard of hij iets wist van den brilliant van de *marchesa*. Hij lachte en deed of hij dacht, dat dit alles een *scherzo* was omdat de *marchesa* hare diamanten dien avond niet had gedragen. Hij scheen daar zelfs heel veel plezier van te hebben. En ontkende toen heel ernstig, met een lief gezicht van beleedigde onschuld, dat hij de brilliant zoû genomen hebben! Toen plotseling weêr de pauwestem van de *marchesa* schrilde door de gang. En zij alle drie stortten ter deur en Quily op de trap de *marchesa* aanschouwde, die riep om den waard... En Quily, oogenblikkelijk, aanschouwde, dat aan de oorellen van de *marchesa* de twee Kohinoren schitterden, onwaarschijnlijk, en opslurpend àl het doffe licht van de twee bijna uitgebrande electrische ganglampjes. De Piemonteos haastte zich naar de *marchesa* en, met een woedenden blik naar Tonio, legde zij uit, dat zij hare brilliant had terug gevonden... Op hare kaptafel...

Quily, hare kamerdeur nog open, zonk neêr op den stoel. Het scheen haar toe of zij durende twee uren niet had geademd. Nu kwam hare stem en haar moed terug en riep zij:

- Tonio... kom binnen... en sluit de deur!

Tonio kwam, lachende, en sloot de deur en stond voor zijne *padrona*.

- Ze heeft haar brilliant weêr terug, zei Tonio, onschuldiglijk nu glimlachende. Zij draagt weêr haar brillianten.

- Tonio, zeide Quily, streng als een rechter en met nog na knikkende knieën. Wàt is er gebeurd met dien brilliant?

- *Ik* weet het niet, hield Tonio vol. *Ik* weet het niet. Misschien heeft ze den brilliant verlegd. Of laten vallen. Of heeft het 'gevolg' den brilliant gestolen.

- Tonio, zei Quily; je mag niemand beschuldigen, als je niets weet.

- De *padrona* beschuldigt *mij* wel, ging Tonio klagelijk tegen, maar glimlachte dadelijk na. En zeide, goedmoedig vertrouwelijk:

- En trouwens... stelen! *Wie* zoû nu de brillianten van de *marchesa* stelen...! Die zijn immers valsch... en niêts waard!

Quily, verschrikt van zijn doorzicht, zag hem aan. En vroeg toen:

- Maar hoe weet jij dat... dat ze valsch zijn?

Tonio verwarde zich en hernam, glimlachend maar stamelend:

- Nu... dat zie je immers dadelijk... Bij den éersten oogopslag.

Zelfs vertrouwend, naïve Quily liep er niet in en begreep nu, dat Tonio zich verried. Hij wist iets. Hij had iets gedaan.

- Tonio, zeide zijne meesteres. Vertèl me... hoe je weet, dat zij valsch zijn...

- Ik dacht het, sprak Tonio, lamzacht. Als ze niet schitteren, dan...

- Maar ze schitteren juist wel, zei Quily.

- Ik weet niet, zei Tonio. Ik dacht, dat... Maar ik weet niet... Als ze zoo heel hèl schitteren, blauw en geel, dan... hebben ze me wel eens gezegd...

Het licht ging voor Quily op. In één flits. Zij begreep, dat Tonio het kristal had gestolen en bij den een of anderen beruchten juwelier had gebracht. Zij begreep, dat de jongen gehoord had, dat de steen valsch was. Zij begreep, dat Tonio den steen weêr rustig terug had gelegd in de kamer van de *marchesa*. Het was Quily plotseling of zij héel wereldwys was geworden, in een enkelen middag en zàg in den afgrond van menschelijke ondeugd...

Maar zij werd héel droef nu. En zeide, zonder den jongen meer iets te verwijten:

- Tonio, ik ben van avond te moê om je les te geven. Je kan gaan.

En het trof haar, dat Tonio haar te leur gesteld aan zag. Hij zeide ook:

- *Peccato, signora padrona*... Ik had u juist willen vragen: wat is in het Engelsch: fooi?

- *Tip*, zei Quily doodmoê. Of neen, ik vergis me, Tonio: *tip* is niet netjes: je moet zeggen: *fee*.

- Dus *fee* is 'beleefd'? vroeg Tonio. En *tip* is... niet zoo 'beleefd'?

- Je moet *tip* niet zeggen, herhaalde arme Quily doodmoê. Je moet *tip* niet zeggen... Ga nu, Tonio, ga nu!

Hij verontschuldigde zich en ging glimlachend. Het laatste wat Quily van Tonio zag, was een glanzende glimlach...

IX

Quily, moê van de noodelooze bezoeken aan Reginald, had één dag over geslagen en toen zij na dien in het Hospitaal des middags kwam, trad de lange, Engelsche zuster streng en zonder een woord haar tegen op de gang en liet haar binnen de kamer. En Quily schrikte hevig, want Reginald lag dood. De kamer was proper, het bed zeer wit en op het witte kussen lag het witte gelaat van den doode; het vale, blonde haar viel sluik langs zijn pijnlijk beenige slapen; spits en beenig stak de neus vooruit en kleurloos trokken de lippen. En haar scheen het toe, dat de doode haar stil zwijgend verweet, dat zij den vorigen dag had over geslagen hem te bezoeken, en dat zij heden, dat zij kwam aan zijn sterfbed, hem geene bloemen bracht. Alles in de witte kamer verweet haar: de weg zich trekkende zonnestraal, de bloemlooze leêgte op de ordelijk geschikte commode, het strenge gezicht van de zuster en zelfs de afwezigheid van den dokter, die niets meer te doen had bij dezen patient. En arme Quily was zoo ontroerd door zoo algemeen verwijt en zoo ontdaan door den dood, dien zij niet had verwacht, dat het haar onmogelijk was te schreien en zij, alleen bevende over geheel haar arme lichaam heen, zag over het kleine lichaam van den gestorvene, waar over bootste het witte laken, neêr zeeg op hare knieën en een trillenden, voorzichtigen kus als neêr legde op de fijne, dunne hand...

Toen stond zij op en ging, zonder een woord. Maar buiten, zoekende de zijwegen der Via Appia, weende zij bitterlijk in een groote leêgte, die eensklaps golfde om haar rond, als of de arme doode veel, zeer veel geteld in haar leven had. En vergat zij geheel en al, dat de doode nauwlijks door haar leven gegaan was durende enkele weken slechts, durende de zonsondergangen in hun beider kamers, durende enkele maaltijden, wandelingen en gesprekken, waar in zij ter nauwernood elkanders zielen hadden aan gevoeld en was het haar, door dit vergeten, een zeer oprechte smart of zij een ouden vriend had verloren, een ouden vriend, waar aan zij niet genoeg zich gewijd had en dien zij verwaarloosd had voor

een ander. Een vriend... ja, bijna een zoon, een ouderen zoon, dien zij ziek, verwaarloosd had voor een jongeren, een Benjamin steeds gezond en glimlachend. En liep zij steeds langs de wegen weenende...

Rondom haar verschoot de immense Campagna in teedere, violette tinten, van eene schoonheid wonderbaar, als uit smeltend amethyst, dat vervloeiende tot aan den horizon der avondroze bergen. Dunne dampen van stofgoud-doorwemeld ijl lila trokken op, nu de zon achter Rome zonk, ros purper stralende door een enkelen schermpijndom heen, heel donker tegen de mauve-purperen lucht. Langs de weg verteederden in een vreemde aandoenlijkheid de antieke sepulkers, verbrokkeld. Verder afliepen de aquadukten met hunne bogen weg naar de verre kimmen, als naderden zij het Verleden zelve, de landen der verschemerde eeuwen. Terwijl de donker gemantelde herder de vale schapen, zonschampsbelicht de wollige ruggen, dreef naar den stal...

Eén oogenblik overweldigde deze schoonheid de arme, verlatene ziel van de eenzame dwaalster, die, schoon zij niets te verwijten zich had, om hare eenzaamheid, zich heftig verweet. En vergat zij te weenen, kijkende om zich rond. En stilde deze hare ziel vullende Schoonheid het hevig verwijt. En wandelde zij naar de stad toe, zeer moê, maar nu zich gelaten en rustiger schikkende aan wat moest zijn. Dat haar leven weêr leêger geworden was. Dat er eene wijding minder weêr in zoû zijn. Dat er wêg uit haar leven genomen was. En dacht zij aan Tonio, dien zij toch behield. En liefkoosde zij de illuzie, dat zij hem op wilde voeden, nu, tot een goed mensch, die zoû weten het onderscheid tusschen eerlijk en oneerlijk, tusschen mijn en dijn, tusschen goed en slecht... Bedacht zij, hoe zij die moeilijke taak zoû vervullen... En gevoelde nauwelijks haar vermoeienis en vergat zelfs bij het Lateraan een rijtuig te nemen... En liep door... Rustiger nu dacht zij aan den doode... En de gedachte aan den dood, deed haar denken aan dien anderen doode, haar vader, aan Holland en de Veluwe en het 'kasteel', aan 'den toren' en de bibliotheek, aan alle lieve dingen van vroeger, van studie en antieke lektuur van vroeger en die lieve

dingen, die er geweest waren in zicht van de schoonheid der bloeiende heide onder wazige wolkenlucht veridealizeerden zich dezen middag, nu om de droomster gebreid zich had die andere purperen schoonheid van Rome's Campagna... Nu wist zij dit land héel lief te hebben, nu zij het andere land, in de verteederen harer herinnering, zich bracht vóór de ziele-oogen... En bedacht zij, dat zij nooit de liefde gekend had, dat zij nooit had lief gehad zelfs, zoo als een vrouw lief heeft een man... Omdat het moederlijke, voelde zij duidelijk wel, het vrouwelijke in haar had overheerscht en zij alleen had gevoeld iets van sympathie, wanneer zij niet vermoed had, dat zij tevens zich moederlijk wijden kon... En dacht zij zich, vaag, in Holland terug, op 'het kasteel' aan den zoom van de Veluwe, met een man, dien zij nauwlijks zag, maar met vele, vele kinderen, die rondom haar bloeiden en lachten...

Toen lachte zij, stil, om zich zelve... Hier liep zij, alleen, een oude vrijster, een eenzame, hier liep zij, als zòcht zij en bedacht en bedroomde zich de teedere 'verhaaltjes', zoo als een kind doet, als het niet slapen kan... Neen, de bloeiende lachende kinderen zouden nooit om haar zijn... Maar nu de arme doode, wien zij, ach, zoo weinig van nut was geweest, niet meer dáar was... nu zoû zij zich wijden met alle de laatste kracht, die haar overbleef, aan dat éene kind, aan den jongen, aan Tonio en een goed mensch van hem pogen te maken.

Het was heel laat, toen zij thuis kwam. Het was geheel donker en na haren gedachte-weemoed en den zachten troost der Campagna-schoonheid, deden de moderne straten en de felle lantaren haar schichtig en wreed schel aan. Zij was doodmoê. Zij sleepte de gezwollene voeten. Zij sleepte zich de trappen op. Reeds ging de bel voor het diner. Zij frischte zich haastig op en vond beneden haar bord soep koud. Er waren nieuwe, drukke 'Tedeschi', er waren veel nieuwe, onverschillige menschen. De *marchesa* was weg, verontwaardigd vertrokken na de geschiedenis met den brilliant. Op Reginalds plaats, naast Quily, zat een groote, zware, baardige Duitsche professor, zwaarwichtig betuigend, als of hij

college hield. Quily at gelaten de koude soep en toen de waard haar bord weg nam, zeide zij zacht:

- Die arme *signore* Hurst...

De waard keek haar vol gehuicheld belang aan, nerveus om zijn plots vele nieuwe gasten, op wie hij niet gerekend had met de keuken.

- Hij is dood... brak Quily's stem en zij dacht uit te barsten in snikken. Hij is dood...

- *Poverino, poverino!* huichelde beleefd de Piemonteë, terwijl hij berekende: zoo veel gasten, zoo veel plakjes vleesch en dat hij er nooit komen zou...

Maar Quily zag door de eetzaal en miste Tonio... En toen de oudere *cameriere*, die zich met den waard af sloofde de rumoerige 'Tedeschi' te bedienen, haar een schoon bord haastig voor klakte, vroeg Quily vlug:

- Wat doet Tonio toch zoo lang in de office...

De *cameriere* trok echter een grijs en mompelde in zijn haast onverstaanbaar en klakte verder zijn borden voor...

- Wat doet Tonio toch zoo lang in de office...? herhaalde Quily, toen de Piemonteë haar het eerste gerecht voor diende: een mayonnaise van visch, met weinig visch en veel stukjes hard ei.

- O, *la bestia!* riep de waard uit. Tonio is weg, *baronessa!*... Straks zal ik u alles vertellen... Maar ik wilde u nog vragen: wil u niet liever van middag twee spiegeleieren... in plaats van vleesch...??

Ontroerd, verbaasd zag arme Quily op. Tonio weg... twee spiegeleieren... Zij wist niet meer, begreep niet goed, werd heel, heel erg zenuwachtig... En zeide bevende, maar gelaten toe stemmend:

- Goed, goed, twee spiegeleieren...

Terwijl het vaag door haar heen flitste, dat Tonio met het vleesch op de loop zou zijn...

De Piemonteë, op gelucht, diende Quily de spiegeleieren en kwam toe met zijn gebrad... En dadelijk, na het diner, zocht de Piemonteë Quily op in hare kamer, waar zij hem wachtte... En herhaalde, de vuisten nu ballend:

- O *la bestia, la bestia*, dàt te doen, juist nu ik nieuwe gasten heb! Dat mij aan te doen, dat u aan te doen, *baronessa*, ù, die zoo lief voor hem was!
 - Maar wat heeft Tonio dan gedaan? vroeg arme Quily, die met knikkende knieën was neêr gezonken op den stoel bij de deur.
 - Hij is eenvoudig wèg gegaan... begon de waard uit te leggen.
 - Heeft hij niet... gestolen? vroeg Quily angstig.
 - Ik geloof het niet, zei de waard. Neen, hij heeft niet bepaald gestolen. Hij is eenvoudig wèg gegaan, en...
 - Wèg gegaan?? herhaalde de arme Quily.
 - Wèg gegaan! herhaalde de waard. En weet u waar naar toe??
- Naar het Hôtel d'Angleterre, waar ze dadelijk een *cameriere* nodig hadden! Hij had dat gelezen in de courant en heeft zich stilletjes aan geboden en, naar het schijnt, zoo een goeden indruk gemaakt, dat de eigenaar hem dadelijk veertig francs in de maand heeft geboden als hij dezen avond nog dienen kwam! Omdat hij van mij geen getuigschrift kon overleggen, heeft hij, als examen, de tafel gedekt, den bezitter even bediend en zijn drie woorden Engelsch gelucht! En verdient van af van daag veertig francs! Veertig francs! Onze arme Giuseppe krijgt maar vijf-en-twintig van mij! En weet u, *baronessa*, hij is gegaan met zijn smoking en met zijn kleêren, die u hem gegeven heeft. Ik wilde hem nog weêrhouden, maar hij zei, dat u ze gegeven had en dat hij er mee doen mocht wat hij woû... Wil u ze terug hebben, en wil ik de politie waarschuwen?
- Neen, neen, neen, stamelde arme Quily. Laat hem ze maar behouden...
 - Daar wordt gebeld aan de voordeur! riep de Piemontees. Dat zijn weêr nieuwe gasten! Die Tonio, die ons verlaat op zoo een oogenblik! *La bestia!! Permesso, baronessa?*
- En de Piemontees haastte zich de trappen af, want hij had geen portier aan de voordeur.
- Om Quily werd het op nieuw donker in het kleine kamertje. Heel donker en koud en eenzaam. De langzame, groote tranen dropen langs haar gloeiende wangen. Reginald dood... Tonio

weg... Wat was haar leven plotseling leêg! Wat zoû zij missen haar armen, zieken vriend... en missen de avondlessen met Tonio: *I want a spoon, you want a cup of tea*... Alles wat hare wijding geweest was, alles wat zij gezocht en gevonden had... wêg was het weêr... dood en wêg! O God, hoe leêg was het leven, en hoe moeilijk, hoe moeilijk te vinden!!

Het huiverde over hare schouders en rug... Zóo leêg, zoo levensleêg, zoo wijdingloos, ach, oud te moeten worden in nutteloosheid en doelloosheid! Geleefd te hebben voor niets!

Misschien alleen... om Tonio... in meerdere verleiding te hebben gebracht dan hij ooit in het groentewinkeltje van Carlotta gekend zoû hebben!

Quily voelde zich heel ongelukkig en kroop zacht snikkend in bed. Aan weêrszijden van haar kamertje, ook in het armzalige vertrekje van Reginald, rumoerden de ruwe, Duitsche stemmen. En snurkten later òp...

Quily sliep niet die nacht. En den volgenden dag, moê en gebroken, meldde zij zich aan voor de studie-wandelingen, onder leiding van een Romeinschen professor, door de ruïne's van Rome.

Hare gelaten, schrale silhouet met het bleeke, voorname gezichtje, waarom het grijzende, blonde haar, verschilde nauwlijks van de andere, Engelsche silhouetten der zich in Rome's Oudheid levensbelang zoekende vrouwefiguren, het potlood in de hand en ijverig aantekeningen makende, terwijl de professor, leerende, stil hield bij Huis van Vesta of tempel van Kybele...

Want Quily, gelaten, zocht niet meer en had zich gevoegd bij de schare...

Aan den stralenden herfst

Alles wat eenmaal om mij heen was, is vèr van mij...

Ik wil even peinzen, in de stilte, die om mij is, de vreemde stilte, die suizelt in huis, terwijl buiten de herfst stràalt...

Het is zoo vreemd, het is alles zóo vreemd, terwijl het zóo bekend is...

Het is alles zoo nieuw, zóo nieuw, terwijl ik bèn op de plek mijner geboorte...

Ben ik gestorven en... weder geboren in de oude, oude omgevingen?

Of heb ik dat àndere eigenlijk alleen maar gedróomd?

Nu weet ik niets meer...

Waarom stràalt deze Hollandsche herfst zoo? Ik had geheel vergeten, dat hij zoo stralen kon, dat hij zoo prachtig zijn kon, als een jonge heraut in goudpurperen rusting, die aankondigt van Winter en Toekomst...

Ik heb nooit geweten, - of had ik het slechts vergeten? - dat zoo klaterhel zijn koperen klaroen kon klinken.

Hik zoû wéemoed om mij heen willen hebben; in steê van weemoed, goudpurpert het om mij rond in stralende luchten van vreemd Hollandsche glorie.

O, nieuwe Herfst, o nieuwe Herfst, wilt gij mij troosten voor wat vèr van mij is...?

Stralende Herfst, lacht gij zóo goud en klaar om mij te doen vergeten treurig te zijn?

Noordelijke Herfst van glorie, mag ik mij dan niét weemoedig heugen de teedere nazomers van daar ginds, waar de platanen hun

val van óók gouden bladeren strooien in de ijle, bijna breekbare luchten?

Gunt gij mij nièt met smart mij te heugen, dat ik mijn Hollandsch hart gaf aan een vreemd land?

Wat is het nieuw, wat is het nieuw om mij heen...

De lucht is nieuw; zij zoû het niet zijn zoo zij grauw en donker ware, maar zóo stralend als zij mij overkoepelt, had ik mij haar nóoit gedacht...

Wat is alles vreemd, omdat het zóo bekend is en zoo nieuw...

Want alles wat eenmaal om mij heen was, is vèr van mij...

De oude Middeneeuwsche stad, wie ik gaf van mijn hart, is als verijld aan een verren droomhorizon...

Heeft zij ooit bestaan? Bestond het oude paleis, waar ik woonde? En dat ik lief had als ik geene woning lief had?

Nu staat mijne nieuwe woning om mij heen en zij is zoo vreemd en zoo nieuw...

En alles in deze nieuwe woning is zoo vreemd en zoo nieuw...

Want alles wat eenmaal om mij heen was, is vèr van mij...

Alles wat mij eenmaal behoorde, is ver van mij...

Deze nieuwe dingen, om mij heen, behooren mij, maar zij zijn zoo nieuw, zoo nieuw...

Nauwlijks, om mij heen, treft mijn oog een klein, klein ding, dat oûd is, dat is van vroeger, van mijn vroegere leven en waaraan mijne herinneringen zich vást klampen, om niet te vergeten àl dat vroegere, dat ik schijn verloren te hebben.

Alles om mij heen is nieuw... Het zijn nieuwe menschen en dingen: een nieuwe omgeving weeft om mij heen hare nog niet samen gesmoltene kleuren...

Ik ben een vreemde in dit alles, dat mij behoort...

Ik ben niet meer mijzelve, soms...

O wat is het nieuw, en wat is deze herfst schitterend!

Ik zoû mijn oogen willen sluiten en droomen *in* mijzelve en in schaduw. Om mij te heugen... Ik ben zoo bang te vergeten...

De golven van het Leven sleepten mij meê, de rollende baren stuwden mij voort: wat kan een kleine mensch tegen het groote

Gebeuren... Heel die zee dreef mij toe naar het strand mijner jeugd...

Ik heb hier nièt geleefd... na het Leed. O Leed, zoo vèr, nauwlijks zie ik uwe schimmen in dezen stralenden Herfst! Ik wil u niet vergeten, maar wat zijt ge ver! Waart ge niet eenmaal mijn leven, o Leed? En nu... nu, wat zijt ge geworden? Op deze zelfde plaatsen waar gij weendet in droeven, somberen, ouden herfst... straalt en klatert de nieuwe Herfst...

Moeten wij dan altijd weêr beginnen, moeten de nieuwe energieën steeds worden herboren...?

Vreemde Herfst, die is als een Lente, wat geeft gij mij àl dit nieuws; jonge Heraut, goudpurper-ompantserd, zoo sterk en stralend, wat verleidt gij mij tot nieuw leven op deze oude plekken, die ik nauwlijks herken!

Weet ge dan niet, dat ik zwak ben en oud en weemoedig en soms héel treurig? Wat wilt ge, dat ik meer doe dan ik heb gedaan, dat ik meer lief heb dan ik heb lief gehad, dat ik meer lijd of gelukkig ben dan mijn leed en geluk reeds waren?

Wie eenmaal om mij heen waren, zijn ver van mij...

Nu denk ik vaak aan hen, o jonge Heraut, die mij toe roept van nieuwe Toekomst, van nieuwen Winter!

Laat mij stil; laat mij peinzen van stil verdriet... Laat mij met u gaan maar waar de menschen ons niet kunnen ontmoeten en terwijl gij gloeit van àlle uw gloriën over duin en zee en bosch, wil ik stil rusten en u bijna smeeken: schitter zoo hel niet, mijn Herfst!

Is àl het oude dan weg, o overmoedige, jonge Vriend, wiens felle oogen lachen onder uw gouden helm, dien de gouden lokken ontkruiven? Weet ge dan niet hoe gaarne ik wel met u zoû willen toeven maar in stillen weemoed en droefgeestig herdenken en angstvallig bewaren wat mij eenmaal gegeven werd...?

Alles wat eenmaal om mij heen was, is vèr van mij...

Wie eenmaal om mij heen waren, zijn ver van mij...

Wat toont gij mij die schitterende sleutels, lachende gij, ze beurende in uw sterke hand?

Wilt gij met die sleutels de deuren van mijn Verleden sluiten?

Neen, ge zult het nóóit kunnen. Ik ben altijd de minnaar geweest van het Verleden, de minnaar van mijn eigen Verleden ai voor de jonge Toekomst was ik altijd bang! Ik ben zwakker dan gij, en zeker, o stralende, jonge Vriend, zal ik doen als gij mij dwingt, zal ik nieuw en anders leven dan ik zoo lange deed, maar gij zult mij nooit kunnen doen vergeten wat de vorige Seizoenen mij brachten...

Al is vèr van mij, àlles wat eenmaal om mij was...

Al zijn ver van mij, wie eenmaal waren om mij...

Nu is alles zoo vreemd, zoo nieuw, en toch, zoo bekend...

Hoe zonderling weven de dingen rondom ons heen. Hoe ongedacht gebaren de menschen rondom ons heen...

Schitter zoo hel niet, mijn Herfst! Klater zoo klaar niet uw koperen bazuin, o sterke Heraut der Toekomst... Weet ge, ik gelóof niet aan haar... Ik geloof niet aan de schaar dier ijle, blanke gestalten, die ge mij toont, daar ginds, aan de nieuwe horizonnen... En liever dan mij door u te laten verleiden, zoû ik willen, dat gij mij geleiddet in een donker, donker weemoedig slot...

Weet ge er niet zoo een, o overmoedige jonge Vriend...? Kunt ge er geen om mij tooveren, in een uwer welkende bosschen, tusschen den mystieken val der duizende bladeren? Kunt ge dat donkere slot niet stoffeeren met de grauwe waden van het beminde Verleden, en àl het vale floers voor de ramen hangen? Kunt ge de zoo lief sombere zalen niet meubelen met al mijne dierbare herinneringen, opdat ze ten minste bewaard blijven tusschen donkere muren en nièt verijlen? Kunt ge er mij niet op roepen de dierbare schimmen en schaduwen, opdat niet zóo ver van mij wijke wat eenmaal om mij was, wie eenmaal was om mij? Gunt ge mij niet daar te toeven mijn verdere levensdagen? Ik ben niet ondankbaar. Ik heb véel gehad... Ik zoû bijna niet meer willen hebben...

Weet ge mij niet zulk een duister slot? Wilt ge mij niet geven die weldadig donkere somberheid, behangen met al het grauwe fluweel mijner weemoedigheden? Sleept ge mij verder in uwe gloriën meê; buiten, naar uw zee van purper...

Gij hebt gelijk: ik weet niet wat dit is... Gij zijt sterker dan ik; ik kat mij meêsleepen door uw vurige krachten en omdat ik niet weet mijn eigen leven, dat komen gaat, wil ik u vertrouwen, o jonge, overmoedige Vriend en mij door u leiden laten naar die vreemde, stralende kimmén, die tòch zijn begrens'd als met vaderlandsche horizonnen...

En toch... en toch weet ik óók zeker. Ik weet niet wat *dit* is maar toch weet ik heel zeker, o stralende Vriend, dat gij eenmaal zoo stralend niet meer tot mij terug zult komen... En als gij mij dān al mijne herinneringen hebt verstrooid en verstoord, wat heb ik dan aan ù, wat gij aan mij!

Wees niet overmoedig, o Vriend! En schitter zoo hel niet uit! Ik geloof wel aan de Toekomst, ik wil wel aan de Toekomst gelooven, maar zoo als gij haar meent op te tooveren aan uw vreemden, àl te goud gloeienden einder, zal ik nièt aan haar gelooven. Die ijle, blanke gestalten, zij *zijn* geene jeugdige maagden meer en sterke knapen, die aan brengen de schalen en korven vol geur en goud en bloemen. Zij zijn - neen, gij bedriegt mij niet, o roodbladeromkranste Vriend, o te blijde Sater tusschen deze Bacchanten uwer Verleidingen! - zij zijn de bleeke spoken van wie gij aankondigt, Heraut; zij zijn àlle de doodheden van droeven winter en ik wil ze wel, eenmaal, om mij heen voelen naderen, gelaten aan wat mij gegeven wordt. Want onherroepelijk zal dan àlles wat eenmaal om mij heen was, ver van mij zijn... onherroepelijk zal dan wie om mij heen was en nog is, zoo ver van mij terug zijn geweken, dat ik niet anders zal willen dan zacht weg verstijven in de ijzige omhelzingen van wie genaderd zijn...

De maagd in de maan

Neen, de maan is niet de komische bol, dien de Fransche geest overstelpt met haar Gallischen humor en doet bezingen door zijn pierrots; neen, de maan is niet het vroolijke maantje, waar een mannetje zit op de wacht...

De maan is de tragische wereld van Dood en Einde. Ik zag de maan deze nacht in mijn Droom. Mijn Droom, die was een jongeling met vleugels wijd-uit, voerde mij op zijn vlucht naar de maan. Wij stegen door de blauwe oneindigheden uren, uren lang, maar de uren waren zeker seconden. Soms is een uur eene seconde... Wij stegen, stegen en toen wij de blauwe oneindigheid waren dóór gestegen, zweefden wij in een killen lichtglans. En doemden voor ons uit de kille manelandschappen. Zij waren in mijn Droom niet anders dan ik ze had gezien, van de aarde af, met mijn gewone oogen. Zij waren alleen wijder en bleeker. Het waren bleek licht af schijnende woestijnen en woestenijen en in de woestenijen boorden zich holle kraters vol zwart... Het waren blanke rotsopstapelingen, zoo blank als gebeente, en het waren zwaar vale zeeën daar tusschen, die deinden zich uit tot fosforblauwe einders. En het waren valleien des doods en gebergten des doods en zeeën des doods en zoo ver, zoo wijd, zoo radeloos wijd strekte het zich alles uit, o gij, wijzen, die weet, dat de maan zoo klein is... Het lag daar voor mij uit als het immense rif van een wereld en die bleeke wereld lag uit gespreid onder een lage lucht van bleeke nacht, en wereld en nacht dreven in een vreemd vaal

wittigen schijn, in een geleenden glans, zonder gloed. Nauwlijks tintte een gloor van zilver de toppen der bergen, de loom vergolde zeeën... En het was alles, alles dood.

Ik vroeg niet mijn Droom, waarom hij mij voerde in dit wijde, witte graf. Ik vraag hem noóit meer, omdat hij niet antwoordt, nooit spreekt en stom is. Omdat zijne lippen alleen maar glimlachten wanneer ik hem vroeg... Wij gingen door de woestijnen, de woestenijen, wij zweefden de zeeën over en het was alles, alles dood. Er bloeide geen bloem tusschen de bleeke rotsen, er zweefde geen vogel over de zware wateren. En ik meende, dat de maan onbewoond was...

Goden noch menschen bewoonden de maan, hier was ik zeker van. Uitgedoofd was deze wereld, hoewel nog niet afgewenteld. Maar plotseling zag ik de Maagd.

Zij was zoo groot als een godin en zoo smartelijk als een vrouw, die lijdt.

Zij liep tusschen de kartelingen der rotsriffen en ik zag, dat zij waanzinnig was. Hare holle, blauwe oogen staarden verwezen uit haar bleeke gelaat, waarom de blonde haren vielen, zoo wit, dat het was als ware zij grijs, de Maagd, die ik in de maan zag. Van hare magere schouders viel haar wijde gewaad in vale plooiën neêr. Hare naakte voet tastte uit tusschen de bleeke steenen, die de woestenij bedekten. En hare schrale hand hield een palmentak en sleepte dien achter zich aan, over de steenen en het stuivende zand, langs de steile rotsen en de holle kraters en de stranden der zeeën, die loodzwaar van element, even zilverden en dan wèg deinden naar de einders blauw als vuur bleek...

En terwijl zij, waanzinnig, daar liep en haar palmtak slierde, zong zij tusschen de bloedeloze lippen.

- Hier is het Einde... murmelde zij zingende. En hier is de Dood, de Dood...

Eenmaal was ik het Leven en ik kweekte, ik, de Maagd, den rijken, sterken knaap... Hij was mijn jonge prins: hij was het kind Weelde; ik droeg hem op mijn arm en hij hield den hoorn omgekeerd, waaruit zijne schatten in overvloed stortten... Nu is hij dood en doelloos dwaal ik door de vale valleien der

maan... Nu zal ik weldra óók sterven of waanzinnig leef ik hier eeuwig voort, op deze doode wereld... Want ik weet, dat ik waanzinnig van smart werd... Rusteloos zal zonder doel ik dwalen langs de weemoed-ruischende zeeën, rusteloos en zonder doel zal ik de kraters af dalen en weêr òp stijgen de rotsige trechters; nooit zal ik meer in kalme wijsheid zitten op mijn troon; ik ben de bannelinge, ik ben de bannelinge, de waanzinnige bannelinge ben ik in de maan... Niemand is hier om mij, die lief mij kan hebben, sedert ik mijn pleegkind verloor. Wat doe ik nog, wat doe ik nog, hier in de bleeke valleien...

Zij schitterden op van hellingen gloor. Was het nacht, was het dag op de maan...? Ik wist het niet maar de fosforblauwe einders azuurden en de zeeën zilverden schitterender en de rotsgebergten kartelden als met kammen van glans. Dieper zwartte de schaduw, die vulde de holle kratertrechters en wijder nog breidden zich de landschappen der op lichtende maan... Maar in haar grootere schoonheid bleef zij dood, een doode wereld... En de Maagd, slepende haar palmtak, zong, waanzinniger lachende, en hare sluiers scheurden aan de punten der rotsen tot flarden.

Toen steeg mijn Droom met mij op, verder door de sferen. En ik hoorde ze klagelijk samen ruischen en ik zag in de ruimte hangen de roode bol... Die hing als een groote bloeddroppele in de wereldruimte en tappelde af... Die scheen onbewoond als de maan was onbewoond maar nog niet dood als de maan was dood; stervende scheen de roode bol, uit bloedende, bloedende in het heelal en ik begreep, in den arm van mijn Droom, dat de bol mijn eigene wereld was. Zoo klein zag ik haar daar zweven in de oneindigheid maar zoo rood tappelde zij haar telkens vallende droppele af, dat mijn medelijden voor haar onmetelijk werd... En ik niet telde, dat boven haar de eeuwige lichtende bollen wentelden...

En mijn Droom zonk neêr met mij, na zóo hoog gestegen te zijn. Zeker was ik te zwaar van verdriet om hooger met hem stijgen te kunnen. Neêr zonk ik, neêr, neêr of ik te zwaar was dan dat hij mij beuren kon. En de maan betrad ik weêr; haar hellere schijn was getaand, zij lag nu zoo kalm dood uit als ware zij een

lijk. Loodgrauw lagen de zeeën tot de kleurloze horizonnen; loodgrauw stonden de rotsen op en de woestenijen schenen wijde lijklakens, gebreid over het doode lichaam eener uitgeschenen wereld.

En ik zag de Maagd; zij had haar palmtak verloren en zij riep en zij liep, de handen geheven, de sluiers gescheurd, en zij was waanzinnig en zij daalde de valleien in en zij steeg de gebergten op. En op den hoogsten bergtop zag zij, in de ruimte, den rooden bloeddop de klagelijk ruischende sferen door tappelen en zij herkende hare eigene wereld, waaruit zij verdreven was.

Toen slaakte zij een feilen kreet en stortte in een. En het was of haar felle kreet de bergen en rotsen deed schudden en zij stortten tot eene wereldbeving te samen: de looden zeeën golfd en lagen toen stil, de woestenijen gaapten open en sloten weêr toe en de maan lag als een puinhoop uit voor mijn droomblik.

En over de puinhoop, lag de Maagd. Zij was nu dood. Zij lag als een oude vrouw, geheel grijs in hare haren, geheel vaal in hare verscheurde flarden. Hare oogen van smart en krankzinnigheid waren toe, en uit de kraters zeefde eene aschregen over haar neêr...

Zoo zag ik haar in den Droom, mèt den Droom, de Bannelinge. En toen ik wakker werd en ik den laatsten klapwiek zijner sterke wieken nog hoorde, was het niet anders rondom mij dan altijd. De wind waaide, de regen klaterde tegen de ramen, het straatgeluid rammelde op... En er was het gewone leven dien dag, zoo als het iederen dag is, en er zullen de duizende, duizende dagen der gewoonheid zich schakelen voor dat de drop in de wereldruimte is af getappeld geheel... al ligt in de doode maan onder den aschregen begraven het lijk van de waanzinnige Bannelinge, van de Maagd, die niet meer zijn mocht van onze wereld... en die in den Droom ik zag...

De Prins

I

Toen het gebeurde, was de Prins nog slechts het Prinsje; toen het gebeurde was het Prinsje negen jaar.

Het gebeurde in de villa bij Tivoli. Het was de prachtige villa, wier tuinen en parken en bosschen af daalden als naar een afgrond toe, waar in bruischte de blanke rivier tusschen de òp stekende rotsen. Uit die bosschen, tusschen die parken, rees het zomerpaleis, met de tuinen er om heen en het waren breede trappen van travertijn, het waren breede, vierkante terrassen met balustraden, waar op de antieke beelden zich hieven: die vorstelijke aanleg was geschied in de zestiende eeuw en bevolen door den Paus, dien dit prinselijk geslacht aan Rome gegeven had.

Achter een bosch van zonschermijnen, die de grauw groene koepelen rondde tegen de groote luchten aan, lag de vijver, vierkant, tusschen tal van donkere cypressen. De cypressen, dikwijls zwart, sloegen hun ernstig stil spiegelbeeld neêr, bijna zwart ook, in het eindeloos diep schijnende water: in die diepte dreven de zelfde wolken, die dreven aan de groote luchten. En over het water zelve dreven, over de neêr geslagen, zwarte cypressebeelden, de witte zwanen, iedere zwaan op zijn eigen beeld. En het was een groote schoonheid en een groote rust.

Bij den vijver, op een steenen bank, zat het Prinsje... toen het

gebeurde. Het Prinsje, in een matrozen-pakje, zat met den ouden priester, die hem leerde en met wien hij las een Gouden Legende met heiligen-levens, voor kinderen geschreven maar in het Latijn. En terwijl het Prinsje spelde de Latijnsche zinnen en de priester hem de eerste beginselen der grammatica aan wees uit een gemakkelijke spraakkunst, hoorden zij beiden plots de stemmen, op het terras van het villa-paleis, hoorden zij de jammerende stemmen, en den langen gilschreeuw van de Prinses met het angstige, haastige geloop heen en weêr der tallooze ondergeschikten en bedienden en haastte zich de oude priester daar heen, na het Prinsje bevolen te hebben zich niet van de bank te verwijderen...

Het Prinsje, gehoorzaam, bleef zitten, bevende en heel bleek. En nooit vergat hij de omhuivering, de kilkoude omhuivering van rouw, die hem om het hart was geslagen, om de ziel, om geheel zijn wezen, terwijl hij, verlaten, daar was blijven zitten, in de kille schaduw der zwarte cypressen, die hunne stille schaduwbeelden neêr sloegen in den vierkanten vijver, in wiens hemeldiepe diepte de wolken dreven, terwijl de witte zwanen, onberoerd, langzaam, langzaam drijven bleven, iedere zwaan op zijn eigen spiegelbeeld...

Toen zij het Prinsje halen kwamen - de priester, de gouvernante, en een oude knecht - was het Prinsje de Prins geworden. Want zijn vader was dood.

Eerst een paar maanden later wist het kind, dat zijn vader zich had voor het voorhoofd geschoten. Niemand zeide het hem maar hij begreep het. Om den doek, die over 's vaders gelaat was gespreid, toen hij gelegen had in statie, tusschen tal van brandende kaarsen. Om een woord, nu en dan overhoord, van zijne moeder, de Prinses, van de bloedverwanten, en de ondergeschikten, en de bedienden. En begreep het kind nòg meer, zonder dat iemand hem ooit iets zeide. Om de tranen zijner moeder, om hare wanhoop, om de eindelooze gesprekken der bloedverwanten, - andere prinses, en markiezen, uit Rome - en eindelijk ook om

het verlaten van de villa bij Tivoli en het terug gaan naar Rome, in het groote paleis, terwijl het nog de brandende dagen van zomer waren. En vooral om het trotsche woord zijner moeder - overhoord door zijn angstig gespitste kinderooren - dat zij niet meer blijven wilde in een woning, die niet meer de hare was, noch die van haar kind. En het Prinsje had begrepen, omdat zijne moeder dit woord ge-uit had tegen hun neef, den markies, dat de villa bij Tivoli nu aan den markies behoorde, en dat zijne moeder weigerde de gastvrijheid, die deze neef er haar bood...

Om dit alles werd de knaap heel ernstig, hoewel niemand ooit met hem sprak. En lette hij op en begreep... Begreep hij toen de paarden en jachthonden werden verkocht en de rijtuigen en vele bedienden afscheid namen van zijne moeder en van hem, met een eerbiedigen kus op zijne kleine hand en een blik van medelij, waar onder hij zijn bleek kindergezicht hóog en trotsch verhief.

Om het stadspaleis, was de groote, sombere tuin, waar in de bemoste sarkofagen neêr zongen de eentonige waterstralen uit de antieke maskers. Het Prinsje begreep, dat het paleis nog aan hèn en zijne moeder behoorde en niet verkocht was aan hun neef, den markies, en zijn vreugde was er hevig om maar stil, verborgen in zijn zwijgend kinderhart. Ook met zijn moeder sprak hij niet over die hevige vreugde, nadat hij zoo vele angsten had door gestaan, dat zij en hijzelve ook het paleis zouden gaan verlaten... Nu vòelde hij, dat het paleis hun bleef. En was hij dien warmen zomer veel in den somberen tuin. Bij de bemoste sarkofagen ging de priester - hij scheen héel oud geworden - voort hem de heiligen-levens te leeren lezen uit de Gouden Legende en met den bevenden vinger in de spraakkunst aan te wijzen de taalregels van het Latijn. Zijne gouvernante, die een Fransche was en reeds twee jaren hem onderwees, werd vervangen door eene Engelsche.

Het Prinsje groeide stil op, zonder meer te spelen, met zijn groote blokkendoos en zijn tinnen soldaten, die hij héel lang had lief gehad en waarmee hij 'kasteel' speelde en 'beleg'.

Maar de oude priester vertelde, in de geschiedenis-les, veel aan het Prinsje van zijne voorouders, die af stamden van een daperen, beroemden Romein, of die in de eerste Christen-eeuwen Rome hadden verdedigd tegen de Barbaren, of die ter kruistocht waren getogen... De priester vertelde het Prinsje van zijn voorvader den grooten Paus, en ook van zijne latere voorvaders en ook van zijn grootvader, zonder hem te zeggen, dat deze een libertijn en verkwister geweest was, evenmin als hij het Prinsje vertelde, dat zijn vader zich had dood geschoten, omdat hij, na beurs-speculaties, in handen van woekeraars gevallen, een oogenblik der wanhoop nabij was geweest. Om wat het Prinsje van den priester hoorde, wist hij nu wat hij altijd gevoeld had: dat hij van een groot geslacht af stamde en had hij heel lief al wat het Verleden was van zijn geslacht en betreurde hij het, dat de villa, door den Paus gebouwd, en aangelegd, hun niet meer toe behoorde. En was hij des te gelukkiger, dat het paleis nog het hunne was.

- De groote zalen waren gesloten en ook de schilderijengalerij. Maar eenmaal geleidde de oude priester er het Prinsje heen, opende een paar luiken, trok een paar witte zijden gordijnen weg en wees hem een schilderij. Het stelde voor een jongen man in rood fluweelen wambuis, die een luit bespeelde.

- Kijk, zeide de oude priester. Dat is onze 'Jonge-man, die de luit bespeelt'. Dat is héel beroemd. En héel kostbaar.

Het kind keek bekoord naar den jongen man, die, al spelende, hem scheen toe te lachen.

- Wie heeft dat geschilderd? vroeg het Prinsje.

- Een héel beroemde schilder, zeide de priester. Raffaële Sanzio.

Zwijgend keek het kind, vòl geluk. In een zonnestraal, die binnen viel langs het witte zijden gordijn, glimlachte de jonge Luitspeler het Prinsje toe...

Een paar jaren later - de dagen waren vervloeid in rouw en sombere eentonigheid - toen het Prinsje een knaap was geworden, werd hij ter school gedaan bij de Jezuïten en ontmoette in het

Instituut knapen van zijn leeftijd en rang, wien de geestelijke onderwijzers leerden mannen-van-de-wereld te worden, met volgens hun oordeel, genoegzame kennis en met vooral manieren en tact. De kleine Prins leerde er vooral geschiedenis en daarbij te zwijgen of anders te zeggen dan hij dacht. Het was of hij een nauwen cirkel trok om zijn eigen kinderziel, om zijn intiemste knape-leven en in de vacantie's der feestdagen, als hij thuis kwam in het paleis, in zijn strenge, donkere schooluniform, was hij een bleeke, zwijgzame, lang uit gegroeide knaap, die koud van oogen blikte en zelden glimlachte. De Engelsche gouvernante was natuurlijk weg, maar de oude priester leefde nog, en met dezen zat de kleine Prins dikwijls bij de murmelende maskerfonteynen en vertelde hem, wat hij leerde bij de Jesuïten, terwijl de oude priester bewonderend schudde het grijs omvlokke hoofd.

Het was in de Kerstmis-dagen toen de Prins, die alleen wandelde in den somberen tuin, plotseling tot zijn groote verwondering een anderen knaap op merkte, die, op een rijwiel, rond reed op de achterplaats van het paleis, tusschen het waterwerk en de antieke busten en vazen op pedestals, die omgroeid waren van klimop. De Prins naderde den wielierenden knaap en vroeg hem, hoog en met groote oogen:

- Wie is u?

- Ik ben de zoon van den advokaat, die bij de Prinses nu is, sprak de andere knaap, die van zijn rijwiel sprong; en u is zeker de Prins, niet waar?

De advokaatszoon was een jongen, iets ouder, en sterker en grooter dan de Prins en zijn stem en zijn blik waren dezen zoo sympathiek als nimmer hem had getroffen uit zijne medescholieren.

- Ik ben de Prins, zeide hij.

- Mijn vader zeide mij hier te wachten, tot hij de Prinses, uw moeder, gesproken heeft.

De Prins wist, dat zijne moeder een advokaat dikwijls raad-

pleegde over vele geldzaken en moeilijkheden en schulden, die nog dateerden van het leven zijns vaders.

- Wil u niet met mij den tuin door wandelen? vroeg de Prins beleefd, als tegen een gast.

De andere knaap nam gaarne aan en leunde zijn wiel tegen een boom. De knapen wandelden aan elkanders zijde en de Prins vroeg zijn nieuwen makker of hij veel van wiel-rijden hield, en bekende, dat hij meer van paard-rijden hield. Maar het niet veel deed... En hij voegde er niet aan toe, dat de groote stal slechts één paard thans bevatte, dat voor de coupé zijner moeder liep. En de advokaatszoon bekende, toen de Prins hem vertelde van het adellijke Jesuïten-instituut, dat hij zelve een liberale school te Rome bezocht en bestemd was voor de rechterlijke studie, aan de Universiteit te Bologna.

De beide knapen waren in vertrouwelijk gesprek, toen de dof goud gegalonneerde portier kwam waarschuwen, dat meneer de advokaat zijn zoon wachtte.

De Prins begeleidde zijn nieuwen vriend naar diens vader. En de advokaat boog voor den Prins, dien hij 'Excellentie' noemde, wat zijn zoon niet gedaan had. En toen de Prins zijne hand in de hand van den advokaat voelde, had hij gaarne willen vragen of de moeilijkheden en de schulden gróote waren... Maar hij vroeg niets en zeide alleen hoffelijk, dat hij met genoeg kennis had gemaakt van 's advokaten zoon en hoopte hem nu en dan eens te zien.

Ook toen de Prins aan tafel zat bij zijne moeder vroeg hij niets. En omdat zijne moeder, najaren lang zwart te hebben gedragen, dezen avond een lang sleepend wit gewaad droeg, zag de Prins eensklaps, dat zijne moeder een jonge, schoone, blonde vrouw was, met groote, donkere oogen. Hoewel er steeds een diepe, sombere rimpel groefde, dwars tusschen hare wenkbrauwen heen.

Aan tafel zat ook de oude geestelijke en een oude dienaar diende. En rondom de anders leêge, lange tafel breidde zich de lange eetzaal, en om deze enkele menschen stond het immense, histori-

sche paleis op, met tal van geschilderde zalen en met de schitterende rijengalerij, die twee malen in de week door de vreemdelingen mocht worden bezichtigd...

En waar de 'Jonge-man, die de luit bespeelt', de kostbare schilderij van den beroemden schilder, glimlachte, in den morgenzonnestraal.

Den avond, dat de kleine Prins terug ging naar het Instituut, omhelsde hij zijne moeder inniger, maar zij gevoelde het niet. Hij had haar gaarne willen vragen of zij, met hulp van den advocaat hoopte te komen tot eene regeling harer moeilijkheden, moeilijkheden, die hij wist, dat zij vooral had met zijn eigen voogd, den markies, die nu eigenaar hunner vroegere villa bij Tivoli was. Maar hij wist niet hoe het haar te vragen en vertrok, zijn kinderhart zwaar van zorg. In dien zorg was echter een nieuwe vreugde en deze was om zijn nieuwen vriend, en die vreugde gevoelde hij te gelijken op het zelfde geluk, dat hij zich had voelen door golven, toen hij den glimlachenden 'Luitspeler' van den beroemden schilder, in hunne galerij, voor het eerst, met bewustzijn, gezien had...

II

Toen de Prins opgroeide tot een jongen man, studeerde hij twee jaren lang te Bologna aan de universiteit, in de rechten, te gelijker tijd met zijn vriend, de advocaatszoon, maar hij mengde zich niet in het leven der studenten, bij wie zijn vriend zich toch aansloot en hij studeerde ook niet met een doel, om zich een werkkring te kiezen. Hij reisde met zijn vriend naar Zwitserland, naar Parijs en deze reizen lieten hem voor zijn geheele leven een lieve herinnering achter. En toen hij na zijn studietijd thuis kwam, terug in het paleis, bij zijne moeder, en zij nauwelijks scheen ouder geworden, bespeurde hij, dat iederen dag, ten paleize, verscheen een jonge

Rus, met wien zijne moeder zich vertoonde, in rijtuig of auto, op den Pincio, of in de opera, in tea-room en zelfs in de salons harer kennissen.

Niemand sprak den Prins over den Rus en hij vroeg ook niemand wie de Rus was. Maar toen hij bespeurde, dat de Rus bijna iederen dag kwam dineeren aan hunne lange, verlaten tafel in de lange, sombere eetzaal, bleef hij weg onder een voorwendsel van met vrienden te eten en nam meestal alleen zijn maal in een kleine restauratie, waar niemand hem kende.

Toen hij eenmaal, op een dag, dat het publiek geen toegang had in de schilderijengalerij, aan zijne moeder de sleutels vroeg, aarzelde zij een oogenblik... en gaf hem toen de bos, die zij in de brandkast bewaarde. En in de galerij trof het hem dadelijk, dat drie, vier schilderijen ontbraken en dat de ontstane leêgte onhandig gevuld was door een onoordeelkundige verhangning. Het waren schilderijen niet van eerste meesters en tot zijn vreugde en herademing bespeurde hij, dat de Luitspeler, met het gloeiend roode wambuis, er hing, op de oude plaats. Hij had dien middag een gesprek met zijn moeder. Zij bekende hem, dat zij genoodzaakt was geweest, door geldzorg, die schilderijen te verkoopen, maar dat zij, om de wet, verkocht waren aan den Staat... Dat de markies, zijn voogd, er van wist... Dat weinig bekendheid aan die verkoop was gegeven, zoo dat nauwlijks er bericht van had gestaan in de couranten... Dat zij vergeten had het hem naar Parijs te schrijven, en dat eigenlijk toch de vier schilderijen geen meesterwerken waren en vooral nièt van eerste meesters.

Hare mededeelingen deed zij hem met een nerveuze, schokkende stem... Hij antwoordde beleefd en kalm, dat het hem speet niet geraadpleegd te zijn geworden in deze zaak en hoopte - nu hij over eenjaar meerderjarig zoû zijn en meester in het paleis - dat er voortaan niets meer zoû gebeuren, waarvan hij onkundig gelaten werd. Na zijne woorden had hij eene impulsie haar te omhelzen met innigheid, maar hij liet het na en nam afscheid en zag zijne moeder sedert dagen niet.

Zijn vriend, in Rome terug, vestigde zich als advokaat, wierp

zich heftig in de politiek. Hij zag zijn vriend zeer weinig en leefde zijn eigen, stil, eenzaam leven, waar over een schaduw bleef hangen. Hij vertoonde zich niet in de salons, waar zijne moeder zich vertoonde; hij vertoonde zich niet in den aristokratischen club, waar grof gespeeld werd; hij zocht zich niet te vermaken in den cosmopolitischen kring. Toen hij meerderjarig was en meester in huis en zijn voogd, de markies, hem rekening en verantwoording voor legde, bespeurde hij, dat hij armer was dan hij dacht. Hij vermeederde toch uit zichzelf het jaargeld zijner moeder, meenende, dat zij niet met wat haar toe kwam, leven kon volgens hare eischen. Het was in deze dagen, dat een bloedverwant, een hertog, die aan het Koninklijke Hof eene hooge waardigheid bekleedde, hem de intime boodschap over bracht, dat de koning hem wenschte te spreken. Hij ging tot den koning, die hem zeer beminneijk en welwillend ontving en hem vroeg welke zijne plannen waren en of zijn groote naam en de herinnering aan zijn grootvader, die, trots zijn geldverspilling, een trouw strijder was geweest voor het Huis van Savoie en Italië's Eénheid, hem geen aanleiding zoû zijn een waardigheid aan het Quirinaal te bekleeden. De Prins was zeer geroerd door de woorden van den koning, maar weigerde, zeggende, dat hij door den zelfmoord van zijn vader en de moeilijke levensomstandigheden, daar uit voort gevloeid, met een zekere onmacht geslagen was, die hem belette in te gaan op het vereerende voorstel van zijn souverein.

Kort daarop werd den Prins van uit het Vatikaan te kennen gegeven, dat een audiëntie-aanvraag aan den Paus, Zijne Heiligheid niet onwelkom zoû zijn. Hij vroeg de audiëntie aan en de Paus meende, dat zijn vrome zoon, wiens voorvaderen in de achttiende eeuw steunpilaren der Heilige Kerk waren geweest, een missie te vervullen had in deze voor den Heiligen Stoel zoo moeilijke dagen... De jonge Prins kuste vroom de hand Zijner Heiligheid en vroeg bedenktijd, maar bleef het antwoord daarna schuldig en verkocht zijn naam niet aan het clericalisme, waar hij te liberaal voor was, terwijl hij te geloovig gebleven was, om de ideeën van zijn vriend aan te hangen. En in den strijd bleef hij de

nuttelooze, de noodelooze, de neutrale, die zich besluiteloos houdt in het midden... Er waren velen als hij, in familiën voornaam als de zijne, maar zij, zij waren daarbij nog levensgenieters, zij waren de elegante vossejagers in rooden rok, zij waren de cotillon-geleiders; zij waren daarbij zonder fortuin, de geldspillende viveurs der hoogere demi-monde.

Hij, was niets van dit alles. Hij was alleen de minnaar van het Verleden, het machteloze kind zijner machtige voorouders. En in zijne zwakte was alleen deze kracht: de wil te behouden wat hij had. Te behouden, zoo ongeschonden mogelijk, zijn oude familie-traditie's, te behouden zijn oud familie-paleis, te behouden zijne onschatbare schilderijengalerij. In zijne armoede behield hij die ongelooflijke rijkdom: een galerij vol schilderijen, die enkele millioenen vertegenwoordigden. Waren onder de voogdijschap van den markies en zijne moeder ook de familie-juweelen en veel antiek zilver en meubelen verdwenen, na de enkele schilderijen, die zij hadden verkocht, verdween geen stuk meer uit de galerij, die de vreemdelingen steeds twee maal in de week mochten bezichtigen...

Zijn vriend kwam hem eenmaal bezoeken, zeggende gewichtige mededeelingen te hebben te doen. De Prins was altijd weêr gelukkig als zijn vriend hem bezoeken kwam, als zijn smalle, koude hand een oogenblik lag in de warme, forsche hand van dien forschen, energieken man van het Heden. Maar toen zijn vriend hem de mededeelingen deed, trok des Prinsen gelaat koel en strak. De eerste verdieping van het paleis, rondom den mooien Renaissance-hof, verhuren aan een nieuw, zêér liberaal dagblad voor zijne kantoren...! De Prins schudde het hoofd van neen. Had hij niet reeds de *piano-nobile* van zijn paleis geweigerd te verhuren aan de Argentijnsche legatie! Hoewel toch alle prinszen van het verarmde Romeinsche patriciaat appartementen in hunne paleizen verhuurden, zoo hun dit mogelijk was, en hoewel hij zelve met zijne moeder slechts enkele vertrekken bewoonde, op de tweede ver-

dieping, en alle die wijde zalen leêg stonden, zonder meubels bijna en immer gesloten. Maar een dagblad, een zeer liberaal dagblad ingericht op de eerste verdieping van zijn paleis! Hij weigerde beslist, als of hij een schande weigerde.

De vriend bleef zacht glimlachen als of hij verstond, maar toen hij vertrokken was, begreep de Prins, dat zijn vriend hem waanzinnig vond. Letterlijk armoede te lijden in een paleis, dat voor duizenden te verhuren was, tusschen schilderijen, die millioenen waard waren. Dàt was het wat de Prins deed en dan nog een leven van weemoedige contemplatie alleen, een leven zonder daad, zonder doel; een leven van langzaam jeugdig versterven... Terwijl toch zoo velen zijner gelijken, praktiescher, begrepen de eischen des modernen levens en verkochten en verhuurden en tòch bleven wie zij waren: de dragers, de erfgenamen der oude, beroemde, Romeinsche namen. Alleen hij, hij bleef eenig en eenzaam; alleen hij bleef de excentrieke trotscheling, niet voor rede vatbaar. Begreep hij niet, dat iedereen zoo over hem dacht? Zijn vriend, zijne moeder, de markies... Begreep hij niet, dat vooral de Rus zoo over hem dacht, als zij elkaâr met haat blikkende oogen tegen kwamen op de monumentale trap en de amant zijner moeder hem diep groette, met den geheimen wrok, dat de Prinses niet meer kon doen voor wie de trouwe vriend was van haar tanenden herfst... niet meer kon doen, omdat die jonge dwaas geen schilderij meer wilde verkoopen en alléén, zonder familie, vrienden, bedienden wonen wilde in een immens paleis? Rondom zich voelde de Prins den tegenstand, de intrigue. En het was zijn eenige kracht, de kracht zijner zwakte, sterk te staan tegen die vijandschap, hoogmoedig te staan tegen lagen en listen.

Dien morgen vroeg de intendant belet bij den Prins en deelde hem mede, dat de bekende, Amerikaansche milliardair de schilderijen-galerij had bezichtigd... En dat de Amerikaan den Prins spreken wilde. De Prins wierp het kaartje van den milliardair neêr en liet antwoorden, dat hij geen tijd had. Maar tegen het middag-

uur, dat de Prins de trap af kwam om te gaan ontbijten in zijne kleine restauratie, zag hij de automobiel van den Amerikaan stil staan voor het paleis, en de Amerikaan haastig het rijtuig verlaten en hem naderen, den hoed in den hand. De Prins, beleefd, groette. En de Amerikaan, zelve nu, herhaalde zijn dringend verzoek den Prins te mogen spreken. De jonge, slanke man met het koele, olijfbleeke gelaat, glimlachte, even spotachtig vermaakt, maar wilde niet onbeleefd zijn tegen den even dikbuikigen milliardair met de energieke, sterk, als uit steen, gegroefde trekken. En in de hooge, wat kille kamer van den Prins, waar als de adem van het Verleden neêr viel van het fresco-plafond, zeide de milliardair:

- Excellentie, ik wil u niet lang op houden. Ik ben praktiesch en kort. Zoo u mij den Luitspeler wilt af staan, doe ik u de belofte gedurende uw leven geen ruchtbaarheid te geven aan dien afstand en kan eene goede kopie in de plaats worden gesteld. Ik bied u voor den Rafaël twee-en-een-half millioen aan.

De Prins glimlachte steeds. En hij zeide:

- Ik zoû niet gaarne de wetten van mijn land ontduiken. Maar zelfs zoo de wet mij niet verbood een schilderij te verkoopen om het naar het buitenland te doen vervoeren, zoû ik uw aanbod moeten weigeren.

En hij voegde er, even heviger, aan toe:

- Zoû u meenen, dat mijn Luitspeler in *uw* land de zelfde zoû zijn als in *mijn* land? In *uw* huis de zelfde als in *mijn* huis? Neen, meneer. Mijn Luitspeler zoû in *uw* land, in *uw* huis verbleeken van schaamte en zijn schoonheid verliezen. Onze kunstwerken ademen hun schóonste leven onder ònzen hemel, in ònze atmosfeer. Verre van hier zouden zij verwijnen van nostalgie. En *ik*, ik zoû, zelfs met de beste kopie, mij gevoelen of ik een schande, méer, of ik een moord had bedreven, wàt u mij ook gaf, twee-en-een-half millioen of vijf millioen. Ik wensch arm te blijven maar mijn Luitspeler te bezitten.

De milliardair boog en vertrok, even de breede schouders op halende om dien trots. Maar in zijn breeden rug voelde hij den hoogen spot van den glimlach van dezen jongen, slanken man

met het koele, olijfbleeke gelaat... den hoogen spot van die ziel, die hij niet begreep, maar bewonderde.

III

Het begon als een idylle, als een novelle, als een roman. Soms schijnt het leven er plezier in te hebben te doen als een romanschrijver, zelfs wel eens als een dichter. Het was op een Meimorgen in het Forum te Rome. De zee van blauwe-regentrossen golfde onder aan den Baziliek van Constantijn; de irissen bloeiden blauw en blank aan het murmelende water; de klimrozen begonnen te ontluiken aan de voetstukken van de oude beelden der Vestalen...

Eene vreemdelinge, elegant en eenvoudig, liep aan de zijde van een ouderen heer. Zij waren vermoedelijk vader en dochter en zij struikelde en gaf een gil. Een jong-mensch naderde en hielp met den vader de jonge vrouw, neen, het jonge meisje op. Hij deed haar zitten op een marmerblok en daar zij haar enkel verstuikt had, verzocht de vader hem voor een rijtuig te zorgen of automobiël... Maar het jonge meisje kon niet lopen en het jong-mensch zorgde tevens, dat twee *custodi* aan stokken een stoel bevestigden om de vreemdelinge naar den uitgang van het Forum te dragen, naar de auto, die het jong-mensch reeds besteld had...

De oudere heer was een schatrijken Argentijn, het jonge meisje was in der daad zijne dochter en het jong-mensch was de Prins.

De Argentijn wist het alleen door de beambten van het Forum want de Prins had zich, na zijne hulpvaardigheid, uit de voeten gemaakt. En de jeugdige Argentijnsche, liggende in de kussens van hare chaise-longue, in haar kamer van Excelsior, dacht, terwijl een dokter haar voet kwam masseeren, aan den Prins...

Het kleine voorvalletje was bekend geworden en stond in de couranten. Dien avond zeide de oude Prinses - zij werd oud en de

Rus was verdwenen, maar haar raadsman was nog steeds de zelfde, de vader van den vriend haars zoons:

- Mijn zoon heeft een klein romantiesch voorval beleefd... Hij moest die Argentijnsche trouwen, als zij waarlijk zoo mooi en... rijk is, als de couranten zeggen... Hij moest al lang getrouwd zijn, met een rijke erfgename... Maar als ik hem sprak over een huwelijk, weerde hij altijd af...

In der daad, de Prins had van geen huwelijk willen weten... En toen de oude advocaat met zijn zoon, den jongen advocaat, sprak over wat de Prinses had gezegd, glimlachte de jonge, de vriend van den Prins, en schudde betwijfelend het hoofd...

Maar intusschen peinsde de mooie Argentijnsche, steeds met haar verstuikten enkel, liggende in hare kussens, over den Prins...

Zij was werkelijk zeer mooi. Hare weelderige, Zuidelijke schoonheid van gitzwart haar en witte-roostint en droomerige, diep-donkere oogen, die gewoon zoû geweest zijn in velen, was in haar verfijnd door het bloed van een oud, edel Spaansch geslacht en werd in haar bijzonder. Behalve dat zij mooi was, was zij verstandig van geest en ontwikkeld van opvoeding, om niet al te zeer Katholiek gehouden traditie. Haar vader was zeer rijk, een der grootste Argentijnsche fortuinen. Zij was eenige dochter en haar ziel van bedorven kind was veredeld geworden door de melancholie van te mooi te zijn en te rijk en te veel aanbeden om rijkdom en schoonheid. En als zij nu peinsde over den Prins, werd zij zich bewust, hem sympathiek te hebben gevonden, toen hij haar had geholpen, gesteund en doen zitten op het marmerblok - voor zij, de dochter van het oude Spaansche geslacht, geweten had, dat hij de Prins was, de bekende, arme Prins, de Prins van den onschatbaren Rafaël...

Haar vader ging den Prins bedanken, maar het kaartje werd door een kaartje be-antwoord. Niet meer...

Toen de mooie Argentijnsche genezen was - het was reeds tijd Rome te verlaten - wenschte zij met haar vader de galerij van den Prins en zijn Rafaël weêr te zien. In het paleis vroegen zij naar den Prins. En hij liet weten, dat hij zijne gasten in de galerij hoopte te treffen.

Het hart der Argentijnsche klopte van vreugde...

De Prins kwam. Er waren nauwelijks vreemdelingen meer in Rome en er was dien morgen niemand anders in de galerij. Na het idyllische Forum-voorval zag de Prins voor het eerst de Argentijnsche terug. Hij had niet aan haar gepeinsd, als zij aan hem gepeinsd had. Maar hij vond haar héel mooi en daarbij bekorend en sympathiek.

Zij stonden samen voor den Rafaël, voor den 'Jongen-man, die de Luit bespeelt'. Hij trok de wit zijden gordijnen zóo, dat het licht gunstig, getemperd en teeder, viel. En hij zeide haar zijne liefde voor dit schilderij, voor deze galerij, voor zijn huis en voor het Verleden.

Zij luisterde aandachtig toe en begreep en zij wist, dat hij arm was. Wat geweest was de plotselinge bliksemflits werd de staâge gloed. Zij gevoelde, dat zij hem lief had.

Thuis, schreef zij hem een brief; hij kwam dineeren, in Excelsior. Zij zagen elkander nu dikwijls, sympathie voelende in kunstgevoel. Zij had geleden van te mooi te zijn en te rijk; hij leed van arm te zijn. Armoede, in zijn geval, werd meer dan gemis, werd leed, werd iets van de ziël. Hunne zielen voelden elkander aan. Maar hij werd zijn gevoel zich niet als liefde bewust...

Soms zeide de Prinses tot haar advocaat, den vader van haar zoons vriend:

- Ik geloof werkelijk, dat de Prins aan trouwen gaat denken! Is er achter te komen hoe groot de bruidsschat is der Argentijnsche en of die werkelijk voldoende zoû zijn om een Prins te huwen van ons Romeinsch patriciaat? Met die vreemdelingen weet men nooit...

De advocaat sprak niet meer met zijn zoon, maar ging naar den Areentijnschen minister en den Spaanschen gezant...

Waardeerend kwam hij terug bij de Prinses...

De Argentijnsche kreeg een zeer aanzienlijken bruidsschat meê en hare vader was een Zuid-Amerikaansche milliardair en stamde daarbij af uit een adellijk geslacht van Spanje. Tegen een huwelijk zoû geen bezwaar zijn.

De Prinses sprak met haar zoon. Ook de neef, de markies, ook de oude advocaat en de jonge, des Prinsen vriend, spraken met hem in een soort van familie-raad. Hij glimlachte moê en bitter en schudde het hoofd...

Neen, liefde voelde hij niet. Maar liefde, dat was niet noodig; sympathie was reeds zoo veel. En zoo de glans van het Verleden terug kon worden gewonnen door den nieuwen rijkdom van het Heden, door een huwelijk...

Een groote moedeloosheid omving den Prins, terwijl hij peinsde, en peinsde... Dien middag schreef hij, dat hij niet, volgens belofte, in Excelsior kwam dineeren...

Hij kwam ook niet de volgende dagen. De Argentijnsche schreef hem, dat zij vertrok, met haar vader, over enkele dagen.

De Prins kwam afscheid nemen, nadat hij eerst alleen bloemen had willen zenden. Toen hij alleen met haar samen zat, zeide zij:

- Wij gaan weg... Ik ga weg, omdat ge niet van mij houdt...

Hij schrikte op van hare openhartigheid...

- En omdat ik veel van u hoû... voltooide zij, met een droeven glimlach.

En hij verdedigde zich. Hij zeide, dat er te veel droevigs en bitters was in zijn ziel, om een leven als het zijne te binden...

- Dat *is* het niet, antwoordde zij. Het is dit: dat ge te fier zijt...

- Dat ik te arm ben, zeide de Prins.

- En ik te rijk, antwoordde zij.

En zij voegde er aan toe, dat zij nu wist, dat hare groote rijkdom haar ongeluk zoû zijn... Zij namen afscheid... Er was in hun laatsten handdruk een overmaat van bitterheid; van hare kant bijna wrok, van zijn kant bijna onmacht...

En zij scheidden...

Toen hij thuis was, bedacht hij, dat dit rijke huwelijk, zelfs met de sympathie, die er was, niet kon geven wat het beloofde: het nieuwe geluk, het nieuwe leven, den nieuwen glans. En dat hij zelfs dien nieuwen glans niet wilde en niet be-oogde. Dat zijne droefheid, zijne bitterheid, zijn onmacht te groot waren, om in moderne eeuw op te roepen wat in vroegere jaren vertaand was. De glorie van een groot geslacht... wat zoû het zijn, met veel geld terug geroepen, in dezen tijd? Een uiterlijke glorie alleen, eene ijdelheid, een glorie van enkel nieuw goud... Niet meer. Geen glorie, die uit een machtige ziel zoû stralen, naar buiten toe... Het Verleden, het was gedaan; de glorie der groote geslachten, zij was gedaan, en wat zoû *hij* kunnen doen, en wat zijn zoon...?

Neen, het was beter zóo te blijven, dan dat op nieuw in het stervende, leêge paleis het geluid zoû klinken van nieuw leven, van nieuwe weelde, van de goud glanzende, nieuwe glorie...

Behouden wat er nog was, maar niets meer bij voegen aan dien weemoed...

Dien middag sprak hij met den intendant en tevens met de twee advokaten, vader en zoon. Uit de rekeningen bleek het, dat het personeel voor de schilderijen-galerij en dier onderhoud onevenredig groote kosten meê sleepten, die weldra niet meer zouden te voldoen zijn...

Een maand later las men in de Romeinsche couranten, dat de Prins over de beroemde schilderijen verzameling met den Rafaël, den 'Jongen man, die de Luit bespeelt', beschikt had in dien zin, dat, als de Staat het onderhoud en alle andere kosten op zich nam tijdens des Prinsen leven, na zijn overlijden de Staat eigenaar zoû zijn der collectie.

IV

De jaren gingen voorbij. Zoo als het water vloeit van een tragen, treurigen stroom, onder donker loover, waar de zon niet door heen schijnt, tusschen donkere rotsen, schijnbaar doelloos, nutteloos, naar het niets toe, dat is de onzichtbare, verre zee, vloeiden de jaren voorbij van den Prins. Oud was de Prinses geworden; de Rus was heen, en de bittere frons tusschen hare brauwen was dieper en dieper geworden en zij kwam niet meer van de kamer, die zij bewoonde en die boven de schilderijengalerij was gelegen. Sommige dagen hoorde zij beneden zich en op de trappen het licht gestommel van voetstappen: het waren de toeristen en vreemdelingen, die de galerij en vooral den Rafaël kwamen bezoeken. Zij lachte dan bitter en schokte met de schouders en dommelde in, in haar hoogen stoel. Haar zoon zag zij slechts enkele oogenblikken, iederen dag, als hij eerbiediglijk haar kwam begroeten des morgens en 's avonds goeden-nacht haar kwam zeggen. Soms wachtten de Engelsche dames, die de galerij hadden bezichtigd, hem op, bij de groote poort van het paleis, waar de zelfde portier steeds stond, het galon van zijn langen jas, hoogen hoed steeds doffer, hij zelve onwaarschijnlijk oud. En dan had hare nieuwsgierigheid deze voldoening, dat zij, over twaalfen, den Prins de trap van het paleis zagen af komen, slank, olijfbleek, eenvoudig gekleed, reeds oud en even grijzend voor zijn veertig jaren. Zij groetten hem en hij groette beleefd terug, ging rustig door hare blikken, die, hongerig naar zijn vervallen grootheid, hem bestaarden en bestaarden, heen, groette even met een knik den portier, die laag den dof gegalonneerden hoed af nam en wachtte op den drempel. En zag uit naar een rijtuig. En als er een passeerde, het eerste het beste, een ellendige taximeter met een been-trekkend paard, dan hield de Prins met een korte heffing van zijn wandelstok het voertuig stil, steeg in, en gaf het adres van de kleine restauratie op, altijd de zelfde, waar men hem sedert jaren kende nu, maar deed of men hem niet kende...

Nog wel eens ging de Prins op reis, ging hij naar Parijs, hoewel zonder zijn vriend, die het steeds zeer druk had, nauwlijks vacantie nam sedert hij lid van het Parlement was en eenmaal, plotseling, kreeg de oude Prinses, kreeg de neef, de markies, kregen de andere bloedverwanten het onverwachte bericht van den Prins, dat hij in het huwelijk zoû treden, in allen eenvoud en stilte, in Parijs. Het korte bericht ontstelde zeer, vooral toen des Prinsen moeder en bloedverwanten lazen den naam van de aanstaande jonge Prinses. Die naam was die van een zeer oud, maar geheel vervallen adellijk geslacht, dat in Frankrijk en Oostenrijk zijne vertakkingen had. Men wist er zoo weinig van af, dat de bloedverwanten en 's Prinsen moeder den Almanach de Gotha moesten raadplegen om te weten, dat de aanstaande jonge Prinses de eenige dochter was van den juist overleden prins-en-hertog. Men vond, dat zij nog jeugdig was, de jonge dochter van een reeds bejaarden, nu overleden vader; men vond hare namen en verder wist men niet van haar...

Op een morgen kwamen de Prins en de jonge Prinses voor het paleis aan, in een huurrijtuig, van het station. Een kort telegram had hen aangekondigd. En de Prins voerde zijne Prinses binnen zijn oud, historiesch paleis, alleen verwelkomd door den stokouden portier, die eenige woorden murmelde en wien zijn meester de bevende hand drukte. De Prinses glimlachte en keek met groote, onschuldige, blauwe, zeer mooie en heldere oogen...

Maar zij zeide niets, ook niet toen de oude Prinses, de neef, de andere verwanten haar verwelkomden, in de groote, leêge, meubellooze zaal, waar de spiegels spookachtig hun aller beelden vele malen weêr kaatsten. Zij glimlachte alleen haar bijna engelachtigen glimlach; zij keek alleen met hare zoo vreemd mooie, waterheldere, onschuldig blauwe oogen en bood hare smalle hand en zij zagen onder haar reissluier, dat zij zéer blond was. En toen zij zich

allen een weinig verwonderden, zeide de Prins, rustig, verontschuldigend, in het Italiaansch - omdat de jonge Prinses die taal toch niet verstond:

- Zij is een weinig onnoozel...

De jonge Prinses ging door het oude paleis als de blanke, een weinig schimachtige figuur uit een sprookje. Het scheen, dat hare onnoozelheid zich verklaard had reeds met hare eerste jonkvrouwelijkheid en uit eene koorts was zij destijds ontwaakt zoo vreemd, zoo glimlachende, zoo onbewust, of er een stille droom achter haar blanke voorhoofd dreef. Met den Prins was zij als een kind, hoewel zij zich bewust was, dat hij haar echtgenoot was en beschermer. Want soms overvielen haar hevige vreezingen en school zij weg aan zijn borst, in zijn armen... Andere malen liep zij aan zijn hand door de zalen en gangen van het paleis, vertrouwend en nieuwsgierig, als ontdekte zij werelden. Hare fijne schoonheid was onwaarschijnlijk broos, bijna niet als van vleesch en bloed. Zij scheen een blanke bloem, die zich bewoog. Haar blanke kleed scheen dat van een fee. Zij was zeer gewillig, liefvallig, zij gehoorzaamde steeds den Prins, maar soms was zij zéér treurig en weende, zonder dat zij de reden van hare treurigheid zeggen kon. Als haar de Prins dan vroeg of zij iets verlangde, wist zij niet te antwoorden en staarde hulpeloos met de blauwe oogen. Eenmaal, dat zij zoo troosteloos treurig was, en zij maar schreide en staarde, vroeg haar de Prins of zij niet mooie platen wilde zien, met hem... Zij wilde wel, stemde toe als een kind en hij zocht de bos sleutels en bood haar de hand. Aan zijne hand ging zij meê door de leêge zalen en gangen naar de schilderijengalerij. Het was, na den langen winter, een zonnigen lente-morgen en toen de Prins de luiken ontsloten had, stroomde de zon langs de geheel vergeelde, eenmaal witte zijden rafel-gordijnen binnen. En hij wees haar den Luitspeler... Die glimlachte haar tegen, wonderschoon, donkerblond, hij, als de minnaar uit een sprookje en zijn fluweelen wambuis gloeide scharlaken en warm en toen zij de

luitsnaren beven zag onder zijn mooie, sterke en fijne vingers, vroeg zij aan den Prins, of de jonge speler haar niet de luit een oogenblik zoû willen af staan...

De Prins glimlachte en beduidde zijn vrouw, dat speler en luit niet meer waren dan een mooie, een héel mooie plaat en zij werd weder bedroefd en liep onverschillig langs alle de andere schilderijen. Maar een anderen dag voerde de Prins haar in de kleine paleiskapel, een dof gouden verwulfsel, zacht bont van teêr tintige fresco en toen zij binnen trad aan de hand van haar man, weêrklonken, gedempt en heilig, de klanken van het orgel, dat de Prins had doen herstellen en dat hij dezen morgen bespelen deed. Zij was verrukt en bleef stil zitten tegen den Prins aan, met haar kopje, als van een bleeke, zieke fee, tegen zijn schouder en zij luisterde, heel ernstig. Toen het orgel zweeg, ging zij nieuwsgierig de trap op, keek er achter en de organist speelde weêr en het orgel galmde, juichender, blijder... Nieuwsgierig zag zij hoe de organist de toetsen bespeelde, de pedalen betrad, om dien klankenvloed voor te tooveren... De avond viel en de zon, die des morgens langs de gordijnen-in-rafels, geelwit, neêr glansde over den rood gewambuisden Luitspeler, gloeide in deze ure door het kapelraam en ontbloede er in de ruiten met blauwe en blanke bloemen van een paradijs, dat in de nacht ging verschemeren...

Sedert sloop de jonge Prinses dikwijls naar de kapel, waarvan zij zelve den sleutel bewaren mocht... De Prins volgde haar... Maar hij liet haar eerst de orgeltrap beklimmen en zich neêr zetten en zette zich dan zelve, stil, achter in de kapel, in den donker. Het avondlicht schemerde door blanke en blauwe ruiten: tusschen de fantastische paradijs-bloemen kwamen de Heiligen duidelijker uit... Hunne aureolen straalden als stille manen om hunne bleeke gelaten... En het orgel begon te zingen, als met een hemelsche stem... De melodieën waren nooit gehoord, misschien alleen door de serafijnen. In de nacht juichte het vreemde engelenhozanna of brak plotseling, onverwachts, de snik van een nog aardsche vrouweziel, die

niet zeggen kon waarom zij leed... Was het dan duister geworden, geheel duister, dan daalde de speelster de treden af en wierp zich vreesachtig in de armen van den Prins, die haar wachtte...

En hij geleidde haar, zijn witte, witte schim, zijn bleeke, blonde fee, door de leêge zalen en gangen heen, terug...

Eenmaal stond de groote poort van het paleis wijd open. En langs de monumentale trap waren gerijd tal van lakeien in rouw: zij waren de dienaren, die de aanzienlijke verwanten en bekenden hadden gezonden, volgens de oude gewoonte dier aanzienlijke familiën... En de bekenden en de verwanten en zelfs vreemden gingen de trap op, tusschen de dubbele rij dier lakeien, die gekleed waren in het zwart. Boven wezen de oude portier en de oude dienaar den weg naar de kapel en de bezoekers die haar binnen traden, zagen in het midden de zwart fluweelen overdekte katafalk, waarom de brandende kaarsen der luchters flakkerden... Daar rustte het lijk van de oude Prinses en rondom baden de geestelijke zusters...

Tegen den avond - de laatste schemering verwemelde in het robijn en azuur der ruiten, rondom de bleeke figuren der heiligen - toen de vreemden waren gegaan en slechts de verwanten en de bekenden nog waren gebleven, kwam de Prins zelve binnen en hij geleidde aan de hand zijne vrouw. De jonge Prinses droeg haar witte kleed, want zij had niet begrepen, toen men haar het zwarte kleed had willen aan doen. Zoo dat de Prins bevolen had haar te laten doen als zij wilde. Zij had begrepen, dat de moeder sluimerde tusschen de kaarsen en toen de Prins knielde bij de katafalk en bad, glimlachte zij en legde den vinger tegen de lippen, terwijl zij de aanwezigen met hare wondere oogen aan zag. Toen sloop zij stille de orgeltreden op en in de daar al duistere kapelnacht, steeg zij, schemerwit en schimmeblond, als een heilige Cecilia, het orgel toe, langs welks zilverige pijpen den gouden weêrglans der

kaarsen streek... En plotseling zongen de hemelsche stemmen de melodieën der serafijnen...

Toen de oude Prinses was begraven, gingen vele jaren voorbij. Zoo als het water vloeit van een tragen, treurigen stroom, onder donker loover, waar de zon niet door heen schijnt, tusschen donkere rotsen, schijnbaar doelloos, nutteloos, naar het niets toe, dat is de onzichtbare, verre zee...

V

Nu waren de lange, lange jaren gevloeid en de Prins was de oude Prins geworden. De oude, arme, voorname edelman, die eenzaam zijn hol en immens historiesch paleis bewoonde, waar de echo's van het Verleden dof vergalmden langs de lange corridors en marmeren trappen, waar de sluipende passen der schimmen verslopen door de duistere, leêge, altijd geslotene zalen en waar alleen de schilderijengalerij leefde, leefde met eene weêrgâllooze en onsterflijke schoonheid, vooral als de morgenzonnestraal, langs de vergeelde, geheel in rag hangende, eenmaal wit zijden gordijnen streelde langs Rafaëls Luitspeler en het roode fluweelen wambuis en den goddelijken glimlach van den eeuwig jongen man deed op glanzen als een glorie...

Om den ouden Prins breidde zich de verlatenheid. Zijne Prinses, die als een heilige Cecilia geweest was in hare roerende onnoozelheid, was gestorven, was heen gegaan, was vergleden als een blanke glans uit zijn leven; zijn vriend was, jong nog, weg gerukt uit alle de belangen van het moderne Heden, die hij om zich heen had geschapen; alle verwanten waren gestorven, de laatste oude dienaren waren gestorven... En een kleindochter van een dezer, een reeds bejaarde vrouw, was de eenige, die zorgde voor den ouden Prins. Veel te zorgen was er niet. De oude Prins bewoonde een eenige kamer in het paleis en daar de kleine restau-

ratie, waar hij bijna geheel zijn leven zijne malen genomen had, niet meer bestond, bracht de vrouw hem eenig eten op zijn kamer. De oude Prins ging niet meer uit, en de Engelsche dames, die steeds de schilderijengalerij bezichtigden, voor welke de Staat nu zorg droeg, terwijl zij toch nog eigendom was van den Prins, zagen den ouden, ouden Prins nooit meer en beschouwden hem als een legende...

In de lange, kale, zwarte jas, die glom aan de naden en niet meer vervangen werd, des winters in de lange, kale pels, die de haren verloor en de witte plekken vel zichtbaar vertoonde, dwaalde de Prins soms door de gangen en duistere zalen, hij zelve niet meer dan een schim. Rondom hem, wist hij, in Rome, klopte het nieuwe, moderne leven, verstierf de oude glorie van het Romeinsche patriciaat... Nu waren alle zijne standgenooten, de erfgenamen hunner beroemde namen, verarmd in hunne verhuurde paleizen en sommigen bewoonden die paleizen zelfs zelve niet en hadden de historische huizingen verkocht. Paus en koning waren niet meer, die hèn hadden aangezocht hunne belangen te dienen, oorlog was verklaard, vrede was gesloten en geheel het land was verjeugdigd, was gegroeid, was sterk geworden, maar zijn Verleden, met gehéel de schoonheid er van, deinde, deinde meer en meer in den ruw krachtigen drang van het Heden, deinde naar achteren, terug en verdween, loste op, een tanende fresco gelijk...

Uit de ramen van een der leêge zalen keek de Prins dikwijls naar buiten. Hij zag daar de oude wijken gesloopt worden, de hooge, leelijke, moderne kazerne-huizen op rijzen; voor al het warrelige, rommelig mooie kwam het regelmatige, eentonige, leelijke, in de plaats; voor al het eeuwenoude vuil kwam de 'hygiëne' en veegde als met sponzen weg wat stoffig en bezoedeld maar schoonheid geweest was. Onder de ramen zijner eenig bewoonde kamer rammelden nu de electrische trams en hun aangehouden belle-getjenk martelde hem in de door ouderdom verdunde, verfijnde gehoorzenuwen. Soms zag de Prins in de lucht... Tegen de *scirocco*-wol-

ken, tegen de azuren lucht vloog, een immense libel gelijk, een sierlijke aëroplaan, en wendde en zwierde en cirkelde en steeg hoog op of daalde, ergens, weêr neêr... Beneden de aëroplaan snorden in de straat, die genaamd was met des Prinsen eigenen, ouden naam, de tallooze automobielen, de eene na den andere en onophoudelijk... Het aspect der wereld scheen veranderd en ook de menschen schenen veranderd. Zij leefden snel en energiesch; zij schenen ieder een doel te hebben, een doel in het Heden. Het snerpnd geluid en de rumoerige drukte, door welke zij zich met de ellebogen wèg baanden, scheen hen niet te deeren, scheen hun eigen element te zijn. In de straat, op de trottoirs verdrongen zij zich, als zij zich zeker in het leven zelve verdrongen. Dan wendde de Prins zich af, moede alleen van het Heden aan te zien. Dan wendde hij zich af en sleepten zijne langzame passen van ouden zieken man de zalen en gangen door. Om hem heen breidde de ruimte, spreidde de stilte, verwijdde zich als een immens, echodoorhald mauzoleum, waar alleen de voetstap der schimmen verklonk, de geluidelijke wanden langs en de geheimzinnige zuchten versuisden... En van buiten, waar, ter achterzijde van het paleis, de plaats was, die, als de straat, den naam des Prinsen droeg, drong dikwijls, jankend en jenkend, het geluid van een machine-piano naar boven óp uit een cinematograaf, die tevens zijn binnen lokkende electriche schel zonder ophouden deed verschetteren...

Maar meer binnen in het paleis, in de verlaten vertrekken, die zich rijden rondom den vierkanten hof, heerschte de heilige Stilte, omsloten door de dikke muren en het scheen, dat daar de door het Heden verjaagde schimmen henen vluchtten en hoorbaarder hunne zuchten suisden en hoorbaarder vergleden hun stappen en zelfs zichtbaar soms verglipten hunne mantels en sluiers, de duistere hoeken der gangen om. Daar was ook de kapel en het licht viel er ongewijzigd door het azuur en robijn heen der ruiten, en deed op klaren de figuren der omstralenkranste heiligen. En soms scheen er het orgel te zingen, héel, héel zacht, nauwelijks hoorbaar

voor de zinnelijke ooren en meer waarneembaar met de ooren der ziel, schenen er te zingen de van héel verre komende, serafieke melodieën en dan scheen het den Prins wel eens toe of hij de stem hoorde zijner blanke, onnoozele maar nu zalige Prinses. En bleef hij er zitten in den zonsonderganggloor, die aarzelde terug zich te trekken langs de gebeeldhouwde banken, langs de zilverig streeperige orgelpijpen, tot de schaduw alle hoeken vulde...

Maar in die zonnemorgens, dat het publiek geen toegang had, ging de Prins meestal in de galerij... Daar waren blijven hangen, zijn trots en zijn rijkdom, de prachtige schilderijen, de collectie, miljoenen waard, steeds des Prinsen eigendom, bewaard en bewaakt door den Staat en diens eigendom na 's Prinsen dood... Daar vervulde den Prins een hoogmoed om wat steeds het zijne gebleven was, de erfenis zijner vaderen; daar vervulde hem tevens het immens geluk om de onvergankelijke schoonheid, die hem nog behoorde. En in een ouden, fluweelen leunstoel liet hij zich dan zinken voor den Luitspeler van Rafaël... Hij strekte de bevende hand uit naar de koorde van het vergeelde, ragge, zijden gordijn, dat als een doorzichtige vodde hing voor het raam... Hij trok het gordijn ter zijde en telkens scheurde het iets meer, op de plooien geheel gesleten... Maar de zonnestraal, op dien zonnemorgen, viel in deze ure binnen en streelde langs het heerlijke rood van het wambuis en straalde in den gouden glimlach zelven van den altijd jongen, van den altijd schoonen Speler... En de Speler staarde naar den Prins en de Prins blikte naar de oogen op van den Speler... En zij schenen elkaâr te begrijpen en het was of de Speler den Prins toe juichte in zijn reeds eeuwen geduurd hebbend snarenspeel, onhoorbaar maar eeuwig zichtbaar, dat de Schoonheid van het Verleden onovertreffbaar zou zijn, in welk Heden ook...

En de lange, lange jaren vloeiden... Maar eenmaal, dat de bewakers der galerij deze ontsluiten wilden voor het publiek op een

dag, dat het toegang had en zij kwamen in de Rafaëlzaal, om er de luiken te openen, trof het hun reeds, in de lange galerij, die er heen geleidde, dat de luiken ge-opend waren. En zij vonden den ouden Prins in den hoogen, fluweelen leunstoel gezonken, het grauw omvlokke hoofd op de borst in de kale jas als gedoken, de oogen toe en de hand, die niet meer beefde, hangende van de leuning af.

Hij scheen te slapen, de oude Prins, onder den glimlachenden blik van den Luitspeler; hij scheen te slapen, terwijl de Luitspeler, eeuwig jong, eeuwig schoon, de hand aan de snaren der luit gelegd, de sluimering wiegde met de klanken die voor den slaper waren hoorbaar geworden...

De hogere onbewustheid (fragment)

Nice, 5 Oct. '05

Ik ben gisteren aangekomen. Uit Weenen. Het is eigenlijk volstrekt niet noodig geweest, dat ik naar Weenen ging. De reis Parijs-Weenen heeft mij mijn laatste blauwe papiertjes gekost, en mijn vader heeft mij niet meer herkend. De oude man heeft drie dagen liggen sterven. Er waren alleen de dokter, die getelegrafeerd had, zijn hospita en ik. Hij heeft mij niet meer herkend. De dokter zeide mij, dat hij veel had geleden; de drie dagen, dat ik er was, lag hij bewusteloos, en zoo is hij heen gegaan. Ik heb hem met den dokter begraven. Ik bleef emotie-loos. De oude man heeft mij nooit lief gehad, ik hem niet. Ik begrijp niet die zoo late teederheid, maar hij schijnt dikwijls naar mij gevraagd te hebben. Hij is eigenlijk in ellende gestorven. Geen vrienden en geen geld. Hij was altijd een zonderling. Hij heeft mijn moeder zeer doen lijden. Ik heb hem nooit lief gehad.

Het regende te Weenen, het sneeuwregende. Ik verlangde naar zon, en ben weg gegaan. Ik zou willen naar Italië, Egypte, Algiers. Maar ik heb geen geld. Ik kon nog juist den express naar Nice nemen.

Ik ben in Hôtel National, een tweede-rang hôtel-de-passage in de Avenue de la Gare. Mijn kamer is voldoende, maar ik heb geen geld. Ik heb drie francs. Ik weet niet goed wat ik doen zal. En in die besluiteloosheid ben ik met een nieuw cahier begonnen. Het is een malle gewoonte, die ik van mijn moeder heb. Ik schrijf alles, alles op. Ik schrijf op hoeveel boorden ik heb, hoeveel sokken: ik

maak van alles lijstjes. Alles wat ik denk of ik doe, schrijf ik op Alles? Ik geloof... *bijna* alles. Het is een ziekte, een manie. Maar het verlucht me, het maakt me rustig. Het is wel heel erg gek, maar het is zoo.

Ik raadpleeg mijn uitgavenboekje; jawel, het komt uit... Ik heb drie francs, dat is alles. In mijn valies heb ik mijn goed pak, blauw met een blauw-wit geruit fantazie-vest; acht bonte hemden... zeven boorden maar... Ik heb alleen de bottines, die ik aan heb geel-bruin... Ze zijn niet meer mooi... Het is beroerd niet meer kleêren te hebben...

Ik heb niet meer dan drie francs. Hoe ik mijn kamer betalen moet, weet ik niet... Misschien breng ik mijn blauw pak in de lombard en koop een revolver en schiet mij dood... Eigenlijk ben ik er beu van... Ik leef voor niemand en niemand leeft voor mij... De wereld heeft niets aan mij, en ik heb niets aan de wereld.

Het komt niet in mij op naar werk te zoeken. Want wat kan ik? Ik ben niet dom, ik ben zelfs een beetje ontwikkeld, maar ik ben tot niets in staat, omdat ik lui ben. Ik ben heel lui. Mijn luiheid is mijn ziel, mijn karakter, mijn ondeugd, mijn afgod, mijn alles. Ik vind het heerlijk lui te zijn. Ik aanbid mijn luiheid. Ik offer er alles aan op. Het is een godsdienst en een toewijding. Niets te doen... en daarvan te genieten. Het is een satanisme in me. Met een cigarette op een divan te liggen... Te flâneeren op straat... Te zitten vooreen café... Te denken, te droomen, áan te zien... Te slenteren, te observeeren... In mijzelf om wat ik zie te grinniken... Ik voel soms iets duivelsch in mij... Mijn luiheid kan over mij komen, als een zoete bedwelming. Iets van wierook, iets van haschisch en opium... Ik sluit er de oogen om, ik glimlach mijn luiheid tegen. Ik heb mijn luiheid zoo aanbiddend lief, dat ik niet zal kunnen werken... Werken alleen voor mijzelf... Als ik nog werken kon voor een ander... Maar voor mijzelf... Waarom? Om dit bestaan te rekken... Waarom? Ik breng straks mijn blauw pak naar de lombard... Ik zal een revolver koopen...

Ik ben drie-en-dertig jaren. Ik lijk op mijn vader. Hij was een knappe man; ik ben niet zoo mooi, maar ik ben een knappe jon-

gen. Ik heb nog nooit, in geen cahier, mijzelf beschreven. Ik zal het nu doen... Ik ben vijf voet, veertien duim... Ik ben breed en ik ben sterk... Ik heb me in langen tijd niet gewogen, en weet nu niet op het oogenblik wat ik kan lichten. Ik heb hier geen halters, gewichten. Ik ben breed van schouder en nek... Ik heb mooie, blanke, gespierde armen, weinig behaard. De indruk, dien ik maak, is blond... 'un blond' zeiden ze in Parijs: in Holland noemden zij mij echter nooit blond. Mijn haar draag ik, sedert ik in Frankrijk ben, langer. Het is toch eigenlijk lichtbruin, maar mijn snor is blond, met goud. Ik heb donkere oogen, die lachen, en een mond 'als een zoen', zei een vrouw eens.

Het verveelt me dat alles te schrijven. Ik weet niet waarvoor ik het doe. Ik ben niet ijdel, maar ik weet, dat ik knap ben. Op straat kijken de vrouwen mij aan, met een verteederden, vochtigen blik. Ik maak een zinnelijken indruk - dat heb ik van mijn vader, maar ik ben vrij koud, nooit verliefd. De liefde voor mij was steeds hygiene, en zoo zal het wel blijven, geloof ik. Geregelde hygiene. Ik kan de data na zien in mijn cahiers, want iederen keer teeken ik op.

6 Oct.

Dit is een *keer*, de eerste in Nice, dien ik aan moet teekenen.

Gekke avond, gisteren; eerst hier in mijn kamer... Wat heb ik gehad? Ik denk, dat ik den laatsten tijd, in Weenen, op reis, in den trein, te weinig gegeten heb, uit economie. Ik hoû me dan met koffie op, maar het werkt natuurlijk na. Ik was, voor ik uitging, allerellendigst. Hoe kan *ik* toch, een boom van een kerel, zoo mal nerveus soms zijn. De bloemen van mijn behang, de bloemen van mijn tapijt warrelden als een kaleidoskoop om mij heen. Het begon te namiddag-schemeren, en ik vond dat griezellig. Ik zag het lijk van mijn vader liggen. Ik zag mijn gedachten, van zelfmoord en wanhopige melancholie over dat vizioen vlotten als de larven en lemuren, waarvan ons de satanisten vertellen, dat zij Paracelsus bestookten... Hoopen larven, rissen van lemuren: sommigen waren als lintwormen met demone-tronies; anderen hadden één arm en één been, maar eindeloos lang, die slingerden door

elkander als banden slap. Dat warrelde, terwijl ik op bed lag, vóór mij als de stoom van een ziedenden ketel. Ik heb mij opgericht van mijn bed, en ben op straat gegaan. Het was al nacht. Ik had niets gegeten. Ik voelde me flauw. Voor een café ben ik gaan zitten, en heb koffie gedronken. Met de fooi vijftig centimes. Er zat een meid voor een bock. Ze keek me aan, lachte, ik wilde niet. Toen ik opstond, volgde ze me...

- Chéri... chéri... veux-tu venir chez moi... on fera dodo...

Het regende, en ik had geen parapluie... Wat een beroerd weêr is het hier in Nice... Ik heb gisteren en van daag nog niets dan regen gehad... Overal stellages voor huizen in aanbouw... gevels van magazijnen, die worden opgeschilderd... balken, steenen, pleister en verf... en modder zelfs in de voornaamste straat... Is dat nu Nice...? Het is kil, koud, modderig, vies, leêg, - er is nog niemand - en rommelig. Ik voelde me zoo eenzaam, en de larven en lemuren hadden me zoo griezellig gemaakt, dat ik meê ben gegaan met de meid... Ze was lief, heel dociel, gewillig... Ze vroeg eerst betaling vooruit... Ik zei, dat ik dat niet deê... Daarna voelde ik mij warm, rustiger in zenuwen, ontspannen... Ze vroeg tien francs... Ik had ze niet. Ik zei, dat ik haar niet helpen kon.

- Tu es une vache! Une vâche! Espèce de dit en dat...!! schold ze me uit. Ze zei, dat ik haar bestal. Ze wilde 'Auguste' gaan roepen. Ik toonde haar mijn vuisten.

- Is 'Auguste' sterker dan ik? vroeg ik koel.

Mijn kalmte temde haar. Ze raasde, ze schold, ik begreep maar een kwart van de invectiven, die ze me slingerde naar mijn kop.

- Ik heb twee-francs-vijftig, zei ik; en als ik je *dîe* geef, heb ik niets...

Dat gaf haar iets van emotie. Ik zei haar, dat ze kalm moest zijn. Geen standje maken, dat hielp toch niet. Had ik geld, dan zoû ik haar geven... We zijn als de beste maatjes gescheiden. Ik heb nog wat bij haar gesoupeerd, brood, een stukje droge charcuterie, zure wijn van de Var, en twee bananen. We zijn met een zoen gescheiden.

Dat is mijn eerste keer in Nice. Ze heet Agnès, is twee-en-

twintig; rank, fijn, mooi zacht-blond; haar vel overal is heel blank, en hoewel ze wat dikker kon zijn, en mij tè fijn en tè rank, is dat blanke vel prachtig om naar te kijken en over te strijken, heel zacht. Brutaliteit wekt ze niet bij me op.

7 Oct.

Ik zoû zoo gaarne willen schrijven. Goed willen schrijven, maar ik heb nooit stijl gehad. Het is soms een groot verlangen in me goed te schrijven, te schrijven als kunstenaar, de taal in mijn macht te hebben als een muziek-instrument, het woord te cizeleeren als goudsmeêwerk. Het kan soms een heimwee in me zijn naar een talent, dat ik nooit zal bezitten. Ik zoû gaarne iets heel moois willen maken, een woordkunstwerk. Het zoû iets zijn; iets, dat bleef. Terwijl al die dagelijksche aantekeningen, die ik maak, niets beteekenen.

Ik weet niet wat ik doen moet; ik heb van daag gegeten voor fr. 1.35; ik heb nog alleen enkele sous... In het hôtel ben ik nu drie dagen; dat maakt 9 fr., die ik schuldig ben...

8 Oct.

Het is meestal des avonds, dat ik schrijf. Het was van daag, na den regen, prachtig, prachtig weêr! Wat een dag! De zon was zomerwarm, en de lucht transparant als een onbegrijpelijke blauwte... Iets blauws en iets voor menschenhersen onbegrijpelijks, van doorschijnende puurte, van iets, zóo rein, dat het er niet kon zijn. Als je in die lucht kijkt, zie je niets, dan een diepte, een eindelooze diepte, waarin je weg staart, en die diepte is blauw, blauw, blauw... De platanenbladeren beginnen te gouden... Op straat keken de menschen vroolijk en liepen alert... Vreemdelingen zijn er nog niet. De mooiste winkels zijn nog gesloten. De kleine winkeliers en winkeliersters zitten op straat, slepen stoelen en tafels naar buiten, leven buiten, want te doen valt er nog niets. De electriche trammen rammelen geregeld heen en weêr. Ik had mijn nieuw blauw pak aan getrokken. Ik heb geen overjas, en de laatste dagen, met dat kille weêr, heb ik het werkelijk koud gehad, maar nu was het zomer, goddelijke zomer. Ik heb Agnès ontmoet, die vond, dat ik er chic uitzag. Ze vroeg, of ik meê ging...

Maar ik toonde haar mijn enkele sous. Ze is een lieve meid; ze heeft me geïnviteerd samen te dejeuneeren. We hebben in een zijstraat gedejeuneerd, ieder voor 2 fr., met wijn, niet slecht. Ze vroeg me wat ik doen ging, en heeft geschaterlacht omdat ik het niet wist. Ik vind het niet om te lachen. Maar ik huil er ook niet om. Een mooie dag is altijd een mooie dag. Ik ben nog een uurtje bij haar thuis geweest... Ik kan altijd nog mijn pak, of mijn horloge zelfs, bij 'tante' brengen, een revolver koopen, mij dood schieten...

Ik heb nog eens naar 'Auguste' gevraagd en geloof, dat ze blageert, dat er geen Auguste bestaat...

9 Oct.

Het is mooi weêr geweest, maar zwoel; er dreigt weêr regen... Agnès heeft mij tien francs geleend: ze ziet nu en dan een ouden, dikken commerçant, een buitenkansje voor haar. Ik had mijn hôtél willen betalen, maar ik ben 15 fr. schuldig, en heb het dus niet gedaan.

10 Oct.

In het hôtél heb ik het volgende beleefd.

De hôtélhouder komt naar mij toe, en zegt:

- Een heer zoû u gaarne spreken.

Ik antwoord, dat ik niemand in Nice ken. De vent dringt aan, en zegt:

- Die meneer zoû misschien een winstgevende zaak voor u weten...

Ik ben niet boos geworden. De hôtélhouder ziet, dat ik *niets* in zijn hôtél verteer, alleen zijn 3 fr. per dag voor mijn kamer en concludeert, dat ik arm ben. Ik ontvang op mijn kamer den meneer, die mij spreken woû. Een Duitscher, dik en vulgair.

- Ik heb u iets voor te stellen, zegt hij. Maar zeg mij eerst: u is Oostenrijker? U heet Mestetisz...

- Ja, zeg ik. Ik ben Oostenrijker. Ik heet Max Mestetisz. Maar mijn moeder was een Hollandsche vrouw, en ik heb meer in Holland geleefd. Ik ben in Holland opgevoed.

- U praat Duitsch als een Duitscher.

- Natuurlijk.

- U ziet er gezond uit, en sterk.

- Ja, dat ben ik ook. Wat is er van uw dienst.

- Toch is u wat bleek, wat moê, geloof ik... Maar dat werken we wel gauw bij.

Ik frons mijn brauwen, want ik word nerveus. Ik herhaal:

- Waarmeê kan ik u dienen?

De vent ziet mij aandachtig meêlijdend aan. Hij heeft mij op straat klaarblijkelijk na gegaan en weet, dat ik te weinig eet. Eindelijk zegt hij:

- Ik ben agent voor een Natur-anstalt. Ik zoek voor Nice, nu dat de saison gauw begint, iemand van uw postuur. Groot, breed, sterk, gezond. Uw haren zoû u moeten laten groeien. En uw nagels. Ik zoek om reclame te maken voor onze Anstalt een natuurmensch. U zoû een kostuum moeten aandoen. U harden: geen linnengoed dragen. Niets dan éen pij, een tabbaard, of wat ook maar. Geen hoed. Sandalen, en bloote voeten. U eet wat u wil, maar voor het publiek is u vegetariër. Het werk is gemakkelijk. U loopt rond, met een langen stok. U heeft niet het apostel-type, maar u zoû toch zeer overtuigend zijn. Uw nek open laten zien. U zit op een bank van de Promenade des Anglais, in den Tuin. U verkoopt onze brochure voor 50 centimes. U maakt, dat u geen last met de politie heeft, en verzoekt daarom het publiek door te gaan, om toeloop te vermijden. U spreekt echter tot de voorbijgangers zoo véel mogelijk over uw natuur-regime; u houdt er twee, drie staande... Meestal hooren de menschen wel naar een beschaafd persoon. U spreekt over de Anstalt. Bij Bozen. Slapen in het gras. Nooit zout eten: dat wekt onnoodige zinnelijkheid op. Enfin, àl onze principes... Met kinderen het natuurleven beginnen, omdat er aan volwassenen niet veel te doen is; dus een kinderinrichting, waarvoor geld noodig is. U moet er dus achter komen wie van de vreemdelingen rijk, genereus is, en zich laat inpalmen voor een idée. Dat hoort u van de portiers in de hôtels. De fooien, die u daarvoor noodig heeft, betaal *ik*. U krijgt 300 frs. in de maand, gedurende den saison. Te beginnen met 1

Dec. Vóór dien tijd is er niets. U krijgt twee tienden van iedere som, die u van de vreemdelingen weet te... verkrijgen.

Ik kijk heel ernstig en waardeerend.

- Ik zoû er misschien over kunnen denken.

- Ik kan u niet langer dan twee dagen bedenktijd geven...

- Goed. Ik zal u overmorgen mijn beslissing zeggen.

- U helt er wel toe over?

- Ja.

- U moet dan ook de 'overtuiging' krijgen om overtuigend te zijn.

- Dat wordt zelfsuggestie en suggestie. Wiè weet. Misschien zal ik geen slecht apostel zijn.

- Verleden jaar hadden wij een Jezus-type. Maar het is goed de types wat te varieeren. U zal iets eenvoudigers, moderners hebben...

- Ik denk, dat ik het doen zal. Drie-honderd francs in de maand... Als het wat meer was, zoû ik dadelijk toestemmen.

- Wij kunnen niet meer dan drie-honderd geven. De tantièmes hangen af van uw overredingskracht.

- Ik ben op het oogenblik zonder middelen. Kan u mij een voorschot geven...

- Hoeveel...? Tien franc?

- Honderd.

- Honderd?

- Ja. Ik ben in groote verlegenheid.

- Honderd is te veel.

- Nu, dan doe ik ook niets. Dan moet u maar iemand anders zoeken.

- Ik geef u honderd. Hier. Teeken een bewijs.

- Waarom? Als ik toestem in uw aanbod, heb ik mijn voorschot gehad. Als ik weiger, geef ik het geld terug, zoodra het mij mogelijk is.

- Het is beter, dat u teekent.

- Ik teeken nooit nuttelooze dingen. Ik ben niet mild met mijn handteekening.

- Zonder bewijs kan ik u het geld niet geven.
- Zoek een ander, als u geen vertrouwen in mij heeft.
- Hier is een biljet van honderd franc. Ik vermoed, dat ik u voor ons plan gewonnen zal hebben.
- Ik denk het ook.

 Van middag ontmoette ik Agnès, vertelde haar van mijn Duitscher, en toonde het papiertje van honderd francs.

- En ga je nu op de Promenade zitten in een pij als 'natuurmensch'? vroeg zij, met groote oogen.
- Ik denk er niet aan, antwoordde ik. Maar ik heb honderd francs, en die doen mij weêr wat aan het leven hechten, het 'onnatuurlijke leven'. Ik koop nog geen revolver. Wacht even...

Ik wisselde in een winkel mijn bankbiljet.

- Hier heb je vijftig francs, zei ik en gaf haar twee en een halve louis. En verder inviteer ik je voor van daag.

Wij hebben een rijtuig genomen, zijn getoerd naar St. Jean, hebben bouillabaisse gegeten. Toen ik 's avonds thuis kwam, kon ik ook den koetsier nog betalen, zoo dat hij tevreden was en Agnès gaf mij 25 fr. terug. Ik heb mijn rekening in het hôtél geregeld, en nu schrijf ik bij Agnès, bij wie ik mijn intrek genomen heb. Ze heeft mij verzekerd, dat 'Auguste' niet bestaat, maar dat ze gaarne een 'type' had, van wien ze zoû houden. Om Agnès in de uitoefening van haar métier niet te hinderen, heb ik mijn ijzeren bedje in een groote placard, en slingert er *niets* van mij in haar kamer. Trouwens, ik leef op straat, geef haar geen overlast.

15 Oct.

Een paar mooie, rustige, zonnige dagen zijn voorbij gegaan... Dan laat ik me leven. Ik hoû van te leven op straat. Ik was alleen, want Agnès is weg gegaan voor een paar dagen, met haar commerçant. In onze kamer leef ik tusschen de rommel van haar nooit opgeruimde boeltje. Ik, die netjes ben, heb geprobeerd er een beetje orde in te brengen, nu ze weg is, maar ik verwar me tusschen al die flebbels en floddors. Dat is alles gesleten, gescheurd, maar als zij ze aan heeft, zie je het niet, want ze heeft een aardige

chic om te dragen. Een smoezelig wit lint om haar hals gespeld, neemt een zekere allure aan. Ik heb ook eens goed gelucht, den heelen dag lang, want die zuur-vettige lucht van al haar potjes en pannetjes maakte me ziek...

En ik leef op straat, met een paar francs op zak, die Agnès me gegeven heeft, en vermoedelijk zijn van den commerçant.

Ik hoû van de vrije lucht en de straat. Ik ben geen man van de natuur, want de natuur zonder menschen maakt me melancholiek. Maar ik hoû van een wijde lucht boven me, en van lange, drukke, bonte straten, van foules, die tegen elkander ingaan, van het mierengedwarrel van drukke menschen. Dan flâneer ik er tusschen en geniet, dat ik niet ben als zij, den Farizeeër gelijk. Ik hoû van cafés vol menschen, van muziek in een tent, in een tuin, vol menschen; ik hoû van winkels, al het geschitter van juweliers, al de dure luxe voor de vrouw, bont, kanten onderrokken, en ik hoû van kapper-etalages, met een mannequin, die rond draait, met haar zelfde lachje. Dat alles amuzeert me, en het amuzeert me de voorbijgangers dan te bekijken. Dat wordt dan weêr sataniesch in me. Oogen van vrouwen beginnen te vlammen, als zij voor de juweliers even stil staan; zij beginnen te droomen, te dwepen en na te denken over het bont en de onderrokken. Twee artilleristen heb ik met glinsterende oogen zien staan, minuten lang, voor de draaiende mannequin in een corsettenwinkel, getroubleerd door die gecambreerde wassen borsten...

Ik hoû van dat alles, maar er is nog geen foule in de straten, en nauwlijks beginnen de winkels zich klaar te maken voor den saison. De juweliers zijn meest allen nog dicht; zij openen het allerlaatst. En wat mij ontstemt, is overal die verbouwing, die opschildering van gevels; die pleister, die je wit poeiert; de verf, waar je tegen aan smeert; die balken, waar je over struikelt. Nice heeft iets van een tooneel, als het gordijn nog niet is op gehaald, en de coulissen worden opgesteld. Toch zie ik meer en meer nieuwe silhouetten op straat; ik denk, menschen, die hier wonen en terug komen van hun zomerreis. Maar de eigenlijke saisonmenschen zijn er nog niet.

Toch is te flâneeren al heerlijk. Ik ga 's morgens uit en kom niet thuis voor twaalf uur 's nachts. Ik ontbijt in een café, lees daar een courant, met de zalige zekerheid, dat *ik* aan de politiek niets veranderen kan, en een paar francs op zak heb, genoeg om van te leven. Ik kleed me in mijn oude pak; want Agnès gaf mij den raad mijn blauwe pak te bewaren voor later. Ik heb dus een sporthemd aan, en een reispet op, en zoo geneer ik me niet in een heel klein café te zitten, en den garçon een sou fooi te geven. Hij bedankt me zelfs. Heb ik mijn koffie gedronken en een broodje gegeten, dan laat ik mijn bottines poetsen. Ze zijn niet mooi: ik *moet* een nieuw paar hebben, om te dragen met mijn blauwe pak. De schoenpoetser, een aardig jongentje, acharneert zich op mijn oude bruintjes, om ze een reflet te geven. Ik praat met hem, en hij amuzeert me. Dan flâneer ik naar den Jardin Public en naar de zee, naar de Promenade, met een lichten weemoed, omdat er zoo weinig menschen nog zijn. Maar het zomerweêr troost mij, de diepe, diepe blauwe lucht, en de verschroeide palmen doen mij bekend en sympathiesch aan. Ik zit op een bank naast de kindermeiden, praat met de nounou's, en speel met de kinderen. Ik hoû van kinderen, van de levensfrischheid, die ze zijn. Dat alles amuzeert me. Ik heb op straat overal kennissen. Er komt iets zacht stil gelukkigs in me, om het leven. Ik ben blij, dat ik alleen ben, dat Agnès er voor een paar dagen van door is. Mijn eenzaamheid is bevolkt en zonnig. Om twaalf uur ga ik dejeuneeren à prix fixe, voor twee francs, voor twee francs, vijftig centimes. Ik eet goed, en neem daarna mijn koffie, in een café op de Place Masséna. Al dat gedoe van de trammen, en geklingel van bellen, dat in- en uitstijgen van menschen, boeit me: ik kan een uur geïnteresseerd zitten kijken. Dan weêr flâneeren, naar de vrouwen kijken. Zoo even tegen ze met de oogen lachen. Niet altijd omzien. Even een regret bij ze achter laten, voelen, dat zùllie achter mij omzien... Zoo een beetje spelen met heel vluchtige indrukjes... Dat is genoeg om je op straat bezig te houden. De zonsondergangen dan zijn prachtig aan zee. Ik zal een overjas moeten koopen, want de temperatuurovergang doet me wel eens rillen. Melkwhite dam-

pen spoken op uit de zee. Amethysten wazen nevelen over elkaâr. De leelijke koepel van de Jetée wordt er feeëriek in als een tooverpaleis; de verschroeide palmen verijlen tot etherische boomen in een Oosterschen droom. Langs de bocht van Antibes beginnen lichtjes te spikkelen. En iederen avond zijn het andere glanzen, andere dampen, andere wazen, die me daar geboeid houden, een heel uur lang.

De avonden hebben een vreemd aspect. De stad is geheel als een kleine stad, overal gesloten winkelramen, de straten leêg, maar enkele verloren consommateurs in de cafés. Maar wat ik niet in iedere stad heb gevonden, de stad heeft iets louche's, iets vreemds van afwachtende perversiteit, iets licht sataniesch', dat me bekoort.

Wij zijn midden October, en de vreemdelingen zijn er nog niet, de rijke vreemdelingen, de eerste-hôtel-vreemdelingen, zij, die tot Carnaval blijven en dan met stroomen weg gaan. Maar de meiden, het mindere genre, dat van Agnès, - niet de chique cocotte - de meiden dwarrelen al rond, en al meer en meer zie ik vreemde individuen dwarrelen; iederen dag let ik op een nieuwe silhouet in de slecht verlichte avondstad: lui, die hun slag komen slaan, als de vreemdelingen zullen komen; lui, met tronie's van boeven en van inbrekers, de handen in de zakken slenterend dicht langs de huizen, en je schuins aankijkend, je taxeerend, of je wel waard bent, op den hoek van een donkere straat even gemold te worden. Als ik ga zitten op een bank van de Promenade, om naar de avondzee te zien, die zoo stil en zomersch uit ligt als een groot, zacht blauw meer onder de sterren, komt er naast me een individu zitten op het zelfde bankje. Heel vreemd hoeft dat niet te zijn, want er zijn nog al wandelaars, de bevolking van Nice, de burgers van Nice, winkeliers, die een luchtje scheppen, late arbeiders, die van hun werk naar huis terug slenteren. Maar in plaats dat het individu rustig kijkt naar de zee, voor zich uit, gluurt hij schuin naar mij. Ik gluur terug. Het is wel eens een vent, die er in zijn vuil Zuidelijke verloopenheid uit ziet als behorende tot geen stand: het gezicht van een meneer, de handen van een werkman, de kleêren van een schooier. Zijn schuin glu-

rende blik spelt niets goeds. Hij overweegt of hij me straks volgen zal. Hij ziet of ik een gouden horloge heb. Als hij oplet, dat ik een slordig sporthemd draag, een vuile reispet, en oude bruine bottines, wordt zijn blik rustiger, en besluit hij in zich, dat ik heelemaal de moeite niet waard ben. Hij ziet naar de zee, staat na een oogenblik op, slentert verder, de handen in zijn zakken. Soms is het een heel jong mensch met mooie, zwarte, Italiaansche haren, een matbleeke tint, aardige, schalksche oogen; hij kijkt mij met een schuin lachje aan en likt als een nerveus poesje zich de lippen af met een puntige tong. Als ik impassible blijf, vraagt hij mij brusk om vuur voor zijn cigaret, en prent vooral diep zijn blik in mijn blik. Als ik hem een lucifer geef zonder een woord of aanmoediging, steekt hij op, geeft zonder dankje mijn doosje terug en staat op, met een onderdrukt:

- Merde!

In deze Octoberavonden, die zomeravonden zijn, heeft de afwachter stad dat louche, dat licht sataniesch perverse, dat ik in geen andere stad heb opgemerkt, en het is iets, dat mij persoonlijk zeer bekend aandoet, en zeer sterk tot mij persoonlijk spreekt. Ik neem aan, dat als omstandigheden, kennismakingen, suggestie mij er toe leidden, ik zoû kunnen inbreken in een nog onbewoonde villa, minder om mij meester te maken van geld of dingen van waarde, dan wel om toe te geven aan dien vreemden drang, die in de lucht zweeft, en je dingen dwingt te doen, die je alleen niet doet, om iets latents: sleur en opvoeding, gewoonte, en stagnante ideeën, die in je roerloos liggen als een mufte plas...

Als ik zoo lui niet was, en niet mijn luiheid aanbad, deed ik zeker allerlei dingen...

18 Oct.

Agnès is terug. Heel nerveus. Ze heeft gekibbeld met haar commerçant, om mij. Haar geld is op: ze heeft een hoed gekocht, een japon besteld, die ze vooruit moest betalen. Van middag dit korte, snelle avontuur:

Agnès neemt me meê, in een dicht rijtuig; ze is nerveus als ik nooit haar zag. We rijden een uur lang langs de Var. Agnès wil

niet zeggen waar wij heen gaan. Eindelijk een kleine villa, die 's winters bewoond is, maar nu nog gesloten. Op Agnès' tikje gaat de deur open. Eenige vrouwen, als Agnès; eenige mannen, vreemde louche types, in een ongemeubileerde tuin-eetkamer. Alleen een lange tafel, twintig keukenstoelen. Er wordt gespeeld aan een vuile roulette. De persiennes zijn dicht. Geen goud, maar veel stukken van vijf francs. Er wordt bijna niet gesproken. De gehebeteerde gezichten staren op de roode en zwarte nummers dom. Vuile vingers graaien het geld. Buiten is het de gouden nazomer, binnen walmt een ongewassen-menschenstank boven die speeltafel, die bijna zwijgende spelers; alleen het geld tikkelt. De baas-van-het-spel en zijn croupier zien er uit als boeven van het laagste allooi; manchetten en nagels pikzwart, ongeschoren hun gretige roofvogelsmoelen.

Plotseling alarm, verwekt door een jongen op de loer... La police...! Vloeken, maar onderdrukt... Ergens, in een valluik, verdwijnt de roulette; in één streek van vuile graaivingers zijn al de vijf francstukken weg. De spelers wippen weg, als perluken, hier, daar... Agnès trekt me meê, in de van vaatwerk leêge keuken. Door het raam; twee, drie volgen ons... Het gerammel van een auto vóór het huis... Voor de villa omsingeld wordt, heeft Agnès, die het terrein schijnt te kennen, mij, niet heel ver weg, meê gesleurd, tusschen hoog riet aan de Var; bloeiende halmen ruischen idylliesch om ons heen.

- Chtt! zegt Agnès; n'ayons l'air de rien...

Ze zet haar hoed af, strekt zich uit, dicht bij mij... zij haalt uit haar taschje een paar broodjes, een stukje gruyère... Wij zien er uit als een verliefd paartje, dat pic-nict en elkaâr bemint aan de boord van de Var, in het allerluiste farniente. Dáar ginds razende, twistende stemmen... Na een tijdje passeeren agenten ons, spreken ons toe, ruw, hoog, in hun achterdocht kwaad, dat zij geen bewijzen hebben. Agnès riposteert brutaal in het Niçois', een Italiaansch-Fransch-Provençaalschje, waar ik nog niets van begrijp. Ik, om onschuldig te doen, zet alleen groote oogen op, en maak mijn mond idioot wijd open...

De agenten gaan vloekend voorbij, met groote meridionale gebaren.

Ik heb dertien francs gewonnen. De scène heeft geen twaalf minuten geduurd.

20 Oct.

Ik heb mij laten inschrijven aan de Mairie, als zijnde gedomicilieerd in Nice. Ik dacht eerst achter mijn naam te zetten: *rentier*, maar vond *journaliste* toch beter... Het zelfde adres als Agnès... Goed, dat ik het gedaan heb; juist gisteren avond kwam de politie... Eens kijken... Ik dacht, dat het nog te maken zoû hebben met het speelkrot aan de Var, maar de heeren vroegen alleen naar Agnès, haar papieren... Die waren in orde... Mij zagen ze aandachtig aan, maar ik gaf geen vat... Trouwens, mijn bullen waren in orde ook. Die types waren gewoon in een jasje, met een rond hoedje; maar een truc was het niet: Agnès kende ze. Ik zal hun gezichten onthouden. Met het begin van den saison schijnen zulke visites wel eens te gebeuren in maisons-garnies, als waar wij wonen... De meid, die ik al sedert een paar maal heb aangesproken, heet Caroline, en wordt bijgenaamd: Oeuf-sur-le-plat: ik vraag me af, waarom...

22 Oct.

Ik heb Agnès in de gaten. Ze houdt van mij, maar ze is een kreng. Als ze over een zaakje, als dat van gisteren avond broedt, heeft ze haar kwade-kattegezicht; al dat fijne, zachte en dametjesachtige verscherpt dan in haar tot iets fret-achtigs, iets nijds, iets op haar qui-vive: ze is stil, geeft met twee, drie woorden bescheid, eet vlug zonder op te letten wàt zij eet, is onrustig den heelen dag... Het gebeurt dan met een kerel, dien ze 's morgens al heeft ontmoet: rendez-vous voor den avond is afgesproken; ze is onrustig, ze is ongeduldig. Tot nog toe heeft ze er geen last van gehad, omdat de kerels, voor hun rust, het niet aangaven, maar de eerste keer zal de eerste zijn.

Gisteren is het gebeurd.

Om zeven uur zegt Agnès me:

- Ik kom om acht uur met een type...

- Dan zal ik weg zijn...

- Neen... Blijf juist. Blijf in bed, in je cabinet. Hoû je stil. Ik zal zijn jas en zijn overjas ophangen in het cabinet...

Zoo iets maakt me kalm en beredeneerd. Het is of zoo iets, dat gevaarlijk is, mijn zenuwen ontspant... Ik voel een glimlachende rust over me... Mijn hart klopt kalm en regelmatig... Ik voel me sterk, in mijn vuisten; ik voel me handig in heel mijn lichaam. Mijn ziel is even gescherpt, tot een acutere oplettendheid. En wat het voornàamste is: het amuzeert me...

Om half acht lig ik in bed. Ik wacht, en het wachten scherpt mij de hersenen: ik weet precies wat ik zeggen of doen zal, als er kink in de kabel komt... Agnès komt aan met den vent. Ik lig in het donker, en zie door de reet van de slecht sluitende deur de lamp ontsteken in de kamer. Ik hoër Agnès' gesmoezel, haar warm makende maniertjes en woordjes... Ze opent de kast even - ik hoû mij doodstil, - ze hangt jas en overjas op... De vent heeft een zware stem: een Spanjaard: commis-voyageur in wijnen...

Hij schijnt niet van licht te houden: hij heeft de lamp uit gedraaid... Het bed kraakt, ik hoor Agnès veel praten... katachtige woordjes, uitroepjes... Ik sta op. In den donker tast ik naar de kleedingstukken... De overjas... Ik voel niets. Ik let op, dat mijn hand heelemaal niet beeft, en dat het mij *niets* schelen kan... Dat ik alleen even, onverschillig, denk aan de toekomst, wat er van komen kan: het onbekende... Dat boeit me... Ik ga door met tasten... Ik tast nu in het veston... Ja... ik voel, in den donker, een portefeuille... Een dikke portefeuille... Papier zeker... Prospectussen... Ik voel het kraakruischen van Fransch bankpapier... Ik tel... Dat zijn vier, vijf, zes papiertjes van honderd... of vijftig misschien... Ik neem er twee uit... Hang de jas weêr recht... En rustig open ik nu de deur, die uitkomt op het zij-palier. Ik ga in alle kalmte de trappen af. Ik ben buiten.

De avond is verrassend koud, na den warmen zomerschen dag. Ik zie even de twee papiertjes: twee van honderd francs... Mijn emotie valt me tegen... Ze is te koud.

Het is de eerste keer, dat ik dit doe. Ik had mij er meer van

voorgesteld. Ik had mij voorgesteld in mij een vreugde, een dolle voldoening, als van een satanieschen wellust. Iets cuisants in mijn merg en hersenen. Ik voel niets. Een groote deceptie. Ik heb het buiten koud, omdat ik geen overjas heb. Ik heb een fysiek gevoel, of ik kou vat. Ik heb even een misselijk gevoel in mijn keel. Dat is alles. Verder vind ik het niet slècht een ander, die meer heeft dan ik, iets van het zijne te ontnemen, als ik sterker ben dan hij, in kracht, behendigheid en omstandigheden. Maar mijn deceptie is zóo groot, de emotielooze onverschilligheid, die mij alleen een lichte plòtse verkoudheid doet vervloèken, maakt mij zoo uit mijn humeur, dat ik terug keer.

Ik ga de hustrap op, en dat de concierge - een oud wijf, dat overdag aan de entrèe voiles en geïllustreerde briefkaarten verkoopt - mij groet, doet mij in mijzelf zeggen:

- Stik!

Ik open de deur van het cabinet, voorzichtig. In de andere kamer een rust, zachte woorden, en het gekietelde lachje van Agnès. Ik vind de portefeuille dadelijk, als in mijn eigen jas, en schuif de biljetjes tusschen de andere. Daarna ga ik uit, ontmoet Caroline, en ga met haar meê.

Ik zoû lust hebben iemand te ranselen, er is een vechtlust in me: een lust om standjes te maken, en ik ben heel brutaal geweest.

Thuis wacht Agnès me in bed af, rillend van zenuwachtigheid...

- Eh bèn?

- Er was niets in zijn portefeuille, zeg ik. Niets dan zijn papieren...

Agnès vloekt.

- Pas de chance! zegt ze met haar meridionaal accent.

Ze wil lief zijn; ze beweert, dat ze heeft behoefte aan liêfde.

- Donder op! zeg ik, en sluit me op in mijn cabinet.

Ze wordt kwaad en daarna weêr smeekend zoet lief. Ik heb toen de deur gesloten. Ik ben daarop in slaap gevallen.

1 Nov.

Wat ik wensch, is een grenzenlooze vrijheid, en ons moderne

leven, onze maatschappij leggen overal banden aan. Als ik maar even daarover denk, heb ik lust tot moord en doodslag. Mijn vuisten ballen zich, ik zoû willen vechten. Er is in den laatsten tijd een onweêrstaanbare aandrang in me iemand op zijn gezicht te slaan. Het is misschien een broêrtje-en-zusje van folie-homicide: niet zoo sterk. Het overvalt me als ik wandel, zit voor een café. Een roode kwaadheid wappert voor me op, als een doek voor een stier. Ik moet me inhouden geen standjes te zoeken, iemand, die me mishaaft, niet te brutalizeeren, een voorbijganger niet eenvoudig een pak rammel te geven, zoo maar, zonder aanleiding. Alleen de lieve onschuld van kinderen kan mij dan weêr in evenwicht brengen...

Het ging me vervelen, ik was nièt vrij. Ik was als getrouwd, en onderhouden door mijn vrouw. Ik moest dankbaar zijn aan Agnès. Dan de scènes, over Caroline. Jaloezie, allerlei nutteloos gedoe. Booze woorden, scheldpartijen, tranen. Ik heb mijn valiesje gepakt en ben gegaan. Ik had dadelijk een heerlijk gevoel, van herwonnen vrijheid. Ik ben in Hôtel St. Michel, vlak bij het Petit Casino. Een rendez-vous-huis; meiden komen er met hun clients. Op de trappen gefluister, en bange onwilligheden; vrouwestemmen, die overreden; mannestemmen, met vreemd accent, die aarzelen. De meiden zijn er thuis, de mannen zijn er bang geentôleerd te worden. O, die bange lafse ontucht van onzen tijd. Niemand durft, iedereen is bang gezien te worden. Fatsoen vóór alles; het kleine, strakke fatsoen van kleine burgerzielen. Nooit een grootheid van zonde, een immens satanisme. Nergens de Orgie. Alles moet rustigjes geschieden. Het slot moet goed sluiten. Als grootste tentatie in de kamer een berichtje aangeplakt, dat er halve fleschjes champagne zijn te verkrijgen, à 5 fr. De huichelarij wordt even door de spasme onderbroken en doet daarna weêr het masker van netheid voor. Ik gaf mijn ziel voor één uur van antieke bandeloosheid.

Ik heb mijn blauw pak en mijn horloge bij 'tante' gebracht, en heb weder geld, kleingeld in mijn zak. Ik heb mijn Deutsche natuur-impresario ontmoet, die me een scène heeft gemaakt. Ik

bleef kalm, maar werd rood, en toen hij zag, dat ik hem op zijn gezicht woû slaan, is hij bang weg gegaan. De kerel heeft me zoo razend gemaakt, dat ik eergisteren avond standjes gezocht heb in een buvette, waar ik was met Caroline. Twee souteneurs, die me dadelijk niet aanstonden. Ik had lust den eene, een Italiaan, met heel lichtgele laarzen en zwarte krulletjes om zijn ooren, tegen zijn lijf te loopen. Ik heb het twee-, driemaal gedaan. De vent werd slangegiftig... trok zijn mes. Caroline schreeuwde. De cabaretier riep, of we, als-je-blijf, op straat wilden vechten. Op straat heb ik den vent naar zijn keel gegrepen, en hem zijn mes ontworpen. Hij was sterker dan ik dacht, met zijn meisjesgezicht, maar ik heb hem toch onder gekregen en worgde hem bijna. Hij vroeg genade. Caroline snikte. Ik zag rood, ik smakte van wellust, ik had een moord kunnen doen, uit plezier, uit louter sataniesch plezier. Ik heb hem vrij gelaten. Er was een scharlaken plezier in me, om mijn kracht. Geen politie, maar die had me niet kunnen schelen. Ik was heel kalm met de heeren flicks meê gegaan... En dan, wat nog? Je moet iets over hebben voor je genot.

Gisteren ontmoet ik dat zelfde type, in een bar. Hij kijkt me aan, ik kijk hem aan. Onze oogen branden in elkaâr... Daarna beginnen de zijne te lachen, en zegt hij, met zijn meisjesstemmetje, Milaneesch zijn Fransch aangetint:

- T'es d'une jolie force, copain! Je ne t'en veux pas...

Zijn oogen blijven in de mijne branden, vreemd en pervers... Ik hoû van die types, van hun perversiteit en van àl wat zij in hun feline zielen bedekken of maar even laten uitschitteren... Ik was volstrekt niet meer in een vechtbui, en de kerel amuzeerde me: ze boeien me meer, die types, dan de dikbuikige bourgeois satisfait, met zijn al te goed gevoed winkelierstype. Ik voel me aan die types verwant en niet aan winkeliers en bourgeois.

Ik zoû gaarne allerlei dingen doen, dingen, die de bourgeois niet doet; dingen, die je nièt mag doen. Ik haat de maatschappij, ik denk, omdat ze huichelt. Omdat ze steelt, en zegt, dat ze eerlijk is. Omdat ze moordt en zegt, dat ze meêlijdend is. Omdat ze niets aanbidt dan haar eigen Ik, en toch deemoed huichelt en gods-

dienst... Ik hoû wel van den échten aristocraat, en ik hoû van het volk, maar ik spuug op den bourgeois, den winkelier, op iederen tusschenman... En ik hoû het meest van wie niets is, geen aristocraat en geen volksman.

O God, wat zijn kinderen lief!

2 Nov.

De dagen schakelen aan elkaâr... Ik weet niet waarom, maar er is in mij een drang naar zelfbehoud en leven-blijven. Ik denk niet meer aan zelfmoord. Ik ben soms wel heel melancholiek. 's Nachts lijd ik aan slapeloze uren, en dan zie ik de larven... Het is of iets van de Hel zich van me meester wil maken... Ik zie er slecht uit... Mijn leven is nutteloos, doelloos, en toch wil ik blijven leven... waarom eigenlijk... Ik heb 65 francs; ik heb mijn pak uit de lombard gehaald. Ik schrijf liever niet op hoe ik aan die 65 fr. kom. Als ik deze bladzijde inzie, weet ik het wel, voor mij... Je kan niet alles opschrijven. Gestolen heb ik ze niet. Maar ik heb meer het land er om, - geloof ik - dan wanneer ik ze eenvoudig gestolen had. Toch doe ik het niet meer... me zoó verkoopen...

Ik zoû willen weten of er iets absoluut goed is en iets absoluut slecht...

Bij voorbeeld: is het nu slècht in me, dat ik dat geld verdiend heb aan iets dat ik 'mijzelf verkoopen' noem, en is het goèd in me, dat ik van morgen een oude, idiote vrouw verdedigd heb tegen vijf slungels van vijftien tot twintig jaren, die haar treiterden...?

Ik voel mij de laatste dagen alleen... Agnès vermijd ik... Caroline verveelt me; ze loopt me na... In het hôtel, op de couloirs heb ik wel eens ontmoetingen... Meiden, derde-genre chanteuses, danseuses, van de music-halls, die beginnen te openen... In den Tuin vervelen mij de nounou's, waarmeê ik gesproken heb; vervelen mij zelfs de kinderen... Ik loop ze voorbij... Het is wel allerliefst, - kinderen, - maar ze zien je soms zoo vreemd in je oogen. 's Avonds ga ik wel eens met types in een buvette, in een bar... Ik kleed me dan zoo schunnig mogelijk. Trouwens, ik kleed me altijd nog maar in mijn oude plunje... Wat kan het me schelen, en ik eet zoo goedkooper... Ik ben misselijk van mijn eigen... Ik

ben wel tot niets in staat... Ik kan onmogelijk werken, voor mij... Ik zoû kunnen werken voor een ander... Voor een vrouw, van wie ik hield... Voor een zieken vriend. Er is iets sentimenteels en overgevoeligs, diep in me. Het is heel gek... De oppervlakte blijft altijd onbewogen... Ik heb, zelfs als kind, *niet* gehuild. Ik zie alles, iedereen, zelfs mijzelf, koud en onverschillig aan. En daar, diep in me, daar is dat sentimenteële: een verborgen ziekelijkheid. Een verlangen naar iets zachts en weeks. Te gelijker tijd met een behoefte, geregeld, nu en dan, een vent op zijn gezicht te slaan.

Ik heb een revolver gekocht, en een mes. Dat is beter. Een mes trekken ze hier dadelijk; iedereen, van het volk, heeft zijn mes. Omdat ik 's avonds veel in de bars kom van de Vieille Ville, is het beter een mes te hebben, het dadelijk te toonen, als het noodig is. Je bent dan geen meneer, geen aristo, maar een van hen. Dat is beter. Meer sympathiesch.

Ik dwaal maar rond alleen. Nu en dan is er in mijn leven één vrouw; even, gaat ze voorbij... Gisteren, dat kleine diseusetje in Eldorado... Het is wel lief, als je arm bent, en een vrouw houdt even van je, omdat je er goed uit ziet, om iets van je eigen: niet om geld... Ik heb haar ook geen geld gegeven... Zoo is het veel aardiger dan met Agnès, die onderhield me; net als een rijke vrouw, die ik getrouwd had. Ik hoû van de liefde, die dadelijk voorbij gaat. En zoo dwaal ik alleen maar rond. Door mijn dagen vervluchtigen de schimmen. Op straat komen ze telkens terug, spectraal, door de stortregens, die wij nu hebben, opspokend als door een kralengordijn. Ik slijt mijn uren in café na café. De café's worden vroolijker. Strijk-orchestjes zijn er geïnstalleerd, meestal van vrouwen, buiten, tusschen de stoeltjes. Heel aardige muziek, meestal Italiaansch, melodieus. Altijd een troep volk, dat blijft staan, dol op die zangerige wijsjes van de opera's, die zij van buiten kennen. Dat is Zuidelijk. Ze blijven maar ernstig, staan, luisteren toe, een uur lang. Ze vergeten hun werk, hun boodschap er voor. Mijn vlottende, een beetje melancholieke gedachten, dobberen op de wijsjes hooger en lager...

Wat zoû ik gaarne willen schrijven... Als ik zoo voor een café

zit, en ik zie iets, dat me boeit, denk ik altijd: dàt zal ik nu eens schrijven... En in mijn kamer terug, komt er niets van, voeg ik alleen eenige regels toe aan mijn dagboek, waaraan niemand iets heeft. Op straat denk ik altijd: dàt kan ik nu doen, dat kan ik schrijven... Thuis kan ik niets meer, dan even boeken wat ik heb gedaan en gedacht, in een stijl zonder bekoring.

Het is iets heel moois, te kunnen schrijven: ik woû, dat ik het kon. Ik heb altijd eerbied voor wie het kan. Terwijl andere kunsten, schilderen, muziek, beeldhouwen ver van me blijven staan, komt de kunst van het woord naar me toe, als een coquette vrouw...

10 Nov.

Ik leef, maar waarvan, hoeft niet altijd te worden opgegeven. Het is nu eenmaal altijd iets in mijn leven geweest, dat ik, zonder geld, geleefd heb van geld, dat op meer of mindere onregelmatige wijze tot mij kwam. Zoo zijn er kleine noodlottigheden in het noodlot van den mensch.

De stad begint zich te vullen. Al meer en meer vreemde silhouetten, silhouetten van vreemdelingen teekenen zich af. De juweliers, de grooten, die van de Quai Masséna, openen hun magazijnen; er is rustig weg schoonmaak en opschildering van gevels, altijd, altijd door. Het is als een onverschilligheid voor dit Novemberpubliek, of de juweliers bij zich denken: wie zoo vroeg in Nice komt, koopt toch geen juweelen.

Zij moeten het hebben van enkele Russen en Amerikanen, die eerst in Januari komen.

Nu loert de geheele stad uit, naar de vreemdelingen, die komen... De groote hôtels gaan open; meer en meer magazijnen openen... Al die geldzuigers, hôteliërs, restaurateurs, winkeliers, en àl hun ondergeschikten met hen, loëren... Ik, die met iedereen, waar het te pas komt, praat, hoor dan:

- De saison zal vrij goed zijn... Veel Russen dit jaar, met den oorlog... Neen, juist niet: géén Russen; ze hebben geen geld. Veel gemeubileerde villa's zijn al gehuurd door de agence's... In de hôtels is nog niet veel aanvang...

Zij loeren, zij loeren allen... Zij werken drie, vier maanden in het jaar, om den vreemdelingen het geld uit de zak te kloppen: de rest van het jaar verlummelen ze. Ik werk nooit, maar ik verlummel geen dag, geloof ik... Maar het is moeielijk over zichzelf te oordeelen...

12 Nov.

De café's worden al voller en voller... de strijkorkestjes fiedelen rusteloos. Ik zie eenige types van verlopen rasta's, die hun slag komen slaan zoo goed als de louche kerels. Een liedje zingt langs den weg, uit alle monden, werklui, straatjongens: het liedje van de Matchiche, de Spaansche dans... uit Parijs. In den brandenden zonneshijn heeft het een wulpsche zorgeloosheid, die twee, drie overal en overal en door iedereen herhaalde maten...

De camelots zijn gekomen. Zij zijn een amuzement van de straat. Met heldere, sonore stemmen, metalen stemmen uit metalen longen, daveren zij hun kreten.

- Le Journal! Demandez le Journal! Le Petit Journa...al! Le Matin! Voyez l'Eclair! Dernières dépêches... Langs de cafés, onder de arkaden is het een vol prettig geluid van lawaaiende stemmen. Het klinkt tot je door... Anderen verkoopen: Plans de Nice... Briefkaarten... Perpetuum mobile, een duikelaartje, dat altijd maar duikelt - maar alleen de camelot kan het duikelen laten -; opgeschoten jongens, in de palm van hun vieze pooten, toonen je even, vlug, briefkaarten: tout ce qu'il a de plus cochon...

Iederen dag komen er meer meiden op straat. Ze loopen maar op en neêr, op en neêr, geregeld, geregeld weg. Zij komen en gaan, zij komen en gaan, de stakkerts; als op een markt.

Eergisteren-avond kennis gemaakt met Lucien l'Impair... Waarom die bijnaam... Iedereen heeft een bijnaam, meestal niet te begrijpen; een bijnaam met duistere origine... Ik weet niet waarom, maar het boterde dadelijk: we sympathizeerden... Later hoorde ik in de buvette, waar ik hem had ontmoet: een gevaarlijk individu... Een malandrin... Een cambrioleur... De politie kijkt altijd op hem toe. Gladgeschoren, heel blank, regelmatige neus, guitige oogen van git, een fijn ventje... klein, maar ik geloof

spieren van staal. Sterke, fijne, aristocratische handen; een soort zegelring! Getatouëerd op zijn onderarm en zijn borst: l'Impair, tusschen twee drieën, en daarom het devies: *Soumis à sa Destinée*. Ik ben met den vent opgewandeld: was wèl verwonderd: hij sloeg me een slag voor, samen!... 'Tu campes bien ton aristo: tu dois te moucher avec des types chics, qui en auront de la galette; après on partagera...' Ik zei hem, dat hij meer 'aristo' was dan ik, met zijn ring... 'Une comtesse, qui me gobait', blageerde hij; 'elle m'a donné sa chevalière.'

Het zoû me toelachen, te cambrioleeren, om de emotie... Maar hoe, als diè me tegen viel. Toch zoû ik gaarne alle emoties kennen.

13 Nov.

Weêr een aanbod! Geen natuur-impresario, maar de louche secretaris van een bureau-d'information... Ze zitten je hier altijd op je hielen, in Nice... Ze gaan je na. De vent dejeuneerde al sedert een week in mijn zelfde restauratietje. Hij vroeg om zout... We spraken even... Hij liep met me op, ik liet hem maar kletsen... Hij prezenteerde me koffie: ik nam aan. Ik woû weten, wat hij in zijn schild voerde... Toen kwam het: jawel! Hij was bij een informatie-bureau: renseignements de tout ordre, pour divorce... Ik was een héer, beweerde hij: als de saison begon, moest ik in eenige salons, die hij mij aan zoû geven, zien binnen te komen, uitvragen, opteekenen... Een aardig honorarium... Twee honderd francs voor renseignements *sérieux*... Dat sérieux leek me rekbaar.

Nu, *als* ik hier werken woû, zoû ik al twee maal werk hebben gevonden!

De binocle

Het was ongeveer vijf jaar geleden, dat een jonge toerist, Indo-Nederlander, journalist, een fijne jongen, eenigszins nerveus aangelegd, zeer zachtzinnig trots zijn tropisch bloed, in Dresden, in de Opera, des morgens, een biljet nam voor een plaats op de eerste rij van den vierden rang, om de 'Walküre' te hooren. De vierde rang was destijds de rang, waar alle vreemdelingen zaten, die zich niet de luxe van een loge betaalden; ja zelfs zij, die dit wel konden doen, prefereerden vaak den vierden rang, en dit boven den derden en den tweeden, omdat men er zoo uitstekend hoorde en zag, zelfs al groef zich de afgrond der wijde zaal tusschen dien rang en het tooneel. Het was een prachtige dag; de parken stonden in goudbladerendos; er dreef een lieflijkheid om te leven door de wijde lucht en de jonge toerist, in zijn even weemoedige eenzaamheid, was gelukkig door de mooie stad te dwalen, een museum binnen te loopen, ergens te lunchen onder een Laube, bij het zonnekabbelende water van de Elbe. En er was in hem de blijde illuzie dien avond de 'Walküre' te hooren, een opera, die hij niet kende, het geen hij zich verweet omdat hij met Wagner dweepte.

Zonder dat hij met iemand dan met de kellnerin en den tramconducteur sprak, verliepen de uren. Hij dronk zijn thee en at er wat bij, want daar de opera zeer vroeg begon, wist hij geen tijd tot dineeren te hebben. En toen, tevreden en zacht, stil blijmoedig, als zijn aard was, trots nerveuzen aanleg en periodieke buien van melancholie, wandelde hij kalm - hij had den tijd - naar het Opera-gebouw. Reeds sloten enkele winkels in de Pragerstrasse en was het bedrijf gedaan en zag hij een opticien zijn bediende

wijzen de luiken voor het raam te stellen, toen hij bedacht geen binocle te hebben. Vlug schoot het door hem heen, dat de vierde rang - waar hij al eens, achter, gezeten had - toch wel ver van het tooneel was verwijderd en dat een tooneelkijker wel van dienst zoû zijn... Tevens bedacht hij, dat hij een goedkoop dag had gehad en dat zijn plaats maar drie mark kostte en toen nu zijn oog bij toeval het uitspiedende van den opticien ontmoette, wenkte hij hem, als bij ingeving, verhaastte zijn pas en riep, nog op het trottoir:

- Is de zaak al gesloten? Of kan ik nog een tooneelkijker koopen?

Goedmoedig grijnzend knikte de lange, magere opticien van ja en noodde binnen in den half geduisterden winkel. En nauwelijks was de toerist binnen of het doorflitste hem, dat hij verkeerd deed en beter zoû doen de winkel te verlaten omdat het gezicht van dien winkelier een onbehagelijke vogeltronie geleeek. Maar deze flits was zoo snel, ongemotiveerd en vaag, dat het geen logisch bewustzijn werd. Daarom bleef de jonge man en hernam:

- Dan zoû ik wel gaarne een tooneelkijker willen hebben, een eenvoudige, niet te duur.

De opticien toonde er eenige en wees prijzend den fabrieksnaam der glazen.

- Deze is zoo klein, meende schuchter het jongmensch, dat, zelve klein en tener, van groote afmetingen voor gebruikszaken hield, onbewust meenende te imponeeren door een grooten zakdoek of handschoenen, die hem te wijd waren.

- Neemt u dan deze, prees de winkelier aan.

- Dat is meer een kijker voor wedrennen, lachte de toerist. Hij is wat zwaar ook...

Hij keek er even door, draaiend tot de glazen gericht waren. Hij zag er héel duidelijk door, in de straat.

- Hij bevalt me wel, zei de toerist. Hoeveel kost deze kijker?

De prijs viel niet meê. Kocht hij den kijker, dan had hij een duren dag. Maar hoe helder brachten deze glazen niet het straatperspectief hem voor oogen!

- Nu goed dan, zei de toerist. Ik neem dezen kijker.

Hij betaalde. En ging, met den kijker in den étui. Nu moest hij zich haasten. Plotseling bedacht hij, dat hij dat vogelgezicht van dien opticien werkelijk onbehagelijk had gevonden. Maar zette dien dwazen afkeer van zich; wel meer had hij die vreemde antipathieën, sympathieën ook en ze maakten soms het gewone leven wel lastig.

Nu repte hij zich. Daar was de Opera, daar stroomde reeds het zwart-silhouetterende publiek over het avondplein, de wijde, verlichte ingangen binnen. Nerveus, hoewel hij wist, dat hij niet te laat was, repte hij zich. Wipte luchtig de vele trappen op, tusschen het moeizaam stijgen der anderen. En vond spoedig zijn plaats, op de eerste rij. En zette zich, in blij vooruitzicht muziek te genieten.

Hij nam den binocle uit den étui en plaatste beiden voor zich, op den breedten richel. Naast hem, links en rechts, achter hem werden de plaatsen snel ingenomen: het liep vol als steeds; beneden ook vulden zich de rangen der loge's, de zaal.

Plotseling bedacht de jonge man, dat de binocle kon vallen... in de nu donker geschemerde zaal en nam op de knieën den kijker.

De voorstelling begon, in vrome aandacht en wijding om Wagner. In de groote, volle zaal was behalve der muziek immense vergolping, nauwelijks geluid en beweging, nauwelijks een kuch, een hand, die een kijker beurde.

Ook de jonge toerist richtte zijn kijker om Siegmund, wiens stem hem zalig doortrilde, nader tot zijn blik te brengen.

Plotseling, door zijn genot heen, flitste het door hem, dat de zaal, van daar boven af beschouwd, als een afgrond was en de kijker zwaar. Op het zelfde oogenblik waaide, verder-af, een programma naar beneden. Het leidde hem af: hij zag het programma fladder dalen en neêr komen op het grijze, gekapte hoofd eener dame, wier hand het programma als een vogel nu greep. Naast die dame zat een heer, met blinkend kalen schedel.

Maar Sieglinde bekoorde weêr de aandacht van den jongen toerist. De witte, blonde Germane-dochter boeide hem, nam geheel zijne zich overgeevende ziel gevangen in toover van zang;

aandoenlijk poëtisch vond hij haar, met Siegmund samen, in Hundings hut.

Zwaar woog hem de kijker op de knie. Weêr zette hij den binocle op den richel, waar boven, als een dubbel torentje, de zwarte kijker uitstak. En stond daar toch veilig genoeg.

Toen, bijna in humoristiesch bedenken, de jonge man voor over boog om te zien wie juist beneden hem in de zaal zat. En op wie de kijker wel neêr zoû komen... môcht hij vallen.

Het was een bijna ondeugende nieuwsgierigheid, wellende om de snelle bedenking van een bijna niet mogelijke mogelijkheid. Want nu hij er aan gedacht had, dat de kijker kòn vallen, zoû de kijker immers niet vallen.

Hij zag niet duidelijk wie er daar zaten, vlak loodrecht onder hem. De zaal was er zeer verdonkerd. Maar juist om dat donker, waarin de omtrekken der toehoorders doezelden, zag hij weêr duidelijker daar ginds, de reeds opgemerkte duivegrijze dame, die het fladderende programma gegrepen had. En den naast haar gezeten kaalschedeligen heer...

Diens schedel glom. Tusschen de duizenden, dicht naast elkaâr gezetene, aandachtvolle silhouetten en gekapte vrouwehoofden en ook wel kaalhoofdige mannekoppen, glom daar die verre schedel... Hij glom zoo wat op drie-kwart van den hellenden afstand tusschen vierden rang en lager tooneel... Hij glom rond, als een obsedeerende volle maan, verzonken tusschen alle die omduisterde gedaanten: vrome achterkoppen en roerlooze ruggen van aandacht: hij glom als een doelpunt, als een doelwit; hij glom wit; hij blonk...

De jonge toerist ergerde zich om zijn vreemde, hemzelve lastige afgetrokkenheid en dwong zich zijn aandacht aan Hunding te schenken. Hij genoot daarna zeer van het Liebeslied, van die glanzende tenorstem, die zong van liefde en binnenstroomende lente. Maar de blinkende bol daar ginds kon hij niet meer vergeten en zich niet meer onzienbaar maken. Telkens schuinde zijn afgeleide blik naar den schedel, die in de schemering der zaal scheen te glanzen, nu als een immense biljartbal!

Een beweging van ongeduld en ergernis om zichzelf schokte den jongen man. Tegelijkertijd greep hij den binocle, in snellen angst, dat het ding vallen zoû. En de binocle viel niet, en de handen van den jongen man omklemden den kijker, steviger dan noodig was... En richtten hem op Siegmund en Sieglinde...

Toen was het of hij zich niet zoû kunnen bedwingen... Of iets hem krachtig imperatief dwong den kijker te slingeren, hoog door den afgrond der zaal, mikkende op dien lokkenden bol, die reuze-biljartbal, het blinkende doelwit, daar ginds, in de diepte, op driekwart afstand van de helling tusschen hem en het tooneel...

In hevige reactie van weêrstreving wierp hij zich achterover... En wist den kijker, bevende, nog neêr te zetten... Het was bijna te veel voor hem dat te doen. Toen drukte hij zich de armen tegen het lijf. Om den kijker niet te grijpen en niet te slingeren naar het ronde doel. Dat daar blònk.

Zijn buurvrouw zag hem snel aan van ter zijde. Hare beweging scheen hem een moederlijke redding.

- Ik vraag u pardon, murmelde hij, bleek en half gek. Ik voel mij niet wel. Ik voel mij heel ziek. Als ik u even storen mag, zoû ik willen weg gaan.

Het was op het einde der eerste acte. Hij stond op; bevende maar geruischloos slipte hij langs de knieën der vijf, zes personen, die hem scheidden van den hoek der rij.

- U vergeet uw binocle! fluisterde nog de buurvrouw.

- Laat maar, mevrouw; ik kom straks terug, hoop ik...

Hij strompelde een paar treden op en af; er werd met booze stem chtt! gesist. Toen schoof het gordijn dicht, lichtte de zaal op, klonk er applaus. Opzettelijk had hij den binocle daar gelaten, bang voor het ding. Nu, in de pauze, herwon hij zich. Hoe dwaas was hij toch geweest! In de nu lichte zaal kwam hem de obsessie van zoo even voor als een zotheid, als een flauwiteit, aan wier ongemotiveerden drang hij immers nooit had toe gegeven! Hij was toch niet gek! Om zijn binocle de zaal in te slingeren?! Kom, hij zoû die dolle ingeving nu te boven komen en met niet meer dan een heel klein beetje wilskracht en redelijkheid. En hij had

honger en ging aan het buffet een broodje eten, met een glas bier. Dat zoû hem bedaren na die malligheid van zoo even.

Toen de tweede akte begon, toen de zaal duisterde, meende hij echter: wat hem doorschokt had, was een soort diepte-duizeling geweest, wat de Franschen noemen: vertige de l'abîme... Al had hij geen drang gevoeld zichzelven neêr te storten. Hij deed misschien beter niet meer zoo vooraan op die eerste rij, zoo hoog boven den afgrond der zaal te gaan zitten... Neen, hij deed beter, hier achter, in de doorgang, te blijven staan. Want al was de obsessie malligheid geweest, zij mocht hem ginds, op die plaats weêr op nieuw overvallen en zoo zoû zijn genot in de muziek niet onverdeeld zijn.

Hij bleef staan. Ginds bleef zijn plaats onbezet en de twee torentjes van zijn zwarten kijker verhieven zich sarcastiesch maar ongevaarlijk op den breeden richel voor zijn leêgen stoel. Maar als hij zich rekte op de teenen, kon hij, in de zaal, juist nog den blanken schedelbol zien, die als een doelwit blonk...

Hij haalde ge-ergerd de schouders op, smakte met de tong zijn ergernis weg, luisterde toen aandachtig naar Brünnhilde's juichkreten, boven op den rots, waar zij verschenen was. En werd kalmer. En genoot.

De Feuerzauber overweldigde hem heerlijk en zijn zuiver genot bracht hem geheel in evenwicht.

Toch meende hij, toen de opera uit was, nooit meer op de eerste rij van den vierden rang plaats te nemen. In alle gevalle nooit meer met zoo een grooten kijker voor zich. En tevens den kijker, die hem in de handen zoo vreemd gewogen had en hem misschien, met de diepte samen, en òm dat dwaze doelwit daarginds, die dolle obsessie had ingegeven... niet meê te nemen... hem daar te laten staan... met zijn twee zwarte torentjes... op den breeden richel... tegen de ijle van de beneden en overal leêg vloeiende zaal.

En vluchtte hij als de trappen af, bang, dat iemand hem na zoû roepen, dat hij zijn binocle vergat.

Het was toen na vijf jaren. Hij was wel geslaagd in zijn carrière. Hij was getrouwd. Hij had kleine reisjes gedaan des zomers, des winters, voor zijn werk en voor zijn vakantie. Hij was niet meer in Dresden geweest, maar dit jaar kwam hij er toevallig. In den vroegen herfst als de parken er staan in goudbladerendos. De affiches der Opera kondigden een serie voorstellingen aan van den Ring des Nibelungen. Dien avond gaf men de 'Walküre'. Hij herinnerde zich de mooie voorstelling van vijf jaren her. De herinnering aan zijn obsessie was in hem verflauwd tot niet meer dan vaagste heugenis aan duizeling om diepte. Maar waarom hij sedert wel eens geglimlacht had en de schouders opgehaald. Zeker, hij zou de 'Walküre' dien avond weêr gaan hooren. Maar aan de kas zeide men hem, dat de zaal was uitverkocht.

Het speet hem. Hij wendde zich af. Toen juist iemand naderde en den bureaulist mede deelde, dat hij zijn plaats, besproken op eerste rij, vierden rang, dien avond beschikbaar stelde. Hij was verhinderd te komen.

Gretig nam de jonge man de plaats over en vroeg zich af waar hij dit onbehagelijke vogelgezicht meer had gezien... Kom, het was wel weêr de eerste rij van dien hoogen, vierden rang maar nu zou hij niet duizelig worden en zich door geen dwazen inval van streek laten brengen. Trouwens, hij zou geen binocle zelfs meê nemen. Hij had er geen bij zich en er een koopen, zou hij niet.

Hij ging dien avond wat laat. De zaal was reeds duister en vol; de muziek was begonnen. Hij aarzelde de toehoorders op zijn rij te storen maar de ouvreuse meende, dat hij zijn plaats langs slechts vier toehoorders nog heel goed bereiken kon. Hij schuifelde dus voort langs hun knieën, verontschuldiging mompelend en zette zich.

Toen de ouvreuse zich fluisterend tot hem boog en een groote binocle reikend, vroeg:

- Wil u misschien een kijker huren? Voor één mark?

Hij meende sarcasme in haar stem te hooren, schrikte en keek naar den kijker, dien zij hem bood. Het was zijn kijker, van vijf jaren her, hier gelaten, nooit gereclameerd, niet naar het politie-

bureau gebracht en steeds door de ouvreuse verhuurd, zoo haar dit lukte. Het was zijn kijker. Voor hij had kunnen weigeren, had hij onweêrstaanbaar het ding gegrepen. Booze stemmen riepen chtt!! en reeds trok zich de ouvreuse terug, hem wenkende, dat hij straks wel betalen zou...

Toen gebeurde het, dat in het midden van Siegmunds en Sieglinde's duo, boven, op de eerste rij van den vierden rang, iemand zich schreeuwend wrong of een aanval van vallende ziekte hem overviel, of hij worstelde met een macht sterker dan hij en door de uit haar vrome aandacht opgeschrikte zaal slingerde een hand een zwaar voorwerp de ruimte door, dat als een steen met ronde bocht stortte in den afgrond.

En brulde beneden, waar naast een duivegrijze dame een kaalschedelige heer zat, een ander, een, schoon nooit gemikt of opgemerkt, noodlottig getroffene, zijn leven uit, terwijl de hersens spatten.

Het spoorwegongeluk

Buiten, in den ros doorschenen nachtdamp onder den glazen boog van het station, roesde immer de verwarring na het spoorwegongeluk voort. Binnen, in onzen vollen coupé, was de durende wachting. Onze trein, gerangeerd, wachtte af, wachtte meer reeds dan een uur met puffende locomotief, die even buiten den stationskap zijn altijd doorhijgenden adem slaakte. Binnen zwegen wij. Er waren behalve ik - mijn naam is Atillio Nelli - en mijn knecht Dario, vijf reizigers: twee vrouwen, drie mannen. Zij zwegen nu allen en ik wist niet of zij bij elkander hoorden of dat zij niets met elkaâr te maken hadden. In hun jassen en mantels en bont en reisdekens zaten zij, zwijgende, boos om het oponthoud, bleek, na den blik, dien wij, in avondschemer, een uur geleden reeds, op de verschrikking hadden kunnen slaan, langs welke wij - verder af - heen hadden kunnen glijden: de twee op elkander getorende locomotieven, de over elkaâr gedonderde treinen, de verbrijzelde wagens, de om hulp schreeuwende slachtoffers, - blij, dat zij, die vijf, aan zulke vreeslijkheid waren ontsnapt. Zij hadden, tot bezwijken toe der netten, hunne bagage op elkaâr gestapeld; zij wachtten nu, egoïst, ge-ergerd af, dat wij zouden vertrekken. Wij zouden zeker niet voor twee uur, halfdrie te Milaan kunnen zijn.

Ik zelve was onverschillig mij te hebben kunnen redden; wij hadden gezeten in den trein van Venetië, die het minste geleden scheen te hebben. Na al het verdriet van de laatste maand, na de scheiding, na mijn hevige smart had het mij niet kunnen schelen er meê te eindigen in dezen ramp. Maar het had niet mogen zijn;

hier zat ik zonder zelfs een schramp...

Dario, bleek nog, zat over mij, in een hoek. Ook ik zat in een hoek en de plaats naast mij had ik belegd met mijn valies, pels, reisdeken, om te voorkomen, dat ik in dit zoo nauwe tweede klas compartiment nog een buurman naast mij kreeg. Ik maakte mij breed, vulde de ruimte in de schemering. Buiten roesde het door. Gewonden, op brancards, werden vervoerd; een jong meisje gilde radeloos: mama! mama! Als wanhopige schimmen, in den ros doorschenen nachtdamp, gebaarden de menschen. Er was iets helsch, demonisch in die verwarring. Er was gekrijsch, barsch bevel, luid geschreeuw; er was radeloosheid, een durende verwarring, ontzetting.

Wij, binnen, zwegen. De vijf reizigers zwegen, zagen zelfs niet meer naar de verwarring op de stationtrottoirs, de oogen voor zich uit, de lippen dun gesloten, in zich de stil egoïste vreugde ontsnapt te zijn, de stil egoïste ergernis ook zoo laat in de nacht te Milaan aan te komen.

Toen sprak Dario en zeide:

- Zit meneer wel goed?

- Ja, zeide ik kort.

- Jammer, dat de eerste klasse vol was...

- Je mag blij zijn, dat we nog plaats hebben gekregen, antwoordde ik, ge-ergerd om zijn dienstbare stem, die scheen te klagen, dat ik tweede klasse reisde.

- Zeker, meneer, gaf hij toe.

Wij zwegen en wachtten. Maar de verwarring, buiten, bleef roezen dooreen. Er waren hevige gebaren, smartelijke snikken en de gewonden werden vlak langs onzen trein gedragen, de richting der wachtkamers in; ik zag er een stervende vrouw in de oogen... Plots werd het portier open gerukt met nerveuzen ruk. De kille nachtdamp blies als met een valen adem binnen.

- Is er plaats? vroeg een bleeke stem.

- Neen, zeide ik hard.

- Neen, snauwde Dario. Completissimo!

Voor het opengerukte portier stond de vrager. De bonten

kraag van zijn jas was opgezet. De reispet was over het gelaat getrokken. Ik zag niets dan de bleeke vlak van een moê gelaat met twee naar mij opgeslagen oogen.

- Is er geen plaats? vroeg de bleeke stem, doodmoê en in twijfel.
- Completissimo, herhaalde Dario beslist, met den harden klank van mijn eigen stem.

De vrager wendde zich reeds af. Zijn oogen zonken, er was iets van bezwijming in het bleeke gelaat; toen sloeg hij nog eenmaal zijn blik naar mij op...

- Er is een plaats, riep ik hem toe. Er is een plaats.
- Is er een plaats? vroeg de stem mat.
- Er is een plaats, herhaalde ik, terwijl ik Dario's verwonderden blik voelde.

De vrager heesch zich de trede op. Ik wierp valies, pels en deken ter zijde, op den grond en schoof van den hoek weg.

- Hier is een plaats, wees ik.
- Dank u, zeide hij.
- Hij zonk neêr in de hoekplaats, doodmoê.
- Heeft u geen bagage? vroeg ik.
- Neen...

Zijn oogen sloten bezwijmend. Hij bewoog niet meer nu hij zat.

Het portier werd dicht geslagen. Buiten duurde de verwarring voort. Binnen wachtten wij eindeloos.

- Was u in een van de treinen, die...? vroeg ik, aan wie binnen gekomen was.
- Ja, zeide hij en opende even de oogen. Ik zat in den restauratie-wagen van den trein, die van Bologna kwam. Ik ben niet gewond, geloof ik, maar mijn bagage... die weet ik niet.

Hij sloot weêr de oogen, zat roerloos. Niemand sprak meer. Aan zijn spitse uitspraak en niet zuiveren zinsbouw had ik den vreemdeling herkend maar hij sprak vloeiend de taal. Hij zat roerloos, gedoken in zijn bonten kraag, de oogen toe, de handen in de zakken, stijf en recht.

- U zit niet gemakkelijk, zeide ik weêr. U is zeker moê...

- Ik ben doodmoê, bekende hij. Ik heb moeten klimmen door die verbrijzelde wagens heen en toen... O, langs die vreeselijke dingen, die stervende menschen! Ik kon ze niet helpen, ik beefde als een riet, ik trilde op mijn voeten en de beambten riepen ons toe: doorloopen, doorloopen... en dat we weg moesten... Er kwamen uit den restauratie-wagen nog anderen en die waren ook niet gewond en ze vroegen ons waarheen ze moesten...

Hij zweeg, de oogen toe; tranen van nerveuze ontroering ontvielen aan zijn pinkers.

- En toen? vroeg ik vol belang.

Hij opende weêr mat de oogen.

- Toen zeiden ze ons, dat er een trein naar Milaan stond... Ik moet naar Milaan!...

O, o!

Zijn gezicht vertrok; zijn mond bleef open van pijn.

- Wat is er? vroeg ik.

- Mijn voet...

- Wat heeft u aan uw voet?

- Hij voelt aan of hij verstuikt is...

- Strekt u uw voet uit, legt u uw voet naast mijn knecht...

Hij zag even op, toen naar Dario; zeide:

- Neen, dank u, ik wil niet hinderen...

- U hindert niet, zeide Dario, iets opschuivende; leg uw voet hier...

De jonge man strekte zijn been uit, legde zijn voet naast Dario.

- O, o! steunde hij.

- Doet uw voet pijn? vroeg Dario.

- Ja...

- U zoû goed doen uw schoen uit te doen, ried ik.

- Ja zeker, zei Dario. U zoû goed doen uw schoen uit te doen.

- Misschien... glimlachte hij bleek.

Dario zag mij aan. Het was zijn blik van knecht, die permissie vroeg. Ik knikte.

Toen ontstrikte Dario de zijden veter van den Amerikaanschen schoen van grijs gemsleêr en verlakt en trok den schoen uit. De pijnlijke voet lag nu tusschen Dario's handen, naast diens knie. De zwarte sok was even wit doorstreept. De voet was

lang en smal, hoog van wreef, hol van zool. De enkel scheen gezwollen...

- Doet pijn? vroeg Dario weêr.
- Ja, zeide hij.
- Zal ik u masseeren? vroeg Dario.
- Neen, aarzelde de vreemde.
- Laat mijn knecht u masseeren, ried ik. Hij kan masseeren.

Dario, die mij geregeld masseert als ik geschermd heb, masseerde voorzichtig, met zuiver rythme, den enkel. Hij zag daarbij nu en dan den vreemde aan, om te zien of hij hem pijn deed. Als de vreemde even kreunde, verbeterde Dario den druk van zijn duim; toen hij een paar seconden niet had gekreund, glimlachte Dario hem toe. De vreemde glimlachte bleek terug.

De vijf anderen namen geen notitie van ons. Plotseling zette de trein zich in beweging, langzaam. Plotseling om ons heen, was de wijde, donkere, stille nacht der velden. Zij was vreemd wijd en kalm en vol geheim van onontroerdheid, na de verschrikking van zoo even.

Dario staakte de massage.

- Niet te lang achtereen, zeide hij. Straks weêr.

De vreemde glimlachte zacht.

- Dank u, zeide hij.
- Maar laat uw voet zoo liggen, ried Dario.

De vreemde sloot de oogen. Wij reden door, langzaam, heel langzaam. Een der andere reizigers stond op.

- Veroorlooft u, vroeg hij in het rond en trok het groene kapje voor het plafondlicht.

Binnen duisterde het, met vale schaduwen. Buiten was de wijde, even zoo vale nacht. Ik zag schuin naar den vreemde.

- Hij slaapt, bewoog Dario met de lippen.

Hij sliep. Het was een jonge, bleeke man en het haar krulde ter zij van zijn pet uit. Hij was geheel geschoren en ik twijfelde of hij een Engelschman was of een Franschman. Hij sliep nu, en zijn wat korte, zinnelijke lippen glimlachten, als waren zij van moêheid verstard in zijn laatsten dankbaren glimlach naar Dario.

- Poverino, bewoog Dario weêr met de lippen.

De trein stommelde voort. Hij sliep en zijn hoofd schommelde zacht heen en weêr. Ik zelve, moê, wilde slapen, sloot de oogen. Toen ik ze opende, zag ik, dat Dario sliep. Allen sliepen, in den vaal duisteren coupé. Maar ik kòn niet slapen, ik moest naar hem kijken.

Zijn hoofd schommelde. Het was of hij te moê was geweest zich gemakkelijker in zijn hoek te nestelen. Hij zat recht-op, zijn voet naast Dario en schommelend het hoofd. Waar ik naast hem zat, schommelde het telkens naar mij toe. Er was een impulsie in mij, om iets nader te schuiven, en toen het schommelende hoofd voorzichtig in mijn hooger gebogen arm te drukken tegen mijn schouder aan. Er was iets week vaderlijks en vriendschappelijks in mij, zoo te doen. Ik heb het altijd in mij gehad een zwakkere te willen steunen en na mijn nog versche smart, na mijn verbroken verloving, dreef deze drang tot steunen doelloos in mij. Ging als natuurlijk-weg, in dit oogenblik, naar dezen nerveuzen, tengeren vreemdeling uit...

Mijn zachten dwang had hem niet doen ontwaken. Hij bleef slapen, tegen mijn schouder aan. En in impulsie onweêrhoudbaar, schoof ik mijn arm achter hem door, tusschen de leuning en de plooiën van zijn winterjas, en steunde hem zoo.

Hij bleef slapen, rustiger nu. De verstarde glimlach was verzwijmd, een bijna klassieke rust lag over zijn gelaat. Zijn adem ging op en neêr, regelmatig. Hij zuchtte éénmaal en sliep toen vast. Allen om mij sliepen. En voor het eerst, na het groote verdriet, voelde ik mij volkomen gelukkig, in een vreemde, plotse, alles vereffenende tevredenheid. Een kalmte streek in mij na de heftige aandoeningen der laatste dagen... na de verschrikking, bruut en brusk daarop, van het spoorwegongeluk. Er was in mij die een weinig hooge, rustige voldoening, dat ik tòch steunde één, die zwakker dan ik was. Ik zoû nu bewegingloos blijven, tot hij ontwaakte. Alles voelde ik in mij glad gestreken tot een grootbroederlijke zaligheid.

Hoe oud zoû hij zijn...? Ik wist er niet naar te raden. En nauw-

lijks was er meer nieuwsgierigheid in mij, om die volstrekte tevredenheid, dat hij daar lag, in zijn onbewuste overgave van zwakkere en sliep en rustig ademde...

Het was of iets waarheen ik altijd verlangd had, mij plotseling was gegeven. Wat ik gevoelde, was een tevreden, stil, blij geluk...

Wij naderden Milaan. Ik scheen zelve te hebben geslapen... Hij richtte zich op, waardoor ik wakker werd. Hij zeide wat nerveus:

- Vergeef mij, dat ik tegen u geleund schijn te hebben... In mijn slaap... Ik wist het niet... Ik moet even naar het cabinet.

Ik legde hem uit, waar zich dit bevond... Aan het einde van den corridor... Links. Hij stond op en schoof tusschen de knieën der andere reizigers door...

Ik heb hem sedert niet meer gezien. Hij zal, zoodra de trein stil hield, zijn uitgestapt... Uit mijn borstzak miste ik mijn portefeuille, met ongeveer zesduizend lire.

Velasquez

I

Er worden soms te midden van ons, meer of minder gezegende schepselen, de geluyskinderen geboren. Of het is een star boven hun wieg, of willig Noodlot of gunstig Toeval, ik weet het niet, maar te loochenen zijn de geluyskinderen niet. En zoo zag in Juni 1599, te Sevilla, Don Diego Rodriguez de Silva y Velasquez, als geluyskind, het daglicht.

Het geluyskind werd geboren uit een oud, ridderlijk geslacht, de Silva's, nakomelingen van een koning van Leon, en in Spanje is *hidalgo* - dat is *zoon van iemand* - zijn, een voordeel. De moeder van het geluyskind was eene Velasquez en de gelukkige Diego werd beroemd onder dien ook adellijken, moederlijken naam, die, volgens de prijsbare, Spaansche gewoonte, zoo goed gedragen wordt als den vaderlijke. De ouders waren bemiddeld. Zij kantten zich niet tegen de kunstneigingen van hun zoon. Het geluyskind kende natuurlijk een gelukkige, glimlachende jeugd. Niet alleen de Muzen, ook de feeën hadden zich om zijn wieg verdrongen. Zij hadden, de feeën, hem gegeven niet alleen het edele bloed, het goudene geld, zij gaven hem ook het schitterende talent en daarbij verstandige ouders. Zij gaven hem, hun geluyskind, ook nog de goede kansen, zonder welke, zelfs met hare andere geschenken, niets in de wereld is aan te vangen. Zij gaven hem op den koop toe een gunstig uiterlijk: een interessant, echt Spaansch donkeren kop, bleek en zwart. Zij overstelpten hem

met 'veine'. Want zij gaven hem met alle hare schoone gaven, ook het bloempje van takt en het madeliefje van zelfkennis meê. Aan zijn ziel schonken zij dan genoegzaam wijde wieken van eerezucht. En alle hare gaven vervolmaakten het gelukskind Diego Velasquez tot een beminnelijk artiest, die niet anders zoû kûnnen dan slagen.

Het madeliefje en het andere geestesbloempje, weêrhielden den begaafden jonkman te trotsch te zijn de leering te aanvaarden van Francisco Pacheco, knap leeraar hoewel te eenzijdig dwepende met alléén de Italiaansche meesters. Diego bedwong zijne originaliteit, waarmeê de feeën ook al niet na gelaten hadden hem te versieren, en hield het vijf jaren uit bij zijn meester. Vermoedelijk leerde de oude dweper-met-Rafaël zijn leerling wel eenige beheersching van een reeds spoedig zéer durvend talent, dat anders misschien tot brutalen overmoed had kunnen uitslaan, maar, hoe het ook ware, in allen gevalle werd Diego verliefd op zijns leeraars dochter. Eene ongelukkige liefde was voor Diego uit gesloten: hij huwde natuurlijk wie hij beminde en zijn huwelijksgeuk is aan te nemen. Nauwlijks twintig jaren schilderde de jonge Velasquez - na reeds zich ge-uit te hebben in realistische studiën van boeren en volkstypen - zijn eerste kerkstukken: een Italiaansch of Spaansch schilder, die nóoit voor de kerk zoû schilderen, was dier dagen een onmogelijkheid.

Maar Diego verlangde naar Madrid en, om geboorte en eerezucht, naar het Hof. Filips IV, nauwlijks zestien jaren, had in 1621 den troon bestegen en de graaf van Olivares, de almachtige minister, heerschte voor hem. Zijn zakken vol recommandaties, toog Diego naar Madrid en had er die teleurstelling - zijn eerste - nièt dadelijk door den Koning ontvangen te worden. Maar vermoedelijk bleef deze teleurstelling het enkele tegenwichtje, dat de gelukschaal even deed wiegelen. Twee jaren later noodigt Olivares hem zelve uit in Madrid te komen en doet hem reisgeld toe komen van vijftig dukaten.

Velasquez, die de portretten schildert van een prelaat uit Sevilla, aan het Hof een eereambt bekleedend en van een kamerheer

van den broeder des konings, is, als deze portretten ten Hove worden vertoond... in één uur er bekend en beroemd. De feeën bleven het gelukskind getrouw.

Filips IV, géen gelukskind geboren, zonder feeën om zijn vorstelijken wieg, die gedurende zijne regeering Portugal verloor, zijne Fransche bezittingen, de Nederlanden, was een troost gegeven in zijn zwakke vorstenziel, die, wat de politiek betrof, steeds naar Olivares' machtigen wil zich voegde: hij waardeerde kunst, hij genoot en beschermde Calderons dramatiesch talent en had even lief de schilderkunst. Hij ziet dadelijk in Velasquez een buitengewoon talent en bestelt hem zijn ruitportret. Velasquez wordt officieel aangesteld als 'hofschilder' en heeft sedert den koning op verschillende leeftijden en de leden der koninklijke familie en ook den graaf Olivares in een prachtige portrettenreeks uit gebeeld. Aan het Spaansche Hof, dat wij ons voorstellen als streng naar de etiquette geregeld in een bijna onadembare atmosfeer van stijfheid en vormelijkheid, moet onze tactvolle en eierzuchtige, maar toch wel dūrvende en geniale, Diego een bizondere positie hebben bekleed: edelman en bemiddeld kreeg hij er zelfs een rang van 'kamerwachter', vermoedelijk eene sinecure, die hem veroorloofde bij Hofpartijen een passend gewaad te dragen, maar tevens ook dorst zijn penseel, zonder te flatteeren, weêr te geven wie hij schilderen moest en vond zijn realistiesch geneigd talent vol-op verlustiging in de onverbiddelijk natuurlijke weêrgave van de vele narren, komiek en gedrochtelijk, die geduld werden, ja gezocht in de anders onkreukbare deftigheid der Castiliaansche hof-atmosfeer. En Velasquez, hoewel vroom opgevoed door de verstandige ouders, hoewel als jongeling schilder van enkele Aanbiddingen en Onbevleete Ontvangenissen, heeft zich toch niet zeer voelen aangetrokken door godsdienstige onderwerpen: zijn talent zocht vooral het portret, het deftig sereene, naast het komisch gedrochtelijke of, voor zijne samengestelder compositie's, de uitbeeldingen van steeds wereldlijke, landlijke of militaire ensemble-stukken. Hij vond vermoedelijk, dat de Hemel reeds te veel door de schilders was voor gesteld en de aarde te weinig en

schilderde hij ook een Kruiziging, hij is toch meer naturalist en realist: aan mysticisme, zelfs Katholiek, vergreep zijne wereldsche ziel zich niet. Wij mogen ons hem voorstellen als beminnde het kleurrijke, aardsche leven rondom zich heen, en dat gezien door een vizie van oprechte waarheid en niets verbloemende, wat wreede humor. Hij idealizeert nooit, trots zijn hovelingschap. Hij is zonder erbarmen voor zijne modellen, en het schijnt, dat hij ze minder uit beeldt omdat zij hem zijn portret bestelden, dan wel om hunne eigene persoonlijkheden en menscheijkheden, die hem troffen in de kleur hunner omgeving.

En ook deze kleur idealizeerde hij nooit: het zijn steeds de diepe maar sombere, de rijke maar gedempte schakeeringen, zeer voornaam gehouden in halflicht van paleizezalen: weinig zon, hoewel dikwijls wondere lichtval. Velasquez juicht nooit uitbundig, in zijne kunst, maar hij glimlacht des te meer en zijn glimlach is zeer te waardeeren in de drukkende, Madrileensche paleislucht. Het kan niet anders of als Filips IV de portretten heeft gezien zijner narren in het atelier zijns hofschilders Velasquez, moet hijzelve nog meer gëamuzeerd zijn geworden dan door de grappen dier narren zelve. Wij zien hem staan naast Velasquez en beiden er pret in hebben. En vooral de artistieke 'maat', die Velasquez gehouden heeft in deze narreportretten, is te waardeeren en getuigt hoe zeer de kunstenaar, trots zijn jeugd, reeds beheerschte den te grooten durf van zijn penseel. Het konterfeitsel van *El Primo* - de oppernar? - toont, bij voorbeeld, het groote, ernstige, peinzende hoofd van een dwerg, wiens tors gedrongen, beenen dun en schraal, armen kort en plompe kinderhanden eene te kort gedane menscheijke figuur weêr geven, in wie een even melancholieke en intelligente ziel moet huizen en in de sombere fluweeltinten van grooten hoed en vleugelmouwig wambuis zit de zot daar te peinzen over het velijnen boek, waarin hij bladert en gaat schrijven - de inktpot aan zijn voet - met eene uitdrukking, die ons roert. Velasquez moet zich wel zeer geïnteresseerd hebben gevoeld in de menscheijkheid, die zich openbaart door den menscheijken vorm heen, om zulke schijnbaar eenvoudige, sober kleurige, ziel-

volle beeltenissen te hebben kunnen scheppen, zonder een zweem van overdrijving in den even triestigen humor, die bij zulk een onderwerp zoo spoedig tot groteskheid zoû kunnen worden met een even talentvol maar minder maathoudend artiest. De *Bobo* (Sukkel) *de Coria* is een ander narportret: hij hurkt neêr; hij glimlacht, handen saâm gevouwen, hij houdt zich simpel en onnoozel; uit de donkere tinten is alleen zijn bleek gelaat, in de bleeke kleur van zijn tulle kraag, de bijna spokige opdoeming van een grijnzende klaarte door den schemer, die zijn figuur onthult en zijn brein heet te omhullen en wij wachten ieder oogenblik, dat hij schateren zal gaan, driest dan plotseling en durvend en beleedigend de hovelingen, die hij eerst vermaken moest met zijn dom gehouden clownerie's. Don Sebastian de Morra: sterk lijkt die dwerg, zittend op den grond, voetzool toonend en de vuisten ballend in zijn schoot, en ik weet niets van hem af, maar ik zie hem minder dan *el Primo* en *el Bobo* geestig zijn en scherp; meer zie ik hem buitelen en gymnastiesch dolle dingen doen met zijn korte, sterke ledematen, en als de beide anderen de hovelingen al te veel geërgerd hebben met hun scherpe tongen, weêr het evenwicht herstellen door goedluimsche boert en snakerij. Maar ook 'Don Juan de Austria' - wel, waarom heette deze zot oneerbiedig naar Filips des Tweeden halfbroeder en dapperen veldheer en verwinnaar bij den slag van Lépanto?? - 'Don Juan de Austria' moet óók niet gemakkelijk zijn geweest aan des Vierden Filips' deftig en *baroque*-stijlhof: edelman en ridder doet hij zeker na, mimeert hij zelve ondeugend met sarcasme en satire; rijker zijn de kleuren van zijn ouderwetsch ridderpak, en het onbetrouwbaarste is ons zijn schijnbaar goedig oog en luimig lachje om den baard. Onbetwifelbaar heeft Velasquez kunstplezier en luimigenot in zich voelen mengen bij de schildering dezer types, zoo als hij ook gevoeld heeft bij den onnoozel en knaap van Vallecás en bij den Aezopus en den Menippos, die hij, in lompen, plezier had te schilderen in zijn hof-atelier. De beide laatsten, fabeldichter en cynische wijsgeer-leerling van Diogenes, als schooiers getypeerd, zijn allermerkwaardigst van uiterst sobere faktuur, vaalbruin en

vaalgrauw, groezelig in schakeering gehouden en verwonderen bijna als het werk van een 'hofschilder', van een artiest uit toch somptueuzen *baroque*-tijd, maar op wien de *baroque*-stijl niet reageert en die zich, trots zijn hovelingschap, geheel onafhankelijk houdt zodra hij het penseel in de hand had.

Deze onafhankelijkheid echter werd hem niet moeilijk gemaakt. Noch Filips, die weldra met Velasquez dweepte, noch de koningin, Maria-Anna van Oostenrijk, die Velasquez vele malen schilderde in de curieuze hoepelrok-dracht des tijds, noch de almachtige minister Olivares dwongen den kunstenaar zich geweld aan te doen. Het bewijst voor hun kunstzin en tevens, dat de Spaansche hofetiquette toch wel toe liet, aan een groot schilder ook andere dan *hoffähige* onderwerpen te schilderen. Ten minste, de koning had als lievelingsstuk van Velasquez in zijn slaapkamer hangen dat nog door hem als jongeling geschilderde, heerlijke stuk, dat wij in de Velasquez-zaal van het Prado bewonderen, en, als Filips IV, beminnen. Het zijn die bekorende *Borrachos*: de Drinkers, om niet te zeggen: de Zuipers. Neen, Velasquez leerde hen wèl aan het Hof van Madrid eens te kijken naar niet altijd deftige menschen en dingen. Stel u voor een soort Bacchus-feest onder boeren, maar een feest, dat een grap en een maskerade blijft. Spaansche landlui, die van Bacchus hebben gehoord, hebben een hunner, maar dan ook een hunner mooiste en jeugdigste knapen als Bacchus zich doen ontdoen van zijn herderskleederen: een prachtige, forsche en mollige, rustieke knaap met jolig, lieflijk gelaat zit op een ton, den schoot alleen in karmijnen lap gedrapeerd en schittert met zijn goudig naakt uit tusschen prachtig gedempte rosse en groene vaalheid van anderer boerenkleêren. Hij is om zijn lokkigen kop vertuit met zwaar druivelof en hij bindt een knielenden herder - zeker overwinnaar in zijn zuipen - eveneens een lofkrans om; twee saterachtige jongens zijn ter eene zijde hem bezig, de een in wingerdschemer met een fijnen roemer ter hand, de ander in voorgrondschaduw zich bëijverend een beker aan de ton

te vullen. Ter andere zijde dan van den rustieken god en wie hij kroont, is een groep van vijf 'zuipers', kalm, heerlijk rustig zalig genietende de gave des gods. De een houdt zijn hoed op om uit te zwelgen, en de ander, naast Bacchus de hoofdpersoon der compositie, is die verrukkelijke kerel met zijn breeden, lekkeren grijns om alle zijn tanden bloot, met zijn flaphoed schuin op zijn dronken bol, met zijn schaal vol wijn nog in zijn boereknuisten en die uit zacht gloeiend bruin van open hangend buis zoo leuk met bloote borst naar voren komt, tevens om zijn prachtige vulgariteit contrast gevend met den mooi naakten herdersknaap, die voor god fungeeren kon. Alleen een zeer groot schilder kon deze verrukkelijkheid hebben gezien en gegeven en zoo alleen dit doek van Velasquez bewaard ware gebleven, zoû het genoeg zijn geweest voor zijn roem. De roode en groene dieptinten verbinden zich met het vuilige ledergeel van het buis van den voor Bacchus knielenden vent tot een wonderschoone harmonie: er is een spel van licht en schaduw, van bruin en goud, er is een heerlijk brutaal contrast van gekleed en naakt, er ligt een weêrschijn van wijn en zon over geheel deze schilderij; er is daarbij ook in dit joligtige onderwerp een maat en gedistingeerdheid gehouden, die alléén des grooten Meesters zijn en ik aarzel niet Velasquez' *Borrachos*, voor mij, hèt mooiste doek te noemen, dat ik in het Prado, tusschen honderde andere heerlijkheden, gezien heb en daarom voel ik voor Filips IV, die deze 'Zuipers' in zijn vorstelijk slaapvertrek hing, om het dadelijk te zien als hij ontwaakte, een sympathie, die niet grooter wordt door het feit (ik schaam mij er wèl wat voor) dat hij den Vrede van Münster onderteekende!

II

Maar niet altijd was het Velasquez mogelijk zijn modellen te kiezen tusschen arme lummels, boerenkinkels, hofnarren en idioten, hoe zeer die opgaven ook aantrokken zijne naturalistische natuur. Tusschen zoo schilderachtige opgaven was hij ook gedwongen de

portretten der koninklijke familie te schilderen. Hij heeft Filips IV dikwijls geschilderd, eenvoudig staande, in donker huislijk kostuum; in harnas; biddende geknielt op den zwaar gedrapeerden bidstoel; te paard, en zeer officieel; of in elegant hofgewaad met kanten Almaviva-kraag. Het is steeds, zonder dat het verschil in leeftijd zeer merkbaar wordt, het lange, bleeke, fijne, wel even goedmoedige, niet mooie maar beminnelijk aristocratische uiterlijk, dat even herinnert aan dat van den huidige koning, Don Alfonso XIII; het staande portret, met een brief in de hand, is zoo eenvoudig, dat het om dien eenvoud interesseert: het kon het portret zijn van iedereen en het is dat van een koning - en ook de broeder des konings, Don Carlos, is even eens geschilderd door Velasquez in die sobere, voorname manier, waarbij alles wat 'effect' maken kan - kleurtegenstelling, hofdracht, gordijn-achtergrond - is versmaad om niets anders te geven dan een bleeken jongman in daagsch, sombertintig, zeventiend'-eeuwsch gewaad, dat even goed door een Amsterdamschen regentenzoon als door een Spaanschen prins werd gedragen en waarbij alleen het stijve, schotelachtige, linnen kraagje - reactie na breede, gepijpte kanten kragen - de aandacht trekt. Zoo eenvoudig is ook de koning, als hij bidt: de bidstoel zelve frappeert om het breede, gekwaste kussen, waar op de handen - nièt gevouwen en éene, den hoed nog houdend - rusten, om het zware kleed, dat neêr sleept over den vloer; ook het borstbeeld in harnas is zoo eenvoudig sober als maar mogelijk is, met weinig lichteffect op het staal; alléén treft het lokje aan 's konings oor, krullende naar zijn bleeke wang; een portret in harnas ten voeten uit is niet samengestelder; en zelfs het officieelste, dat te paard met den maarschalkstaf, wordt niet anders opgevat dan een getrouw, sober konterfeitsel, zonder dat houding, blik, gebaar van den ruiter iets theatraleers verkrijgen. Het ruiterportret van den minister, graaf Olivares, is effectvoller gedaan - achteromsche blik, de hand, die hoog den veldheerstaf heft -; de kleuren van het kostuum zijn rijker, de lucht is stormachtiger bewolkt, het ros steigert. De paarden der Velasquez-ruiterportretten, zij schijnen het minst geslaagd, het minst met

liefde geschilderd; dat van den koning gelijk een hobbelpaard, dat van den minister wordt niet meer dan een allerconventioneelst, op commando steigerend 'strijdros'; de dikke poney var het prinsje Don Balthazar Carlos - des konings kleinen zoon uit zijn eerste huwelijk - draaft even Pegasusachtig de lucht in. Maar het prinsje zelve, dat er te paard zit, is iets prachtigs van rijken, soberen kleurgloed, een koloristiesch juweel, getuigend, dat de schilder het doet naar zijn wil en zijn gril en altijd artistiek blijft en altijd voornaam of hij het buitenlicht over kleur laat glanzen of de eentonigheid in schaduw laat van paleiszaal.

Dan zijn het de vrouweportretten. Zij treffen, die portretten van koning Filips' tweede vrouw, Maria Anna van Oostenrijk¹ die zijne zuster, de Infante Doña Maria, en die van zijn dochtertje Doña Maria Teresa, vooral om de weêrgave der mode van dien tijd, der afschuwelijke Spaansche mode van pl.m. 1640, die Velasquez heeft weêr gegeven in zijn vrouweportretten met zulk een genialiteit van dapperen penseelstreek en meesterschap van tintverdeeling, dat het leelijke is geworden kurieuze karakteristiek. Niemand, die in het Prado geweest is, zal ze vergeten, die twee portretten van de jeugdige koningin, staande en biddende neêr geknield. Het arme koninginnetje kon zich niet dan met de grootste moeite gewennen aan de Spaansche hof-etiquette en Spaanschen hofdracht: als Oostenrijksch aartshertoginnetje was het haar in Weenen nooit zoo moeilijk gemaakt. Het bleeke gezichtje, bleek, trots het karmijnen tintje opgelegd, is treurig en teekent een onoverkomelijke spleen. Het is de *baroque*-tijd: het is de tijd, dat groote feesten worden gegeven in de villa bij Madrid, Buen-Retiro; het is de tijd der mosselschelpfontein en geschoren palmhagen; de tijd der wansmaak na die der oversmaak der Renaissance; de tijd, dat 'Circe' van Calderon op een vlot in grooten vijver gegeven wordt; tijd van luxe en vermaak, tijd ook van oorlog, iets van staatsbankroet en moeilijke dagen. In dien tijd

1 De bruid van 's Konings zoon, Don Balthazar Carlos, die de Koning na den dood van dezen *Infante* zelve huwde.

blijft Filips IV de vorst, die, voor zoo ver zijn ingeboren goede smaak kan overheerschen, kunst en schoonheid waardeert. Maar wie kan tegen den drang van zijn tijd? Zelfs een koning van Spanje niet. De wansmaak met de etiquette heerschen boven hem aan zijn hof. Het is na dien heerlijken mode-tijd der Renaissance (denk eens aan de toiletten van Lucrezia Borgia, de hertogin van Urbino; denk eens aan dat aanbiddelijk elegante portret van Doña Isabel van Portugal, Karel des Vijfden vrouw, van Titiaan en in dit zelfde Prado) de tijd van den *vertugadin*. De Spaansche *vertugado* of deugdbewaker, een soort rolkussen, omgeeft de heupen der Spaansche vrouwen van rang en zelfs om haar hoofd herhaalt zich die hoepelvorm in een soort van crêpé! Wij zien dus de jonge, treurige, bleeke, koningin van Spanje vól ingehoudene spleen en verveling en stille ergernis, voor ons staan, gesloten in lang, eng keurslijf, puntvormig en in monsterlijk wijden hoepelrok. Wat onze grootmoeders droegen ten tijde van keizerin Eugénie is maar een bagatel van een crinoline bij den Spaanschen hoepelrok. Die van Doña Maria-Anna - of Marianna - kan zelfs niet heelemaal zich uit rondten op Velasquez' portret. De groentintig zwart fluweelen hoepel heeft grootere diameter dan des schilders doek breedte heeft. Ter eene zijde verliest zich de spanning in het onbekende. Als uit een bakermant rijst het fijne koninginnetje op. Acht stijve galonnen omzoomen den rand van den rok. Drie stijve galonnen omzoomen den breeden schoot van het keurslijf, die als een tuniek, maar horizontaal, over den *vertugadin* ligt uitgebreid. Het keurslijf zelve is als een vaas, waaruit steekt dat fijne, bleeke, in trots geslotene gezichtje, als een witte bloem. Arm bloemetje: ook haar kopje is gevangen in etiquette, hofdracht en een immense crêpé. Als van een blonden keizerpoedel hangen de regelmatige kruifsels rechts en links uit en herhalen den vorm der hoepelrok. Ter eene zijde verbreedt een neêrhangende struisveêr de crinolinevorm dezer pruik, terwijl regelmatige karmozijnroode strikjes links en rechts de kleur van het roode vlakje op de witte wangen herhalen als een ironie. Stijve kant, op en neêr, omrondt de zeer hoge décolletage en uit de zwaar met stijf galon

bezette mouw, wier vorm nog éven de gratie van Renaissancemouwen herinnert, ligt het eene handje op den rug van een stoel en kwijnt het andere neêr langs den fluweelen hoepel, met tusschen de vingers een immense, kanten zakdoek, die wel een châte gelijk.

Het portret der biddende koningin, vertoont, half zichtbaar achter den rijk gekussenden en omdrapeerden bidstoel, dit zelfde gala-toilet.

Het is leelijk, als misschien nooit de mode iets uit vond. Het is smakeloos en stijf, een spot met de schoonheid van het vrouwelijk lichaam; het is een kooi en een gevangenis, het is een ergernis en een onding, het is een baroque-hofjapon van pl.m. 1640 en als mijn herinneringen van student in de Nederlandsche Litteratuurgeschiedenis mij niet in den steek laten, kunt ge er van lezen in Constantijn Huygens' *Costelyck Mal*, hoewel ik niet geloof, dat deze dracht veel in de op het punt van zich van Spanje te bevrijden Nederlanden werd gedragen: onze schilders getuigen er niet van. Het was dan ook enkel Madridsche hofdracht. En hoe is deze martyre van het arme, etiquette-achtig aangedane koninginnetje door Velasquez weêr gegeven? Meesterlijk, ja geniaal. De martyre is bij den schilder geworden een voornaam, aristocratiesch portret van eene wel lijdende maar ongenaakbaar jonge vorstelijke vrouw. Een gevangene, die, trotsch, niet beklagd wil worden. Zoo gelijkt ons Doña Marianna in haar monsterlijk hoftoilet. Zij zal het dragen als een zwaar pak van leed, dit vreeslijke galakostuum maar geen klacht zal dat kleine, gesloten mondje ontsnappen. Zij zal er voor ons in staan, de eeuwen door, vereeuwigd door Velasquez; zij zal er voor ons in knielen, op haar somptueuzen bidstoel, de eeuwen door, vereeuwigd door den zelfden hofschilder, die de dronken *Borrachos* en de idiote hofnarren schilderde met onbedwingbaar naturalistische humor en trouw.

Ook in dit officieele portret van het in haar hoepelrok gekerkerde koninginnetje die zelfde naturalistische trouw en, bijna, die zelfde humor, hoe anders ook. De persoonlijkheid des schilders is de zelfde, of hij dronken kinkels ons geeft of zijne Spaansche

koningin, die doet als haar *camerera-mayor* haar voor schrijft. Hij flatteert zijn vorstelijk model niet. Zij is niet mooi, met hare kleine, trotsche oogjes, bijna zonder schaduw van brauwen, die de etiquette vermoedelijk nièt wilde, hoewel zij het karmijn-tikje eischte. Het gedrochtelijke kostuum is evenmin ge-idealiseerd; het is na te maken als een modeplaat is na te maken, eene, die niet door een al te artistieke teekenaar werd ontworpen. Het is, om dat naturalisme, humoristiesch. Het is om te lachen en om medelijden te hebben met de arme draagster, al verwerpt zij dat medelijden. En zij is zoo suggestief, deze magistraal geschilderde leelijkheid - ik meen niet het portret maar het kostuum - dat de moderne Duitsche industrie, die met *baroque* dweept, u te München thans *tea-cosies* doet zien, die zijn... de evenbeeldjes van Velasquez' koninginne-portret: porceleinen Marianne-beeldjes met *vertugadin*-hoepelrokken, waar onder het theepotje wàrm blijft... Als onze brave Germanen nièt muziek maken, faalt het hun wel eens aan smaak.

En niet alleen de moeder, ook het jeugdige dochttertje Doña Teresa - de latere koningin van Frankrijk en vrouw van Louis XIV - zien wij gedost door Velasquez in zulk een pavillioen van een hof-toilet; de hoepel is misschien nog wijder dan bij de moeder, maar het kopje der kleine Infante werd verschoond van den keizerpoedelpruik en het kleintje gelijkt in haar japon, waarin geen kinderbeweging haar mogelijk is, waarachtig niet àl te ongelukkig, misschien wel omdat haar zakdoek, trots haar kleine gestalte en jeugd, een niet minder omvangrijk kanten laken is als die harer moeder!

III

Maar de schilder der realistische humorportretten en die der statige *baroque*-stijl-portretten is ook geweest, hoewel misschien niet zoo geheel van harte, de schilder der groote en grootsch gecomponeerde doeken, wier serie hij reeds was aan gevangen met zijn

heerlijke *Borrachos*. Gedurende een reis in Italië ontwerpt Velasquez zijne Broeders van Jozef, die Jakob den bloedigen, bonten rok komen brengen. In het Escorial gelaten en niet naar het Prado overgebracht, treft dit van kleur vershotene stuk aldaar meer om knapheid van portretweêrgave der verschillende figuren dan om grootsche opvatting van een Oud-Testamentiesch motief. Interessanter is de Smidse van Vulcanus (in het Prado), ook in Italië geschilderd; interessant vooral om de kleur: het verroeste grauw en groezelige grijs der realistiesch geziene werkplaats, die beter die van een Spaanschen smid dan van den god van het vuur ons voorstelt, terwijl ook de gebruind naakte gestalten van Vulcanus en zijn drie Cyklopen te veel werklui uit het dichtst bij zijne slop zijn gebleven, ordinaire modellen, niet treffend van mooi, herkuliesch naakt en tusschen wie Apollo, die nijdig den goddelijken smid komt vertellen van de ontrouw der gade, van Venus en Mars, een meer verbijsterenden dan harmonischen indruk maakt. Klaarblijkelijk had Velasquez in Rome, trots de aanschouwing der antieke marmers, trots de antieke atmosfeer der Villa Medici, waar hij werkte en wier landschap hij een paar keeren in poëtische kleuren wist weêr te geven, niet tot zich voelen door dringen de bekoring der antieke goden en miste hij de aandoening om hunne schoonheid, waarheid en werkelijk bestaan, bleef hij ze als mythefiguren beschouwen, die hij nu eens dacht uit te beelden in een half komische, ietwat sober humoristische manier, die hunne verhevenheid geen glans van goddelijkheid leent: zijn de onsterflijke smid en zijne gezellen niet meer dan allergewoonste werklui gebleven, Apollo is nòg minder geworden om wat de vermomming gelijkt van een allergewoonsten jongen met lauwerkrans, aureool en gelige draperie: zoo iets als een minderwaardig akteur, die voor zonnegod spelen zoû. Deze de goden naar omlaag trekkende opvatting kàn - Offenbach heeft het bewezen - wel eens amuzant en geestig worden, en Velasquez zelve, in zijne *Borrachos*, heeft schitterend bewezen, dat een dronken grapje met Dionyzos door een mooien herdersknaap wel eens aanleiding kan geven tot het schilderen van kleurprachtig blij-levend typen-doek. Maar in

zijn cyklopische werkplaats is, om de weinig bezielde opvatting, niet meer bereikt dan mooi kleurcontrast: grijs tegen geel, grijs tegen goud, contrast, dat even goed door den schilder ware bereikt, zoo, bij voorbeeld, een blonde vrouw in zonnekleurige rok ware verschenen in de opene deur eener donkere Madrileensche smidse.

Ik geloof ook niet, dat Velasquez zich sedert meer heeft vergrepen noch aan Bijbelsche noch aan mythologische onderwerpen. Zij waren nièt voor hem, den hoveling-realist. Zij waren niet voor den laag bij den grond blijvenden geluksschilder, wiens takt wèl zijn realisme in evenwicht wist te houden met zijn hovelingschap, maar niet zijn ziel van wereldmensch wist te doen dalen naar de geheimzinnige afgronden van het Verleden, wist te verheffen naar de hooge toppen, waar de goden tronen. En eigenlijk, trots zijn grootere doeken, bleef Velasquez toch altijd portrettist. Zijn prachtigste portret - een der prachtigste portretten ter wereld - is in Rome door hem geschilderd: dat van den Paus Innocentius X, den Doria, nog steeds te bewonderen in het palazzo Doria-Pamfili. Symfonie in purper: gordijn, zetel, pelerine en kalot gloeien allen van purper boven roomwitte kant en mousseline van koorgewaad - is dit portret eene overweldiging, voor wie het plòts aanschouwt in het kleine boudoir ter zijde der lange galerij. Maar ook een groot ensemble-doek als de *Meninas* of 'Hofdames' (Prado) is toch eigenlijk niet anders dan een familiestuk. Verbeelding was nu eenmaal nièt door de feeën aan het gelukskind geschonken. Zijne andere gaven waren te groot, dan dat hij het gemis voelen zoû. De *Meninas* zijn geworden een der interessantste stukken des schilders. De kunst, hier gegeven in vele steeds donker gehouden tinten, die samen stemmen met het zachte grijs, dat de voornaamste kleurstemming blijft, de kleùrkunst doet vergeten de wel zeer oorspronkelijke maar toch weinig bekoorlijke compositie van het geheel. Want de *Meninas* stellen voor een scène in het atelier van den schilder zelven. In het grauwe licht van dat atelier, dat tusschen grijs-witte kalkmuren - waaraan donkere, niet te onderscheiden schilderstukken - wèg

glanst over blank marmeren achtergrondtrap door opene deur naar buitenlucht, moet de toeschouwer zich verbeelden, dat ter zelfder plaatse waar *hij* staat, de koning en de koningin voor den schilder pozeeren... Zelve zijn zij dus nièt zichtbaar, maar zij reflecteeren zich toch voor òns oog in een spiegel aan den wand van het atelier, bij de open deur. In dien spiegel zien wij nog de gezichten van Filips IV en Doña Maria-Anna, pozeerende voor hun dubbelportret. Links rijst het groote raam van des schilders doek drie-kwart met den ruggkant naar ons toe en hijzelve is zichtbaar, met penseel, dat toe gaat naar het palet, terwijl hij aandachtig in ònze richting (dus naar zijne koninklijke modellen) staart en kleur of uitdrukking bestudeert. Zijne zwart fluweelen figuur, zijn interessante donkere kop, zijn een mooi zelf-portret geworden, in halflicht gehouden, zwart-zwart, glanzend zwart, een silhouet als van een ridder der nacht, die zwaard voor penseel verwisselde en ùit zwartend uit het grauwe licht, dat doezelt tusschen doek en wand, terwijl de dagschijn valt ter andere zijde door een venster op onzichtbare koning en koningin. Maar te gelijker tijd, dat koning en koningin pozeeren, is het atelier gevuld met het figuurtje van de kleine *infante* Maria-Teresa, die zeer blond, zéer rozig, in een hel grauw hoepelrokje, waarin het licht zilverig schuil gaat langs de stijve plooiën, het lichtende middenpunt der compositie vormt: compositie, die voltooid wordt door twee hofdames (meninas), dwerg en dwergin, een hond en drie op den achtergrond zich uit vagende figuren. Het prinsesje, dat schijnt te glimlachen, speelsch trots haar *baroque* hofdracht, tegen hare (onzichtbare) pozeerende ouders, gloort het licht terug, dat zij op ving in dit atelier op een niet geheel onbewolkten dag, naar het olijvige groen en grijs harer hofdametjes: éene knielt tusschen schilder en prinses; de andere staat, veel plaats met hoepelrok innemend naast der dwergen groep met hond; hare gewaadstinten hebben iets onbestemds, dat van een allerliefste distinctie wordt in geheel de kleurgamma, die zoo zacht opzilvert met de teederste tusschentonen - een paar karmozijnen tikjes van strikjes aan borst en armen der prinses en der hofdametjes zijn als hoof-

sche glansjes van voorgeschreven mode, herinneringetjes aan etiquette en galmen even hooger op in het zwart-grauw-grijs dezer stemmige kleurmuziek. De gewaadtint der dwergin gaat over in een blauwig overwaasd groen, dat vervloeit naar een geheel in de schaduw verdiept donkerscharlaken, waarmee de dwerg is getooid: deze levendigere kleuren, maar geheel in schaduw, houden de lichtere middentinten, het zilverige grijs, als in evenwicht met de gittige tint, die de schilder zijn eigene beeltenis voor behield: het is zoo voornaam en toch lieflijk, stemmig en toch nièt treurig geworden terwijl de figuren van den achtergrond - een in nonnegewaad gehulde edelvrouw, een kamerheer en nog een dienaar, die zich verwijderd, de trappen op, een dieper verschiet aan de compositie geven, een lossere ontbinding der groep.

Maar er is iets zonderlings in de *Meninas*; de onzichtbare hoofdpersonen, slechts in spiegel zichtbaar; de hoepelrokken (vier bakermanten, die de schilder niet aarzelt tegen elkaâr in lijn en tint te doen harmonieeren); de afschuwelijke dwergin, wier grove toch goedige kop in deze fijne hofatelier-atmosfeer van een obsedeerende afstuitenheid wordt: dit alles vertelt ons wel van Velasquez' durvende originaliteit, van zijn zich nooit verbloemend, niets verschoonend realisme en... te veel misschien op dit oogenblik. De *Meninas* zijn géene absolute schoonheid, als de Afrodite van Praxiteles of de Madonna del Gran-Duca van Rafaël is, maar zij zijn toch, hoe relatief ook, eene schoonheid als curieus tijdsbeeld, en dat gegeven met genialiteit van kleursentiment door een penseel, dat geen oogenblik aarzelde...

Een groot werk, en met vaderlandsche herinnering, is in het Prado de Overgave van Breda (1625), die Velasquez enkele jaren later schilderde, sedert koning Filips IV, voor zijn buitenverblijf Buen-Retiro aan verschillende schilders had op gedragen de voornaamste en meest glorievolle gebeurtenissen van zijn (niet altijd glorievolle) regeering in beeld te brengen. Velasquez koos

de overgave van Breda. De schilder kende persoonlijk den grooten veldheer, Markies van Spinola, wien, na een langdurig beleg, de kommandant der vesting, Justinus van Nassau gedwongen was de stad over te geven. De schilderij is een historie-stuk geworden van groote waarde: eenvoudig en smaakvol van te gelijk grootsche compositie; rijk en kleurig om de militaire détails, die òp glanzen om dóor schietend licht door gewolkte. In het nevelig verschiet raadt men de silhouet der stad, in hare bewaterde vlakte gelegen, de reeds werkelijk zoo Nederlandsche wazige lucht nog waziger geworden door de rook der kampementen, die, droog grauw, zich mengelt met het vochtige grauw van de lucht, en tegen deze zoo goed geziene, zoo artistiek weêr gegeven achtergrond teekent zich uit het tafereel der beide bevelhebbers, tusschen hunne hoplui en vaandrighs en wachten. Justinus van Nassau is Spinola genaderd met, nu tot de overgave besloten is, een besluten, wijden, toch hoffelijken stap; hij is niet meer in wapenrusting: fulpen wambuis, wijde broek, rijlaarzen, kanten kraag en manchetten, vederhoed - alles in kastanjebruine tinten gehouden met even wat goud aan tres en knopen en oranje aan sjerp en pluimen - contrasteeren sierlijk tegen de fijne, vergulde, zilveren en stalen wapenrusting van Spinola, die met groote hoffelijkheid nader treedt en de hand bijna te gemeenzaam gelegd heeft, hoewel met groot courtoisie, op den schouder van den overwonnene, die de sleutels van Breda biedt. De groep der twee veldheeren, in het midden, vrij uit komende tegen het wazig verschiet, is van een zuiver en edel effect, met iets gevoelvols - melancholie in Justinus, bijna medelijden in Spinola - dat toch uit sluit alle sentimentaliteit en theatraliteit. De Nederlandsche en Spaansche officieren voltooien natuurlijk-weg links en rechts de samenstelling van het geheel en met een groote variatie in hunne beider gegevens. Vooral de Spaansche groep is een groote schoonheid: geheel op den voorgrond trappelt Spinola's machtig ros (ik vind Velasquez' paarden wel eens wat erg zwaar en dikwijls conventioneel massief) en keert aan des toeschouwers blik de glanzig bruine massa van zijn achterlijf toe als een breed rustpunt van donkere

kleur; het paardehoofd teekent donker uit tegen het lichtere Spaansche vaandel; de Spaansche koppen wemelen tusschen ros en veldheer en achter deze zeer magistrale compositie teekent, als een haag, als een staketsel zich uit de rechtlijnigheid der pieken en lansen der Spaansche piekeniers en lanseniers, mooi een dichteren achtergrond gevend dan de verdere wazigheid van horizon en zóo karakteristiek voor geheel de schilderij, dat de Overgave van Breda hierom ook dikwijls alleen maar genoemd wordt *Las Lanzas*. De Nederlandsche groep is eenigszins opgeofferd aan dit prachtige Spaansche effect, maar kon het ook anders verwacht worden van een schilder, die glorifieeren moest een heldendaad van Spaansche wapenen. En het voornaamste is, dat Velasquez met zijne *Lansen* een schitterend, militair groot stuk schiep en een nieuwe facet schitteren liet van zijn machtig, geniaal talent.

IV

Een der schitterendste groote doeken van Velasquez is vooral zijne *Hilanderas* of *Spinsters*...

Velasquez was werkelijk niet alléén schilder en het zoû hem misschien door een kunstbroeder, die alléén schilder was en niet meer, kunnen worden verweten, dat hij veel te veel hoveling was geweest en plezier had genomen in de dingen van het Hof. In alle gevalle compliceert het voor ons de ziel van ons gelukskind, dat de artiest solliciteerde naar de vrij gekomen betrekking van Koninklijk Hofmaarschalk, een betrekking, die, toen zij aan Velasquez was toe bedeed, niet meer als het eerste ambt een sinecure was, maar veel tijd en moeite vergde. De Hofmaarschalk aan het toenmalige Spaansche Hof droeg een sleutel, die alle vertrekken opende, regelde de diensten van kamerheeren en hofdames, regelde alle feestelijkheden en bemoeide zich met inrichting en versiering der paleisvertrekken. Wij mogen dus aannemen, dat Velasquez zijn artistieken, naturalistiesch gestemden smaak wel geweld aan moest doen om te kunnen blijven in den toon van het

baroque, welke stijl bleef overheerschen. Hij zal vermoedelijk, onze Diego, genoeg takt hebben bezeten om steeds te zeilen tusschen zijne eigene overtuigingen en wat van hem gevraagd werd. Genoeg zelfstandigheid schijnt noch Filips IV noch Velasquez zelve te hebben gehad om tegen de mode in te gaan en, wie weet misschien dachten zij er zelfs niet aan dit te doen, even min als wij er aan denken in een toga of in een Renaissance-gewaad te loopen in plaats van in een leelijk veston en een tailleur-pak en onze gasten te ontvangen met een antieke orgie in plaats van, gerokt, aan een modern diner.

Vermoedelijk heeft Velasquez, ter versiering der paleisvertrekken, dikwijls de tapijtfabriek van Santa Isabel te Madrid moeten bezoeken; daar was de nationale industrie sedert jaren reeds bezig den invoer van vooral wandtapijten uit de beroemde fabrieken van Atrecht tegen te gaan. Neen, de 'arrazzi' uit Arras mochten niet worden ingevoerd sedert den opstand en oorlog en in Madrid was de nieuwe fabriek tot hoogen bloei gekomen. En aldaar, ongetwijfeld, trof Velasquez het heerlijk motief, dat hij leende aan zijne *Spinsters*, zijne *Hilanderas*. Aldaar trof den Hofmaarschalk, die tapijt kwam bestellen, een schoonheid van naturalistiesch gegeven, die de schilder niet aarzelde in kleur te brengen. Wij zijn in de werkplaats der spinsters: in het binnenduister dier werkplaats vallen de schampen licht uit een venster links, waarvoor eene vrouw den voorhang beurt en uit een (onzichtbaar) venster rechts en in dit van twee kanten kaatsende en terug kaatsende licht, dat goudachtig hel tikt hier en daar in het bruine atelier der spinsters, zijn de vijf vrouwen bezig en golft de lijn van haar groep rythmiesch natuurlijk van af het hoogtepunt der den venstervoorhang beurende vrouw over de oude spinster, die het warm heeft aan haar snorrend wiel, naar den groep van de in vollen glans draad windende jonge en licht weërschitterende spinster, wie eene korfdraagster nadert, terwijl de middelste vrouw, weggedonkerd, weggeschaduwd, met wolarbeid bezig, de twee zijdegroepen vereent. Maar achter deze vijf-spinstersgroep opent zich, enkele treden op, een opene ronde boog, die

geleidt van werkplaats naar magazijn: in dit magazijn, zacht grauw gekalkt van wanden, valt een breed, schuin hellend vak van zonneglans, van zonnepoeïering binnen uit een links (onzichtbaar) venster en in deze glorie ten achtergrond, nòg glanzeneer om het schaduwig atelier van den voorgrond, zijn, even vagelijk overgloed van den zonneshijn en omwemeld van het zonnegepoeier, aanzienlijke vrouwen bezig het ten wand gehangen tapijt te bezichtigen. Tapijt, welks mythologische figuren - antiek gehelmde krijger en theatraal gedrapeerde godin, waar boven een vlucht van eroten - misschien wel Mars en Venus zijn, geweven ten weefstoel met de draden, die de spinsters daar vóór hebben gesponnen...

Deze compositie van voren naar achteren toe, van schaûwige werkplaats naar zonnewemeland magazijn en godenatmosfeer op wandtapijt, is zulk een schitterende climax, dat zij geen symbool van noode heeft, om ons alleén ook om haar zonnig verschiet, hare gloeiende diepte even te laten denken aan een apotheoze. Neen, waarlijk, ge behoeft niet te meenen, dat Velasquez u wilde leiden van de zwoegende spinsters tot de minnende goden toe, van de aarde naar den hemel... Hij heeft alléén u willen voor tooveren een prachtig oogenblik van schaduw in breedte (de werkplaats) en van glans in verschiet. Hij heeft u willen laten genieten van lichtval en vonkgespat in die zelfde schaduw en dan van overdadigen zonnegolf, gegoten dwars door het diepe perspectief heen. Maar toch, tegen dit licht aan, in die schaduw - de kleur wordt bijna iets ondergeschikts - krijgen, op den ateliervoorgond, de voorwerpen van gereedschap eene onverwachte schoonheid, grooter dan zij anders hebben. Het spinnewiel der wit omhuifde, zwart gerokte, maar tot de knie opgeschorte oude vrouw, krijgt eene schoonheid van noodlots wiel; zij zelve wordt bijna een Norne. De vrouw, die den roodigen voorhang beurt, laat als meer licht binnen in aardsche duisternis. De geheel in glans op haar witten hemdrug overgloeide, jeugdige windster met haar afgewend gelaat in donker gelok, met haar prachtigen arm en blooten voet uit groen-blauwen rok, wordt, voor haren haspel

waarvan zij den draad af slaat, als eene sibylle, als eene kluwen windende, tweede Norne; de donkere middenvrouw schijnt ons de derde... Het is zeker niet Velasquez' schuld, dat wij zoo fantazeeren: het is alleen maar de schuld van zijn prachtig spelen met licht en donker. Glans en schaduw herscheppen menschen en dingen. De ladder in den hoek, de knoedel ruwe wol aan den wand: zij krijgen in die schaduw en glans zoo dan niet iets symboliesch', toch eene beduidenis, die óver hunne eigenlijke feitelijkheid stijgt. En het magazijn daar ginds, met den zonnelichtval en de aanzienlijke vrouwen, die het tapijt bewonderen - het tapijt, waarop de goden uitstralen - het wordt ook - nièt om Velasquez, maar alléén om zijn scheppen van gloed en glans - bijna hemelsch, bijna Olympiesch. Het *is* maar een spinnerij en een tapijtfabriek - die van Santa Isabel in Madrid -; maar het hād kunnen zijn een paradijs, een Eden, een Olympos.

In 1629 - Velasquez was maar even 30 jaar en zoû spoedig zijn *Borrachos* schilderen - kwam Rubens naar Spanje. Rubens, in grooten gunst bij Aartshertog Albrecht en Isabella, werd door deze beiden gezonden met een diplomatischen opdracht naar Madrid. Rubens, zeer rijk, geadeld, op-en-d'op aristocraat, was reeds met zulk een missie naar Londen gegaan, naar Jacobus I. Negen jaren geleden had hij in Parijs het Luxembourg versierd voor Maria de Medici met de bekende, in het Louvre te bewonderen, groote allegorische doeken. Hofatmosfeer was hem dus niet vreemd en op Buen-Retiro, waar hij Filips IV op zocht, om zich te kwijten van zijn taak, maakte de reeds 52-jarige Vlaamsche meester kennis met den zoo veel jongeren Spaansche. Een sympathie deed hen zich bij elkander aansluiten. De op zijn toppunt van roem staande Rubens behoefde niet jaloersch te zijn van den nog jongen Diego: deze laatste behoefde het niet te zijn van den schitterenden Nederlander. Want de Toekomst opende zich reeds voor hem in niets dan glans en geluk. Beiden artiest en aristocraat, boterde het tusschen hen, aan het Hof. Negen maanden toefde

Rubens in Madrid, bekoord door het nieuwe land. Hij schilderde in dezen tijd, zeer snel, vele portretten; hij maakte vijf portretten van den koning. Dit getuigt wèl, dat de beide schilders vrienden waren, want Olivares, de almachtige, had Velasquez beloofd, dat nóoit een ander schilder dan hij Filips IV zoû konterfeiten. Voor den grooten Vlaamschen meester trad Velasquez echter hoffelijk ter zijde. Beiden bewonderden Titiaan. Beiden bewonderden de prachtige Titiaansche Venussen, die ook wij nog in het Prado bewonderen. Beiden - en misschien het meest de schilder van het bloeiende Vlaamsche naakt - bewonderden die Venetiaansche schoonheden, die goudnaakt, parelnaakt, placide, in een goddelijk licht van getemperden dagglans liggen in een open galerij, tusschen rood fulpen gordijnen, op rood fulpen kleeden over blanke bedden - een cypresselaan in ver verschiet zich borende naar den einder - terwijl zij luisteren naar het orgelspel van een in schaduw gedonkerden ridder, terwijl een fontein tevens nog murmelt aan hare ooren en zij, wèg in droom, zich koozen laten door een naakten knaap, dien wij Eros mogen denken. Wij mogen ons beide schilders-vrienden verbeelden voor die twee heerlijke, Titiaansche werken, die wij ook nog nu in het Prado zien; wij mogen ons verbeelden Rubens' appreciatie voor dat goudige parelnaakt tusschen de weêrglanzen van het fluweelige rood, waarover de getemperde glans gloort en schuil gaat in plooï van mollig vleesch, in plooï van mollig fulp... En wij weten, dat zij niet alleen voor de kunst van den Venetiaanschen meester verbroederden: wij weten, dat zij ook samen in de natuur sympathizeerden, dat zij bergwandelingen maakten in de Guadarrama, en samen het Escorial bezagen.

Velasquez was een te sterke geest om invloed te ondervinden. Hij bewonderde met Rubens, hij sympathizeerde met hem maar daar bleef het bij. Rubens' sterk gevoel voor de goden der Mythe, voor hunne goddelijke lichamen, voor hunne menschenlijke zielen, heeft hij - veronderstel, dat hij het gepoogd had - niet op Velasquez kunnen overbrengen. Velasquez schilderde in dezen tijd ongeveer zijne *Borrachos*: eene heerlijkheid, maar - een grapje

met Dionyzos. Van Rubens bewonderen wij in het Prado - om één uit veel te kiezen - zijne Hera, die Herakles zich legt aan de borst. Het verschil tusschen beide schilders, waar het hunne appreciatie van het Antieke betreft, ligt geheel in het verschil dezer beide stukken. Rubens' Hera is geen grapje: het is de Olympische, verhevene ernst, hoe ook gezien met een Vlaamsch temperament. De sterrennacht, de luchtkar, de wieken-spreidende pauwen, de uitgestegene godin, wier weelderige vleezen een aureool van glans verteedert en ver-etherizeert, zijn als de Vlaamsche vertolking-in-kleur van Homerische hexameters - met den stil-blijde toe kijkenden Zeus, die Hera nièt waarschuwt, dat zij zijn bastaard Alkaïos voedt, tot de melkstraal uitschiet aan den tepel en een regen van starren door het ruim zwiert... In den geest van den ouderen schilder leefden de Vizioenen: in dien van den jongeren - hoe veel aanrakingspunten ook beide geesten vonden in het iederen-daagsch leven - spiegelden zich meer de beelden der Werkelijkheid weêr, beelden, die zijn kunst weêrkaatste op het doek met tòch prachtige menscheijkheid, en vooral liefdevolle weêrgave van edele kleur.

Avignon

I

Niets is mij liever en belangwekkender dan oude, kleine stadjes, stil doode stadjes vòl grauwwereld, stadjes vòl oude paleizen en kerken, stadjes van vertederend antieke silhouet, tusschen verbrokkelde wallen, instortende poorten, stadjes vòl verborgene kunst, stadjes, waarover nog stuivelt of onbewogen neêrligt het stof van Middeneeuw en Renaissance, òver het gruis en de ruïne der Oudheid, te doorkruisen met eerbiedigen pelgrimsvoet, naar historie en schoonheid zoekend oog, en van weemoedige blijdschap en aandoening trillende ziel. Zoo een stadje dacht mij Avignon, en ik ben er eindelijk een week geweest, en heb er die weemoedige blijdschap en aandoening mijn ziel o, zoo gelukkig voelen doortrillen...

Wij kwamen des avonds laat aan, in een automobiel. Het was wèl vreemd, dat gesnor en gedraai van de brutale auto door de kleine, nauwe, stille straatjes, iets als heiligschennis, die mij pijnlijk aandeed om mijn eigen modernisme, zoo vreemd en rauw, in den stillen avond, de zwarte nacht van het stille stadje. Zeker, er was wel één oogenblik, in de groote straat, elektrisch licht; er waren soldaten, plots druk in hèle café's... Maar toen werden de straatjes weêr nauw en hoog, donker en somber, alle oogen van ramen geloken; geen enkele deur, open, glimlachte ons toe; de nacht was nauw en zwart tusschen oude paleizen en zwarte kerken en wij hielden stil voor een hôtél. Een ouderwetsche cour,

met zware plataan en waterloos fonteintje; een muffige, oude eetzaal; muffige, oude kamers, die uitzagen op den cour, waar de auto nu stond, zoo vreemd... En de nacht was heel stil, met geluideloos weêrlicht over donkere huizen, of het Verleden zelve drukte over het stadje en oplichtte met telkens een snellen weêrschijn van licht... zoo als de doode eeuwen kunnen oplichten, plotseling, als wij op hen staren, met oogen vol aandoening en liefde...

Een hond blaft; er naderen soldaten, zij zingen - er zijn manoeuvres vlak bij -; zij gaan zingende voorbij: in hunne dronkemansstemmen trilt iets joviaals van vroolijk kameraadschap met een onderton van weemoed om het soldaat-zijn dat moèt en niet anders kan; hunne stappen verdreunen; de hond blaft hen na.

Het wordt alles stil; de nacht spreidt zich, fluweelig donker, over de stad, over het oude hôtel, over mij...

II

Avignon! Ik zie de stad voor het eerst, maar zij was mij niet vreemd.

‘Ge voert mij geen mij vreemde wereld binnen’, waag ik Potgieter na te zeggen, nu de zon mij des morgens opgaat over het oude, dierbare stadje. Avignon! Ik zag het al voor mij, toen ik nog heel jong was, een jong dichtertje, dat cizeleerde zijn eerste verzen, en zijn eerste verbeeldingen van oude tijden, blij, vóór zich zag rijzen in de gloeiend weelderige glansen en kleuren van Middeneeuwsch romantisme, in de fijnere teederheden van eerste Renaissance-tint en geur van Humanisme. Petrarca! Petrarca, jong student te Avignon! Waarom zag ik hem het eerst, in mijn jeugdige verbeeldingen, waarin de gestalten, de figuren begonnen uit te klaren? Ik weet het wel! Petrarca is mij dadelijk, toen ik hem vóór mij zag, na wat Voigt en Geiger over hem schreven, belangwekkend en daarom dierbaar geworden, omdat ik hem zag, als *mensch* in de laatste Middeneeuwsche somberheid, die oplichtte; omdat

ik hem dadelijk *menschelijk* zag, met een ziel vol menschelijkheid, zwakheid, ijdelheid, grootheid, kracht, genie... omdat hij dadelijk voor mij leefde, omdat ik hem dadelijk begreep en 'mooi' vond: die zwakke, geniale mensch, die schim uit het Verleden, die vorm aannam en kleur... Petrarca is mij geweest de eerste 'mensch', uit het Verleden, die voor mij leefde. En misschien was in die jaren mijn jong talent niet krachtig genoeg, noch om in verzen, noch om in ietwat ouderwetsch romantiesch getinte novelle den 'mensch', dien ik voor mij zag, af te beelden; zoo wel de verzen, als de novelle¹ ontbloeden niet anders dan uit de liefde en verrukte verwondering om dien eersten 'mensch', die ik uit den wemelenden achtergrond van diep Verleden naar mij toe zag treden, bijna met open armen, bijna met een glimlach van vriendschappelijke herkenning en wederzien!

III

Avignon! Daar zie ik in den zachten Septemberzonnenschijn - aan de zwoele lucht wolkjes gedonsd, als op een schilderij van Corot -, de oude stad om mij liggen! Wij zijn gewandeld door de lieve, groene tuinen van den Rocher des Doms: hoe fijn looveren de tamarisken tegen den zacht blauwen hemel, tegen het donzig gewolk, en hoe teêr is de atmosfeer getint in hare zwoelte na het vage onweêr van gisteren; hoe fijn en zacht en teêr is de ijle van nevel, die daar spreidt over de breede Rhône, waarover de beroemde brug, met de kapel van St. Benezet, plotseling afbreekt, voor de helft verdwenen: de brug, waarover men danste, als de Pausen niet waren ter stad, omdat tijdens hunne aanwezigheid de brug niet mocht worden gebruikt:

'Sur le pont d'Avignon

On danse en rond...'

Het blijft in die vaag blauwe, teêr grauwe, gedoezeld groene en

1 'Laura' en 'In het Huis bij den Dom' in *Orchideeën*.

zacht donzige tinten steeds als een landschap van Corot, en even als in zulk een natuurstemming van den dichtsterlijken schilder soms fijne figuren, schimmevaag, nauw te onderscheiden òf landlui, òf saters en nymfen zich gebaren in wemele beweging van landelijken dans, zoo gebaren voor mijn verbeelding de rustieke schimmen daar blijde uit over en onder de brug, dansende in boersche idylle: uitgelatene, blijde vazalleschaar - omdat de Paus niet op het Paleis toeft! Neen de Paus toeft niet meer op het Paleis; het Pauslijke Hof heeft het Paleis verlaten, en het Paleis zelve... het rijst daar nu voor ons ontzaglijk, immens, forteresachtig, onverdelgbare steenen schim van het Verleden, onverdelgbaar niettegenstaande de eeuwen, de Revolutie, die deze Pauslijke Bastille slopen wilde - niettegenstaande het Wandalisme allerlaatster tijden, dat heerlijke Gothische zalen in chambrées herschiep, en een Pauslijk paleis... in een kazerne!

Aan den overkant van de Rhône, Villeneuve, en de Toren van Philippe le Bel, tot waar de brug zich strekte, en de zware torens van het gekanteelde fort St. André... In den morgennevel, door welken de zon zwoel zeeft, in een wijde uitspreiding van vaag blauw, teêr grauwwit, doezelig groen en donzig vaal wit, klaart het Middeneeuwsch landschap op, de silhouet van fort en toren en brug en stad afgestompt in een droom van atmosfeer, de rivier breed en idylliesch, met hare wilgen, er onder aan vloeiende, en ik zie mijn eigene jeugdverzen voor mij herleven: de gondel, van welken tapijt slierde in het water, vol muzikanten en blijden zang, en Laura en Petrarca, die zich het eerste teedere gevoel werden bewust:

O zoete Rhône, voere uw stroom ons mede...

Er was meer zon in mijn verzen, er ligt meer nevel nu over de werkelijkheid, maar trots dat verschil van atmosfeer - onbewust zag ik die te Italiaansch - vloeit de zoete Rhône daar voor mij, onder mij, zóo als ik hem vloeien zag in mijn verbeelding, jaren geleden... en zie ik den gulden gondel:

De gondel, langs de boorden afgegleden,
 Zoek' thans het ruime van uw klaren vloed!

Aandoenlijk vizioen! Er zwelt mij een weemoed om in het hart, want het is, heel even, door de wazige teederheden heen van Corot... een koloriet-prachtig tafereel van Veronese, en deze vreemde mengeling, die misschien mishaagt... ze is wellicht gehéel mijn ziel; ze was ten minste de ziel mijner jeugd, toen een verlangen naar de schitterende Renaissance begon door te bloeien door mijne eigene, donswolkige, melancholieën heen...

Dit zijn héel vreemde dingen, vreemder dan ik ze zeg. Dit zijn de dingen, die nauwelijks te zeggen zijn; dit zijn de onbewuste bloesems van het getwijgte en het getakte, dat ontsproot aan den stam die diep wortelt in vreemd atavisme, in het nooit door te ziene geheime van wat wij eenmaal, misschien, zijn geweest, vóór wij waren wat wij zijn; dit zijn de vreemde, lieve dingen, die ons vól mijmerij achterlaten over onszelve en over de tijden, die zijn geweest, en die wij ons herinneren in snelle glimpen, om welke glansen wij, verrast, glimlachen... ons daarna weêr verliezende in de nevelen van ons gedroom...

IV

Onbewust zag ik, tòen, de atmosfeer van Avignon té Italiaansch. En toch, er was dàt goede in mijn vizie... dat zij Avignon en de Rhône eenigermate Italiaansch zag. Want de stad en het landschap zijn, bijna, Italiaansch. Ik kan mij wanen in een oud, Italiaansch stadje, zoo als ik er zoo velen ken en lief heb; ik kan mij denken, dat deze stroom de Arno is, de Po, of de Tiber. Dat alleen het licht aan de lucht door een zwoelen nevel zinkt, en meer zilverachtig hangen blijft op dezen gefloersden morgen aan pijnen, cypressen, olijven, aan de boomen van bemind Italië... dan in Italië zelve...

Hoe zoû het ook anders kunnen... Italiaansche geesten en zielen

woonden hier, bouwden hier, heerschten hier; Italiaansche kunstenaars schilderden hier: een Italiaansche dichter dichtte hier: de teederste sonnetten zijn hier, in allerlieflijkst Italiaansch, als zilveren lelies ontbloeid; over en weêr weefden iets van atmosfeer en iets van Italiaansche ziel zich hier samen tot innige onafscheidelijkheid en de ziel laat indruk na op landschap en lucht, zoo als lucht en landschap zich afdrukken op de ziel, die zij omwemelen...

V

In den groenen tuin van den Rocher des Doms, onder fijne tamarisken, lees ik van de geschiedenis van dit dierbare stadje... Avignon, Avenio, gesticht door de Foeniciërs, die in Marseille waren geland (539 v. Chr.), langen tijd de zetel der Cavaren. In het Romeinsche Rijk maakt de stad deel uit van Gallia Narbonensis (Narbo, Narbonne). Gondebald, de koning der Bourgondiërs... de Gothen... de Franken; onder Charlemagne behoort de stad aan het koninkrijk Arles, dan aan de graven van Provence en van Toulouse... Wat is er al niet geleefd, op iedere plek, waar wij onzen voet durven zetten... Wat wekt voor geheimzinnig Verleden de klank dier namen niet op... Wat is er niet gestreden, geleden, op iedere plek! Het koninkrijk Arles... de graven van Toulouse en Provence... Dat waren heerschers, van wie wij zoo bijna niets weten, en toch... en toch... zij hebben hier geleefd en gestreden, geleden misschien: zij hadden hier hunne eierzuchten en hoogmoedigheden... Er is niets van hen over... Nauwhjks een datum, bijna geen naam... Het koninkrijk Arles... Ik wist niet, dat het bestaan had!

Ik kijk op... Daâr, bij de hooge wallen, kijkende over het landschap, zie ik gestalten van wie mèt mij zijn, en mij lief zijn... En plotseling komt over mij een angst, een vreemde duizeling, iets huiveringwekkends... omdat wij... wij allen, later ook... misschien zóo... vaag... zullen herdacht worden... met een paar algemeene namen, die niets meer zeggen zullen, aan wie ze dan, om

toch iets van ons verleden te weten, lezen...

Het koninkrijk Arles...! Ik wist niet, dat het bestaan had... En klinkt het niet als een sprookje? De koningen van Arles... Het is alles, alles weg, van hen, weg van die sprookjeskoningen...

En zoo zal het later zijn... weg, alles weg!... van onze koningen, en van ons,... van ons sprookje, verzonken... als wat stof... in diepe, diepe putten...

- Kom! zeg ik daarop... en zij daar ginds, hooren mij; willen wij het Paleis van de Pausen gaan zien?

Mijn eigen stem klinkt mij vreemd toe, als trillende uit een diepe put...

VI

'De Pausen te Avignon... Guelfen¹ en Gibelijnen: pausgezinden en keizersgezinden, de eersten willende de opperheerschappij der kerk en nationale onafhankelijkheid der volkeren; de anderen de keizerlijke oppermacht en de feodale hierarchie: Duitschland en Italië, vier eeuwen lang, bewogen door deze twisten. De Paus, dikwijls als de Gibelijnsche partij zegevierde, niet meer dan een gevangene te Rome...'

Ik lees in mijn opschriftboekje die historische potloodkrabbels over, en vind verder:

Clementius v, de eerste Paus, die Rome ontvlucht, zwerft rond door Frankrijk, - er heerscht Philippe le Bel - vindt gastvrijheid bij de Dominikanen te Avignon...

Na hem volgt Johannes xxii (1316), de tweede Paus te Avignon. Hij bestrijdt de electie van Lodewijk van Beieren tot keizer, en biedt de keizerlijke kroon aan Johannes van Luxemburg, Boheemsch Koning. Lodewijk wreekt zich, en doet een tegenpaus kiezen: Pierre de Corbière (Nikolaas v); Johannes maakt zich meester van zijn tegenstrijder en werpt hem in het gevang. Een

1 Of Welven, zoo men wil.

geleerde Paus, in rechtswetenschap en medicijnen... Een trotsche Paus: hij is het, die de derde kroon voegt aan de tiara, en dus de pauslijke driekroon sticht.

Na Johannes XXII Benediktus XII, een bakkerszoon...

Dan Clementius VI (Pierre Roger), Benediktijn, aartsbisschop van Rouaan en Bordeaux, kardinaal... koopt Avignon in 1348 van Jehanne van Provence en Sicilië, weigert terug te komen in Rome, hoewel Rienzi het hem komt vragen...

Het zijn deze Pausen, die ons interesseeren, nu wij het Paleis binnen treden. Die na hen komen, hebben geen sporen nagelaten van hun verblijf, van hunne heerschappij... nauwelijks hun namen: Innocentius VI, Urbanus V, Gregorius XI... Geheel hun verleden als uitgewischt van de plaats, waar zij woonden...

De zwerveling Clementius, de strijdbare Johannes, de eenvoudige Benediktus, en de latere Clementius, de gróote Paus...

Hunne namen zijn mij nu silhouetten geworden, hoe vaag ook, toch méer dan namen...

VII

Het Paleis rijst breed en immens voor ons op. Meer een forteres dan een paleis: de Pausen versterkten zich voor de Groote Compagnieën der roovers, die gedurende de 14e eeuw Frankrijk aflieden, afstroopten, afbrandden, uitplunderden. Maar zagen zij de wallen van Avignon, zagen zij de onneembaarheid dier pauslijke vesting, dan vergenoegden zij zich met een schatting der stad, met de absolutie van Zijne Heiligheid en... trokken verder...

Dit paleis, deze forteres rijst op uit de rots zelve, die haar eerste basis was. Van een der hoogste torens, waar ik mij dadelijk laat voeren, la Tour de Trouillas - Rienzi verzuchtte hier in gevangenschap - zie ik het plan van het paleis duidelijk voor mij liggen: het paleis zelve als vervat *in* de vesting; het paleis, als een immens dubbel klooster, met twee groote kloosterhoven, waarop statiezen, kapellen, tribunaal, arsenaal en woonkamers uitzagen,

zich verbergen achter de hooge, gekanteelde muren van de forteres...

Vroeger was dit alles èen massief geheel van imposante Gothiek...

Na de Revolutie, die bijna het Paleis slechtte, sloopte, werd deze Gothiek omgebouwd tot letterlijk een stijlloze kazerne: de genie vulde de hooge arkaden en ogivale bogen met metselwerk, waarin vierkante ramen... Het is moeilijk zich te verbeelden, zoo als het geweest is in de pauselijke eeuwen.

Het Paleis der Pausen was een kazernenog... vier jaren geleden! En nu, nu herstelt men, herbouwt men; metselaars zijn bezig, steenhouwers zagen met groote zagen vierkante witte zandige steenblokken door: de reuzenkanteelen worden bijgemetseld: er is een geur van versche kalk, er nevelt een witte poeder van steen...

Is dit alles noodig? Het is wel heel Fransch. Het is het eene uiterste na het andere. Na een voorbeeldloze verwaarlozing, minachting, slooping, vernieling, verdelging... het plotse bewustzijn, dat dit paleis toch is 'monument national' (het geen niet weg neemt, dat tal van zalen nog gebruikt worden voor entrepôt van allerlei, waarmeê de municipaliteit geen raad weet!). En staat en stad dragen bij, millioenen bij, om het ongelukkige Paleis te restaureeren! Is dit noodig? Zal die versche kalk en nieuwe steen ons ooit weêrgeven dat wat de eenige bekoring is van zulke vervallenheden: de stemming?

Misschien... over twee eeuwen... als een zekere patine zich gespreid zal hebben over dat nieuwe metselwerk... Misschien zullen onze kindskinderen toch nog gestemd worden door deze mij antipathieke restauratie.

Mij, in dit oogenblik, is zij te veel. Onderhoud, bouw bij, opdat een toren of muur niet in zal storten... en het is genoeg. Zoo werd ons in Rome de ruïne van het Colosseum bewaard, maar niemand had ooit het geheel 'stemming'-loze idee, het Colosseum in zijn geheel weêr op te bouwen.

Dat behoeft niet, dat zoû overdrijven zijn, zoo als de restauratie

van het Paleis der Pausen een overdrijving is. Onderhoud, bouw bij wat in één stort... maar hoû dan op, en laat ons den weemoed om het Verleden.

Maar de Franschman weet weinig van 'stemming' af...

Toch wil ik niet alles afkeuren wat hij doet, in het Paleis der Pausen. In de Pontificale Kapel, in de Audiëntie-zaal - twee kathedraalachtige Gothische ruimten - en die elk door boven-el-kaârsche houten vloeren in drie verdiepingen chambrées werden omgezet, hebben de architecten der restauratie goed en met zorg gewerkt. De houten vloeren verdwenen... en de Gothische arkaden rijzen weêr in hare plechtige harmonie van buigende lijnen omhoog: de edele welvingen ontmoeten elkander weêr zonder hindernis en reiken elkander toe en raken elkaâr als strevende verlangens zuiverlijk aan, en de lijnen en welvingen zingen er weêr de majestueuze glorie harer volmaakte schoonheid: een naakte schoonheid van niets dan lijnen en welvingen, van streving en van zwellings in ideale afmeting, naar zuiver berekende maat en foutloos getal.

VIII

Johannes XXII was de eerste Paus, die bouwde. Bisschop van Avignon, toen hij tot Paus gekozen werd, vergrootte hij, versterkte hij zijn bisschoppelijk paleis op den Rocher des Doms (Rupes Dominis). Maar na hem zijn Benediktus XII en Clementius VI de bouwmeesters van het Paleis, voor zoo ver wij het nog zien.

Benediktus bouwde vèel, maar Clementius was de somptueuze bouwheer van de twee heerlijke Gothische zalen: de Audiëntiezaal of Zaal der Feesten en der Ontvangsten van Vorsten, en de Pontifikale Kapel. Wij gaan door een breede, prachtige poort; zij was onder kalk en pleister verborgen; beeldhouwwerk van welving, tympan en stijlen zijn als met een moker afgeslagen: toch heeft de poort een grandeur, die indruk maakt. Wij treden de

Audiëntie-zaal binnen; zij was eenmaal geheel met fresco's versierd, door Italiaansche meesters. Helaas, hare Gothische pracht, nu, is naakt. Hare schoonheid is nu alleen om hare lijnen, om hare welvingen, om hare sobere majesteit. Maar zij is naakt. Of bijna. Zie, daar in een hoek zijn onder de dikke lagen van kalk te voorschijn geklaard de Profeten, op een goudgestarden, blauwen grond. Men schrijft ze toe aan Simone Martini, Memmi genaamd, den heerlijken Sieneeschen schilder. Hunne enkele figuren, daar ginds op dien hemelhoek van blauw, goudgestard, zijn als verloren in de immense, naakte zaal. Rondom de grijslokkige, witbaardige figuren, die hunne voorspellingen, op lange rollen geschreven, uitplooien tot hunne voeten toe, stijgen de naakte, Gothische lijnen der immense zaal, en zingen, en zwellen, en streven. Daar, in dat hoekje, die enkele Profeten... Ik tel er zeven... Dat is alles... over van de duizende figuren, die deze wanden en bogen versierden. Toch niet... nog even, daar de vaagte van een Kruiziging, en de wanhoop van Maria Magdalena... Dat is alles. Alles.

Vernield, overkalkt, geminacht, geheel die vroegere, verdwenen kleurenpracht, die Italiaansche meesters te voorschijn hadden getooverd... Neen, toch niet geminacht alleen: ook verkocht. In 1816 was een Corsiesch regiment gehuisvest in het Paleis. De soldaten, Italianen, met ingeboren gevoel voor schoonheid, maar zonder eerbied voor de plaats waar die schoonheid ontbloede en tuk op winstbejag... mokerden voorzichtig geheele figuren, koppen, uit, zoo dat zij plakjes fresco konden oplichten, en verkochten die aan de liefhebbers. De kolonel van het regiment, die een kollektie had van primitieven, deed meê!!

Het is ongelooflijk. Wij moeten echter Mérimée gelooven, die het vertelt... Er zijn nog wat fresco's over, in twee kapellen, die van de H. Martial en Johannes... Zij treffen mij niet, maar des te blijder ben ik, als men mij binnen voert in de vroegere pauslijke woonvertrekken!

Dit is de Garde-Robe, en heeft, wat wij zagen, ons vervuld met weemoed, de aanblik van deze vierkante zaal vervult ons met vreugde, want, onder een kalklaag, nu weg genomen, bleef

onaangetast een kleurige blijdschap voor de oogen! O, wat is dit aardig en lief, verrassend aardig en lief: alles, wat wij hier om ons zien, in deze pauslijke vestiaire! Ik zal niet zeggen, dat wij fresco's zien, die kunstwerken zijn van eersten rang, maar wij zien een goed behouden (misschien wat veel gerestaureerde) dekoratie, die aardig is en lief, en een vreugde voor de oogen. Kijk, in de Garde-Robe der Pausen heeft de schilder, die er de wanden versierde, eene verluchting uitgedacht, die weêrgaf alle genoegens van jacht en vischvangst te dier dagen. Verrassend, aardig, onschuldig wereldsch tafereel bij tafereel in het vertrek, waar men den Paus zijn kleederen bewaarde. Het bewijs, dat de geestelijke heeren zekere sport beoefenden. Het is charmant. Om een vierkanten vischvijver in een tuin van citroenboomen en laurieren, fijne mediaevale ridderfiguren, in hosen, surcoet en kaproen, zoo aardig om de mode ervan: zij zijn gewapend met vischnet en hengel; één ridderfiguur schijnt de visschen te voederen; ter zijmuur een groote zwaan tegen gelooverte. Zij zijn fijn, en aardig en lief, die vier figuren aan den vierkanten vijver: misschien geestelijke heeren in ridderlijk gewaad, die zich vermaken met te visschen op een zonnigen morgen onder laurier en oranjeboomen. Dan daar de jacht: de jacht op den ever met honden; de jacht met de valk, de jacht met de fret: steeds ridderfiguren, en knapenfiguren in welig, groenend landschap. Dan de vogelaars in de boomen; de vogelaars, die hoog in de boomen geklommen zijn: ze lokken, ze, fluiten misschien, ze doen de vogelen na en verleiden ze, en de arme vogelen vliegen den vogelaar in de handen: ik heb medelij met de vogelen, maar ik vind die middeleeuwsche vogelaars alleraardigst en ik wist niet, dat ze zoo hoog in de boomen klommen om als met tooverij en gezang en gelok de arme vogelen te vangen. Dan nog het plukken van fruit, één plukker in den pereboom, een ander er onder, terwijl slanke, blanke hazewinden rennen, en dan: la Baignade, het bad; in het park een waterval, een stroom, een plas, en naakte figuren, die plassen, zwemmen, kunnen ophouden, een douche nemen onder den waterval! Het naakt is niet meer antiek, de houdingen zijn naïef maar het geheel is toch

zoo aardig in die linksheid en de onbekende schilder, al was hij geen groot artiest, was toch een vroolijke, blijde geest, om in de pauslijke vestiaire zulke aardige, vroolijke, levensblijde tafereelen te schilderen van onschuldige wereldschheid: wereldschheid, die natuurlijk geduld wel werd en gekweekt aan het schitterende, pauslijke hof; wereldschheid, die wel uitgebeeld mocht worden, vooral in een vertrek, dat kleedkamer was.

Een houten zoldering, stijlvol versierde balken over steenen kraaien, overdekt deze aardige kamer, die toegang geeft tot de eigenlijke pauslijke slaapkamer. Welke heerlijke afmetingen voor een slaapvertrek met de twee uitgebouwde ramen. Een nu dicht gemetselde deur gaf dadelijk toegang tot de bastions, waarop de pauslijke tuin was aangelegd. Men noemde dien het 'viridarium' en ten tijde van Urbanus V, waren er achttien pauwen: *XVIII pavones tam antiqui jam juvenes, quorum sex sunt albi...*

Ziet gij daar tusschen de laurier- en oranje-boomen, de laatste vol gouden vruchten gespikkeld, de pauwen hunne juweelen staarten slepen; ziet gij de zes witte pauwen, en hoort gij hun schellen kreet, terwijl de silhouet van den Paus in de doezelige somberheid van slaapvertrek opklaart, en zijn dienaren hem uit de aardige garde-robe brengen zijn wit fluweelen soutane...?

IX

De avond valt. Ik sta voor de poort van Notre-Dame-des-Doms en de portierster zal mij rond leiden, hoewel zij beweert, dat het reeds donker zal zijn. Maar ik hoû van donkere kerken en nu licht haar koperen olie-lampje mij voor.

De H. Martha stichtte deze kerk, de H. Rufus heeft haar gewijd; keizer Constantinus vergrootte haar; zij werd door de Sarracenen bijna vernietigd, maar Karel Martel behoedde haar en Charlemagne herstelde haar en toen is onze Heere Jezus Christus in eigene persoon de kerk zijner Moeder komen wijden, zoo als

dit te lezen is in de Instellingen der Pausen Johannes xxii en Sixtus iv...

Ik kan niet zeggen de curieuze charme, die zulke woorden voor mij hebben, zelfs uit den mond eener eenvoudige vrouw, wier taak het is mij bij te lichten. De bekoring is ditmaal te grooter wijl de kerk heel somber is, en het koperen lampje hier vreemden weêrschijn oproept, als lichtende geesten, die zich losmaken uit duisternis, daar zware schaduwen opgehoopt liggen laat, als een massa gestapeld verleden, te dicht en te zwaar om het ten eenen maal te beglanzen... De H. Martha zoû deze kerk gesticht hebben: zij, de goede huisvrouw, die na Jezus' dood in extaze de wereld inging, om de Heidenen te bekeeren... De H. Rufus, de Martelaar, wijdde de kerk, die zij stichtte... Toén heerschten nog de oude goden, en het kerkje werd door de Heidenen niet meer dan geduld... Maar Constantinus, de eerste Christenkeizer, vergrootte haar; de ongeloovigen kwamen haar vernielen; Karel Martel behoevede haar...

En toen is onze H. Heere Jezus Christus haar komen wijden, in eigen persoon... Er is niet aan te twifelen, want het is te lezen in de pauselijke Instellingen...

Neen, ik kan het niet zeggen. Ik kan niet zeggen hoe vreemd het mij bekoort zulke dingen te hooren in een sombere kerk, die ik bezoek... Eeuwen, in een snellen glans, zie ik voor mij... Figuren spoken op, verglijden, zijn heen... Een vrouw, heilig, omdat ze Hem diende; een martelaar, een keizer, een Christen-heros, en dan... Hijzelve... De Overwinnaar der oude goden... Hij heeft overal, overal gezegevierd... Er is overal voor Hem gestreden, en overal heeft Hij overwonnen... ook hier, in Avignon... Hij heeft hier zelve Zijner Moeder kerk gewijd...

Gij vindt dat alles bijgeloof? Het is mogelijk. Maar mij treft het vooral om het geloof aan dat alles; geloof, dat mij geheel vreemd is, maar dat mij vol eerbied treft, waar ik het overal op mijn weg ontmoette, in oude kerken, in Italië vooral, nu in dit Italiaansch-Fransche stadje... Wat hebben de menschen al niet geloofd, wat gelooven er millioenen nòg... aan vreemde, poëtische legende...

Wat hebben zij niet altijd en altijd behoefte gehad zich legende, poëtisch en vreemd, te scheppen en er dan aan te gelooven... Voor de menschen moeten de wonderen bloeien aan hun levensweg als rozen, natuurlijkweg. Er is voor hen niets zonderlings en ongelooflijks aan, dat Jezus zelve neder daalt en de kerk Zijner Moeder inwijdt... Het is een historiesch feit, en de vermelding is na te slaan in pauslijke archieven... En het wonder bloeit niet eenig, de wonderen bloeien als de rozen in Mei, niet te tellen, zoo velen.

Het is heël bekoorlijk zulke dingen stellig zeker te hooren verklaren, in een donkere kerk, in den vallenden avond... Kijk, daar de Romeinsche pausenzetel, nu den bisschop dienstig. Een marmeren troon met den leeuw van St. Markus en den stier van St. Lukas... En kijk, daar het graf van Johannes xxii, als een kleine, marmeren, Gothische kathedraal... Kijk daar boven, die prachtige tribune...

Het is in der daad te donker om de altaarschilderijen te zien... Zij doen niet meer dan vreemd weifelen voor mijne oogen of vaag opschemeren en spoken...

Maar ik heb mijn indruk gehad... geheel bij toeval... om enkele woorden, die de portierster plechtig kalm gezegd heeft... en die zij aan iederen bezoeker herhaalt...

Zij weët niet, hoe hare woorden mij hebben getroffen.

Buiten is het de nacht, en de maan schijnt over Avignon...

De maan!... Zij is ook zoo vreemd en zoo wonderlijk... Zij is oòk als een legende, die met heilige leliën bloeit... Zij is oòk als een witte schim, een verglijdend spook... Ik hoû van hare vreemd stille glijdingen over vervallen paleizen en stille wateren... Zie, zij glijdt langs de hooge muren van het Paleis der Pausen... Er treden, uit heel hooge duistere nissen, witte theorieën, als van nonnen...

Over de Rhône, daar ginds, beneden, gaan breede, blanke wateringén... En ik zoek Petrarca's gondel, die in mijn eigene jeugdverzen terug gleed over maanwitte wateren na een Dag van Weelde...

Maar wat is mijn eigen verleden?

Het is de dag van gisteren... na de diepte der eeuwen, in welke ik schouwde...

En wat beduidt bij de eindeloze Legende dier Eeuwen mijn eigen poëzie...?

X

Neen, ik wil niet met de automobiel naar Vaucluse... Ik weet al van te voren, dat ik toch weinig 'stemming' in Vaucluse vinden zal, maar als ik ga met een automobiel, dan kan ik heelemaal aan Petrarca niet denken... Waarom zouden wij van avond niet gaan, met dien goeden, braven koetsier, die ons daar toewenkt met zijn zweep?

Hij heeft een goed paard. Hij heeft een goed karretje. En hij heeft een braaf gezicht. In den maneschijn rijden wij langs den Rhône, en het witte nachtlucht weeft een droomerige middeneeuwsche atmosfeer om ons heen. Dit is de veertiende eeuw... In den blauwigen schemer teekent de oude stad, met het massief reusachtige, steile paleis zich af, als met een mediaevale werkelijkheid. Wij rijden langs de wallen der stad... Daar zijn woonwagens van Zigeuners; over een vuur hangt een groote ketel; bruine mannen, donkere vrouwen, naakte kinderen, een oude heks en een oude profeet, lachen en eten en rusten tegen die wallen aan... Eeuwen lang reizen zij, trekken zij, krioelen zij, moorden en stelen zij en doen zij de ketellapperij: zij zijn de zelfde Zigeuners, die vroeger, eeuwen geleden, hier gekampeerd hebben onder de wallen... De pauselijke soudaniers en hellebaardiers lieten zich waarzeggen door de oude heksen en omhelsden de jonge heksen; er werden dolken getrokken, er vloeide daar bloed: dat romantisme zie ik heel duidelijk in den laaienden gloed van het ketelvuur, in den blauwenden glans van de maan... De derde akte van den Trovatore...

Nu wordt het stiller... Hier vloeit de Sorgue, en weeft zich de idylle der maanlichtbeglansde boorden... Petrarca dwaalde hier, en dichtte, en parelde sonnet aan sonnet en verzong zich Het Eenzame Leven... Even misschien door zijn kluizenaars-stemming de

aesthetische poze, dat het goéd staat aan een dichter zich af te zonderen van de grootheid der wereld, die hij toch bemint... Het is juist dat aardig gewoon-menschelijke in zijn geniale natuur... Maar gehéel poze is zijn afzondering niet geweest, vermoed ik. In de ziel mengelt zich het groote en het kleine, het echte en het valsche: wij zijn als de goden ons schiepen. En een dichter kan niet anders dan de idylle der Sorgue waardeeren.

Overall ruischt het water... Dit is het Eiland, het Eiland der Sorgue... Lange lanen, kanalen, en de Notre-Dame-des-Anges... Hooge rotsen rijzen, donkere spleten en diepe spelonken groeven zich, dàar ruischt de fontein van Vaucluse, daar glanst het groenige meer...

En... er rijzen de schoorsteen der papierfabrieken!...

Het is, zelfs zonder automobiël, en met dezen braven koetsier, niet goed mogelijk... De stemming in Vaucluse is niet meer... Petrarca's poëtisch Vaucluse bestaat niet meer... Er bestaat alleen een klein, nijverig industrie-plaatsje; en er is het Café de Petrarque et Laure!!

Kom, laat ons tòch uitstappen... Of wij soupeeren willen met forel of met paling? Waarom niet, daar we toch eigenlijk niet gedineerd hebben... Paling is mij wat zwaar; ik kies liever forel...

Wij zetten ons neêr, en de waard dekt ons tafeltje; er is elektrisch licht. Daar waar wij zitten te wachten op ons vischsouper, stond eenmaal de burcht der bisschoppen van Cavaillon, en Pierre de Cabassol, Petrarca's vriend, vertoefde hier, en Petrarca zelve schreef van deze plek:

'Ik heb mij twee tuinen geschapen, die mij innig bekoren. Er is ter wereld niets, met mijn tuinen te vergelijken. Ik heet hen mijn Parnassus-over-de-Alpen. De eene is belommerd, en lokt uit tot studie, en ik wijdde dien aan Apollo. Deze tuin ligt ter helling van de wellende Sorgue en stuit op rotsen en onbereikbare hoogten: de vogelen alleen wieden daar heen. Mijn andere tuin is dicht bij huis, niet zoo verlaten, en zoû Dionyzos bekoren. De ligging er van is meer grillig; die tuin strekt zich uit, met een kleine brug over snel vlietend water, tot een grot, een koele grot...'

En onze waard dient ons glimlachend forellen en een dun, vriendelijk, wit wijntje op, ter zelfder plaatse, waar, eeuwen geleden, Petrarca zich wijdde aan studie van antieke schrijvers en zijn 129e sonnet dichtte:

Lieflijk gelovert, teeder groen getwijgte,
 Zacht bleeke en beminlijke viooltjes...
 Lommerrijk woud, waardoor de zonnestralen
 Heen schieten, en 't hoog en trotschelijk doen rijzen...
 Golvende dreven! O zuivere stroom,
 Die baadde haar schoon aanschijn en klare oogen,
 En klaarder werd door dat levende licht...
 Hoe b'nijd ik u, gij, die haar zaagt en hoordet...

 Er waren geen viooltjes, en er was geen woud, trotschelijk hoog in zon... Maar er was maneschijn over rotsen... Er waren de schimmen onzer verbeelding...

En in het restaurant, dat draagt des dichters naam en dien zijner hooge, zuivere liefde... waren de forellen lang niet kwaad.

IX

- Dat is misschien wel de hoogste berg van Frankrijk, toont met zijn zweep mij onze brave koetsier, als wij in den klaren nacht terug rijden naar Avignon.

En hij wijst mij, tegen den droomerigen hemel, den Mont-Ventoux.

De Mont-Ventoux! Ik had hem bijna vergeten, dien bijna hoogsten berg van Frankrijk! En plotseling... plotseling komt in mij op de herinnering aan wat Georg Voigt (Die Wiederbelebung des Classischen Alterthums oder das erste Jahrhundert des Humanismus) vertelt van Petrarca en den Mont-Ventoux. Dat is zóo mooi, dat is zoo treffend 'menschelijk', dat heeft in der tijd mij zóo getroffen, toen ik het las voor het eerst... En dat heeft

een dichter, een 'mensch' kunnen voelen... in de veertiende eeuw! En plotseling... plotseling is, in deze klare nacht, terwijl de brave koetsier daar wijst met zijn zweep, de herinnering aan die treffende schoonheid van menselijke ziel weêr òp bij mij gerezen...!

Petrarca, in zijn Biechten en Bekentenissen, vertelt ons het zelve. Hij was twee-en-dertig jaar, en met zijn jongeren broeder Gerardo, besteeg hij den Mont-Ventoux. De zon brak door wolken; beneden, aan zijne voeten golfden de zwaar witte wolken als een schuimende zee. En terwijl hij staarde, en terwijl hij bewonderde, ging zijn leven aan hem voorbij... Tien jaren geleden had hij de hoogeschool van Bologna verlaten, waar hij op zijns vaders wensch zich wijdde aan de studie der rechtswetenschap. Maar zijn liefde was de studie der antieke schrijvers; zijn liefde was Cicero en Vergilius... Nù had hij zich geheel aan zijn liefsten wensch overgegeven; nu leefde hij meer in de Oudheid dan in zijn eigenen tijd: nu leefde hij in zijn antieke handschriften en zijn medaillen- en muntenverzameling. De rechtswetenschap was voor hem een doode; de studie der Oudheid was voor hem het leven. Maar nog geen drie jaren geleden... was hij zich bewust geworden den in zijn ziel opdoemenden strijd tusschen den vleeschlijken mensch en den geestelijken mensch; strijd met alles wat in hem laag, klein, ijdel, wereldsch, hoogmoedig, zinnelijk, huichelachtig - voor zichzelf vooral - de vlucht verhinderde van zijn reinere wezen, zijn antiek-deugdvolle, naar wijde sfeer smachtende ziel, zijn geniale intellektualiteit: de strijd van wat *in* hem, zijn ziel neêr trok naar laagte, met dat reine verlangen, welks wieken steeds te zwak bleken voor den vlucht naar het zonnehooge...

Hoe zoû het nu worden en wie zoû overwinnen? Vóór zich zag hij het prachtige schouwspel: de wolkenzee; ginds de toppenschakeling der Cevennen, de blinkende meander van den Rhône, en daar, heel ver, de Middellandsche blauwte... En toen, toen voelde hij als een heimwee naar het reine en het hooge en het wijde en het zonnestralende... en besloot het kleine deeltje van Augustinus' Bekentenissen, dat hij steeds bij zich droeg, op te slaan, en als een

wenk van hooger hand te beschouwen wat hij daarin zoû lezen.

En hij nam het boekje, sloeg het op en las:

‘De menschen gaan heen, om te bewonderen de hoogten van bergen, den breeden loop van stroomen en de onoverzienbare vlakten van zeeën, de cirkels der oceanen en de banen der sterren. Maar zij achten niet zichzelven, en voor zichzelven blijven zij zonder blik en bewondering...’

Hij sprak geen woord tot zijn broeder meer, tot hij den berg was afgedaald. Eène groote gedachte bezielde hem... Sedert was zijn eigen *ik* hem zijn gróotste studie... Sedert huiverde hij van zijn eigene ziel en had haar toch lief, maar wilde hij vooral haar doorgronden, haar kennen, haar toeblikken en haar bewonderen, omdat zij raadselachtiger en te gelijker tijd alomvattender was dan bergketenen en oceane-kimmen...

Van dit oogenblik af dateeren zijn filozofische geschriften: Over der Wereld Kleinachting (De contemptu mundi), Over het Eenzame Leven; het zijn vooral zelfbiechten en bekentenissen...

‘Gij zult mijn geheimenis zijn en heeten’, zegt Petrarca tot deze geschriften, in welke hij, in dialogenvorm, zijn geheele ziel, met al hare ijdelheid en waan, opensluit aan den H. Augustinus, als ware die hem zijn biechtvader...

En het heeft mij diep getroffen, dat in de veertiende eeuw, in een eeuw van sombere wereldwoeling, waarin een nevel van duisternis zich scheen op te hoopen over den menschelijken geest... er een Geest uitklaarde en een Mensch verrees, wiens blik in zichzelven schouwde met martelende eerlijkheid, poogde tot klaarheid te komen met zijn eigen geweten, poogde tot reinheid en hoogheid te raken, trots zijn zoo vele, hem wél bewuste zwakheden en lage instincten...

Zoo dat hij toen, in de jaren mijner eigene jeugd, toen voor mijzelf open ging een leven van zien, òm mij, de schoonheid der dingen en der natuur en *in* mij het raadsel en de duizele diepte van onszelve, voor mij treffend geweest is:

De eerste *Mensch*, die tot mij trad uit de diepe diepte van het Verleden...

En dien ik beminde en bewonderde, als een van Genie en menscheijkheid stralenden medemensch...

XII

Wat aardig nu, des morgens, door dit oude stadje te dwalen! Overal oude gevels, oude paleizen, oude kerken: vooral St. Pierre is een allerliefst, Gothisch kerkje, met zoo een mooie façade van steenen kantwerk: een fijne, rechte balustrade tusschen twee klokketorens: spitsen en flitsen; guirlandes, bloemen en bladeren van à-jour steen, en de mooie houten deuren, die de schrijnwerker Antoine Volard - artiesten waren werklui en werklieden waren artiesten - beeldhouwde met Gothische gedrochten, half sater, half karyatide... Van binnen ook die aardige Gothische preëkstoel: kleine heiligen, onder marmeren Gothische hemeltjes en à-jour baldakijntjes, rijen zich er rond...

- St. Pierre? vraag ik. Maar wélken St. Pierre?

Het kerkje is niet gewijd aan den Apostel. Het kerkje is gewijd aan St. Pierre de Luxembourg, die op zijn negende jaar kanunnikje was, op zijn vijftiende jaar bisschop en kardinaal, en op zijn zeventiende jaar aan het Pauslijk Hof kwam te Avignon, bij Clementius VII. Hij leefde nog één jaar, een jaar van extaze en wonderen... En hij stierf: in extaze ontgleed zijn kinderlichaam zijn heilige-ziel. Hij streed niet, als Petrarca; hij had dadelijk, als kind, begrepen wat voor hém het hoogste zijn zoû. Zijn leven was geen strijd: zijn leven was gebed en vervoering... Als hij de hand hief, ontbloeide het wonder, genas hij zieken, riep hij dooden op tot nieuw leven... Hij deed het glimlachend en gewoon-weg natuurlijk; hij deed het beminnelijk en zacht. In de Gothische somberheden en duistere intrigue-hoeken van het Pauslijk Paleis te Avignon, bloeide zijn ziel als een pure lelie en lachte er als een engelkind, onbewust aanbiddelijk, stralend van zuivere vroomheid te midden van een webbe van leugen...

Hij was geen 'mensch', het kind-kardinaaltje: hij was heilige geboren...

En zijn lirie-ziel bloeide ter aarde nauwlijks langer dan het voor haar noodig was om te herbloeien in het Paradijs, dat zij reeds dadelijk had voorgevoeld.

Toen hij gegleden was uit het leven en begraven in marmeren sepulker, waarop zijn liggende beeltenis met bisschopsmijter, vernielde, schond het begeerige volk zijn graf, om zijn weldoende relikwieën toch te bemachtigen.

Clementius VII, dankbaar den Hemel, dat aan zijn Hof had getoefd een kardinaal, wien het wonder ontbloede aan zijn enkel gebaar, riep luide uit, dat St. Pierre de Luxembourg het bewijs was van *zijn* goed recht. Want er was een tegenpaus, die te Rome heerschte: Urbanus VI.

En Clementius VII stichtte op het in vroomheid geschonden graf van het heiligje eerst een kapel, toen een Celestijnen-klooster...

Dáar was het, dat destijds ook getoond werd het portret van het heiligje (door wie?), nu in het Muzeum: een allerliefst portret: zoet monnikje in kardinale-gewaad, de aureool om zijn tonsuur en het recht afgesneden haar over zijn kindervoorhoofd, mooi van kleur tegen het fond van Corduaansch goudleêr, de fijne vingers vroom tegen elkaâr, geknield voor crucifix en missaal, en de mond en de oogen zoo lief, tevreden, jong, zalig, kuisch, gelukkig, in het gebed en de extaze, die waren zijn dagelijksch brood en leven van iederen dag...

Ik vraag in de fotografie-winkels van Avignon:

- Kan ik ook krijgen een fotografie van het kleine heiligje?
- Van wien, meneer?
- Une photographie du petit saint d'Avignon? Du patron de votre ville? De St. Pierre de Luxembourg?

Zij weten zelfs niet meer, dat hij bestaan heeft, nog minder dat het wonder zijn gewone levensdaad was... En zij hebben geen fotografie naar zijn aanbiddelijk portret... Er komen hier nog zoo weinig vreemdelingen: de meesten gaan door, van Lyon naar Marseille... Als ikzelve honderd maal heb gedaan, in zonde tegen Avignon.

En er *zijn* niet veel fotografieën te krijgen... en ik moet het doen zonder mijn heiligje...

Lief, klein, jong heiligje, zacht kind van mirakelen, jeugdig bisschopje en kardinaaltje... bid daarboven voor mij!

Want mijn verteederde aandoening heeft één oogenblik in je geloofd!

XIII

Wij zijn in Villeneuve, over Avignon, aan den anderen boord van den Rhône en ik sta voor de trotschelijke poort van het paleis van mijn kleinen heilige... Hier woonde hij, te midden van zijn vorstelijken stoet van geestelijken, hijzelf als onbewust aan de prachten der kerk, die hem omringden, hijzelf slechts levende in den droom, die hem vervoerde...

Villeneuve ligt in Languedoc, de Rhône trekt den grens tusschen Languedoc en Provence; Villeneuve behoorde nooit aan de Pausen, hoewel een beroemde brug voldoende was haar te vereenigen aan Avignon, maar toch is het landschap Avignon-Villeneuve één geheel, den stroom in het midden, breed tusschen de twee nog zoo mediaevale steden.

Langs de wilgen wandelen wij tot aan den Toren van Philippe le Bel, waar eertijds de brug op stuitte. Gewelfde zalen en wachttorens, de eene vierkant, de andere rond. Verder, op rotsige verhevenheid, - vroeger vermoedelijk een eiland in de rivier - de imposante massa van het Fort St. André. Vooral de twee immense torens treffen dadelijk, rond, zwaar, als onneembaar, reuzensteinmassa's overheerschende de geheele stadsilhouet. Ten einde der zesde eeuw rees daar een Benediktijner-abdij bij het graf der H. Cazaria; ter wille der pelgrimstochten ontstond het gehucht Villeneuve -; een koning van Frankrijk bouwde naast het klooster het fort.

Van de breede terrassen zien wij aan den overkant van den Rhône Avignon liggen, en het Paleis der Pausen gloort in den

weêrschijn der zinkende zon als met scharlakene glansen over zijn verweerde steen. Een paleis als met robijnroode muren, tooverhoog, een paleis, gecreneleerd met vlamroode tinnen, een paleis uit een helsche stad; een Satanspaleis uit Dis, de vlamrende stad der Hel... Slechts enkele sekonden, die infernale prachtschijn over het Paleis der Pausen... Het purpert, het wordt donker violet, een onmiddellijke nevel blauwt als een lichte smook, stompt af, doezelt in waas, veronduidelijkt in schaduw en vallende nacht...

En de blauwig schemerende muren rijzen, geheimzinnig, trotsch en toch weemoedig...

De bewaarder van het Fort, oud-militair, grauwe snorbaard, gemedailleerd, leidt ons door de zalen, die jaren lang tot gevangenis dienden... Zie de immense ijzeren haken, aan welke met kettingen de ijzeren valpoort neêr werd gelaten... Op de vloersteen en hebben gevangen namen, data, opschriften, teekeningen gegraveerd... Droevige geduldwerken, waaraan zij de jaren van hun kerkerschap besteedden... Donkere burchtverliezen, en kerkers...

En bôven, buiten, nieuw metselwerk, frissche kanteelen, geur van kalk en ironie van restauratie... 'Le Monument National' wordt gerestaureerd na eeuwen verwaarloosd te zijn... Het is zò gek, die kalkgeurige, frissche reuzenkanteelen in onze dagen... En heusch, ik geloof niet, dat de architecten er iets nuttigs meê doen... en vooral niet iets schoons door bereiken...

Bewaar wat over is van het Verleden... maar bouw het Verleden niet op... Dat is nuttelooze schennis, van het zoo heilige Verleden!

XIV

Wij dalen in de schemering de hoogte af van het Fort, en gaan door aardige kronkelstraatjes en wij staan voor de poort van de Chartreuse du Val de Bénédiction. Een prachtige, monumentale poort van zuilen, die torsen driehoekig fronton, bekroond met

vaas en vier gebeeldhouwde pijnappelen. Smaakvol en majestueus, deftig en sierlijk, die poort van de latere Renaissance der zeventiende eeuw; indrukwekkende ingang van wat eenmaal een beroemd en zeer rijk Karthuizer-klooster was, gesticht door Innocentius VI. De muur, die het omgaf, had 1500 meter ommegang. Ten tijde der Revolutie, die in Avignon en Villeneuve woedde als te Parijs zelve, waren er nog vijftig geestelijken. In het jaar 11 werd de Chartreuse verdeeld in zeventien perceelen, en de vernieling duurde tot onze dagen...

Nu is het 'Monument National'... Nu wil men, zich plotseling bewust van de schoonheid en het interest van oude gebouwen, van het Verleden, restaureeren, ja, de Chartreuse opbouwen, als eenmaal zij was! Overdrijving, geldverspilling, wansmaak, ik kan het niet anders noemen...

De avond valt. Er zinkt een grauwe schemer over deze wijde ruïne... Maar de wijde ruïne is bewoond... Terwijl wij rond geleid worden, komen uit antieke poortjes en boogramen tal van nieuwsgierigen naar ons zien. Meer dan tweehonderd werkliedengezinnen wonen hier nog, want de Staat koopt slechts perceel bij perceel aan - het is een kwestie van een paar millioenen - en onderwijl verhuren de praktische bezitters van de Chartreuse nog stukken oud klooster, brokken kapel en overwelfde zalen aan tweehonderd gezinnen... Daar is de ronde Fontein van St. Jan, een antieke tempel gelijk, niet al te vernield, sierlijke rotonde te midden van den heel grooten kloosterhof, waarover de laatste kinderen en kippen krioelen, voor zij naar bed en naar stok gaan... Een varken huist onder een verwulfsel met gebeeldhouwde pilasters. Buffel en ezel staan bij een kribbe! Onder een entablement met Latijnsch opschrift: Domus Sanctae Mariae Vallis Benedictionis... raad ik meer dan ik ontcijfer! Het is tòch allerliefst, in dezen vallenden avond, door de lantaren van onzen geleider voor gelicht: er is dadelijk bij buffel en ezel, onder die geruïneerde architraaf, een Madonna te denken, die het Kindje aanbidt... Maar wat een vernieling, die als pijn doet, zoo de 'schilderachtigheid' ons een oogenblik niet al te zeer boeit.

Vergeten wij niet, dat de Revolutie-moker hier heeft gezwaaid en flambouw gezwierd! Zie, deze kleinere, stillere kloosterhof, ouder, intiemer dan de groote met de fontein, Gothiesch, al vól schaduw tusschen de arkaden en vol wilde bloemen, die geuren... Plekje om te mijmeren en te peinzen... Dan de kapel... maar muren zijn dwars door de kapel gebouwd, omdat er een straatje door heen was getrokken! Wat vreemd hebben de menschen toch soms gedacht en gedaan, ongelooflijk vreemd, onbedenkbaar vreemd! Een 'ruelle' vlak door een kerkgroote kloosterkapel! Waarom? Konden ze niet buiten omgaan? Raadsel! De 'ruelle' wordt afgebroken: de 'restauratie' is heusch dikwijls wèl te prijzen. Als zij maar niet zoo veel werkte met nieuwe witte steen en versche kalk... Maar dit is goed... Overkalkte, ingemuurde fresco's komen bloot... Bij de lantaren zie ik ze... Salome, die danst: verrassend, dat bevallige, gracelijk figuurtje, daar plòts, in de hoogte, dansende voor Herodes, die nog half onder een dikke laag kalk zich bergt... Het is toch vól belang, hier om te dwalen, in deze Chartreuse, waar nog twee honderd gezinnen huizen... Daar voert onze geleider ons een groote verwulfde zaal binnen... Nog kort geleden was zij in vieren verdeeld, dat wil zeggen met een kruis, dus er waren twee kamers boven en twee beneden, en er woonden vier heel arme gezinnen: de zwarte roetsporen van hunne schoorsteenen, die vermoedelijk niet àltijd rookten, smeren echter toch duidelijk naar boven en verliezen zich over Gothiesche welving! De arme gezinnen, die boven huisden, waren overwelfd met Gothiek! Deze zaal is slechts onlangs ontruimd, om haar vroeger aanschijn terug te erlangen.

Hoopen puin liggen nog in de hoeken. En plotseling, in een hoek, zie ik een spin. Een monsterspin in een webbe, zoo dik als doek. Een jarenoude spin, een misschien wel eeuwenoude spin... Door welk toeval is zij niet verstoord? Noch die hier huisden, noch de metselaars, die de binnenmuur en schoorsteenen afbraken, hebben haar aangeroord. Zij zit er als een symbool, zij zit er als een heilige spin. Zij is immens en onbewegelijk, en zij heeft twee knoestige, roerlooze voorpooten uitgestoken. Op welke

vlieg loert zij hier, in dezen hoek, in haar webbe, dat geweven is draad over draad, in haar lijnwaaddikke webbe? Neen, zij loert niet: geen vlieg wordt hier haar tot buit. Zij moet sedert jaren geen vlieg hebben gevangen. Zij denkt ook niet aan vliegen, de heilige spin. Waaraan zij denkt, is het Verleden. Het Verleden, dat zij bewaart, als stof, achter haar webbe, dat zij weefde als lijnwaad. Het Verleden, dat niets meer is dan een weinig stof, achter haar webbe. En dat nog door niemand verstoord werd... Dat zij vreest eindelijk verstoord te zien, de heilige spin... Er is vrees in haar starre houding... Maar er is ook een zekere kracht, een verwering, een afwering in het strakke gebaar van haar vooruitgestoken, knoestige pooten, in de afzichtelijke zwelling haars achterlijfs... Ik voel een lust met mijn stok... niet haar te steken... maar wèl haar eerbiedwaardige web te verstoren, het wandaalsch àf te scheuren van het stof des Verledens, dat zij behoedt, waarover zij hieratiesch droomt, waarover zij in ontzagwekkende mijmering broedt... En ik licht mijn stok op... Maar doe het *niet*... verstoor niet haar web, dat mij ontzag inboezemde... en laat haar... eerbiedwaardig en afzichtelijk, afschuwelijk... en toch treffend van met huiver aandoende schoonheid...

XV

In de kathedraal van Villeneuve, 'la Collégiale' genaamd, gesticht in 1333 door Arnaud de Via, neef van Paus Johannes XXII, wijst mij de sakristein, onder de outertafel van het hoogaltaar, een beeldhouwwerk: een marmeren Christus, dood, in verwrongen houding, realistiesch en meesterlijk, om die uitdrukking van onduldbare lichaamssmart vóór sterven.

- Deze Christus is van Michelangelo, zegt de sakristein, die zijn 'Collégiale', zijn kerk bemint.

Ik glimlach en geloof het niet. Zeer zeker, deze Christus is treffend, om de fysieke smart, die het gemarteld lichaam vóór den weldoenden dood onderging, en de armen en beenen zijn, terwijl

het hoofd voorover geknakt ligt, verwrongen als had Michelangelo den beeldhouwer een moeilijke opgaaf gesteld van verwringing *en raccourci*, maar toch...

- U gelooft het niet? zegt de sakristein meêlijdend. Dàn verdient u ook niet, dat ik u het mooiste toon van mijn kerk!

- De ivoren Madonna! zeg ik. Waar is zij?

- Ik ben edelmoedig, schertst de sakristein, en hij gaat mij voor in de sakristie.

En hij ontsluit, in de muur, een ijzeren deur als van een brandkast, en hij toont... hij toont de ivoren Madonna! Arnaud de Via schonk haar in der tijd aan de kerk, en zij was steeds dier grootste schat. Wat is zij mooi, wat is zij mooi! Zij is zóo mooi en teêr gesneden, dat ik niet moê word haar aan te zien. Zij is met zachte tinten geschilderd en Haar gelaat en dat van het Kind zijn als even oriëntaliesch donker, zoo als een Syrische vrouw is, met haar Syriesch knaapje! Die plooien van haar gewaad en mantel, en van het kinderhemdje! In ieder vouwtje schuilt de liefde van den kunstenaar, een liefde zoo eerbiedig als een gebed... En het *is* niet veeltintig ivoor; het ivoor is, om des kunstenaars kunst en zijn liefde, verworpen tot een spiritueeler materie, eene materie, niet te noemen, zoo als men ook niet zeggen kan de veeltintige materie van een bloemblad of een vlinderwiek, die geen fluweel zijn of satijn en geen émail of cloisoné, maar die iets zijn als die allen te samen en dan léven, omdat wie ze schiep, lief had èn vlinder èn bloem... Zoo léeft ook de zacht bonte, niet te noemen materie van dit aanbiddelijk beeldje; de oriëntalische gezichtjes van Kind en Maagd lachen en glansen elkander toe, en de plooitjes van hemdje en langen mantel schijnen bijna te verschikken en uit te vallen, als de sakristein het beeldje omme en omme draait. Tot hij het handvat van het voetstukje loslaat en mij aanziet...

En zoo iets heerlijks, ach, kan je niet langer toestaren en liefhebben dan enkele minuten, een kwartier, als je talmen blijft!

Voorzichtig, eerbiedig, liefdevol sluit de sakristein zijn schat weêr achter de ijzeren brandkastdeur.

En in een winkeltje vlak bij vraag ik een paar briefkaarten,

waarop het aanbiddelijke Maagdje... en die briefkaarten, mét mijn herinnering, is nu alles wat mij rest van dat kwartier... van die schoonheid, die mij daar tegenblonk en -glansde, met het immaterieel juweel van de ziel eens onbekenden kunstenaars, met de heilige bloem van zijn lieve, vrome extaze, in welke polychroom ivoor zich herschiep tot glimlach en moederliefde van wondermaagd, tot roerende onschuld van hemelkind...

XVI

Hier is het Museum-Hospitaal, onder hoede van geestelijke zusters wie ziekenverpleging werd toegestaan, nadat haar school haar ontnomen werd.

- On nous a pris nos enfants, on nous a laissé nos malades, zegt de supérieure, die ons ontvangt, en zij wijst ons den tuin.

Onder dichte platanenschaduw dommelt een kreupele; een zuster geleidt er een blinde. Een paar bleeke kindertjes spelen over een zandhoop... En de supérieure geleidt ons naar boven om het graf te zien van Innocentius VI, eertijds in een der kapellen van de Chartreuse. Toen de Revolutie haar mokers zwaaide, metselden de monniken, beducht voor des Pausen graf en zijn stoffelijk overschot, dat graf in die kapel geheel dicht. Het werd onzichtbaar en was gered. Eerst in '35 werd het ontdekt, geheel intact, als een kleine Gothische kathedraal, te midden der ruïne van de Chartreuse, waar arme gezinnen woonden, kippen en konijnen rondliepen. Het graf werd over gebracht in de kapel van het Hospitaal, waar wij het nu zien en bewonderen van een hooge tribune neêr.

Een andere glorie van het Museum is een kroning van de Maagd van Enguerrand Charonton (15e eeuw), curieus, omdat het is als een gróot miniatuur. Den schilder werd opgedragen door een priester, Jean de Montagnac, een kroning te schilderen en het is curieus in hun kontrakt na te gaan hoe weinig vrijheid den artiest werd toegestaan:

‘Eerstelijk behoort er te zijn de afbeelding van het Paradijs, en in dit Paradijs de H. Drievuldigheid, en tusschen Vader en Zoon zij geen verschil zichtbaar in de uitbeelding; de H. Geest worde gebeeld als een duif en Onze-Vrouwe, zoo als dit het beste toeschijnt aan meester Enguerrand. Aan welke Onze-Vrouwe de H. Drievuldigheid de kroon op het hoofd zal zetten.’

De schilder hield zich aan zijn kontrakt: tusschen Vader en Zoon, beiden gebaard, is nauwelijks verschil. Ter weêrszijde der H. Drievuldigheid verdringt zich een menigte van personages, die allen genoemd werden in het kontrakt; de nauwgezette schilder vergat er geen een, voegde ze allen bij groepen te zamen, schilderde hunne fijne portretten allen met zijn miniatuurkunst-in-het-groot. Onder het Paradijs moest Enguerrand schilderen ‘een deel van de stad Rome’, en de zee en ‘een deel van Jeruzalem’, en de Hel en het Vagevuur. Hij schilderde alles, hij vergat niets; en zijn nauwgezet werk, hem zóo voorgeschreven, is geworden een geheel van blindende kleur en email-fijn koloriet en, vooral, volmaakte compositie.

Hoe gehoorzaam en gewillig vroom waren zij toch, die groote, zich hunne grootheid niet eens bewuste artiesten van vroeger!

Wij wandelen naar buiten. Het is onze derde dag te Avignon, en ik heb de zon zien ondergaan over den Rhône, en het Fort St. André; toen over het Paleis der Pausen... Het eene landschap was een met karmozijn doorstreept doezelig lucht- en water- en stadsgezicht; het andere was de silhouet van een immens paleis uit de Hel, heel kort opscharlakende in een felle, infernale glorie... Dezen dag, ten zuiden van Villeneuve, zie ik wijde, verlatene velden, even weggolvende heuvelen en op een heuvel, één enkele Gothiesche boog... Niets dan één doorzichtige, weemoedig statige, Gothische kloosterboog... De ruïne van Belle-Croix met ijzeren kruis, op steenen voetstuk.

Door de beide geheven armen van den boog heen verijlt een teedere avondlucht. Er is als een zang in die lucht, van verre engelenstemmen. De zon, al gezonken, heeft de galmende klaarte van den hemel doen versmelten in een zangerig, zacht gloeiend

roze, met een smalle, wreede bloedlijn boven den einder nog, als het laatste roode spoor eener groote smart, of er daar een Kruisiging plaats heeft gehad, en het afgetappelde bloed geronnen is langs de heuvelen; of er daar nog voortvloeit de bloedstroom van een eindeloos Offer; bloedstroom, waaruit een glans zich verspreidde over heel den hemel, wijd en rond en de wereld omwelvend...

Een zachte extaze, heel wijd en heel rond, als een sfeer, rondom het gebaar van dien Gothischen boog... Een landschapstemming als een vrome verrukking... En ik kan mij verbeelden, dat het zoete kind-heiligje, St. Pierre de Luxembourg, hier plotseling, neêr zoû zijn geknield, en de handen en groote oogen geheven zoû hebben en gelukzalig zoû hebben geglimlacht, omdat daar, boven het Offer, het Paradijs hem open glansde...

XVII

Dit is onze laatste morgen in Avignon, en ik wil nòg eens in het muzeum, het Muzeum Calvet, gaan. Waarover ik nog niet sprak, maar het geen ik reeds dóor liep, en waar vooral het portret van mijn heiligje mij trof. Calvet was dokter, geleerde, oudheidkundige, verzamelaar; hij leefde zijn geheele leven te Avignon, hij stierf in 1810. Hij bestudeerde met den zelfden ijver en liefde vulkanen, fossielen, cameeën, munten, en alle kunst. Hij liet zijn bibliotheek en prachtige verzamelingen aan Avignon, en het stadsmuzeum is als opgelost in de ongelooflijke rijkdommen van het Musée Calvet.

De cour reeds van het muzeum stemt. De vierkante cour, de mooie, kalme, stijlvolle façade, balustrade-bekroond, van het muzeum, en in den cour reeds Gothische en antieke brokstukken marmer. Wat een rijkdom dan als men binnentreedt! Het muzeum te Avignon is rijk als een muzeum in Florence, in Rome, in Parijs, in Londen; het muzeum van dit doode stadje is als een muzeum eener wereldstad! Romeinsche antiquiteiten, heerlijke

oude amforen; dan vooral Gothiesche stukken beeldhouwwerk, vroom verzameld, omdat de kerken, waarbij zij behooren, in ruïne neêr stortten. Een heerlijke verzameling beelden van Charpentier, Simian, Espercieux, Brian: het bèste wat die kunstenaar wrochtten; Egyptiesche, Grieksche, Etruskiesche oudheden, àlle Middeneeuwen vertegenwoordigd, de Renaissance; een muntenverzameling, vooral uit den Romeinschen keizertijd, maar ook uit alle Byzantijsche perioden, die in Rome haar gelijke niet heeft. Het is eenvoudig ongelooflijk, overstelpend, verblindend van rijkdom! Dat is het muzeum... te Avignon! Nauwlijks komt hier één vreemdeling in de drie maanden!

Het zijn schatten van kunst en historie en verleden, opgestapeld, neen geschikt, met zekeren, onfeilbaren smaak. Een schilderijengalerij, vele primitieven, dan Vernet, Mignard (beiden geboortig uit Avignon). Het is ongelooflijk, het is ongelooflijk. De aardige bewaker van het muzeum - zijn vader voerde hier reeds het opzicht vol liefde en verstand - moet lachen om mijn verbazing, vooral als ik niet af ben te slaan van de Romeinsche keizers-munten.

Stel u voor... een compléte verzameling medailles en munten van Septimius Severus tot Gordianus toe! En ik wist het niet, toen ik schreef De Berg van Licht, dat er enkele uren sporens af van mij deze numismatische schat geschikt lag, uit welken ik zoo veel had kunnen leeren!

- U had maar uw oogen bedorven, meneer, zegt de aardige opzichter lachend; als *ik* heb gedaan, want *ik* heb de katalogus opgesteld van al die munten en het heeft me mijn oogen gekost!

Uit de schilderijengalerij - naast St. Pierre de Luxembourg, éenig mooi portret vòl gevoel en innigheid - nog deze laatste impressie...

La Mort de Joseph Bara, van David. Mèt het heilige-portret het allermooiste van de galerij. Het jonge heldje uit den Vendée-oorlog, naakt, meisjesmooi en zacht gemodelleerd zijn efebe-lichaam, stervend tegen een muur, de driekleurige kokarde zich drukkende aan de borst. Allerliefst, dat omkrulde kindergezicht

van het jonge tamboertje, dat maagdmooie jongenslichaam, de fijne beenen, die kuische wegtrekking van den naakten schoot, zóo dat alle mannelijkheid onzichtbaar is. De schoonheid er van, niet om het melodramatiesch patriotische, dat geheel is ge-effaceerd; enkel om het pure modelé van een stervend kinderlichaam, de lijning er van als een caresse, de emotie er om een aanbiddelijk medelijden... als om hem zacht een kus te drukken op zijn omlokte voorhoofd, op zijn al veege oogen...

Dát is het muzeum van Avignon!!

XVIII

Dit is onze laatste middag. Er is geen zon, er is een vage doezeling van grauwe regendreiging over de lucht en de oude stad; haar paleis, hare kerken, hare wallen staan grijs en griuw, verweerd en goudbruin op in een afwachtende atmosfeer, waaronder de Rhône als een breede weemoed vloeit. Het Verleden is geweest; wat de Toekomst zal zijn is het aanstaande geheim...

Wij wandelen voor het laatst langs de wallen, door de nauwe hoge straten.

Hier is de Rue des Teinturiers... Een zijriviertje der Sorgue vloeit onder de wallen de stad in en golft langs dit curieuze straatje... Dikke, tronkige platanen, met dommen van heel dicht loof... Oude, grijze huizen, met onregelmatige gevellijnen... In den stroom de groote, houten waterwielen der ververijen; zij draaien, de langzame wielen, steeds door en langzaam door, en het water ruischt er zingende af... Door deze koele schaduw zeeft nog die vochtigheid. Er zijn muren, begroeid met klimop; er zijn antieke, gebeeldhouwde deurtjes: er is een Maagd onder Gothiesch hemeltje, er is een Gothiesch monster in steen uitgehouwen...

Een brug, een poort, twee Korintiesche zuiltjes... Twee steenen boetelingen, in aanbidding voor het H. Sacrament. En wij betreden de oude, vochtige kapelle der Grijze Boetelingen. Een lange gang, een ovale vestibule, en het outer van Onze-Lieve-Vrouwe

der Wijngaardeniers. Een rotonde, alles zwart en schaduwvol geheimzinnig, opgelicht met hier, daar, brandende koperen lampen. Een Gothische kapel en nóg een oratorium, laag verwulfsel. Vier heiligdommen dus. Er hangen banieren rondom, en in de zwarte, vochtig kille, mystieke atmosfeer ligt éene stokoude vrouw, midden in de rotonde, op hare knieën.

Dit is de beroemde bedplaats der Grijze Boetelingen van Avignon. Zij dateert van 1226. Lodewijk VIII, de kardinaal de St. Ange stichtten haar en stichtten deze Confrérie. Om de stad te laten boeten voor verschillende herezieën en godslasteringen... De koning zelve, in grauwe zak gehuld, ging de boetelingen voor naar Sainte-Croix, buiten de stad. Ten tijde der Pausen genoot de Confrérie groote voorrechten. Zij deed werk van liefdadigheid en van boete. Het H. Sacrament bleef er ter kerke eeuwiglijk ten toon gesteld.

In de xve eeuw dit wonder. De Rhône overstroomt, de Sorgue vloeit over. De meesters der Confrérie komen in boot het H. Sacrament redden... Maar de wateren, die reeds de kapel waren binnen gevloeid, schenen als aan de muren te hängen; een droog pad tusschen hen was vrij, en het H. Sacrament bleef ongeschonden. Ter memorie van dit mirakel, een hoogmis ieder jaar: de boetelingen slepen zich dan, zak over hoofd, op de knieën van de poort tot het outer.

Tot de Revolutie toe doorkruisen de processies der Grijze Boetelingen geheel Avignon. Deze processies waren de groote feestelijkheden der stad. Alle klokken luidden den dag vóór de processie; voor het Paleis gaf dien avond de Aartsbisschop zijn zegen terwijl donderde het geschut. Vuurwerken en verlichtingen. Binnen de kerk meer dan driehonderd luchters, geschaard *en haie*, naar den ingang heen, met er tusschen geurstandaarden, waarop veelkleurige kristallen globen, gevuld met liquide geuren... Duizende vreemdelingen stroomen naar Avignon. Den dag daarop - het is Zondag - fanfaren; de vreemdelingen van buiten de stad, de Witte Boetelingen, en eindelijk de Grijze Boetelingen stellen zich op. Allen met kaarsen ter hand van vier pond en

brandende met vier vlammen. Meer dan achthonderd Boetelingen op twee rijen, met er tusschen koren en muziek. De seminaristen; de geestelijkheid in alba en groote gouden gordel; koortinderen met wierookvaten en korven vol bloemen. Een ceremonie-meester werpt bloemen in de lucht, terwijl de wierook gezwaaid wordt... Een groep aanzienlijke jongelieden der stad, die fluit spelen en het garnizoen met hopman en tamboer. Kanunniken in wit pluviaal, torsende den baldakijn, waar onder schrijdt de Aartsbisschop, beurende het H. Sacrament. Dan de Vice-legaat-Kardinaal van den Paus met zijn Hof, elk dier priesters torsende een kaars van twee pond, in handvat van karmozijn fluweel en goudkant. De kavalerie, de Zwitsersche garde en de garde van Zijne Eminentie...

Heel deze bonte pracht trok door de straten van Avignon in vroegere eeuwen, telken jaar...

Wij treden uit de Grijsze-Boetelingenkappelle naar buiten... Er is geen pracht: er is onder de grauwe regendreiging der afwachtende atmosfeer alleen een weemoedige, doode stad, een aandoenlijke ruïne van het Verleden en in het Verversstraatje, onder de dichte looverdommen der tronkige platanen, schaduwen somberder de onregelmatige gevels met de Gothische madonna's onder heur hemeltjes... En in het riviértje, dat zingt, steeds het zelfde lied, draaien de langzame wielen, steeds door en langzaam door en het water ruischt zingende af. Het is nacht geworden en de zon is onder gegaan, dezen dag, zonder goud en scharlaken, zonder vlam en rozerood. Er weeft zich over het straatje het geheim van wat de Toekomst zal zijn; er waast de Toekomst bijna als een angst...

Wij zijn terug in het oude, dompige hôtel. Wij nemen ons laatste maal in de eetzaal. En ginds, in den ouden cour, bij het waterlooze fonteintje, staat de automobiël, te wachten.

In den dicht grauwen avond verlaten wij het stadje... Het is mij dierbaar geworden. Ik heb er een schat van indrukken gezameld. En zéker kom ik terug, als nóg meer fresco ontkalkt is in het oude Paleis, als het geheim van de Toekomst mij welwillend geweest zal zijn...

Vaarwel, lief, oud, dierbaar stadje! Avignon, dat ik van vroeger al kende, dat mij 'geen vreemde wereld heeft binnengevoerd'! Stadje, dat ik al voor mij zag rijzen, in mijn verbeelding, toen ik nog een heel jong dichtertje was; vóór mij rijzen zag... om wèlk vreemd mysterie van atavisme... en vroeger leven, niet nader te zeggen, noch aan te duiden zelfs... Vaarwel, lief, middeneeuwsch stadje; vaarwel, breede Rhône, brug, toren van Philippe le Bel, en grauw, grijs, geheimnisvol Paleis der Pausen!

Vaarwel! Tot weêrziens! De weg is vóór ons, het geheim is vóór ons, de Toekomst vóór ons! Wij gaan naar Arles... dat, wat òver is van de antieke stad Arles; dat, wat over is van wat eenmaal was: Het Koninkrijk Arles...!

Wist ge, dat het bestaan had...??

Het koninkrijk Arles

I

Er is soms in den klank van een woord, van een groep woorden een vreemde bekoring, die een geheimzinnigen snaar in onze ziel plots aanroert als met den tik van een staaf, als met het getok van een toovervinger aan een koorde van het muziekinstrument onzes diepsten innerste en de weêrklank van die aanroering roept in ons op vreemde herinneringen, wonderbaarlijke fantazieën, tooverachtige verbeeldingen, sprookjesachtige vizioenen...

Zoo was het mij, op een dag van late September in Avignon, toen ik las ergens in een boek van: Het Koninkrijk Arles... toen ik las van: De koningen van Arles... En ik weet niet waarom, maar de klank van die groep van woorden roerde de vreemde herinnering in mij aan, riep de wonderbaarlijke fantazie in mij op; een glanzende verbeelding tooverde mij voor, en het sprookje nevelde omhoog, en ik zag die koningen van Arles als in een sprookje, ik zag hun koninkrijk als het rijk eener lichtende legende...

En toen wij Avignon verlieten, op een avond, in onzen van zelf rollenden sprookjeswagen, wenschte ik op te houden in Arles, om er toch na te sporen, wat er misschien nog over zoû zijn, van de legende en van het sprookje...

Maar voór mij de legende en het sprookje trof, zag ik in Arles wat ouder nog is dan deze beiden, die slechts dateeren uit de Middeneeuwen: voor ik zag wat restte van 'Het Koninkrijk Arles', zag ik

er wat restte van de nog dieper weg gezonkene Oudheid... Het was heel aardig. Onze zelfwagen was opgehouden voor een hôtél op een klein stadspleintje met platanen¹ en het pleintje heett 'Place du Forum', want vroeger was dit pleintje het *forum* geweest van het oude Latijnsche Arelas en wat vooral zoo aardig was, was dat er in den gevel van ons hôtél twee antieke zuilen met antiek fronton waren ingebouwd: een stuk poort nog van het oude *forum*, en dat er *in* het hôtél, zichtbaar gelaten in het moderne metselwerk van den corridor en vlak bij mijn kamer, een stuk antiek muur van dat *forum* nog grauwe, oproepende de herinnering aan de vroegere Oudheid...

Zoo was mijn eerste indruk er niet een van Middeneeuwsche legende en sprookje, maar een van de antieke Romeinsche dagen, en ik kon mij - den volgenden morgen, zacht goud van Septemberzon - verbeelden... dat ik een antiek Romeinsch dichter was, verbannen uit Rome... gelukkig niet naar Tomi, waar de arme Ovidius versmachtte en kwijnde... maar, om des keizers genade, naar Arelas: 'het Gallische Rome', als die goede provincialen van Galliërs niet aarzelden hunne stad te noemen... Ja, dien morgen terwijl ik dwaalde naar de ruïnes van Theater en van Arena, verbeeldde ik het mij waarlijk zoo een oogenblik... Zie je, ik liep in mijn toga, een beetje weemoedigjes om mijn verbanning uit de Eeuwige Stad, die voor een antieken Romein de éénige was en de Romeinsche Galliërs omringden mij, heetten mij wèlkom en pochten:

- Nu, maar hoor, je hoeft je heusch niet al te ongelukkig en 'verbannen' te voelen te Arelas; het is hier best uit te houden, al is het hier maar een provincie-stad, verre van Rome, en je mag de goden wel bizondere offerande bieden, en de Muzen wel dankbaar zijn, dat zij je geen Ovidius maakten, want anders zat je nu te Tomi tusschen sneeuw en ijs... en nù, nu ga je met ons meê naar de voorstellingen in het Theater en naar de spelen in de Arena...

1 Ik kan onmogelijk iets zeggen van het afschuwelijke standbeeld van Mistral, dat, met een flambard op en een jacket aan (in brons!), het lieve pleintje ontsiert.

Waarlijk, daar rees het Romeinsche theater op, en op de treden van den halfcirkel zaten duizenden toeschouwers; daar zaten senatoren priesters, patriciërs en ridders, op de *bisellia*: zetels hun rang gewijd; achter deze aanzienlijken krioelde het volk; en achter het volk - op de hoogste treden - zaten de slaven, de kinderen en... de vrouwen. Dat was zoo de manier in de provincie; in Rome zaten de vrouwen naar haar rang tusschen de mannen in. Maar ik wàs niet meer in Rome, ik was in Arelas, en ik moest lachen om het *suggestum*, de leêge loge van den keizer, die er nièt was, maar voor welke tòch altijd uit twee drievoeten wierook brandde. Portieken waren om het theater heen; het tooneel zelve bestond uit drie gedeelten: *proscenium*, *scenium* en *parascenium*; de beide laatste gedeelten gescheiden door een zuilenrij, die het paleis verbeeldde van den held der tragedie; in het door het gelige velum, uitgespannen boven de hoofden der toeschouwers, zevende zonnelicht, trad Sofokles' Oidipus op, geleid door Antigone en...

Het vizioen verzwijmde... Neen, ik was geen verbannen Romeinsch dichtertje, onbeduidend genoeg, dat de keizerlijke ongenade hem verbannen had naar een zeer bewoonbare provinciestad mèt een theater en mèt een arena, en niet verbannen had naar het gruwbare Tomi... ik was een moderne toerist; ik droeg geen plooi-sierlijke toga maar een Norfolk-pak met 'knickerbockers' en een automobiel-pet op het hoofd, en... er waren geen duizende toeschouwers, er waren alleen mijn reisgenooten om mij... En toch, zonderlinge emotie... De ruïne's van dat verwoeste theater, de twee enkele zuilen, die nòg oprezen, zag ik als door het waas der eeuwen heen: ik zag nu duidelijk, voor dat alles verzwijmd was, wat de werkelijke ruïne was en wát het aanvullende vizioen en er schemerden in het waas tredelijnen van licht en zuilelijnen van licht...

Maar toen het vizioen geheel was verzwijmd... rezen de twee werkelijke zuilen op, met een brok architraaf rustende over hare Corinthische kapiteelen, en zij waren de teeder weemoedige werkelijkheid, zacht aandoenlijk tegen de blauwe lucht, in het zacht gouden September-zonnelicht...

Ook de Arena, de mooie ellipsvormige, eironde Arena heb ik zoo pogen te zien, oproepende het vizioen der antieke dagen... oproepende de wreede spelen van gladiatoren en wilde beesten maar...

Wat wemelde er toch voor mijn blik? Welke stem hoorde ik toch aan mijn ooren? Het wemelde en... het suisde in de lucht:

- ...Ge zult zien... wat óver is van het Koninkrijk Arles...

- Maar voor dit sprookjes-koninkrijk was er de Oudheid... de Romeinsche provincie-stad... streefde ik tegen.

Het was te vergeefs... Ik zag geen *belluarius* strijden met wilde beesten: ik zag geen *naumachie* op de wateren, die de Arena zouden zijn binnen gevloeid... ik zag plots geheel de Arena als zij was, *tijdens het koninkrijk Arles*: ik zag haar vol gebouwd vól huizen, als een ronde versterkte stad: de bogen waren dicht gemetseld; in dat metselwerk waren kleine raampjes. Uit één raampje staken hoofden van vrouwen met hooge puntmuts op, waarvan sluier afhing, en zij luisterden uit naar een ander raampje, waar verscheen een minnestreel, met rood kapje op lokken blond, een luit in de hand en hij zong...

Het werd een obsessie...

- Ik wil nog niet zien '*wat er over is van het koninkrijk Arles*'! riep ik. Ik wil eerst zien wat over is van de Oudheid!!

En ik vluchtte naar het Musée Lapidaire...

II

In dit Muzeum, ge-installeerd in een oude kerk, spraken mij de sarkofagen, overgebracht uit het oude, heidensche kerkhof der Alyscamps of Elyzeische Velden, werkelijk een oogenblik van de Oudheid: de sarkofaag van de lier- en fluitspeelster Julia vertoonde mij de afbeeldingen harer muziekinstrumenten; ik zag het sierlijke Altaar van Leda, met de zwanen, wier snebben een festoen op beuren; ik zag de sierlijke danseressen, zonder hoofd, maar de wind van haar dans in de plooien harer fijne gewaden, en

de zwier van haar beweging in de welving harer dansende voetjes; ik zag Medea, op het punt het zwaard te trekken om hare kinderen te dooden; vooral zag ik dat mooie mozaïek van Europa, geschaakt door den Stier, zoo echt bevallig antiek, maar er suisdend de stemmen door de lucht, en het was mij of de Venus van Arles zelve, de bekoorlijke, die is in Parijs, sedert zij, gebroken in drie stukken, gevonden werd in het Romeinsche Theater ten tijde van Lodewijk XIV en door Girardon werd gerestaureerd met appel in de eene en spiegel ter andere hand, voor mij verscheen en mij zeide, zoo teeder weemoediglijk glimlachend:

- Zoek niet meer... Drijf niet door... Zeker, toen *ik* hier in Arelas werd omdanst met de reien der schoone maagden en krachtige jongelingen, rozen omkransd, die vierden de Mei en de lente en de liefde... toen was deze stad eene der bekoorlijkste van het Romeinsche Rijk *buiten* Italië, maar sedert Trofime sterker is geweest dan ik en zijn vervloeking den bliksem mij treffen deden... en sedert de nieuwe god, Jezus, die mij niet lief had, maar dien *ik* wel had lief gehad, met eigen voet hier getreden heeft¹ over deze gronden... sedert is Arelas niet meer de stad der machtige wereldkeizers; maar werd zij de stad harer eigene koningen, werd zij de hoofdstad van...: Het Koninkrijk Arles... Zoek niet meer... Drijf niet door... Onze schimmen zijn verre van hier, en ikzelve...

De lichtende schaduw der marmeren godin verzwond in gouden damp, in een zonnestraal... weemoediglijk trad ik naar buiten en... over mij hoorde ik gedempte orgelklanken en zag ik:

De Kathedraal van St. Trophime...

III

Neen, ik zag de Oudheid niet meer. Het waren de vroegste Middeneeuwen, die ik zag opwemelen bij dien aanblik der oude, oude Romaansche kerk; vroom gebeeldhouwd maar kunsteloos en

¹ Volgens de legende.

zonder de gratie der Antieken, rijden zich heiligen boven de ingang en die Romaansche boog, o zeker, had zijne bizondere schoonheid, maar die schoonheid was er niet meer eene van zonnige vreugde...; die schoonheid was er een van somberen en naïeven ernst: de ernst der ascetische levensgedachte van de eerste Christenen, die kerken bouwden en ze noemden naar hun eerste bisschoppen... naar St. Trophime, die somber gefronsd had en luide gevloekt had en den bliksem had uitgeroepen over de blanke schoonheid der Venus, om wie de jongelingen en maagden dansten...

Die Romaansche boog en poort, zij troffen mij... de kerk zelve trof mij niet; mijn voeten sleepten haar onverschillig door; maar ik was blij, dat ik het klooster zag. Gedurende verschillende eeuwen, de xie, de xii, de xive werd het wondermooie klooster gebouwd en verbouwd en het Romaansche, het Gothische wisselen elkaâr af, maar de atmosfeer, die hier drijft, nog steeds de zacht somber, ernstig peinzende van vrome monnikengeesten, is de rustig naïef beeldend kunstlooze van vrome bouwers- en beeldhouwerszielen, wier eerste drang tot hun werk nièt de drang was om Schoonheid te scheppen. Hun werk werd, omdat zij behoefte gevoelden, niet aan Schoonheid, maar aan rust, peinzing en zachte meditatie, die verstrooiingen waren na gebed, contemplatie en studie... En de bouwers riepen de welvende lijnen op dezer stille bogen, over de strenge zuiltjes heen, die ze dragen, en de beeldhouwers beeldten in het gevoelige steen de naïveteit hunner vrome droomen: aan Schoonheid dachten zij niet; die had de H. Trofime met den bliksem getroffen; aan den adel van het menschelijke lichaam dachten zij niet; dat deden zij, ascetiesch vermagerd, weg schuilen onder de vele plooien, zoo als de plooien vielen hunner eigene pijen... maar toch, zij beeldten, zij bouwden... zij waren tòch bouwers en toch beeldhouwers... en dat het klooster geworden is de roerende Schoonheid, die *wij* zien... het is, omdat zij onbewust allen, en zonder het willen en te wenschen, geraakten tot de Schoonheid, omdat de Schoonheid niet anders kan zijn dan het einddoel van alle menschelijk pogen, van allen

menschelijken arbeid, van alle menschelijke kunst. Hoe had deze stille rust- en wandelplaats, deze stille plek van peinzing en meditatie, gehouwd met zoo vele liefde, iets ònschoons kunnen worden... Neen, de lijnen van vroomheid hebben zich onbewust gewelfd met de sierlijke buiging van bladerenkoepels, en vàn hen zinkt de schaduw neêr als van takken en bladeren zelve; de zuilen rijzen als slanke boomstammen in het stille bosch; het beeldhouwwerk, naïef maar gevoelig, ontloopt als met bladeren aan takken en twijgen, en de broze atmosfeer, die hier weeft, is er geworden eene van Schoonheid, zoo niet de glanzende der antieke, dan toch de gedèmpde der bespiegelend Christelijke, zoo niet de Schoonheid, die glimlachen doet van geluk en van vreugde, toch de Schoonheid, die de handen doet vouwen in gebed en de traan doet vloeien van weemoed en verlangen naar het altijd durende, naar het Eeuwige...

IV

Ik heb, na dezen lieven indruk van het oude Romaansch-Gothische klooster, mij gewonnen gegeven; ik heb niet meer gezocht naar wat de Oudheid had achter gelaten; ik heb mij vroom geschikt naar den voortgang der dingen en tijden, naar den loop van het leven, en toen ik van boven het pleintje van Ste. Marie la Major neêr blikte op de Arena, werd ik mij bewust, dat de eeuwen van 'Het Koninkrijk Arles' om mij weefden de atmosfeer, die is de vreemd sombere mediaevale, als met grauwe spinnewebben over grauwe spinnewebben, als met grijze tinten en groene schaduwen en vale schemering, die neêr valt langs klein kerkje en oude begijnenhuisjes. Want dit pleintje van een zuidelijk stadje was als een oproeping van Brugge; de kerk ging uit en de vrouwen kwamen te voorschijn en zij droegen het stemmige, smaakvolle kleeid van de Arlezische vrouwen; zwarte rok, zwarte châte over wit kanten halsdoek geplooid en het mutsje, dat niet meer is dan een breed lint om den haarwring geslagen, en zij gingen, de

oude vrouwen, bescheiden, en huissleutel ter hand, de bijna Hollandsche stoepjes op harer begijnenhuisjes... maar eéne enkele, jong, beeldschoon, en ter zijde na gekeken door de anderen, zij verwijderde zich... hand aan hand met een jongen man, ter zijde van de Arena... Zij waren samen de liefde, die mij voorbij ging en zij, de jonge vrouw, zij was de beroemde, beeldschoone Arlésienne... Ja, ik heb haar gezien; zij was niet meer dan eéne, eene enkele... maar ik heb haar gezien, met haar Griekschen neus, hare kalme, fiere en toch zachte godinne-oogen, haar rythmischen en tòch statigen gang... en zeker deed de godin Venus zelve, de Venus van Arelas, haar langs mij voorbij gaan om mij te troosten voor de weinige sporen, die ik hier ter stede van 'de Oudheid' aantrof, want de goden gunnen u dikwijls de verwerkelijking der blijde legende van Schoonheid, als ge maar aan de goden en de Schoonheid gelóoft...

En daarom zeker zag *ik*, op de kleine, bijna Brugsche Place Ste. Marie la Major... de beroemde, zéer schoone Arlésienne.

V

Dien middag staat de auto voor, en de lucht is zacht goud van weeken Septemberschijn en wij rijden langs de wallen der stad en het groene kanaal, de Craponne, onder groene boomen, in een gedoezel van groen en van goud naar de Alyscamps - de Elyzeische Velden - het oude kerkhof. Het was wel eenmaal het heidensche kerkhof, maar wat daarvan over is, wij hebben het reeds in het museum gezien, en sedert de H. Trofime hier begraven werd, zijn de Alyscamps het oud-Christelijke kerkhof. Ja, zelfs zegt de legende, dat O.L.H. Jezus Christus in eigene persoon hier gekomen is, met de H. Trofime en de bisschoppen van Gallië en dat Hijzelve het kerkhof heeft gewijd en dat, waar hij knielde, de indruk is zijner knieën gebleven, nu nog zichtbaar bij de kapel der 'Genouillade'... Hier hebben vrome nonnen een klooster gesticht en zij zijn door de Sarracenen ontwaard en vermoord; hier

zijn paladijnen van Charlemagne ter aarde besteld, de bisschop Turpijn en misschien wel de dappere Roland zelve! En in de eeuwen van 'Het Koninkrijk Arles' was dit kerkhof een zoo heilige plaats dat wie er begraven werd, zekerlijk het Paradijs deelachtig werd... De dooden werden in hunne doodkisten, open, ten water van den Rhône gelaten en deze sombere doodsarken gleden in de nacht, in den bleeken maneschijn den stroom af, tot aan het gezegende kerkhof. Daar vonden de priesters in de hand van den doode het begrafenisgeld, de penning van de 'mortellage', zonder welke geen in de gewijde aarde mocht rusten...

Vreemde allee van opene, vierkante, marmeren of grauw steenen doodeskisten. Deze weg, de Via Aureliana, is een oud-Christelijke Via Appia en toch heeft het niets oud Romeinsch; toch hebben deze vierkante, effen steenen sarkofagen, sommigen in den rotssteen zelve gehouwen, een bizondere eigenheid, een grootere Noordelijke somberheid en meer huiverige doodsídee dan de Romeinsche sarkofagen ooit bij ons opwekten, ook al doen alle sarkofagen ons meer huiverig en somberder aan dan de antieke urnen... Deze bevatteden de asschen der verbrande dooden; gene, sedert Antonius Pius de verassing afschafte, bevatteden het doode lichaam zelve: en de Christelijke ídee, onbewust, had zich reeds vóór zij geheel Christelijk was, van den antieken geest meester gemaakt... Maar zóo Christelijk somber als deze geheel aan elkander gelijke rotssteenen vierkanten schrijven, deden de Romeinsche sarkofagen nooit ons aan...

Trouwens, de eenvoudige symbolen op deze sarkofagen gebeiteld, zij zijn reeds de vroeg Christelijke en zij vertoonen den maagdenslúier - *flammeum virginale*; de duif, die aan een druiventros nipt: symbool van de H. Communie; of een bijbelsch tafereel, of het *labarum*, Constantijns standaard, die herinnert, dat de eerste Christelijke keizer vaak te Arles vertoefde en men er nóg meent te herkennen de ruínes van het paleis, waar hij woonde...

Maar wat mij het meeste aandoet is te zien in de kerk van St. Honorat, naar welke deze gravenallee geleidt, de onderaardsche krypt, waarin nóg het water opborrelt uit de aarde, en welke

krypt het oude doopvont was van de eerste Christenen van Arelas... In den halfschemer, die weifelt over dit groote bassin, vol water nog, zie ik den Doop: zie ik de eerste Christenen, die, als op de oude mozaïeken, tot aan het middel staan in de gewijde wateren, terwijl wie hen doopt uit de nap den gewijden straal hen uitgiet over de hoofden en het tooneel evokeert zich hier, deze enkele treden omlaag, waar het water nog als in een groen meer uitkrinkelt, nu onze voet er een steentje in doet vallen, zoo als het moet zijn gebeurd eerst in de tijden der geheime doopingen, later, na Constantijn, in de eerste jaren van de zege des nieuwen Gods, Jezus Christus: Hij, die hier zelve getreden heeft en gebeden heeft tot zijn Vader, dat hem de overwinning over de oude goden en het volk van Arelas wierd toegestaan...

VI

Nu rolt onze wagen de effen wegen langs als in een gladden, gladden droom en Montmajour, plotseling, rijst voor ons... Het is eerstens de ruïne van de abdij, wier bouw om het uitbreken der Revolutie niet werd voltooid; het is dan de groote kloosterkerk zelve, die daar rijst, eenzaam, op een heuvel aan den grooten wee. De zacht gouden September-atmosfeer is gezwijmd achter een grauw floers van wolken. In dat floers beurt de oude kerk den weemoed harer silhouet omhoog. Een oude man, met zware sleutelbos, tinkelende in de bevende hand, leidt ons rond. Het zijn de holle ruimten van kerk en kapellen, nog geheel bewaard trots hare verlatenheid. Twee kerken zijn gebouwd de een op de andere; de onderaardsche kerk heeft haar hoogaltaar in het midden van een krypt en de zijkapellen, allen, zijn in het rond om die hoofdkapel heen gebouwd. Het is een stille zang van Romaansche booglijnen, die allen buigen en wegsterven naar de heiligheid toe van het middenaltaar en er is *niets* dan deze lijnenzang, deze hymne van klare welvingen, en er drijft zoo iets kalms van rustige zielen hier rond, dat men wel hier zoû willen blijven droomen, in

het twijfellicht... zoo niet de sleutelbos van den geleider reeds ginds aan de trap weêr zacht klonk en tinkelde en riep.

Er is ook de Romaansche kloosterhof, en deze galerij is over uit de elfde eeuw. Het zijn de eerwaarde arkaden, onder welke de kalme, geleerde Benediktijnen zachteken hebben op en neêr gewandeld, lezende hun brevier, langs de eenvoudige steenen, onder welke hunne abten rustten. Het zacht grijze licht der nu zonnelooze atmosfeer weeft hier de effenheid der onberoerde stemming, de kalmte der passielooze meditatieën. De diepe waterput in het vierkante grasveld des kloosters toont geen kalmer spiegel dan de ziel van wie hier in oude eeuwen de blanke pij deed wêg schimmen, deze rustige bogen langs. Toch, de tijden waren niet altijd rust, studie en peinzing gewijd... Soms gordden deze monniken het zwaard aan, en dan schaarden zij zich rondom hun strijdbaren abt op dien hoogen verdedigingstoren, wier tinne uitrijst ter andere zijde des kloosterhofs, en zoo wachtten zij aldaar de Sarracenen af, van wier nadering zij waren verwittigd door het achter hunne muren gevluhte volk...

In deze verdedigingstoren der abdij van Montmajour staren wij nu in de diepten der *oubliettes*... Stortten de monniken hier de gevangene Sarracenen omlaag naar het gruwbare *in-pace*?? Buiten de toren is nog de groote schaapskooi, vól schapen, die blaten... Behoort die kudde aan onzen geleider? Hij stamelt iets onverstaanbaars...; een fox-je springt tegen hèm op eerst en dan tegen de muren, en weêr tegen de muren, en altijd tegen de muren...

- Wat springt je hondje toch zoo op? vraag ik den ouden man.

- Hij springt naar de vleêrmuizen... er zijn er duizenden, die slapen nu in de voegen, tusschen de steenen, zegt onze geleider.

Wij dalen trapjes af, steeds trapjes af en hier is de, in het rotssteen gehouwen, kapel van St. Pierre en van St. Trophime...

En terwijl het fox-je zenuwachtig en jankend opspringt naar de onzichtbare vleêrmuizen, die zijn snuivend neusje ruikt in de voegen der steenen, treft ons het curieuze biechtgestoelte van den H. Trofime, in rotssteen gehouwen: de bank van den biechteling, de stoel voor den biechtvader, en het vierkante venstertje tusschen beiden...

VII

Wij zien daarna, enkele passen verder, de Chapelle de Ste Croix, gebouwd als een klaverblad van vieren... Er om heen zijn in het rotssteen gehouwen de graven, de vierkante sarkofagen, graf naast graf, sarkofaag bij sarkofaag: het rotssteen wordt de materie, gebruikt zoo wel voor kerken als huizen als kapellen en graven, voor het leven als voor den dood...

- En zoo is de gehéele stad van les Baux, die u nu gaat zien... zegt de oude man, met zijn bleeken lach en zijn hël tinkelende sleutelbos...

Hij gaat onze auto roepen en...

Wij glijden den weg op naar les Baux...

Ja, wij naderen nù eindelijk werkelijk... *dat wat over is van: Het Koninkrijk Arles...* Misschien meer dan in Arles zelve is de rotssteenruïne van deze wonderbaarlijke bergstad: dat wat over is van: Het Koninkrijk Arles... Hier versterkten zich zij, die waren graven van Provence, koningen van Arles, keizers van Constantinopel en... prinsen van Oranje... Stamt ons koningshuis van hen af... van deze koning-keizers, wier naamklank mij heeft getroffen als met den vreemden klank van een sprookje? In het vaderland zelve, o lezer, zal men u dit misschien beter kunnen zeggen, dan *ik* het kan, die nu, na de auto verlaten te hebben, met mijne reisgenooten zachtens-aan opklim de rotsige straten van de ruïne der bergstad op... *Ik* kan u alleen herhalen: zij, die waren in de twaalfde en veertiende eeuw graven van Provence, prinsen van Oranje, koningen van Arles, en keizers van Constantinopel... zij vertoefden hier, in les Baux, als de tijden de sombere van den oorlog waren... Zie, de eerste goudene atmosfeer van den week zachten Septemberdag heeft zich geheel gefloersd, heeft zich geheel overhuifd met zware, zwart grauwe wolken... Lugubere wind waait om ons, als een ziel in nood, die klaagt... En wij loopen een lange straat af: ter zijde, in het rotssteen de onverdelgbare ruïnes van huis aan huis... Deze stad was een stad van rotssteen... Deze huizen waren gehouwen in den rots... Wij klimmen

hooger en hooger... rondom ons breidt de verlatenheid uit van rotsen, niets dan rotsen... wij zien even den Rhône schemeren, mat zilver, onder de zwart grauwe wolken; verder golft het rotssteenen gebergte met sombere deiningen verder en verder weg... Tot aan den horizon... Geen boom, geen heester, geen bloem: niets dan rotsen en nog meer rotsen... En boven en tusschen deze ongenaakbaarheden verhief zich eenzaam de sterke vestingstad dezer koningen, graven, prinsen en keizers... Deze koningen van Arles, deze prinsen van Oranje en keizers van Constantinopel... Worden zij ook voor ù nu geene vorsten uit een sproke? De strijdbare, ijzer-ommaliede vorsten der antieke riddersproke? Zij woonden hier, en heerschten hier; zij spiedden uit hunne torens, naar hunne Sarraceensche vijanden, wier legers opdoemden tusschen de rotsen... Hunne zomers waren de schaduwlooze, boomen bloemlooze, barre seizoenen van zonnebrand... Hunne herfstten waren de zwartwolkige, wind-omloeide somberheden, als deze dag ons wèl stemmingsvol is... Hunne winters waren de steppen van sneeuw, die zich blindend en blinkend wit effenden over de grauweheid der rotsen... Hunne lentes...? Enkele magere grashalmen; een bleek blauw klokje hier, een geel boterbloempje daar... een enkele, verdwaalde vlinder... Geen beken dan die van het smeltende ijs... Geen blijdschap van het uittrekkende vee: waar geene weiden zijn, is niet de loeiende vreugde der kudden... Geen vogelenzang: waar geene boomen ontlooveren, is niet de vreugde der gewiekte geluiden... En deze stad is de altijd vreugdelooze geweest, maar de sterke, maar de onneembare, en de spiedende, de altijd over den verren omtrek speurende naar de naderende vijanden... De harde zielen moeten gehuist hier hebben in de huizen, gehouwen in den rots zelven, dien alleen de smelting der ijzen vervormde in vreemde, chimerische vormen van duivelachtige monsterprofielen, waartusschen nauwe afgronden wèg schieten naar onpeilbare diepten heen. De natuur heeft hier een vreemde Gothiek gehouwen en de beschaving keerde terug tot de primitiefheid der Troglodieten... En tòch... niet alle zachtheid bleef verre van deze harde stad van rotsen... Zie, daar rijst

omhoog de allerhoogste ruïne: die van het kasteel, waar deze koningen heerschten, op hunne het al overziende trans... En onder deze koningen was een koningin, eene fabelachtige koningin... Deze koningin van Arles, deze prinses van Oranje en keizerin van Constantinopel was... de feeë schoone Jehanne van Provence... Zie, hier rijst de ruïne van haar getind en getorend kasteel... Zij was gevlucht uit haar ànder koninkrijk: dat van Napels... Zij was de wonderschoone feeë prinses, wier zachte glimlach om zich opriep zoo wel de liefde als het noodlot, de idylle als de tragedie... Haar eerste gemaal, haar neef Andreas van Hongarije... hij stierf, vermoord... en Jehanne huwde den moordenaar, dien zij lief had, Lodewijk van Tarente... Toen de koning van Hongarije, Andreas' broeder, den moord kwam wreken, vluchtte Jehanne naar haar rotssteenen stad: les Baux... Zij zag om zich rond: zeker, zij was veilig hier in de armen van wien zij beminde, en zij lachte, zij lachte als een fee... maar er waren geen bloemen, geen vogels... Het was hier somber en vreugdeloos... En Jehanne, de fee, om zich rond, riep, zoo niet vogels en bloemen, dan toch vindere en minnestreelen; haar paleis, haar onneembaar torenpaleis werd een tooverpaleis en weêrklonk weldra van leyze en van luit en weêrschitterde van gratie en van pracht. Bevallige feesten van poëzie wisselden af met de amuzante spitsvondigheden der *cours-d'amour*. Jehanne, te midden harer edelvrouwen, stelde haren ridders de moeilijke vragen, de bijna onuitrafelbare enigma's der Middeneeuwsche psychologie... Zoo gingen de uren voorbij, de dagen, en spiedde Jehanne, onrustig, soms van in hare tinnen... Zij zag nièt de Hongaarsche troepen van den Wreker naderen: zij was veilig, en zij bleêf in les Baux, al waren er geen bloemen en vlinders... Er waren vindere, minnestreelen; er waren dichters: Boccaccio heeft de bekoorlijke, maar - onbewust - tragedie om zich verwekkende, vorstin hier zijn darte le Decamerone voor gelezen en haar doen vergeten den luguberen wind, die woei om de groote zaal, wier rotssteenen wanden verborgen waren onder kleurweelderige tapijten van het Noorden en van het Oosten: van Arras en van Constantinopel...

Nog rijzen de arkaden voor ons omhoog... Kunstenaars hebben hier gehouwen en gebeiteld en steeds in de primitieve materie zelve, in het eigene rotssteen... Er was niets dan de rots en die is tot schoonheid geworden, omdat Jehanne de schoonheid lief had. Verzamelde zich haar weelderig hof om dat bevallige pavillioen, dat, nog zoo geheel intact, ons bekoort door zijne sierlijkheid? Ik durf het niet verzekeren.

Wat men noemt: *le pavillion de la reine Jehanne*, is te zuiver

Renaissance-architectuur, dan dat ik deze aardige, wel bekoorlijke vizie op mag roepen. Maar ook al doen wij dit juweel van Ionische zuiltjes en zuiverronde bogen en gebeeldhouwde fries verrijzen na het tragische einde der vorstin van liefde-sproke en drama van moord - zij zelve stierf oud, maar verworgd door haar neef, Charles Duras, wiens heerschzucht niet wachten wilde om de kroon te grijpen dezer koningen van de legende - wat over is van het feodale kasteel is genoeg Gothiesch

Middeneeuwsch om ons haar beeld op te roepen, en hare schimme, in dezen sombere, wind-omwaaide, zwart overvolkte atmosfeer rijst voor ons op tegen deze nog ogivale wanden: glimlachend, met den dolk in de hand, dien zij haar minnaar biedt om haar gemaal te treffen; glimlachend, haar minnaar en tweeden gemaal omhelzend in de veiligheid van den sterken burcht van les Baux; glimlachend steeds, voorzittende aan het bevallige gerechtshof der Cours-d'Amour, in een kring van bekoorlijke vrouwen, trouvères; glimlachende altijd, niettegenstaande het tragische noodlot haar blijft beloeren...

VIII

Kort na den moord op de vorstin, verkoopt Barral des Baux, tot podesta gekozen, de Republiek van Arles - want het legendarische koninkrijk werd de Middeneeuwsche democratie - aan Karel van Anjou... En den rotssteen, rotssterken fabelburcht worden zijn torens ontnomen; later beveelt Lodewijk XI geheel het kasteel te sloopen... Toch blijft de stad zelve nog bestaan, maar

na de bekoorlijkheid van Jehanne's sproke van liefde en pracht en tragische poëzie, heeft geene bekoorlijkheid hier meer een dartelen schepter gezwaaid... De somberheid trok sedert de somberheid aan... Het Calvinisme meende hier, op zijne beurt, veilig te zijn. Want zie, hier rijzen muur en kruisraam met Renaissance-pilasters van een Protestanten-tempel en in het fronton is nog zichtbaar gegrift het hoogmoedige woord van den Paus van Genève:

- *Post Tenebras Lux* -

IX

Vreemde stad van rots! Rots gijzelve en rots om u heen, grauwe stad zonder wateren, zonder boomen en zonder bloemen, ruïnestad van rotssteen... ik heb niët in u verder willen oproepen voor mijn droom de Somberheid, die meende het Licht te doen schijnen na de Duisternissen; ik heb niët langs uw lugubere straten mij willen verbeelden den luguberen kerkgang der hier zich veilig wanende volgelingen van Calvijn... ik ben trouw gebleven aan mijn eerste vizioen: dat van de glimlachende, wonderschoone en tragische fee Jehanne, en rondomme hère betooverende schimme van schoonheid, heeft zich voor mij geweven, dat waarvoor ik hier kwam:

Dat wat over was van...: Het Koninkrijk Arles... Dat wat over was van: De koningen van Arles, prinsen van Oranje en keizers van Constantinopel...

Attila en de Hunnen

I

Gedurende lange eeuwen der Oudheid, strekte zich tusschen Danapris en Tanaïs, tusschen Dniepr en Don, en zelfs tot in Azië toe, het bijna fabelachtige land van Scythië, en zelfs toen Jornandes zijne Historie der Gothen¹ schreef, meende deze historieschrijver te moeten boeken, 'ut refert antiquitas', - zoo als de 'Oudheid' vermeldt - dat Filimir, zoon van Gandaric, vijfde koning der Gothen, bij zijn volksverhuizing naar het Westen, in de landen van Scythië tal van tooverkollen aantrof, die groote verwarring en schrik te weeg brachten in zijne legerhorden.

Deze vreeslijke megeren werden door de Gothen verjaagd uit hun midden, naar verdere, eenzame streken, van sombere wouden onder steeds grauwe hemelen, laag van eeuwigen regen en sneeuw; streken van heillooze moerassen en rots-overzaaide, orkaan-doorwaaide woestijnen; streken, immer doorhuiverd met vampyrs en afzichtelijke duivels. Waar in de tijden der mythologie van Hellas, dit verre Noorden nog bevolkt had kunnen worden door eene Helleensche gedachte van Schoonheid - met de Amazonen, en het Volk der weêrbare Vrouwen - konden de latere eeuwen niet anders scheppen dan de helsche spoken van wildernis en van eenzaamheid, van stormgeloei en van wijde, stilstaande wateren en van de tooverkollen en heksen, die de ontzette

1 Jornandes, vie eeuw, Goth van geboorte, bisschop van Ravenna en Crotona, schrijft *De Gothorum origine et rebus gestis*.

Gothen uit hun midden zouden hebben verjaagd. En die duivels en die heksen verwekten in hunne monsterlijke omhelzingen de Hunnen, schrikwekkendste aller natiën, die te voorschijn spookten uit het aanstaande, onbekende geheimnisvolle Noodlot der groote Volksverhuizing. Zij bleven, die Hunnen, tusschen de moerassen en steenwoestenijen wonen; zij waren klein, verschrompeld en grauwig zwart; zij waren nauwelijks menschen; zij spraken nauwelijks menschelijke taal. Zij leefden van rooftochten tegen de hen omringende volkeren. Of zij jaagden het wild aan de altijd modderige oevers van de Maeotis-moerassen - de zee van Azof - die zij even ondoorwaadbaar achtten, als de zeeën, die zij meenden, dat deze streken, die zij de wereld noemden, omringden. Tot de jagers, de vreeslijke, een hinde voor zich uit zagen - en het lieflijke beest doet zekerlijk vreemd in de legende, door Jornandes beschreven - die hun den weg wees dwars door de moerassen, terug naar de landen van Scythië, waaruit hunne schrikwekkende moederen waren verjaagd. Jornandes, de goede Bisschop, meent, dat de geesten, die deze Hunnen hadden verwekt, uit haat tegen de Scythische en Gothische bevolking hunne zonen deze wereldverschieten openden. Zoodra de Hunsche jagers, terug gekeerd in hunne Noordelijke haardsteden, gemeld hadden van de bewoonde landen van Scythië, die zij aan den einder hadden aanschouwd, verzamelde zich geheel het volk der Hunnen en trok op als een wilde drom van woeste dieren naar Scythië. Tal van volkstammen woonden daar, Barbaren maar menschelijker van inborst, zachter van zeden dan de Hunnen zelve: de Alipzuren, de Alcidzuren, de Itamaren en de Alanen en zoo deze volkeren wellicht nog hadden kunnen weêrstaan aan den schok der Hunsche wapenen, zij vluchtten verward heinde en ver voor den aanblik der zwarte monstermaskers, die daar dreigende aan hunne kinnen verschenen. Want de kleur der Hunsche tronies was zwart, en niet het schitterende zwart der rondom den evenaar geborene volkeren, die Faëtons dolle tocht door de lucht met zijns stralenden vaders zonnewagen verschroeien deed tot gitzwart, tot koolzwart, tot het blauwzwarte zwart, dat alle

afstammelingen Chams toch met glanzend rijke gelaatskleur tintte: het Hunsche zwart was het zwart van moeras en van modder, het grauwwart van de altijd sombere lucht, het verschrikkelijke demonezwart van nauw menselijke wezens, geboortig uit de duivelen der wildernis en de tooverkollen der Scytische vlakten. En uit die vaalzwarte maskers staarden en priemden de blikken meer uit gaten dan uit oogen en getuigden van duivelsche wreedheden en woestheid. Als kinderen reeds werden hun de wangen gekorven om hen te wennen aan wonden en, baardeloos om die verwondingen, groeiden zij op zonder schoonheid. En op hunne dwergkleine, schichtvlugge paarden verschenen zij aan de kimmen van Scythië, als schimmen verschijnende, verdwijnende, de zwarte maskers boven de gedrongene breede schouders, de onfeilbare pijl steeds gericht uit hunne groote bogen. En zij roofden en moordden en verdwenen weêr en het waren meer nachtmerries en spooksels voor Gothen en Scythen dan werkelijkheid van strijdbare mannen en oorlog.

Terwijl als een ongelooflijke legende deze verschrikking bekend werd over Europa, over het Oostersch-Romeinsche Rijk van Theodozius den Jongere (den Tweede, zoon van Arcadius, kleinzoon van den grooten Theodozius), over Constantinopel, waar de onbeduidende keizer - die toch nog twee-en-veertig jaren heerschen zal onder voortdurende voogdijschap zijner bigotte zuster Pulcheria - meer in nietige godsdiensttwisten belang stelt, dan in wat aan zijn wereldhorizon doemt, rijst plotseling daar ginds de ontstellende figuur van Attila op... Ook zal in het Westersch-Romeinsche Rijk, waar in Ravenna de bewonderenswaardig energische keizerin Galla Placidia het bewind voert voor haar zoon Valentinianus III, die verschrikking der Hunnen, die opdoeming van Attila, wel een indruk hebben gemaakt en het is merkwaardig hoe op zulk een oogenblik, dat in de wereldhistorie niet minder gewichtig is geweest dan de Oorlog is, die onze menschheid thans teistert, twee vrouwen, hoe verschillend ook

van ziel en karakter, de macht over het oude, tragiesch vervallende Europa in handen hielden. In Ravenna Placidia, de krachtige moeder van een zwak keizertje, dat nog niet geheel is opgewassen in de decadente slechtheid, die hem later tot laagheid van moord en vrouwenverkrachting zal drukken; in Constantinopel Pulcheria, de bijna nonachtige zuster van den naamgenoot des beroemden grootvaders, en die met een kloosterachtige atmosfeer van tekstuitlegging der H. Schriften en van bigotterie het Keizerlijk Paleis vervult. In Ravenna, de vorstin, die de oude wereld tragiesch onder hare voeten voelt kraken en beven; in Constantinopel de keizerlijke leeke-zuster, die zelfs bij haar huwelijk gelofte van kuischheid aflegt, intrigante in hare kleine, Byzantijnsche hof- en kerk- en kloosterwereld, maar zonder wijderen blik naar buiten...

Het is op dit oogenblik, dat Attila verschijnt en in Constantinopel schijnt wel de schrik om het hart te zijn geslagen van den keizer en zijne zuster, die voor hem regeert, want het Oostersch-Romeinsche Rijk erkent weldra schatplichtig te zijn aan den nog verren Hun en hem aan te nemen als bondgenoot in den strijd tegen de Gothen!

Attila, de Geesel Gods, de vreeselijke Boeman aan de Noordelijke grenzen van het krakende Romeinsche Rijk! Attila, eerst met Bleta, zijn broeder, vorst der Hunnen; dan weldra, na broedermoord, de Alleenheerscher! Attila, bij wie Priscus, afgezant van het Hof van Constantinopel, op audiëntie komt, na de groote rivieren te hebben overgestoken, den Tyzias, den Tibizias, den Dricca, om eindelijk het Scytische dorp te genaken, waar de vreeselijke Hun zijn tijdelijk paleis heeft opgeslagen... Wat een reis voor een verfijnden Oost-Romein van Constantinopel! Trouwens, het dorp is groot als een stad van houten huizen. Het paleis is van hout - de planken geschaafd en glanzend -; er zijn wijde zalen voor feest en zelfs sierlijke zuilengangen; de paleishof, zeer groot, is omgeven door eene eindelooze palissade... Dit was de woning, waaraan Attila den voorkeur gaf boven alle paleizen aller overwonnene steden...

Zijne faam zaaide alomme verschrikking. De aanvang reeds

zijner veroveringen, riep onmiddellijk de ontstellende legende op. Hoogmoediglijk in gang en gebaar, spiedde hij met de priemende oogen uit de diepe kassen links en rechts. Eerzucht straalde uit de minste zijner bewegingen. Strijdlustig, was hij zijn daden toch meester en bedachtzaam. Hij was betrouwbaar, eenmaal zijn woord gegeven, zijn bijstand beloofd. Klein als alle zijne landslieden, welfde zijn borst breed, stond zijn donkere kop groot, grauw zwart, met dunnen baard en platte neus op zijn stoere dwerggestalte. Zijn zwaard is het Zwaard van Mars, gevonden door een herder in de weide, waarin het stak tot een rund zich er aan wondde, en de herder het zwaard Attila bracht... En over de vlakten, waar Attila zijn zwaard zwaaide, verschroeide het gras voor immer.

De Hunsche triomftocht gaat naar het Westen toe en - nu Constantinopel zich vrij heeft gekocht - naar Italië: de Hunsche eerzucht wil toe naar Rome, immer nog de Urbs, de stad met de aureool van het Verleden, ook al zetelt de Westelijke Keizer in Ravenna. Maar vooreerst stormt de Hunsche drang het verste Westen toe en de Legende maakt zich dadelijk meester van zoo ontzettenden triomftocht, die alles onder den dreunenden paardentred van een half miljoen ruiters vertrapte: te Keulen zoû de Britsche vorstendochter, Ursula, met hare elfduizend maagden en martelaressen Attila hebben willen weêrhouden: wij zien door Carpaccio's fijn penseel deze poëtische verbeelding in Venetië geschilderd. Ook de dichter van het Nibelungenlied maakte zich eeuwen later meester van de legendariesch geworden Attila: Siegfrieds weduwe, Grimhilde, huwt Ettel (Etzel of Attila) van 'Hunenland'... Van Middeneeuw tot Renaissance zijn deze de artistieke herinneringen aan den vreeslijken Geesel Gods, die van het Oosten naar het Westen over Europa zwaaide. Als Attila Gallië binnen trekt en Parijs bedreigt, stelt de H. Genoveva de bevroesde bevolking gerust: hemelsche stemmen hebben haar verwittigd, dat de stad zal blijven gespaard...

Intusschen hebben de Gothen, der Hunnen aartsvijanden, zich verbonden met de West-Romeinen, die de groote veldheer, de

patriciër Aëtius, veldheer van Placidia en Valentinianus, aanvoert. En de talloze horden en heiren der bondgenooten: Franken, Sarmaten, Armoricanen, Boergondiërs, Saksers, Keltische en Germaansche volkstammen vereenigen zich, alle onderlinge veete vergetende, om den helschen overweldiger weêrstand te bieden.

Dit zal geweest zijn een oogenblik, dat de Cultuur der Latijnen - hoe deze ook wankel stonden op dat verschrikkelijke oogenblik van wereld-evolutie - met alle stammen en volkeren, die ook maar eenigszins begrepen wat de groote beteekenis van Latijnsche beschaving nog beduidde, zelfs in haar tijdelijk verval - zich schrap zette tegen den stormvloed der Hunnen, die op geen Kultuur zelfs zich beroemden.

II

Het is in de Catalaunische velden - en deze zijn geen andere dan de vlakten, waar de Marne stroomt - waar de beide legers, dat der Verbondenen en dat der Hunnen elkander ontmoeten. Van beide zijden werpt men wallen op, maakt zich reeds, vóór den strijd, meester van de gunstigste heuvelen en Attila spreekt - volgens onzen geschiedschrijver - zijne Hunnen toe met een snorkende toespraak, vooral bedoeld hen niet den moed te laten verliezen nu zij zien, dat de gunstigste en hoogste heuvelen reeds genomen zijn door Aëtius, door de Gothen, door de verbondene volken. 'Wat is er zoeter dan met eigen hand zich te wreken? Het zijn altijd de dappersten, die aanvallen... Bij ondervinding weten - wij reeds hoe weinig de Romeinsche wapenen tellen... Zij bezwijken, de Romeinen, niet bij de eerste wonden maar bij de eerste stofwolk, die op waait...'

De slag is een der hevigste der latere Oudheid en, als in vele beschrijvingen van antieke veldslagen, stroomen ook in Jornandes' beschrijving, de rivieren er niet meer van water maar van bloed. Attila moest de wijk nemen in zijn kamp, dat hij rondom met zijne wagens en karren omheind had. Aan de zijde der Ver-

bondenen sneuvelt Theodoric, koning der Gothen, een grijsaard reeds en wordt zijn zoon Thorismund gewond. Maar zelfs van uit zijn kamp, dat Romeinen en Gothen omdringen, gaat nog een verschrikking uit van Attila, bijna gevangen, toch nog verdedigd door zijn onfeilbare boogschutters, die van achter de broze versterkingen in het rondom, de belegeraars weêrhouden. Terwijl Attila, 'als een leeuw, door der jagers spiezen bedreigd, aan den ingang van zijn hol, zich brullende toont en verschrikking zaait onder zijn aanvallers', wraakzuchtig en woedend rond draaft en zijne trompetten brallende laat klinken...

De Verbondenen raadplegen elkander lang wat met Attila te doen als hij in hunne handen valt en de Koning der Hunnen, 'hooghartig tot in het uiterste', als Jornandes hem prijst, laat een brandstapel op hoopen van paardezadels om zich in de reeds laaiende vlammen te werpen, mochten de vijanden zijn kamp binnen dringen...

De Historie boekst, dat in dezen slag aan beide zijden honderd-twee-en-zestigduizend mannen vielen, zonder bij dit aantal te tellen de negentig-duizend Gepiden en Franken, die voor den grooten slag reeds elkander ombrachten, de Gepiden vechtende voor de Hunnen, de Franken voor de Romeinen. En de Historie, die onze tijden nog niet beleefd had, boekst deze getallen, als zêer groote...

Attila had den slag verloren maar gevangen genomen werd hij niet. Waarom, is niet erg duidelijk. Vermoedelijk was Aëtius, even goed generaal als diplomaat, bevreesd, dat zoo de Hunnen volkomen verpletterd werden, de Gothen, te fier op hunne overwinning, niet zouden na laten zich te storten op het Westersch-Romeinsche Rijk: hij gaf Thorismund namenlijk den raad, zich naar zijn Vizi-Gothiesch rijk, naar Toulouse en Barcelona te begeven, om er de kroon, die hem was toe gevallen, niet te doen ontrooven door zijne broeders. Thorismund volgt dien raad en Aëtius laat Attila ontsnappen... Zijn eigene, uitgeputte legers waren klaarblijkelijk niet sterk genoeg de overgeblevene Hunnen te verdelgen en deze aarzelen niet dadelijk den weg naar Noord-Italië te nemen, voor Aquileia, de hoofdstad der Veneten, het

beleg te slaan en eindelijk de stad te nemen en uit te moorden en te slechten. De Hunnen verwoesten dan Ligurië, plunderen Milaan en Attila wil verder, naar Rome toe... De radeloosheid doorhuivert geheel Italië... Maar eene aarzeling, een bijgeloovigheid, wellicht een laatste eerbied voor wat eenmaal 'Rome' was, doet de Hunnen om Attila hun vorst weêrhouden de verhevene, nu vervallene Stad te naderen... Was Alaric, toen hij met zijne Vizi-Gothen, te Rome kwam, niet spoediglijk gestorven als getroffen door een wraak der goden? Op dit oogenblik van aarzeling, wordt aangekondigd de nadering van den Paus zelven, Leo, met zijn gevolg van prelaten, aan den Brug over de Mincio... Leo en Attila ontmoeten elkaâr en is het een overwinning van het hooggeestelijke over het mensch-dierlijke, is het alleen diplomatische overreding van den Heiligen Vader, Attila verklaart zich bereid terug te keeren, op zijne schreden... En Rafaël Sanzio, in eene der 'Stanze' van het Vaticaan, vereeuwigd later deze samenkomst, die over het lot van Italië beschikte.

Waarom is Attila echter niet naar Ravenna gegaan, waar de keizerin Placidia, waar de jonge Keizer Valentinianus, waar zijn zuster Honoria toefden? Vermoedelijk omdat Ravenna een zeer versterkte stad was, onneembaar bijna, met de vloot in haar haven, met het leger binnen hare wallen. Vermoedelijk ook omdat Leo's woorden zoowel wisten te pleiten voor Ravenna als voor Rome... Maar hoe het ook ware, Attila trok niet terug vóór hij, met luide stem en bedreiging, bezwoer, dat hij, verschrikkelijker nog, terug in Italië zoû keeren, niets en niemand sparende, zoo de Romeinen hem niet de prinses Honoria zonden met den keizerlijken bruidschat, die haar toe kwam... Herinnerde hij zich, dat meer dan twintig jaren geleden Placidia, des Grooten Theodozius' dochter, wel Athaulf gevolgd was, den broeder van Alaric, naar Zuid-Gallië, dat de Gothen toen gingen overwinnen, de zelfde Placidia, die nu troonde binnen de onneembare vesting als keizerin-moeder en Augusta?¹ Was ook Attila, de ongevoelige

1 Placidia huwde, na Athaulfs dood, en terug in Italië, den veldheer Constantius, die vader werd van Valentinianus en Honoria.

Hun der Hunnen, toch gevoelig voor de ijdelheid een Latijnsche prinses tot vrouw te willen hebben? Gevoelde hij, trots al zijn hooghartige ruwheid, toch iets van de blijvende, moreele meerderheid van die Latijnsche beschaving, ook al kraakte zij, een tempel gelijk, op marmeren grondvesten, al beefde zij, met marmeren zuilen? En verlangde hij die laatste hoogheid te fnuiken? Jornandes vertelt, dat Honoria, streng bewaakt door moeder en broeder, naar Attila had weten te sturen een harer eunuchen, den Hun smeekende tot haar te komen, om haar te bevrijden van dat haar drukkend gezag... Wat ging er om in hoofd en hart der jonge prinses? Was haar toestand aan het Hof werkelijk ondragelijk, dat zij haar toevlucht nemen moest tot een dergelijk onbegrijpelijken maatregel? Was het hysterie en was werkelijk zij verward door de faam van den Hun, den Geesel Gods, den zwarten Boeman, maar toch wel, vooral in de legende, om hem geweven, groot en grootsch van verschrikkelijkheid en was zij, van verre, verliefd op Barbaarschheid, ontzenuwd als zij misschien was door de Romeinsche decadentie, die zij om zich zag? Wie anders dan een romanschrijver zoû het recht hebben dit psychologische raadsel van eeuwen her te durven ontrafelen en verklaren? De geschiedschrijver, de geschiedkenner vermag het niet. Het behoort tot de meest interessante dingen der Historie, die geheim blijven, die alleen de artistieke fantasie zoû vermogen zoo niet op te lossen, toch te belichten met hare spiegels, die wel altijd der schoonheid zijn, maar niet altijd der streng historische waarheid.

Attila, terug gekeerd in zijne haardsteden, vol wrevel over zijn nederlaag, fysiek en moreel, nederlaag zoowel op de Catalaunische vlakten als op den Brug over de Mincio, zendt afgezanten naar Keizer Marcianus, te Constantinopel, dien zich de kuische Pulcheria tot gemaal heeft gekozen.¹ Het is om aan te manen van de schatplichtigheid, die Pulcheria, na den dood van haar broeder

1 Marcianus en Pulcheria werden gecanoniseerd in de Grieksch-Orthodoxe Kerk.

Theodozius den Jongeren, niet meer noodig vond na te komen. Attila dreigt met Constantinopel te zullen komen belegeren. Zijne legers echter, als een verwoestende wind, snellen niet naar het Zuiden, in schijn slechts bedreigd, maar op nieuw naar het Westen, door Pannonië en Dacië - Hongarije - naar de Alanen, die in Gallië zich hebben gevestigd. Deze fabelachtig snelle verplaatsingen van het Hunsche paardenvolk deed in die dagen het hart van Europa slaan met een verschrikking, als voor bovennatuurlijkheid, als voor duivelsche machten, die zelfs de slag op de Catalaunische vlakten niet had vermogen te bezweren. Voor een tweeden keer staat Attila tegen over de Gothen, die onder Thorismund te hulpe snellen, en voor de tweede maal worden Attila en de Hunnen verslagen en keeren zij terug naar het Oosten. Wij hooren dan weinig meer van den Geesel Gods dan zijn einde. Het is, na zijn bruiloft, gevierd met eene zijner tallooze vrouwen en bijzitten, de schoone Idlico - en het is steeds de eerste afgezant uit Constantinopel, Priscus, die ons dit weten deed -, dat de Hun, dronken van wijn en zwaar van slaap, aan een beroerte neêr stortte. Zijn volgelingen vonden hem den volgenden morgen dood, terwijl in een hoek van het bruidsvertrek de schoone Idlico weeklaagde onder hare sluiers en uitgespreide haren. Toen, volgens de zede huns volks, schoren de Hunnen het hoofdhaar zich en verminkten zij zich, als het hun bij hunne geboorte reeds was gedaan, met zich de wangen links en rechts te kerven. Want niet met weeklacht en tranen, als vrouwen doen, wilden de Hunnen hun koning betreuren, maar met storting van bloed. De, later heilige, Marcianus, zag die nacht, naar Priscus vertelt, in zijn angstige droomen, een engel hem toonen Attila's reuzenboog gebroken. Attila's lijk, in het veld in een zijden tent geplaatst (de zijden tent lijkt mij hier in eens een decadentie, overgenomen van de Latijnsche beschaving maar ik herhaal getrouwelijk: *intra tentoria serica*, zoo als ik het vind bij Jornandes), draafden de Hunsche ruiters, steeds één met hun paard, er in evolutie's om heen, zwaaiend de wapenen, en luid uit galmend den lofzang:

‘De grootste der Hunsche vorsten was Attila, Mundzucs zoon!

Overweldiger der dapperste natiën, beheerschte hij, hij alleen, Scythië en Germanië! Hij, en hij alleen, deed sidderen van schrik beide Romeinsche Rijken...'

Een orgie volgde om de graffent en het lijk werd geborgen in drie kisten: de eerste goud, de tweede zilver, ijzer de derde... En op het graf stapelden de Hunnen en hunne vrouwen trofeeën, den vijand ontnomen wapenen, schalen en bekers, halsketenen, armbanden, juweelen. En wie deze kostbaarheden hadden aangebracht en neêr gestapeld over het sepulker, van Attila, vermoordden zij daarna, zoo dat, als de geschiedschrijver zegt, één oogenblik de Dood te gelijker tijd zweefde, over den doode en over wie hem ter aarde hadden besteld...

Van het burggraafje

In de groote, Gothische zaal van den burcht van Ortais wachtten de ridders en schildknapen den graaf van Foix en Béarn, hun heer, voor het avondmaal.

Twaalf serianten¹ naderden met ieder een luchter ter hand en plaatsten die in het rond. De graaf kwam met zwaren stap, tusschen de bevende glanzen door en zette zich in hoogen, geblazoeneerden zetel.

Zijne twee zonen volgden hem, Gaston, het burggraafje en Yvain, de jonge bastaard.

- Gaston, zeide de graaf; het is aan ju mi van avond te dienen.

- Ja, ik, Monseigneur, geerne! antwoordde het burggraafje.

En de graaf wees Yvain aan het korte einde der tafel een schabel, waarop de jonge bastaard zich zette.

Aan andere lange tafels zetten zich de ridders en schildknapen.

Er was dat waas en die doffe tint, die zich weven kan en verwemelen in een Middeneeuwsche, Gothische burchtzaal, wanneer de personagiën der wandtapijten vreemd leven gaan in het licht der altijd flakkerende maar regelmatig neêr gezette flambouwen. Dan valt de schaduwdiepe bruineering van omhoog, van de balken der zoldering en omrond verdiept zij in de hoeken der zaal en het gelige blank der smalle amelakens, waarop, aan de lange tafels, ridders en knapen wachten voor tinnen borden en kroezen, die tintelen van schamplichten, glanst op en verschiet naar achteren toe... Voor den graaf zelve schitterden bord en beker heller als waren zij wellicht verguld.

1 Dienaren.

De graaf zag snel van het burggraafje naar den bastaard. Het waren beiden mooie knapen, blond het burggraafje, donkerder de bastaard en zij aardden beiden naar hun vader, die was, bijna zestig, nog een geducht ridder, fors en frisch, nauwlijks grijs, met de lichte 'amoreuze' oogen, als de kroniekschrijver het ons meldt in zijn elegant taaleigen, meenende alleen, dat beminlijk 's graven blik was. Een groot heer, de graaf van Foix en Béarn, die had gevochten tegen prinsen en koningen, tegen de Engelschen en met de Teutonische Ridders tegen de Sarrazenen en durende de Jacquerie had hij zijn vorst en leenheer ontzet bij Meaux. En hij werd Foebus bijgenaamd, omdat hij zoo blond was geweest en zoo mooi en nog was hij een indrukwekkend ridder en grijs nauwlijks zijn haar.

Weêr zag de graaf, snel, naar zijn beide zonen. Zij hadden elkander heel lief, het burggraafje en de bastaard; zij sliepen in één bed en droegen elkanders wambuis en hozen, omdat zij even groot waren, maar dien middag, bij het werptafelspel hadden zij gevochten met elkaâr en had Gaston Yvain een klap gegeven. En Yvain, huilende, was zich komen beklagen bij Monseigneur zijn vader en Yvain had gezegd, dat Gaston meer slaag verdiende dan hij... Maar meer had Yvain niet willen zeggen en de graaf was niet tevreden over zijn zonen.

Op het dressoor, waar de drossaet¹ het venizoen² had geplaatst, het reebraad op zilver plateel, sneed Gaston, bleek en lippen geklemd, den reerug in plakken open, en bood de schoonste plakken zijn vader. Weêr zag zijn vader hem aan. Des burggraafjes lichte, klare kinderoogen ontmoetten den blik van zijn vader, die was hem zoo 'amoreus' en zijn jonge mond begon te trillen. Hij stond daar, biedende den kleineren schotel, waarop het gesneden reebraad, en was als een slanke page, nog bijna een kind, lang zijn goudglanzige haar gekamd aan weêrsijden der slapen tot in den blooten nek, die blankte, uit het kastanje-bruin fluweelen buis,

1 Hofmeester.

2 Wildbraad.

dat een geel lederen veter van voren hem toe reeg, over de smalle knapeborst, zijne fijne beenen lichter geelbruin omhoosd en de heel lange tootschoenen puntende, sierlijk. En zoo fijn was zijn silhouet, dat de graaf ontroerde en dacht aan de moeder, die was verre, schuilende voor haar mans toorn bij haar broeder, den koning van Navarre, Karel, den Slechte als zij hem later noemden.

De graaf nam van het reebraad en hij gaf, met de handen, Yvain op diens bord, dat de bastaard reikte, zijn genoegzaam deel.

Toen at de graaf en de bastaard at.

En aan de andere tafels aten de ridders en knapen, die bedienden de serianten; er was vol-op venizoen en de graaf was mild en goed voor zijn volk, maar hij was heftig en wel te vreezen, als zijn toorn gewekt was.

- Gaston, zeide de graaf van Foix.

- Monseigneur...? vroeg het burggraafje, staande ten dienst bereid ter zij van zijn vader.

- Ghi hebt gekrakeeld met ju broeder, spelende aan het werptafelspel? Ghi hebt hem geslagen?

- Ja, ik, Monseigneur... bibberde het de lippen uit van den jongen Gaston.

- Verdiende ju broeder slaag? vroeg de graaf.

- Ja, hi, Monseigneur, hi verhinderde mijn worp...

- Endi hi zegt, dat ghi, Gaston, meer slaag verdiendet? Waarom zoudt ghi, Gaston, meer slaag verdienen, zeg?

Het burggraafje verwarde zich en wist niet te zeggen. Maar de graaf fronste de brauwen en zijn oogen keken niet 'amoreus' meer: zij blikkerden boos in der luchters schijn en plotseling greep zijn vuist tusschen de overdwarse veter van zijn zoons buis en rukte daar een zakje uit, dat was als een fluweelen beurs.

- En wat is dat?? riep de graaf uit.

Het burggraafje had een kreet geslaakt en nu wrong hij wanhopig de handen en viel kreunende op zijn knieën.

- Wat is dat? vroeg de graaf streng en bezag het zakje.

Hij opende het: aan de tafelen keken de ridders en knapen ontsteld naar de tafel huns heeren.

Het zakje was met een wit poeder gevuld.

- Wat is dat? herhaalde de graaf zijn vraag.

Toen snikte het burggraafje op en woû niet zeggen. Maar de graaf beval:

- Breng stappans¹ den windhond hier van den burggraaf!

Er was, na het bevel, een stilte en een wachten: alleen klonk de radelooze snik van het kind.

De deur open, sprong de windhond blijde de zaal in en op tegen zijn meestertje.

Maar de graaf had een stuk reebraad genomen en het bestrooid met het witte poeder. Toen hield hij het vleesch den windhond voor. Die smakte het gulzig naar binnen en vroeg om meer met gretigen blik. Maar dadelijk daarop kromp het dier in een van pijn, kreunde pijnlijk ziek, rolde de oogen, liet rochelend hangen de tong, en viel toen ter zijde, wentelde over den rug, stak de pooten op en lag dood.

De graaf was woedend gerezen; hij greep het burggraafje, dat geknield lag, in zijn buis.

- Woû jij ju vader vergiftigen?!

En de graaf trok zijn dolk.

De bastaard had zich met een wanhoopskreet gegooid voor zijn broêr. De graaf wierp hem van zich, tegen den hoogen stoel aan. Maar de ridders waren allen op gerezen en omringden vader en zoon.

- Monseigneur! riepen de ridders. Monseigneur! Bezin u! Dood niet uw zoon! Verhoor hem eerst!

- Zèg dan! riep de graaf en zijn vuist schudde den knaap aan het open gerukte buis. Zèg dan, wat is dit poeder?

- Het is een poeder, snikte het burggraafje; dat mijn hooge oom, de koning van Navarre, mi gaf, Monseigneur, laatstleden, toen ik bi hem ende mine wellieve moeder te gaste was! Het is een tooverpoeder, zeide mi mijn hooge oom ende als ik het strooide op wat ghi at, wen ik u diende, zoudt ghi wederom gaan verlangen

1 Dadelijk.

naar mine zoete moeder, die voor u vluchtte omdat ghi haar toornig waart, om reden, die ik niet en weet! Maar om welke ik bitter lijde, o Monseigneur, mijn vader, omdat ghi niet en samen zijt ende omdat ghi mine moeder toornt ende omdat si nooit weder zal terug durven komen in onzen burcht, tot Foix! En daarom nam ik het poeder ende borg het zakje in mine borst, maar ik was angstig nog het te strooien op uw tam¹ ofte venizoen ende ik weifelde zoo ende ik twijfelde ende Yvain wist, dat ik het zakje hier droeg, want hi zag het als ik mi ontkleedde, ofte als hi mijn buis wilde aandoen ende ik het sine. Ende hi vroeg mi wat het was ende ik mocht het hem niet zeggen omdat mijn hooge oom mi had vermaand niemand te zeggen van het tooverpoeder, dat u weêr liefde zoû brengen voor mine zoete moeder, die ghi toornt, ik en weet niet waarom! Ende nu heeft Yvain het u verraden omdat hi toornde, omdat ik hem een klap gaf, omdat hi mijn worp verhinderde aan het tafelspel ende nu hebt ghi mijn windhond van het poeder laten eten ende nu ligt hi dood, ende nu toornt ghi mi!

- Sluit den burggraaf op in het gevang! beval de graaf van Foix. Ende roept hier voor mi allen de mannen en garsoenen², die dienaars zijn van mijn zoon!

De graaf verhoorde de dienaren van het burggraafje. Zij wisten geen van allen te zeggen en de graaf liet er vijf martelen en te recht stellen. En dat de bisschop van Pau, dien hij verdacht te heulen met zijn zoon, vluchtte naar verre streken, kwam den graaf verdacht voor, want hij wist, dat de bisschop hem haatte, samen met zijn zwager, den koning van Navarre.

En het burggraafje bleef gevangen, in de toren van het kasteel, in diep burchtverlies.

De graaf peinsde, vol zorg, hoe met hem te doen, hoe hem te

1 Rundvleesch.

2 Knapen.

straffen. Het kind was nog zoo jong, een knaap, en hij had hem lief, als hij de moeder had lief gehad... En als de graaf niet uit zijn zorgvolle gepeins wist te komen, riep hij de jongleurs en trouvère's om zich rond, die hij altijd velen aan zijn hof hield want hij minde hunne verhalen en zangen. Hij beloonde hen rijk en hij was heel mild, want iederen dag gaf hij vijf franken in klein geld aan wie ook klopte aan de poort en aalmoes vroeg. Hij beheerde zijn graafschap rechtvaardig en twaalf vroede mannen dienden hem, twee na twee, iedere twee maanden, om zijne gelden te innen en boek daarvan te houden. Hij hield van de liefde, van den wijn en den oorlog, maar hij bad ook iederen dag zijn orisone¹, Pater Noster en Credo. Behalve van de schoone jeesten² der trouvères hield hij van de jacht en van zijn honden en paarden en hij had in een boek, dat hij Foebus' Spiegel genoemd had, geschreven hoe te jagen beren, en alle wilde beesten en roofvogelen. De gravin had hij getoornd, sedert zij den baron de la Breth, dien hij gevangen had genomen - want de edelen in die eeuw streden onderling hunne veeten uit, zonder hun leenheer te raadplegen - voorspraak geweest was. De graaf was ijverzuchtig geworden en de gravin was naar haar broeder, den koning van Navarre, gevluht want zij vreesde haar gemaal, die zeer heftig was.

En de graaf peinsde, peinsde hoe zijn zoon te straffen, want hij geloofde vast, dat die hem had willen vergiftigen en hij zond de jongleurs en de trouvères driftig weg: hij kòn niet naar hen hooren...

Yvain had den kerkerbewaarder over gehaald hem het gevang te openen. En hij sloop den kerker in en riep:

- Broêrtje!?

Het burggraafje lag bleek, in het sombere weifellicht, in het stroo en hij had niet gegeten; wat men hem bracht, had hij sedert

1 Gebed.

2 Ridderverhalen.

dagen niet aangeroerd. Maar toen hij Yvain zag naderen, antwoordde hij, zwakjes:

- Broêrtje...

En Yvain kroop op het stroo naast zijn broêrtje en de beide knapen weenden, tegen elkander de natte wangen en zij kustten elkander teeder. En Yvain voelde zijn broêrtje zoo kwijnend aan in zijn armen, dat hij hem vroeg waarom hij niet at en het burggraafje zeide hem, dat hij niet eten kon, omdat hij zoo veel leed had van zijn windhond en van zijn vader, en van zijn moeder ook. En dat hij nooit had gedacht, dat het poeder vergift was. En hij droeg zijn broêr op, mocht hij sterven, zijn lieve groeten te doen aan het dochttertje van den graaf van Armignac, met wie hij verloofd was, sedert Foix en Armignac, eerst ervijanden, zich hadden verzoend na veel strijds. En Yvain weende zeer en vertelde dien avond zijn vader, toen hij hem diende aan het avondmaal, dat Gaston niet at nu al vijf dagen lang en dat hij zeker zoû sterven, als Monseigneur hem niet vergaf van het poeder en dat Gaston nooit gedacht had, dat het poeder vergif was...

Twee dagen daarna vertelde Yvain wederom aan den graaf, dat Gaston niet at en heel zwak was.

Toen werd de graaf heel toornig en geweldig stond hij op en wierp Yvain, die hem diende, van zich en hij liep driftig de wenteltrap af naar beneden en verscheen in den kerker. Hij had zijn dolk in de hand maar om het staal heen gegrepen, zoo, dat nauw de punt uit zijn palm stak. En hij riep geweldig, terwijl hevig het burggraafje schrikte, zijn vader herkenkend, die met de vuist naar hem dreigde:

- Hei, jij, feloen,¹ waarom wil jij niet eten?

Het burggraafje was òp geschrikt en viel toen, flauw, terug in het stroo. De vader, na een weifelenden blik over het in schaduw verdonkerde, liggende knapelichaam, ging weg van daar, vol smart, vol zorg en droef gepeins...

1 Schurk.

Maar den volgenden dag werd den graaf gemeld, dat het burggraafje dood lag. De graaf wilde het niet gelooven; hij zond zijn ridders om te zien of werkelijk Gaston was gestorven en roerloos bleef hij zitten, terwijl Yvain aan zijn voeten snikte.

Maar de ridders bevestigden, dat het burggraafje dood lag en de graaf riep:

- Mijn kind, wat ongeval voor ju ende voor mi en ons allen, sedert jij ging naar Navarre, om ju moeder te zien en de gast te zijn van den keytivigen Karel! Nooit zal ik meer gelukkig zijn!

En de scheerder schoor hem geheel en schoor ook Yvain den zwart loekkigen kruin en allen kleedden zich in dof zwart en het burggraafje werd bij de Minderbroeders begraven...

In Avignon had Zijne Heiligheid, die was Gregorius, de Elfde van dien naam, gehoord, dat de graaf van Foix zijn zoon gevangen hield...

En de Heilige Vader zond den kardinaal van Amiens als legaat naar Foix om den graaf te vermurwen...

Maar de Legaat kwam te laat: in Béziers reeds vernam hij, dat hij niet verder behoefde te gaan...

Chroniques de Jehan Froissart

Romeinsche portretten uit den tijd van keizer Domitianus

I

Domitianus

Het is een vreemde tijd, die van de laatste jaren der eerste eeuw van Christus. Het is een tijd van nevroze, die wellicht gelijk staat met onze allerergste nerveuze jaren: die, welke wij in het einde der vorige eeuw 'fin-de-siècle' noemden, term, die velen mijner tijdgenooten misschien zich nog wel herinneren. Wel, de regeering van Domitianus is zeer zeker óók eene periode 'fin-de-siècle', in alle opzichten: van 81 tot 96 besluit zij, op één lustrum na, de eeuw van Jezus - ten minste in Rome - met eene zenuwoverspannen levenszoeking, die voorspelt, dat de kalme schoone tijden van het Heidendom uit zullen hebben... ook al is dit einde eerst werkelijk daar als Constantijn het Christendom zich geheel gewonnen geeft.

In deze 'fin-de-siècle'-periode heerscht Domitianus. Hij is de zoon van Vespasianus, hij is de broeder van Titus - wiens dood misschien wel verhaast door hem werd - hij is een Flaviër, een keizer uit het 'goede' huis der Flaviërs. Zijn vader en broeder rekent de doorsneê-kritikus der Romeinsche Geschiedenis tot de 'goede' keizers; Domitianus rekent hij tot de 'slechte'. Maar wie niet zoo apodiktisch de menschen, zelfs niet de historische, wenscht te verdeelen in 'goede' en 'slechte', zal misschien met recht kunnen beweren, dat Domitianus vooral een zenuwlijder

was in den beginne zijner regeering niet zoo heel 'slecht' en eerder aangetint met waardeerbare kwaliteiten, later, in zijn laatste jaren, echter meer over hellende naar de 'slechtheid', toen zijne 'slechte' eigenschappen zich vooral door een meestal ingehouden, maar telkens uitschichtenden vervolgingswaan zin tot Rome's onheil ontwikkelden.

Een sympathieke persoonlijkheid is Domitianus - voor zoo ver zijne tijdgenooten Tacitus en Suetonius ons hem beschrijven - niet. Hij is de sombere, ijverzuchtige ziel, ijverzuchtig in zijn jeugd zelfs van zijn vader, van zijn ouderen broeder. Vespazianus en Titus, de 'goede' Flaviërs, mogen aan de keerzijde hunner menscheijkheden karaktertrekken hebben vertoond, die ook niet sympathiek waren, zij waren desniettemin een zegen voor Rome na wat was vooraf gegaan - Vitellius, Nero. In Domitianus echter schijnt reeds de dageraad van die zoo velen keizers krankzinnig slaande wereldoppermacht zijn geest verblind te hebben tot de groothedswaan zin, die in de vijftien jaren zijner regeering verergerde in niet meer duldbaren vervolgingswaan zin.

Groot, fors, breed - een mooie kerel, die succes bij de vrouwen had, zonder zich beminnelijk voor te doen -, zien wij in het Flavische Paleis op den Palatinus dezen tweeden zoon van Vespazianus in steeds broedende gedachten voort dwalen langs de lange, schaduw-doorstreepte zuilengangen, of in de avondsombere parken. In zijn volbloedig getint gelaat schijnen onder den duren den frons van de zware brauwen de groote maar bijziende oogen zich door een te zamen knijpen van oogleden te willen verbergen... Die oogen kijken nooit aan, zij ontwijken steeds, in zijn angst, de broedende gedachten plots uit te laten schieten. Het voorhoofd is smal, het haar dik en kroes. Het is dit wreede, sombere profiel, dat toch wist hartstocht in te boezemen aan Julia, zijn nicht, Titus' dochter, en aan Domitia Longina, de vrouw van Aelius Lamia. De eerste stierf nadat zij de vrucht hunner liefde in haar schoot had doen verdorren; de tweede bleef, een tijdelijke verstooting na overspel met een *mimus*-speler niet meê gerekend, Domitianus' vrouw tot zijn dood toe, dien zij verhaastte, maar hare

schijnbare trouw na ontrouw was vooral eerzucht en de meest nerveuze haat misschien in de nervoziteit van dit einde eener eeuw.

Domitianus, broedend zijn somber wreede gedachten, wacht af, terwijl zijn vader heerscht, terwijl na diens dood zijn broeder, Titus, heerscht weinig langer dan twee jaren en twee maanden... Hij wacht af, in zijn donkere, vreugdlooze ziel, een ziel, duister geboren, die als een zwarte spin loert midden in het webbe der gedachten, somber en wreed. Hij huichelt de hoedanigheden, die hij niet bezit: hij matigt zich in de buitensporigheden zijner eerzucht zoo veel hij kan en troost zich daarvoor in het geheim zijner vreugdlooze minnarijen. Hij poogt de eigenlijkheid zijner sombere, vreugdlooze ziel te verbergen en hij huichelt liefde voor poëzie. In het openbaar leest hij verzen voor, hij, de broeder van den zachten Titus, en bestudeert op de gezichten zijner toehoorders, die uit plichtpleging rondom hem verzameld zijn, welken indruk zijn voordracht maakt op deze aanstaande onderdanen: in zich voélt hij reeds, dat Titus niet lang zal leven... Met zulk voordoen omsluiert hij zijn ziel, die geen oogenblik zijns levens die van een dichter was.

Als hij heerscht, schijnt een doel bereikt te zijn. Er effent zich iets in dit troebele gemoed. Er is iets volbracht, dat deze nooit levensblijde ziel tòch een soort van bittere tevredenheid zich doet beseffen. Vliegen moge hij rijgen aan een naald, in zijne binnenkamer, zulk een détail is te welkom aan den altijd droog-weg detailleerenden geschiedschrijver Suetonius om niet zonder voorbehoud te worden aanvaard door wie werkelijk een ziel zoekt achter de schijnsels en afspiegelingen van wie in het Verleden mensch zijn geweest. Als Domitianus, midden op het Forum, in zijn tribunaal recht spreekt met een bijna angstvalligen, zorgvollen ijver, doet dit wel vreemd patriarchaal aan, - een poze misschien? - maar maakt toch oók een, hoewel verrassenden, gunstigen indruk. Als hij het verbrande Kapitoel weder op bouwt, te zamen met andere tempels en bouwwerken, is dit een goede daad, maar maakt het een ongunstigen indruk, dat hij zijn eigen naam op de steenen vermeldt en die der vroegere bouwheeren en stich-

ters nieert. Hij is mild in den aanvang zijner regeering maar om zijn gierigheid te verbergen. Jaren lang schijnt Domitianus deze huichelarij, - die, omdat zij zóó lang duurde, wel goede effecten te weeg bracht - te hebben vol gehouden. Had hij niet in die eerste jaren zoo veel afschuw van bloed, dat hij zelfs verbood runderen te slachten? Alle deze jaren broedde en broeide het in deze ziel, waarin nooit een natuurlijk mooi, edelmoedig menscheijk gevoelen ontkiemde, een ziel, die er eene was van een menschenhater, van een wereldhater, misschien zelfs wel van een zelfhater. De dompe eerezucht bevredigd, nu Domitianus Keizer en Alleenheerscher is, is er verder niets meer te begeeren voor hem dan te behouden wat hij verkregen heeft, dan op zijn hoede te zijn en ontwikkelt zich natuurlijkerwijze de vervolgingswaan. Hebben eerst nog de weelderige festijnen plaats in de 'eetzaal van Jupiter' op het Flavische Paleis - eetzaal, wier ruïne's, fondamenten liever, de hedendaagsche bezoeker van Rome voor zich ziet op gegraven - weldra spreidt zich over het Palatium de zwarte schaduw van onverdrijfbaar somberheid, die om en uit den Keizer is. In die somberheid leeft ook, den adem beklemd, de na haar avontuur terug geroepene Domitia, de Keizerin. Hoe kan het anders, dat samenzweringen ontkiemen, die leidden naar het noodlottige einde: den Moord?

Een ziel zonder geluk, zonder levensvreugd, zonder glimlach. Was Nero nog een satanische levensgenieter, Domitianus is nooit anders geworden dan de duistere, geniepige kwaaddoener, zonder genialiteit. Hij ruimt uit den weg, wie hem, om welke reden ook, ergert maar in den scharlaken rooden gloed van het Booze ademt nooit zijne slechtheid. De zwarte atmosferen slechts huiveren als hellenachten rondom zijn meer en meer groeienden argwaan. De zwarte humor is de zijne, als hij aanricht het lijkmaal voor den Senaat, in zwart behangen zaal, bediend door zwarte larven, opgediend in het vaatwerk der dooden, met wijnschalen van schedels, die rond gaan in het funèbre licht der witte graflantarens: lijkmaal alleen als huiveringwekkende aardigheid bedoeld. De vale krankzinnigheid achtervolgt hem, sedert hij de

lange spiegelgalerij zich heeft laten bouwen: de schuin schemerende *fengiet*-steen en der wanden, waarin hij, links en rechts, bespiedt wie achter op hem loert en hem vermoorden wil, spiegelen alleen de vale spookselen dier krankzinnigheid weêr, tot hij er door omringd is als met alle schimmen der Onderwereld.

Hij wist zijn einde. Hij wist het, vóór dat het kwam. Hij wist, dat al zijn gehuichel te vergeefs zoû zijn, dat toch, eenmaal, noodlottig, zijn zwarte ziel zich ontsluiert zoû. Hij wist hoè hij sterven zoû, bijna wanneer hij sterven zoû. De waarschuwend voorgevoelens rezen als bleeke lemuren rondom hem terwijl hij liep tusschen de spiegelende *fengiet*-steen en, de gladde steenspiegels van Cappadocië en hij sidderde voor iederen weêrschijn, ook dien van zichzelf. Alles was hem reeds in de jaren zijner jeugd door de Chaldeeërs voorspeld. Zijn vader zelfs, onwillekeurig, had het hem gezegd, toen Vespasianus zijn zoon, die geen paddestoelen eten wilde, had belachen en verzekerd, dat hij sterven zoû door staal, niet door gif. En toen hij, nog in de jaren der gehuichelde gematigdheid, eerst bevolen had, dat vele wijngaarden zouden vernietigd worden ter wille van meerderen korenbouw, werd zijn edikt niet uitgevoerd omdat hij zich heugde een epigram, dat de ronde deed:

Al zoû wijnstok gesnoeid tot den wortel worden,
Wijn zoû te winnen zijn, ter plenging bij Caezars lijk.

Nu wist hij, dat het komen zoû... Levensvreugd was nooit in hem geweest maar hij wilde zijn leven toch niet verliezen. Geen dag had zon in zijn ziel geschoten, maar de dag van zijn dood zag zijn doodsangst naderen als een uiterste verschrikking... En het vreeslijkste was hem wel toen de starwichelaar Ascletario voor hem verscheen en Domitianus hem vroeg, na alle eigen geheimenis gehoord te hebben:

- Welk lot is jou beschoren?
 - De honden zullen mij vreten, antwoordde de starwichelaar.
- Domitianus, om de occulte wetenschap, trots eigene angsten en

zekerheden, te bespotten, liet Ascletario dadelijk ter dood brengen en het lijk ten brandstapel leggen. Maar onweêr stak op, stormwind rukte den stapel uiteen, doofde de vlam en het half verkoolde lijk werd door de honden verslonden...

Toen twijfelde hij niet meer. Hij wist. Hij wist zeker. Hij zeide zelve, den dag voor zijn dood:

- Morgen zal bloedend de maan in het teeken van den Waterman hangen; morgen zal geschieden wat geheel de wereld door schokken zal...

Hij wachtte in angsten af, in slapeloosheid, in nachtmerrie, in helsche vizioenen. De morgen bleekte. Hij deed nog een *haruspex* vermoorden, die uit het weêrlicht omwenteling had voorspeld. Hij vroeg naar het uur... Men zeide hem, het was het zesde, omdat hij het vijfde vreesde... Hij herademde, vreemd verwonderd omdat het niet gekomen was...

Maar het kwam, het kwam noodlottig. Parthenius, zijn opperkamerheer, meldde hem komst van boodschapper, die gewichtig nieuws wilde melden... Domitianus herademde, blind in zijn laatste ure, na jaren lang in tweede-gezicht te hebben gezien.

Hij zond zijn gevolg weg, wachtte in zijn kamer den boodschapper. Achter deuren en gordijnen scholen weg Domitia, Domitilla, 's keizers zusters kind, en hare vrouwen, die de samenzwering hadden voorbereid...

Domitilla's vrijgelatene, Stefanus, den linkerarm reeds dagen lang in windsels verbonden, als ware hij gewond, maar in de windsels den dolk, bood, toe gelaten, Domitianus een geschrift te lezen. En greep toen den dolk en stiet hem den Keizer onder in de maag. Vrijgelatenen, soldaten, atleten stortten toe en stieten hunne dolken en zwaarden...

De vrouwen keken om de deuren, achter de gordijnen uit...

Er zijn de donkere zielen, de vol duister gestapelde zielen, die de goden haten, al voerden zij ze tot wereldsche oppermacht, haten, omdat zij nimmer de zon in zich lieten schijnen, haten omdat zij nimmer den glimlach van levensvreugd uit zich lieten schijnen, haten, omdat zij de vijanden zijn der goden.

II

Tacitus en Suetonius

Een vreemd angstige tijd... Er is een zich schikken in de gruwelijkheid der eerste jaren van het laatste decennium der eeuw: de executie's volgen elkander op volgens de sinistere grillen des Keizers; niemand is veilig; iedereen kan, om een kleinigheid, de ongenade zich op den hals halen... En het schijnt ons zonderling, dat zulk een periode van tyrannie nog meerdere jaren duren kon, zoo als zij duurde onder den fantast Nero, onder den gek Caligula, maar het feit schijnt verklaard te moeten worden door een verschil van *psyche* in wat 'onderdaan' zich voelde toen en thans, door de geheel andere atmosfeer, die destijds zich weefde rond om de figuur van den Imperator...

Waar de verklaring ook in schuile, het feit staat vast. De tyrannie duurde en in het zich schikken, zelfs der grootste geesten, huivert de vreemde angst... En huivert het afwachten, het wachten op een gebeurtenis, die plots de bevrijding brengen kan...

Deze wachting is rondom een groep van geleerden, schrijvers, dichters, die een treffenden bloei zullen doen weligen in de Latijnsche letterkunde na de groote Eeuw van Augustus. Die dichters, schrijvers, geleerden, zij zijn, om de allerbeminnelijkste figuur van Plinius den Jongere verzameld en zij zijn Quintilianus, de leermeester van alle die geesten, zij zijn Tacitus, Juvenalis, Martialis, Frontinus, Suetonius... Maar zij zijn, op den beroemden Quintilianus na, die reeds tijdens den duur der tyrannie zelve zijn talent boven den druk der tijden uit wist te doen zegevieren, in wachting, in afwachting. Niet een hunner - behalve misschien Martialis: de soepele, het leven genietende en door alles heen rollende Martialis, de geestige vleier van Domitianus - geeft, durft geven wat hij in zich voelt: allen wachten, in lijdzaam geduld, wachten af de gebeurtenis, die de Vrijheid zal doen herboren worden...

Onder deze wachtenden is Caius Cornelius Tacitus de gene, die, zich historie-schrijver geboren voelende, het geduldigste

wacht, hoewel zijn geduld zich op hoopt in zijn ziel tot het er somber schemert van donkeren weemoed om menschen en dingen, om wereld en heerschers. Geen Romein van geboorte, maar geboortig uit de idyllische, olijve-dragende beemden van Umbrië, - Tacitus werd te Interamna (thans Terni) geboren ongeveer 60 jaren na Christus - mogen wij misschien aannemen, dat, waar wij weinig weten van zijne eerste jaren van jongeling en van man, deze later zoo schitterend plastische beeldhouwer-van-taal een zeker weemoedige, stil trotsche, eenzaam lijdende dichterziel in zich borg. Het geen niet weg nam, dat hij zich in de wereldstad Rome toch gevoelde aangetrokken door het moderne, openbare leven - als eene uiterlijkheid, als het middel tot 'doen' en niet steeds zich verdroomen en niet steeds zich vertreuren - en dat hij reeds onder de regeering van Vespasianus - Domitianus' vader - dong naar de openbare ambten - o.a. dat der Twintigmannen - die de eerste treden waren naar de hoogste magistratuur, naar die van het Consulschap. Onder de regeering van Titus dong Tacitus naar dit Consulschap en vreemd mag het ons even schijnen, dat zijn eervolle loopbaan door gaat in de sombere jaren van Domitianus' regeering. Tacitus schijnt zijn naam getrouw te zijn geweest en te hebben kunnen zwijgen, zonder ooit in zijn weinige woorden vleier te zijn geweest: men stelt hem zich voor in deze jaren der tyrannie als omhuld in zijn waardig zich schikkende, hoewel stil lijdende zwijging en wachting, zonder lafheid maar ook zonder nuttelooze verheffing van stem, die niets zoû hebben verholpen: met een ziel vol weemoed deed hij toch de daad, diende hij zijn land als hij vermocht en Domitianus duldde hem, gaf hem zelfs wat hem toe kwam. Maar in deze jaren had de schrijver zich nog niet in hem geopenbaard, vertoonde hij zich alleen nog slechts in de pracht van het gesproken woord, op het Forum, in de Bazilieken, als advocaat, beoefende hij die welsprekendheid, die nog steeds, al was de tijd van Cicero voorbij, als een glanzende gave en genialiteit werd gewaardeerd door den Romein van beschaving en die alleen reeds kon voeren tot eer, aanzien, hooge ambten. Nauwlijks twee-,

drie-en-twintig was Tacitus, toen hij voor den eersten keer in het openbaar voerde het woord en toen de even jongere Plinius zich tot den schitterenden spreker aangetrokken gevoelde om voor hem een vriendschap te koesteren, die bleef tot aan den dood. Vreemd is het ons wellicht dit zóo te kunnen bevroeden: dat alléén de gave om het zuivere, sierlijke, schitterende Latijn te kunnen zeggen niet alleen met overreding maar ook met loutere schoonheid, een invloed had niet alleen op sympathie-van-ziel maar ook op leven-en-loopbaan, een kracht was, die ver vooruit kon brengen, niet minder ver dan succes van wapenen, dan geboorte, dan geld.

Tacitus nadert reeds den veertigjarigen leeftijd als Domitianus vermoord wordt. Hij heeft nog geen letter geschreven, ten minste niet van het werk, dat hem beroemd zal maken; misschien heeft hij zijn pleidooien uitgegeven, zijne jongelingsgedichten, maar zij zijn ons verloren gegaan en de bronnen, om eenigszins zekerheid te putten omtrent zijne jonge-man-jaren, ontbreken ons. Maar nu Nerva kortelings regeert en na hem Trajanus werkelijk een ongekenden tijd van rechtvaardigheid en vrijheid op roept in het Romeinsche Rijk, nu is de tijd daar, dat, op rijperen leeftijd, de groote geschiedschrijver zich openbaart en hij na het Leven van Agricola - wiens dochter hij tot vrouw nam - zijne Historiën, zijne Annalen schrijft, waarin hij eindelijk al wat hij in zich verzamelde, op hoopte, op stapelde van gedachte omtrent de jaren van Galba tot Nerva, van Augustus tot Nero, kon uitstorten met de waarde van het woord, dat bijna immer was dat van een tijdgenoot. Niets is moeilijker misschien dan voor een tijdgenoot zijn eigenen tijd te zien in de juiste verlichtingen, die aan zijne vizie de waarde van rechtvaardigheid geven en het heeft Tacitus niet ontbroken aan blaam, dat hij te streng, te mismoedig, te pessimistiesch oordeelde over de menschen en dingen, de wereld en heerschers zijner tijden. Wij, modernen, in nieuwere psychologische bevattelijkheid opgebrachte epigonen, wij zullen zeker missen in de zwaarwichtig, plastiesch gebeeldhouwde periode van dezen eindelijk in taalpracht uitschitterenden geschiedschrij-

ver de toegeeflijkheid, die tracht te begrijpen en te analyzeeren de ziel van den historischen mensch, die hij zich tot taak heeft gesteld te beschrijven en voor den nakomeling te doen leven: in de dichterlijke, verheven, schilderachtige oproeping van het historische feit òm dien historischen mensch heen lezen wij van Otho, van Nero, van Vitellius, van Domitianus, zonder ooit te vergeten, dat de taalkunstenaar aan het woord is, taalkunstenaar, die nooit tot begrijpende zachtheid gestemd wordt, die nooit dieper wenscht aan te voelen de menschelijkheid van wie hij laag, trotsch, slecht, verdorven, wreed en ontaard noemt. Misschien stellen wij aan den antieken schrijver een te modernen eisch maar als wij ons herinneren, dat een enkele versregel van Horatius ons reeds bewijst, dat in die tijden dichters, schrijvers toch even als wij heden ten dage het algemeen en eeuwig menschelijke inzicht in de zielen der evenmensen konden werpen, zonder dat toenmaals het woord 'psychologie' gangbaar was, dan moeten wij wel Tacitus geén psycholoog vinden maar eerder een schitterenden schrijver, die zijne figuren voor ons weet op te roepen in nooit anders dan voor-opgezette belichtingen. En hoe smachten wij soms niet naar een meer begrijpen-willende tegemoet-koming van den geschiedschrijver, die ons een dieperen blik zoû kunnen doen slaan in die hoogst belangrijke, maar altijd even geheimzinnig omhuld blijvende zielen van 'slechte, wreede en verdorvene' keizers, onder wie Domitianus ons ditmaal bijzonder zoû interesseeren, omdat Tacitus hem van oog gezien heeft tot oog...

Bijna twintig jaar jonger dan Tacitus is zijn tijdgenoot Suetonius. Ook hij heeft tijdens Domitianus bijna altijd gezwegen, zoo wij niet mede rekenen enkele jeugdwerkjes over Spelen en Zeden en Gewoonten van Rome en Hellas, die ons zijn verloren gegaan. Later, toen Trajanus heerschte, is hij de geschiedschrijver geworden, die beroemd werd om zijne sobere nauwkeurigheid. Vreemd droog talent, dat wel aan het 'document' de hoogste waarde hechtte, de sobere aantekenaar, dien men niet anders zich

voor kan stellen dan met de wastabletten van zijn aantekeningenboekje in de hand. Tooverst Tacitus voor ons op de groote geschiedkundige tafereelen, de breede fresco's, worden in de plastiek van zijn woord de historische personages *dramatis-personae*, wier gebaar wij zien, wier stem ons toeklinkt, Suetonius' angstvallige notitie's, vooral die over de Twaalf Keizers, zien wij niet anders in dan volledigheidshalve om te weten wat er nog meer dan wij reeds wisten te vermelden valt omtrent deze figuren, die bij Suetonius nooit diepte en perspectief achter zich krijgen. Zeker, de minutieuze détails zijn ons altijd welkom; zij zijn in het correcte, simpele woord omgeven met een heldere atmosfeer van betrouwbaarheid; voor te veel fantasie behoeven wij bij dezen auteur geen vrees te koesteren; zijn systeem van eerst genealogische, dan politieke en militaire wetenswaardigheden te vermelden en die te doen volgen door een fysiek en moreel portret, om te besluiten met een doodsbericht, later weinig plaats voor imaginaire aandikking en wij kunnen Suetonius zonder gevaar ons vertrouwen schenken als wij iets op zoeken en weten willen maar om ons te verdiepen in de dingen en mensen dier tijden is het prachtige woord van Tacitus ons evocatiever, hoe de bittere weemoed er ook telkens tusschen henen knarst en maakt hem ons sympathieker want menschenlijker in zijn telkens bewogen, ontroerd gemoed.

Wat ons, in het algemeen, treft, zoo wij deze schrijvers der eerste eeuw van Christus, in de laatste jaren van Domitianus' regeering, beschouwen, is vooral, bij hunne geduldige afwachting van betere tijden, hunne gematigdheid van levenswijze, hunne 'fatsoenlijkheid', zouden wij bijna zeggen. Indien wij uit Juvenali's Satyren zien oprijzen het geënerveerde beeld dezer eind'-eeuwsche tijden, waarin matronen *gladiator* zijn, waarin een algeheele ontzenuwing de geëxaspereerde maatschappij ontwricht van af het Hof tot den minsten burger toe, dan, zeker, treft het ons als, rondom den allerbeminnelijksten Plinius den Jongere, de schrijversfiguren van Tacitus, van Suetonius, van Juvenalis ook, van Quintilianus, hun aller leermeester, van Frontinus, den

Proconsul, die 'fatsoenlijke', maat houdende, rustvolle silhouetten beelden, waar tusschen alleen de dartele Martialis af steekt met meer lijn en kleur van zijn tijd, hoewel toch nooit overdreven, nooit overmatig, en, trots zijn verschil met de anderen, trots dat kind-van-zijn-tijd-zijn, steeds in harmonie met zijn litteraire vrienden, die glimlachend hem gunnen een beetje uit den band te springen, omdat hij het zoo beminnelijk doet, hoe vinnig zijn epigram zijn vijand ook kan kwetsen.

Wij zouden moeten besluiten, dat het litteraire kunstenaarschap tot deze maat en rust mede werkt. Want vreemd is het geval anders zeker. Een groep van wachtende, rythmiesch kalm levende en uitziende litteratoren in den tijd van Domitianus, waarin alles integendeel mede werkte om de ziel ongeduldig, onrythmiesch, razend naar levensgenot of dol van vertwijfeling te maken! Tijd, waarin het Christendom - zestig jaren na Christus' dood - nog zoo weinig was door gedrongen, dat Tacitus met hooghartig medelijden vermeldt, dat Nero's straf, aan die wel min of meer misdadige bijgeloovigen voltrokken, tòch te wreed en onmenschelijk was en dat Suetonius, de nauwkeurige, den naam van Jezus verkeerd spelt en spreekt van zekeren 'Chrestos'... In dien zelfden tijd leven hun harmoniesch gelijkmatige levens de kunstenaars van het woord en zijn Tacitus, Suetonius, Juvenalis en ook Quintilianus veilig voor 's Keizers grillen, ja, dingen zij zelfs rustig mede naar de regeerings-ambten! Werkelijk, het *is* het litteraire kunstenaarschap! In dien tijd zelfs meer rust gevende aan den denkenden geest dan de wijsbegeerte, want de arme wijsgeeren, die Domitianus allen verbande, hoe moeten zij niet benijd hebben die andere, minder opvallende - en zich nog zoo weinig uitgesproken hebbende - geestverwanten, die slechts filozofiesch in de schuilhoeken hunner ziel en nièt in hun gesproken of geschreven woord, in Rome blijven mochten en af wachtten, af wachtten, tot de wreede tijden wentelen zouden.

III

Plinius de Jongere

Ten tijde van Domitianus is hij eigenlijk nog zéér jong, deze allerbeminnelijkste aller antieke Romeinen. Als Domitianus vermoord wordt, is hij niet ouder dan even in de dertig. Zijn belangwekkende Brieven dateeren meer uit den tijd van Keizer Trajanus, toen Plinius Proconsul van Bythinië was.

Maar toch, in de sombere jaren van den Menschenhater ademt ook hij, werkt ook hij en eigenlijk verwonderen wij er ons over, dat in zoo vreeslijke periode bestaan kon, te midden zijner litteraire geestverwanten, een zoo harmoniesch beminnelijke, evenwichtige en weldadig aandoende mensch, zeker een gezegende door de goden maar zeker ook niet minder een zegen voor zijn medeschepselen.

Laat ons dadelijk zeggen, dat de figuur van Plinius de Jongere - zijn oom, de Oudere Plinius, kwam om tijdens de uitbarsting van den Vezuvius, die Pompeï en Herculaneum vernietigde - zoo wij haar uit zijne Brieven zien op rijzen, misschien voor sommigen wel vertoonen zal enkele - zéér weinige - eigenaardigheden, die afbreuk doen aan zijne beminnelijkheid. Het is in den jeugdigen, schatrijken patriciër een zekere zelfgenoegzaamheid, een zweem van pedantisme, een ingenomenheid over eigen werk van schrijver en orator, wien Cicero als hoogste voorbeeld steeds voor oogen bleef staan. Maar éénmaal ons eigen geweten bevrijd door de vermelding van deze niet sympathieke menschelijkheidjes - en hoe luttel zijn er zoodanige te vinden aan de keerzijde van dit portret! - kunnen wij ons gerust vermeien in de verdere schildering van dezen antieken charmeur, die ons werkelijk niet anders dan lief is onder de opgeroepen onzer antieke vizioenen, als of wij hem gekend hebben in geheel zijn edele beminnelijkheid, in zijn fijn glimlachende, aristocratische bekoring. Neen, mochten wij eens in een zijner Brieven - in dien aan Venator - een zin vinden als deze:

‘Hoe langer uw brief was, hoe aangener mij dat epistel aan

deed, omdat het geheel en al handelde over mijn boeken'¹... dan moeten wij niet vergeten dat een dergelijke zin - wij zullen er meerdere in Plinius' Brieven treffen - gelezen moet worden in den geest der na-Ciceroniaansche, epistolaire hoffelijkheid, dat een dergelijk óns nu zelfgenoegzaam schijnend woord er destijds een was van deftige beleefdheid, ja, van compliment zelfs aan den correspondent, minstens van courtoize erkentelijkheid. De 'wijze van zeggen' is in den loop der eeuwen toch telkens gewijzigd en een dergelijke zin *is* niet zelfgenoegzaam: de dankbare hoffelijkheid dier woorden, die *wij* thans in een dergelijk geval anders zouden hebben gewend, moet niet door ons worden miskend, evenmin als het eenvoudige 'vale', dat alle brieven eindigt, ònhoffelijk moet worden gevonden, zoo als wij zouden doen als ons een brieveschrijver slechts 'vaarwel!' zeide aan het einde zijner correspondentie, zonder meer.

Neen, deze Jongere Plinius, - hij moge dan wel eens iets als zelftevredenheid in zich hebben gevoeld - is en blijft de allerbeminnelijkste der antieke schimmen, die voor ons oprezen uit deze jaren. Het is meer dan 'fatsoenlijkheid' alleen, dat ons treft in dezen zoo bizonderen, Latijnschen, gentlemanlike patriciër, vroeg wees, pupil van Virginius Rufus - den prachtigen grijzaard, die tweemaal het keizerlijk purper weigerde - in dezen leerling van Quintilianus en Nicetes van Smyrna, den Griekschen rhetor, en van Eufrates, den filozoof. Het is ook niet om zijn schitterende welsprekendheid, uren lang bestand in zijne pleidooien, van rechtsgeleerde en redenaar, waarom hij ons zoo lief is. Het is niet omdat hij, mèt Tacitus, die hem bij stond, het belangrijke proces won tegen Marius Priscus, Proconsul van Africa, die aangeklaagd werd wegens knevelarij en omkoopbaarheid en omdat hij toen, trots een niet sterke gezondheid, vijf uren lang aan het woord bleef. Het is vooral, omdat wij Plinius mensch en menschelijk aanvoelen maar dan ook in de edelste beteekenis dezer woorden: niet alleen mild voor vrienden, verwanten in zijn

1 Tua vero epistola tanto mihi jucundior fuit, quanto longior erat, praesertim, quum de libellis meis tota loqueretur...

onmetelijken rijkdom maar mild als alleen de fijngevoelige rijke kan zijn; zachtmoedig en meêlijdend voor zijn duizenden slaven en vrijgelatenen - de echte Romeinsche *pater-familias* - de edele beschermer zijner tallooze cliënten, de trouwe vriend zijner zeer vele vrienden en die zelfs wist te begrijpen en te waardeeren een zóo ver van hem staande dichter als den vinnigen, venijnigen Martialis; de liefdevolle echtgenoot zijner steeds zieke vrouw Calpurnia, de beminnaar van schoonheid in letteren en kunst, in een woord, het is omdat wij in Plinius den Jongere vinden een dier begaafde, bevoorrechte, begenadigde zielen, die ons zelfs in onze meest pessimistische buien kunnen verzoenen met wereld en menschheid; een ziel, die al was zij vroom aan de goden met de Latijnsche vroomheid van de jaren des Keizerrijks - veél inniger geworden dan het scepticisme der vroegere Republiek ooit had doen voorvoelen - door Jezus Christus zoû begrepen, zoû bemind zijn geworden. Plinius de Jongere had de deugden, die niet af hangen van godsdienstovertuiging; Plinius de Jongere had deugden niet alleen als dichter, kunstenaar, orator, rechtsgeleerde, echtgenoot, vriend en rijk man: vooràl had hij de deugden, die de latere Christen uitsluitend tot de zijne rekende, zoo hij zich ten minste nog herinnerde welke deugden Christus geleerd had.

Plinius de Jongere wist niets van Christus af. Zijne deugdzaamheid, geheel Heidensch en volmaakt in dat Paganisme, zoû hemzelven verwonderd hebben zoo wij hem haar Christelijk hadden geroemd! Hij wist met de Christenen niet wat uit te voeren toen hij over ze oordeelen moest als Proconsul van Bythinië, in Nicomedië. Hij schrijft aan Trajanus over hen, op dat de Keizer hem raad toch geve. Hij weet niet hoe te beschouwen dit 'schadelooze bijgeloof eener sekte, die weigert den goden wierook te branden en offers te brengen - het geen zeker zóndig is - maar verder niet anders doen dan elkaâr beloven niet te stelen, geen echtbreuk te begaan en geen moord en zich dan vereenigen aan hoogst eenvoudigen disch': het Avondmaal!!! Moest hij hen vervolgen? Strèng vervolgen? Hij weet het niet maar zijn voorname, even glimlachende zachtmoedigheid voelt zich bezwaard het te doen...

Neen, niets wist Plinius af van den Meester der Armen, die hem, trots zijn rijkdom, bemind zoû hebben. En hoe beminnelijk menschelijk maakt hem niet deze onbewustheid, deze onwetendheid, dit voornamelijk medelijden met wier gedragingen hij niet goed keurt maar wier wereldveroverende toekomst hij evenmin ried als Tacitus!

Bekend en geëerd onder zijn tijdgenooten als welsprekend advocaat, als politiek persoon - hij werd Consul, zeer jong reeds, gekozen - als gevierd schrijver, treedt hij uit zijne Brieven vooral naar voren als de verpersoonlijking van wat nog in die dagen, in Rome, het deftigst, het waardigst, het beminnelijkst te gelijkertijd was. Lees den brief, waarin hij bezorgd is over de gezondheid van zijn vrijgelatene, Zozimus; den brief, waarin hij Quintilianus met de meeste kieschheid een bruidschat biedt voor zijne dochter, die trouwen gaat; den brief aan Suetonius, waarin hij diens raad vraagt over het al of niet met eigen gebaar begeleiden eener lezing zijner verzen, die hij echter niet zelve zal voorlezen; lees alle zijne brieven aan mede-rechtsgeleerden, medeschrijvers, mede-politieke-personen en uit allen zult ge zien rijzen die fijne figuur van een bewonderenswaardigen, evenwichtigen mensch met een edel hart, een teeder gemoed, ontvankelijk voor waardeering en raad van anderen. Niet geniaal, niet gróot van ziel, niet wijd en breed van blik maar toch zoo glimlachend toegeeflijk van inzicht, zoo ontroerd van binnenborst, zoo zuiver antiek van geest en verstandelijkheid, dat er uit hem straalt als een atmosfeer van sympathie wekkende menschelijkheid en is menschelijkheid vooral niet de hoedanigheid, die ons het meeste een historischen mensch in het vizioen des Verledens beminnen doet? De aureool, die om die figuur glansde, zal zeker Domitianus weêrhouden hebben Plinius op te offeren aan een gril van bloeddorstigheid: zeker zullen Plinius' vrienden steeds voor hem hebben gevreesd en zijn naam werd, na den moord op den Keizer, op diens wastabletten opgeschreven gevonden... Maar de Beul dørst

niet: er was te veel zacht gouden glans om dien beminnelijkste aller Romeinen heen en hij heeft den tyran overleefd om onder Trajanus, als Proconsul van Bythinië eerst geheel tot zijn recht te komen...

Zoo wachten zij àllen af in die dagen, zij, die in zich hebben den moed en de kracht te wachten, te blijven door leven in de onzekerheid der gebeurlijkheden. Plinius wachtte vooral zoo af in zijn twee prachtige villa's, die van Laurentum en die in Toskane; villa's, ons door hem beschreven met de minutieuze nauwkeurigheid, die ons verradt geheel de Horatiaansche ziel van den intellectueelen, rijken Romein, die wel eens Rome verlaten wil voor 'buiten', voor de landelijkheid, het 'land'. Dit is een 'buiten', dat niet beantwoorden zoû aan de eischen van een werkelijk de natuur om de natuur beminrenden, modernen mensch. De Romein, vooral de rijke en intellectueele, zag weinig van de Schoonheid der Natuur, die is uit haar zelve. Hij zag haar meer als een gerieflijk gemaakte plaats van rust en stille vermeëing, als hij moê was van Rome en metropoolsche zomerwarmte. De beschrijving van Plinius' villa's is dan ook eene oproeping van de meest weelderige hoewel in streng goeden smaak gehouden antieke buitenverblijven, die men zich denken kan.

Welk een aaneenschakeling van zalen en slaapvertrekken en zuilengangen, die allen een zekere aangename eigenaardigheid hebben: zon of schaduw, stilte of lieflijk uitzicht, koelte en kalmte of de zee rythmiesch ruischende aan de ramen, of een blik op de discus werpende slaven, die den meester vermaakt... Vele vrienden zullen steeds om hem heen zijn geweest en zeker, het moet wel bijzonder aangenaam zijn geweest bij Plinius den Jongere een tijd te logeeren! Maar stel u deze 'landelijke rust' voor in de gematigde verfijning der Romeinsche beschaving, bijna reeds overbeschaving. De palmboompjes zijn reeds in den vorm van dieren gesnoeid. En in de Toskaansche villa wordt het middagmaal opgediend onder een pavillioen van zuilen van marmer van Carys-

to, terwijl de gasten liggen op een breeden marmeren rustbank - vol kussens, hoop ik! - die een val van water uitspuit in een bassin, op welks rand de gerechten worden neêr gezet, terwijl het dessert op het water drijft in manden en korven in den vorm van zwanen en eendjes... Wat wilt ge? Het is niêt de heide bij Laren en het is zeker wel vréemd rustiek: die marmeren rustbank, waaruit het water met een breeden boog weg spuit in een bassin, dat tot eettafel dient! Maar de rijke, intellectueele Romein had verstrooiïng noodig als hij 'buiten' was en de frissche lucht alleen was hem niet voldoende.

In drie geëxaspereerde perioden van het Romeinsche Keizerrijk zien wij telkens op treden een als boven alles en allen staande persoonlijkheid, die neêr blikst over het gewoel aan zijn voeten met minder bewuste filozofie dan wel begrijpende, aanvoelende, toegeeflijke beminnelijkheid van niet te fel willen oordeelen noch haten noch veroordeelen. Ten tijde van Nero is het Petronius, de *arbiter elegantiarum*, voor wiens oordeel, niet alleen in zake het dragen van een camée of het klinken van een vers maar ook van de geheele levensschoonheid, Nero beefde. Ten tijde van Heliogabalus was het de jongere Gordianus, die eveneens met een ruimer begrip dan dat zijner meeste tijdgenooten, overzag en beschouwde de mateloosheid van de vier jaren levens-exasperatie, die de jonge Zonnekeizer op gierde met eene genialiteit, die niet van zijn jaren was, maar ook met een zinne- en ziele-overspanning, die niet lang duren kon. In de fin-de-siècle periode van Domitianus is het Plinius de Jongere. Alle drie deze zich hunne wijsbegeerte bijna onbewuste levenskunstenaars wisten zuiver te bewaren dat groote geheim van het leven: het Rhythme, de goddelijke maat, die Dionyzos eenmaal van de Muzen leerde en zonder welke het leven krankzinnig en tragiesch wordt. Petronius was tusschen hen de meest wereldsche, wiens leven zich het meest samen weefde in dat zelfde onmatig gewoel, dat hij toch óverzag. Gordianus was misschien het allerhoogst staande, zich boven de

rollende, klotsende levenszee op den rots van zijn standpunt staande houdend met een ommeblik van begrijpen, bewonderen en beminnen wat hij tragiesch geworden zag... Plinius de Jongere had niet de bevallige blague van een Petronius, niet de hoog zich boven alles verheffende levenskracht van een Gordianus: Plinius was meer de Romein vol antieke deugden maar die deugden verzacht, vermenschelijkt en ontroerd hun in vroegere eeuw heroïsche onbewogenheid door een aristocratiesch teedere, modernere welwillendheid voor zijn evenmensch, welke zachtere tinten zijn portret voor ons doen leven in geheel de atmosfeer van sympathie, die zich rondom hem weeft, als wij zijne gecizeleerde Brieven lezen.

IV

Martialis

Ten tijde van Nero komt uit Hispanië een jonge man, uit Latijnsche ouders geboren te Bilbilis, bij Tarragona, naar Rome. Hij heeft den rijk klinkenden naam van Marcus Valerius Martialis, naam, die zeer zeker een wel ridderlijke geboorte bewijst maar hij heeft verder geen *as* op zak. Waarom verlaat hij eigenlijk zijn Iberiesch geboorteland? Vermoedelijk omdat hij zich verveelde in het kleine, verre provincie-stadje aan dat einde van de wereld en omdat de glans van Rome hem aantrekt, als de flambouw de mot. Schroeien zijn wieken doet onze mot echter niet: Martialis voelt zich al heel spoedig thuis in de van leven bruischende wereldstad. Hij leeft mede, hij ademt sneller, het bloed klopt hem vuriger in de aderen. Toch zijn de tijden moeilijk voor een jongen, armen dichter van een-en-twintig jaren, al schijnt meestal de zon en al is het prettig te flâneeren in de bazilieken en in de portieken, op den drempel bij den barbier en de boekhandelaars en bij de mooie meisjes, die wel eens gevoelig zijn voor een amant-de-coeur, zonder geld! Hoe te leven? Een lang epiesch gedicht op te zetten en Vergilius ter zijde te streven? Het lijkt onzen jeugdigen

vriend niet wijs: om een epos te dichten is noodig een sierlijk, wingerd-omrankt buitenhuis, kalmte en zorgeloosheid en de sponde gespreid en het maal bereid door een paar vertrouwde slaven, slavinnen. Onze jonge dichter heeft zelfs geen mântel! Maar hij heeft geest, een scherp vernuft, een bewonderenswaardige opmerkingsgave, veel guitigheid; hij wordt zich bewust een ontwakend sarcasme, ter nauwernood even verbitterd door de misère, die om zijn jonge jaren grauwt en in de portieken en bazilieken maakt hij kennis met andere letterkundigen, meer of minder ge-arriveerde dichters en rhetoren: door hen maakt hij weêr kennis met aanzienlijkere personen, zelfs met hen, die in de omgeving der Keizers zijn. Want de Keizers volgen elkaâr op: op Galba volgen Otho en Vitellius en woedt burgerstrijd om en in Rome; dan komen de Flaviërs en de derde Flaviër: Domitianus regeert... Wel, geld heeft de iets ouder en kaler geworden dichter eigenlijk nooit in hand of zak kunnen houden, maar hij is een persoonlijkheid in Rome geworden, zelfs een beroemde persoonlijkheid, en daarbij een persoonlijkheid, die men vreest! Mocht de jonge dichter misschien nog een òogenblik gedacht hebben aan een epos, hij heeft weldra bevroed, dat het heldendicht wel roem maar geen fortuin aanbrengt en de oudere dichter - wereld- en menschenkenner - heeft bevonden, dat het voordeeliger was epigrammen te schrijven, op alles en iedereen! Hij heeft dus geleefd van epigrammen en van gunst en gift, die gevleiden of vreesachtigen hem wel wilden verleenen. En Domitianus, dien hij bij Jupiter heeft vergeleken, heeft hem twee huisjes vereerd, een in de stad en één buiten, bij Nomentum, beiden echter zonder water en ver van de aquadukten, maar, wat drommel, hij heeft een slaafje gekocht en dat haalt hem water, als hij het noodig heeft!

Epigrammen? Wat zijn epigrammen? Het zijn puntdichten, nu ja, maar puntdichten en puntdichten zijn twee... Een móoi epigram is een gecizeleerd sierlijkheidje in taalkunst, twee regels, vier regels, meerdere regels, en die zijn puntig, venijnig, pikant - héel erg pikant! - hatelijk, gemeen, smerig, poëtisch, doodend, vlei-

end, dankbaar... ja, wat zijn zij al niet?! Iedere menselijke emotie en gewaarwording kan in een epigram worden vervat als een bij of kapelletje in amber, als een waterdruppel in bergkristal: natuurgilletjes, waarop de antieken zoo gaarne epigrammen maakten: Claudianus, in latere jaren, bezong dat wonder van het vloeïende dropje opgesloten in bergkristal; Martialis bezong niet alleen het bijtje, dat in stollend amber bewaard bleef: hij bezong alles: deugden van vrienden, belachelijkheden van vijanden en zelfs de meest gewone dingen des dagelijkschen gebruiks! Hij had maar even iets te zien: een kam, een stuk zeep, een hoed, een schotel met linzen, een fluit, een aanligbed, een lier, een Asturische poney, een hondje uit Gallië en hij maakt er een epigram op. Hij maakt er op de prachtiglijke Spelen, die Domitianus het volk van Rome aan biedt en weet den Keizer dan wát genoegelijk te vleien. De Keizer is te slim om Martialis niet te doorzien maar hij ontbiedt den dichter, die hem vermaakt, telkens op het Palatium, vooral als hij heel somber is, als zijn narren hem vervelen, als de vreemde weërschijnen in de spoke-spiegels zijner galerij hem verschrikken en ontzetten: komt Martialis dan een oogenblik schertsen, dan is het Domitianus wèl en zelden verlaat de dichter het paleis zonder een klinkende gift. Ja, Martialis heeft nog gekend de schitterende feestmalen in de zoogenaamde eetzaal van Jupiter - d.w.z. de eetzaal van den Keizer zelve en Martialis, in een epigram, meent, dat, zoo hem twee uitnoodigingen gewierden, eene om te banketteeren op den Olympos, een andere om te gastmalen bij den Keizer, hij de laatste aannemen zou... O neen, Domitianus loopt er geen oogenblik in; hij begrijpt tē goed, dat al die epigrammen maar grapjes zijn, dat al die vleierij maar is ter wille van de smeer, maar het vermaakt hem, het verstrooit hem. Martialis doet hem zichzelve vergeten: de Keizer houdt - voor zoo veel hij iemand iets van zijn hart kan schenken - van dien beroemden, steeds armen broodschrijver met zijn satyrischen Silenuskop en zijn altijd mizerabel toga-tje om en met dien guitigen glimp in den hoek van zijn oog en het spotlachje om de lippen; hij houdt van die allerelegantste verzen - hij weet genoeg van poëzie om ze

ook als kunst te waardeeren - van die taalsmederijtjes, van die woordjuweeltjes, die nu geworden zijn voor ons als even zoo vele alleronwaardeerbaarste bibelots uit het antieke Latijn. Hij zal hem nooit vermogend maken, hij zal hem laten bidden en smeeken om wat water te doen geleiden naar zijn huisje toe, maar hij zal hem wel telkens ontbieden: hij smacht zelfs, de altijd bitter gestemde Domitianus, naar die gouden honig van zijn dichter-vleier: het is zoët, die dingetjes even te hooren, even te voelen streelen aan zijn achterdochtig, zenuw-trillend oor, even te voelen vloeien over zijn ongeneesbaar zieke ziel, ook al weét hij, dat het alleen maar vloeit en streelt ter wille van een paar goudstukken of ter wille van een *sportula*: een korf vol etenswaren, die een slaaf van het Paleis straks naar 's dichters huisje brengen zal...

Een klaplooper dus, deze dichter? Ik kan het niet dadelijk toe geven. Ik geloof niet, dat deze Iberiesch-Latijnsche dichter een klaplooper was, al ontving hij gaarne van den Keizer een eetbaar geschenk, al lag hij gaarne aan bij zijn vrienden, de andere letterkundigen van dien tijd. De Hispanische hoogmoed is reeds antiek. En in zijn kleine huisjes, het stadshuisje en het buitenhuisje, was onze dichter zoo gastvrij als hij maar kon. Hij zette wel eens een reeds aangesneden ham voor maar hij ontving Plinius, zijn schatrijken vriend en Tacitus en Suetonius en Quintilianus, hun aller meester, en Frontinus den Proconsul en Juvenalis, die over zijne Satyren te broeden zat, ja zelfs Virginius Rufus, den grijsaard-wijsgeer, die twee maal geweigerd had het Imperialaat te aanvaarden, met een zwier en gezelligheid als of hij minstens hun aan bood een prachtmaaltijd à la Lucullus of à la Apicius. Zijne vrienden waren rijker dan hij: wat deed het er toe: hij ontving ze als hij kon! Hij schaamde zich niet Falerner bij hen te drinken en hun Nomentaner te schenken. Maar klaplooper was hij niet. Voor paraziet had hij geen aanleg. Hij was gevoelig voor een geschenk maar hij gaf hùn zijn geest, zijn onuitbluscbare vroolijkheid, zijn kunstvolle, litteraire gezelligheid en zij kwamen wat gaarne bij hem.

Dus werkelijk, was hij ook geen *chanteur*? Dichtte hij niet zijn fijn bewerkte, maar vaak smerig lasterende versjes om *chantage*? Ik heb dien indruk nooit gekregen. Ik heb eerder gekregen den indruk - maar deze is geheel persoonlijk en bewijsreden voer ik niet aan - dat veel van Martialis' sarcasme en hatelijkheid er een generalizeerende is, eene, die niet altijd sloeg op den - misschien wel eens gefingeerden - naam, dien hij vermeldde boven zijn - maar wien? - diep kwetsend epigram. Het wordt, dunkt mij, bij den dichter een virtuositeit om hatelijk te zijn en die niet altijd een slachtoffer van noode heeft maar louter uitschittert met fiorituren van zijn angel-scherpen stift om rondom hem heen te doen opschrikken, te doen afvragen: heeft hij *mij* bedoeld... Heeft hij heusch Regulus of Galla of Lycoris of Sextilianus bedoeld?? Zijn boekjes Epigrammen, zijn kleine rolletjes, met puimsteen gewreven perkamenten, smalle reepen, purper gesierd, niet breeder dan een breed lint, rollende om het staafje tusschen de twee ivoren knopjes, rukken de koopers elkaâr uit de handen bij de boekhandelaars van het Argiletum: iedereen wil ze kopen, lezen; iedereen wil zien of er ook een epigram op hem in staat, op zijn vrouw, op zijn meisje, op zijn vriend en iedereen meent van ja, maar is niet heel zeker en bespiedt wat een ander er van denkt...?? Niemand is heel zeker op wie de doodende, bezoedelende prikken doelen, ten minste niet altijd en dagen lang blijven de nieuwe Epigrammen onderwerp des gespreks, aan tafel, bij den barbier, in de bazilieken, vóór de processen beginnen...

De dichter is beroemd, gevreesd maar hij is, o wonder, vooral bemind. Hij heeft onder zijn kunst van te kwetsen bewaard de eigenlijke ziel van zijn ziel: een niet door het leven te verwoesten bonhomie. Vijanden zal hij zich wel hebben gemaakt onder wie zich zijn epigrammen aan trokken als even zoo vele schoenen, die pasten, maar meer heeft hij zich vrienden gemaakt. De letterkundigen van dien tijd zijn allen zijn vrienden. Geen epigram is er onder Martialis' verzen te vinden, dat hatelijkheid of ijverzucht uit zegt tegen wien ook dier litteraire bentgenooten. En is het niet iets opmerkelijks, dat een edele figuur als de Jongere Plinius

vriendschap voor hem gevoeld heeft? Voor mij is deze vriendschap het bewijs, dat Martialis een betere ziel had dan zijn epigrammen zouden doen denken! Ge herinnert u het vleidend gedichtje, dat onze epigrammaticus dichtte op den nobelen vriend, bij gelegenheid, dat hij hem zijn nieuwe bundeltje zendt!? Nu, om dat simpel hoffelijke woord - dat Plinius wel zéer waardeerde in een zijner Brieven - was niet de trouwe vriendschap dezer beide zoo geheel verschillende letterkundigen. Plinius was een te hooge ziel om alléén een mede-dichter te beminnen om een 'gunstig kritiekje'; Plinius heeft Martialis bemind, omdat Martialis een brave kerel moet zijn geweest, trots al zijn hatelijke en smerig bezoedelende versjes. Bedenk toch: de humor was toen anders! Iets grover dan wij het nu wel wenschen. Er was nog iets eenvoudigers van scherts in hunne zielen dan in de onze. Die smerigheidjes van Martialis, zóo gezegd, in dat sierlijke Latijn, zoo muzikaal gerythmeerd, waren... epigrafische kunst, kleine kunst, ja, maar kùnst, en die zelfs de ernstigste geesten - Plinius, Tacitus, Juvenalis - glimlachend waardeerden. De maatstaf was anders. Het was een 'genre' van dichtkunst maar dichtkunst. Martialis hoopte er beroemd door te worden! Plinius, na 's dichters dood, in een Brief, die den oolijkert weemoedig herdenkt, wenscht het hem toe. Menschen als wij zijn de antieken geweest, o zeker, maar... andere menschen en willen wij hen begrijpen, dan moeten wij ons in hun antieke geesten pogen in te denken. Als wij dat even doen, kùnnen wij dat wondere begrijpen: Plinius, de edele, voorname, deftige, heeft vriendschap gekoesterd voor Martialis, dien brutalen, ondeugenden rakkert, die maar alles, in epigram, dorst zeggen.

Toen onze dichter ouder was, naar de zestig toe, kreeg hij... het heimwee. Naar Hispanië, naar Bilbilis! Vreemd is de mensch! Welke Romein zal er Romeinscher geweest zijn in die dagen na Domitianus dan Martialis? De 'boulevardier' van het Forum, de flâneur door de Bazilieken! Toch... verlangt hij naar Bilbilis! Waar hij geboren is! Hij wil er heen met Marcella, zijn laatste liefde! Hij voelt zich oud worden maar Marcella mag hem nog

well! En aan Plinius vraagt hij het reisgeld, dat deze hem natuurlijk, maar met een omhelzing vol weemoed, schenkt!

Het is vreemd maar, naast Plinius, is deze Martialis ons lief. Hij had een gróót epiesch dichter kunnen zijn; hij is een geestig dichter geworden van kleine menschen en kleinste dingen en is, als hij het wenschte, zoo beroemd geworden. Hij had een klaplooper en paraziet kunnen zijn: hij is het nooit geweest. Hij had een 'chanteur' kunnen zijn; Plinius' vriendschap voor hem, bewijst mij, dat hij het nimmer was. Wat hij dan was? Een groot, ondeugend kind; een bohémien en genierter des levens zonder ooit geld; een fijne geest met een goedmoedig hart; een bitse tong maar de glimlach verteederd in den hoek van oog en om mond; een pseudo-lasteraar, maar met zóo veel taalkunst, dat zijn lastering meer poëzie dan iets anders werd en vooral nooit veilheid en vuigheid: een dichterlijk menschenkenner maar vooral een kenner van zichzelf: een vleier, zonder huichelarij, want te doorzichtig zijn gracelijk vleierswoord; een allerbeminnelijkste mensch, die spotte met zijn eigen beminnelijkheid en alles in het werk stelde om, in poëzie en epigram, door te gaan voor wat hij nièt was.

V

Juvenalis

Een portret...? Een portret te maken van Juvenalis, den beroemden Satiren-dichter? Laat ons het pogen, hoe moeilijk het ook schijnen moge omdat wij van dezen brombeer niet veel meer weten dan dat hij, op hoogen leeftijd, in ongenade viel bij Hadrianus naar aanleiding van zijn Zevende Satire, waardoor zich een gunsteling van den Keizer beleedigd gevoelde en waarom de dichter verbannen werd naar Syene, in Egypte, naar de katarakten van den Nijl, waar hij stierf...

Neen, wij weten verder niet veel van Juvenalis af. Zeker, hij is de tijdgenoot geweest van de andere letterkundigen, die ons hebben bezig gehouden: Tacitus, Suetonius, Plinius de Jongere. Hij

heeft gewacht als zij allen, tot de tijden gunstiger werden, vrijer, om uit te storten wat hij op zijn hart had... Hij is onder Caligula geboren; hij heeft daarna geleefd onder Claudius, Nero, Galba, Otho, Vitellius en de Flaviërs; onder Nerva, Trajanus, Hadrianus... Hij heeft dus wèl het een en ander gezien en hij heeft, tot lateren tijd, al zijn gal in zich opgespaard, omdat het werkelijk niet altijd een oogenblik was met zwaarwichtig donderende statigheid het anathema uit te slingeren over zijn tijd. Onder Trajanus durfde hij eerst...

Maar wij kunnen uit zestien Satiren een portret samen stellen van onzen dichter...

Een dichter? Ja, hij is natuurlijk een dichter. Hij is vooral een dichter van brons klinkende, bijna kletterende, schetterende, epiesch aandoende perioden, die op elkander slaan als meêdoogenlooze cymbalen, rijk van rythme, en die druischend den volke verkonden: Hoort naar mij! Wèndt naar mij toch uw aandacht! *Ik* zal u erbarmingloos zeggen in welken gruwelijken tijd gij leeft: voor uw verdwaasde oogen zal ik u openbaren hoe uw tijd van verval verschilt van de deugdvolle tijden uwer voorvaderen! Luistert, luistert, Romeinen!

En de zware verzen rollen als met een koperen donder zestien ontzag wekkende Satiren lang voort: zij dreunen u in de radelooze ooren; hun geweldige klank laat u niet los maar omwikkelt u in een obsessie, houdt u gevangen in een koperen net van weêrtrillend bazuingetoeter, zoodat ge weg zoudt willen loopen, vluchten, en toch niet kunt...

Een dichter? Ja, als dichter-zijn is het uitgalmen van zoo zwaar gevloek op eigen tijd en medemenschen, met de vuisten gebald en de aderen gezwollen ter zijde van het gerimpelde voorhoofd en tusschen de ruig grauwe haren, als dichter-zijn is schelden en schreeuwen om zich te doen verstaan met wijde gebaren uit ouderwetsche toga, dan is Decius Junius Juvenalis een dichter. Maar misschien is hij eerder een maker van rijk rollende, ruischend rythmische versregels, waarin hij vervloekt wat hij mede leefde. Misschien is hij eerder een boetgezant met overdreven zwaar rol-

lende medeklinkers in zijn schuimbekkenden mond. Misschien is hij eerder de met zijn koperen cymbalen-van-verzen tegen elkander razende wonderdokter van de Moraal, die u de Moraal aanprijst in de tijden der cultureele verwording en onvermijdelijke overbeschaving.

Een dichter heeft zachter inborst. Méer liefde voor alles en allen, zelfs al keurt hij niet goed. Meer medegevoel met wat hij af keurt, meer medebegrip met wat zoo verworden is en nù zoo verschilt, in de jaren van Domitianus, van die deugdvolste oogenblikken der legendarische Romeinsche Republiek, toen de mannen slechts dapper waren, en de vrouwen slechts sponnen en weefden en baarden...

Wij moeten ons wennen aan het onophoudelijke fulmineeren van Juvenalis, dat vermoedelijk door een satirendichter in dien tijd moreel en onvermijdelijk werd geacht en tevens moeten wij ons aan iets anders wennen: aan zijne onsamenhangendheid, aan zijne afwijkingen, aan zijn afdwalingen, aan een bijna barbaarsch maar-iedereen-en-allen-en-alles-bij-de-lurven-en-bij-de-kladden-pakken om uit te schelden en af te ranselen: komt een persoon of een feit onzen dichter plotseling in het geheugen, dan steekt hij zijn vuist uit, grijpt toe en roept uit: hièr heb ik je: je zal er van lusten! Een zekereforschheid is er wel in dat eeuwige gedonder, maar ook - zoû men bijna zeggen - een min of meer belachelijke, bespottelijke vooropgezetheid om - zonder de minste poging om te begrijpen - maar te geeselen en aan de kaak te stellen. Of dergelijke heftigheid tegen een eeuw, die nu eenmaal was als zij had moeten worden, eenig nut en voordeel had, mag worden betwijfeld: vermoedelijk hoorden, op openbare lezingen, zoo als er in die dagen zoo vele plaats hadden - de dichters lazen zelve hun werken of kozen zich beroemde declamatoren - de letterkundigen toe ter wille van de rijk klinkende verzen: een 'nieuw geluid' was die booze toon wel maar het groote publiek, voor wie de geeseling bestemd was, ging vermoedelijk zijns weegs, als in een theater of baziliek de invectieven schuimende en schette-

rende af rolden van des voordragers lippen en... haalde de schouders op.

Hebben wij, moderne nieuwsgierigen, die Juvenalis' Satiren lezen, ons echter eenmaal gewend aan zijn breedsprakigheid, aan zijne er alles en iedereen bij de haren bij slepende izegrimmigheid, worstelen wij ons met eenige toewijding door zijn nooit tanende woede heen, dan worden wij echter zeer beloond want leeft voor ons op, uit dezen magischen smeltkroes, het beeld, het wonder levende vizioen van de fin-de-siècle periode van Domitianus. Het is de tijd van intrigue, van omkoopbaarheid, van parvenu's; Juvenalis, die een aristocraat is, een diepe minachting heeft voor het volk en een *leno* en een *lanista* in één adem noemt - een schermmeester-van-gladiatoren de een, een waard van een publiek huis de ander! - doet vooral die parvenu's voor ons op leven in de persoon van Crispinus, 's Keizers gunsteling, een gewezen slaaf uit Canopus, een Egyptenaar dus - vreemdeling te zijn was reeds niet voornaam - wien een purperen mantel om de schouders plooit en die des zomers dunnere ringen draagt dan des winters, als hem zijn winterringen te zwaar worden.

Dan zijn het de erfenisjagers, die onze satiricus er van langs geeft, de knoeiers met valsche handteekeningen en nagmaakte zegels maar dan, plotseling, terwijl gij er in het geheel niet op verdacht zijt - striemt de dichter den hazardspeler, die honderdduizend sestertiën bij het een of andere spel verliest maar zijn slaaf in de koû bijna naakt laat loopen... Het is heel edel, zoo maar rechts en links van leêr te trekken: oogenblikkelijk na den van koû rillenden slaaf, onderhoudt ons deze nooit uitgewoede moralist er over, dat in vroegere eeuw er niet zoo vele lusthuizen en villa's door de Romeinen werden gebouwd en dat hunne voorouders geen zeven gerechten aan een feestmaal rond deden gaan... Het is alles heel goed mogelijk en wij willen het geen oogenblik betwijfelen - met *wij* bedoel ik een oogenblik den modernen Romein, die uit den tijd van Domitianus - maar wij bekennen, dat wij dood moê worden van dezen braven, ouden heer, die er maar op los houdt, links en rechts, waar hij ook even maar raken kan, en dat hij ons tòch niet overtuigt zóo zeer ongelijk te hebben kind-van-onzen-tijd te zijn en geboren te zijn in een tijd van over-

beschaving, waarin wij moeilijk anders konden zijn dan wij werden.

Maar, goed, laat Juvenalis maar schreeuwen en schelden, hij overtuigt ons niet, dat zijn tijd slechter is dan vele andere perioden maar... de tijd leeft voor ons op. Lijnt zich duidelijker en duidelijker uit. Het Rome van het einde der eerste eeuw van Christus bouwt zich voor ons op, zelfs met de vlug in elkaâr getimmerde speculatie-huizen der nieuwe wijken, die instorten om een haverklap. Er is brandgevaar in Rome. Het is er heél druk. De stad is vól Grieken, waartegen Juvenalis al zijn gal uit spuwt. Dan is de beurt aan de vrouwen. In zijne Satire op de Vrouwen is Juvenalis verrukkelijk. Want wij zien er in de ontzenuwde vrouwen van dien tijd, de patricische vrouwen vooral: zij worden zwaardvechtsters in de arena onder de oogen des Keizers, zij oefenen zich met het zwaard in de gymnasia tegen de houten schermpalen; zij zwerven des nachts door de Metropool en beleedigen er op onzegbare wijze het beeld der godin Pudicitia, om wier voetstuk zij in den maneschijn hare Bacchantische orgieën vieren; kan een patricische vrouw niet slapen omdat een hond blaft, dan beveelt zij hare slaven den eigenaar van den hond tot bloedens te geeselen. Hare kinderen zijn vooral de spruiten van gladiatoren en komedianten en als Juvenalis staat te woeden tegen de vrouwen van zijn tijd, wijkt hij, volgens gewoonte, even af en dondert uit tegen Messalina, die al lang dood is, maar... zijn uitval is prachtig en het beeld van Claudius' warmbloedige gemalin, die in de Suburra onder den naam van Lycisca zich zet op het hooge gestoelte der courtizanen, is zoo kleurkrachtig voor ons opgetooverd, dat het dan ook beroemd is geworden en ons bewijst dat Juvenalis, zoo hij zich en zijn kunst beheerscht had, de heerlijkste dingen had kunnen doen als litterair kunstenaar en vermoedelijk, door de enkele schildering der feiten en der personen, dan meer als moralist had bereikt dan hij nù deed met zijn eeuwig bulderend woord en zwaaiend vuistgebaar, dat niet anders dan verveelt en vermoeit.

Maar eenmaal heeft Juvenalis zichzelf overtroffen! Het is in de Satire op den Tarbot, die als schildering een kunstwerk is geworden van eersten rang en tevens als humoristiesch beeld onovertroffen is in de Latijnsche letterkunde. De Tarbot!! Bij deze Satire worden alle

Martialis' Epigrammen kleine grapjes, die woordkunstvol sierlijk spelen met de ondeugdjes en eigenaardigheidjes van zijne tijdgenooten maar des te meer doen gevoelen, dat de 'Tarbot' een reusachtig Epigram is, geschilderd met breede, magistrale vegen in schitterend koloriet van gloeienden humor!

Na een oogenblik Crispinus¹ weêr een paar vegen uit de pan te hebben gegeven, omdat hij een barbeel heeft gekocht, een reusachtige *mullus*, welke zeevisch de vroegere slaaf uit Canopus betaald heeft met zesduizend sestertiën, vertelt Juvenalis, lustig geworden, van den fabelachtigen monstergrooten Tarbot, dien een visscher in zijn net op haalde in de Adriatische Zee bij Ancona. De visscher werd angstig om zoo grooten Tarbot - zoû het beest niet ontsnapt kunnen zijn aan de keizerlijke vijvers van Domitianus? Wat weelderigs in de zee wordt opgevischt, behoort dat eigenlijk wel aan den visscher? Onze visscher durft dan ook om alle geld van de wereld het wondergedierte niet voor zich houden en het gewoon-weg ter markt te brengen. Wat hij er meê doen zal? Den Tarbot den Keizer vereeren en zoo de eer houden aan zich: als hij dit niét deed, zoû de Tarbot hem tòch door de autoriteiten worden afgenomen!

De visscher, van Ancona, onderneemt de reis naar Alba, waar zich de Keizer bevindt... Het is winter en de ijzige wind bewaart hem goed en versch zijne vangst. Hij komt in Alba en voor het monster-groote fabelbeest, den Tarbot, wijkt de verbaasde menigte, waardoor hij zich een weg baant tot het paleis. Zouden voor zulk een Visch de keizerlijke deuren niet openen? Visscher en Tarbot worden toe gelaten en Domitianus is zoo genadiglijk het geschenk te aanvaarden.

Maar waar te vinden een ketel om zoo fabelgroote Tarbot te koken? Het is een consternatie ten Hove... En de Keizer weet raad: in aller ijl roept hij de Senaat, die hij haat en minacht, uit Rome te

1 In mijn roman *De Komedianten* biedt Crispinus zelve den Tarbot den Keizer aan. Dit is niet volgens Juvenalis maar de lezer van een historischen roman vergete nooit, dat de schrijver in zulk een werk alleen wil oproepen 'een beeld van den tijd' en dat niet iedere daad, ieder woord ook van zijne 'historische' personages 'historiesch' behoeft te zijn. De historische-romanschrijver combineert zijn materiaal naar mate hem dit geschikt lijkt om het tijdbeeld op het levendigst voor te tooveren.

zamen. Reppen zij zich niet wat vlugger? Waar blijven de eerwaardige *patres conscripti*, die Domitianus minstens hoont als hij ze niet moordt! Zij zullen beraadslagen in welke ketel zoo zeldzame Tarbot gekookt zal worden door tal van keizerlijke koks! En zij komen eindelijk, de deftige heeren: in aller ijl komen zij aangedraafd, de toga's slippen nog en slepen hun af; de zakkende gordels binden zij haastig nog op; hunne gezichten staan bol van de slaap; rood van den angst... Wat? Wat wenscht de Keizer? Dat zij uit Rome komen beraadslagen in Alba in welken ketel dezen Tarbot te koken?? Daar komt ook, lachende, Crispinus aan, zoo geparfumeerd met *amomum*, zegt de satiricus, dat de hoeveelheid genoeg ware om twee dooden te balsemen... En als zij allen verzameld zijn, is het de blinde Catullus, die het meest van allen den Tarbot bewondert en gróót vindt... Zoo bewonderde hij ook in den circus, zegt de dichter, de machine, die tal van schoone knapen zweven deed hoog in de lucht, tot het roode zeil toe (en zulke terloopsche trekjes zijn telkens de antieke kostbaarheden bij Juvenalis, die wij nog op den koop toe krijgen). Wel, de Senatoren beraadslagen! Den Tarbot in stukken snijden? Nimmer! Is het fabelbeest niet een symbool; voorzegt het niet de triomf op een vreemden vorst?? Neen, dat een ketel voor den Tarbot worde vervaardigd, groot genoeg om hem geheel te ontvangen in de koperen ruimte; dat Prometheus, die het vuur den hemel ontstal, worde aangeropen den kopersmid dier ketel te zijn en dat voortaan steeds koperslagers en pottebakkers den Keizer vergezellen bij iederen tred, dien hij doet als hij zijne hoofdstad verlaat!!

- Waren het de Catten of de Sicambriërs, die op het punt stonden Rome te overweldigen, dat wij in aller ijl in Alba moeten komen? vragen de Senatoren elkaâr.

- Neen, het was om te beraadslagen, o Vaderen, in welke ketel een Tarbot gekookt moest worden! antwoordt lachende de geparfumeerde gunsteling Crispinus.

VI

Quintilianus

Er was ongeveer in den jare 1415 een groote vreugde in de harten van drie Humanisten, drie in oude kloosters naar de verwaarloosde antieke schrijvers snuffelende Italiaansche geleerden. Het waren Poggio Bracciolini, Bartolommeo da Montepulciano en Agapito Cenci, die in het klooster van St. Gallen, in de bibliotheek, die was als een 'gevangenis' - naar hun eigen getuigenis - onder duizende half vergane, eeuwen-oude en door de monniken eeuwen-lang ongeachte boeken en perkamenten, vonden één ongeschonden en compleet exemplaar van Quintilianus' De Institutione Oratoria! Zij herinnerden zich, dat de Vader van het Humanisme, Petrarca, die zelve slechts een geschonden exemplaar hiervan bezeten had, er hevig naar gesmacht had en er was vreugde in hunne harten.

Door hunne vondst weten wij vooral van de beteekenis van Quintilianus af en het is zeker de moeite waard tusschen de ommelijnen, die wij van sommige tijdgenooten van Domitianus trokken, er ook eene te trekken van Quintilianus, den beroemden rhetor uit die dagen, den leermeester aller letterkundigen, leermeester zelfs van Domitianus' achterneven en die zich in rust en kalmte staande wist te houden onder zoo veel elkander roerig opvolgende Keizers, tot Hadrianus toe...

In die roerige tijden een rustige geleerde! Is het bijna te gelooven? Een fijne, kunstgevoelige taalgeleerde, die de rhetorica lief had en beoefende! Wat is 'rhetorica', in die dagen? Wij, moderneren, hebben zulk een ongunstige na-beteekenis gelegd in alles wat 'rhetoriesch' zoû zijn, dat wij nauwlijks kunnen begrijpen, hoe in de Latijnsche Oudheid 'rhetorica' als iets deugdvols en goëds gewaardeerd werd, zoo wij ons niet geheel en al in denken in den antieken geest. Rhetorica is de kunst, door welke men de Welsprekendheid verkrijgt, liever poogt te verkrijgen. En de Wel-

sprekendheid, in die dagen, was een kracht en macht, die vooral na Cicero en den ouderen Seneca, getoond had te zijn niet miskend te mogen worden.

Men werd dus in de Welsprekendheid opgevoed, omdat deze feitelijk, al was ook een militaire loopbaan een van-zelf-sprekende bijkomstigheid, den weg wees naar hogere ambten, naar officieele grootheid, fortuin. Een gunsteling, een parvenu kon natuurlijk wel eens door een keizerlijken gril plotseling hoog worden verheven, voor wie om geboorte en familie-traditie was aangewezen in de hogere magistratuur een plaats te verkrijgen, was het noodzakelijk, na in het leger het minstens tot tribuun te hebben gebracht, in de Welsprekendheid te zijn opgevoed en gëoefend. Men wordt in onze dagen wel eens welsprekend geboren maar ik geloof niet, dat er tegenwoordig scholen bestaan waar een aanstaand staatsman de Welsprekendheid leert. Quintilianus had een school, een beroemde school van Welsprekendheid en Rhetorica, en de laatste was middel tot de eerste. In onze dagen poogt een staatsman, die niet welsprekend is, zich al doende misschien een beetje te oefenen, tot het hem lukt of niet lukt; bij de Romeinen was in de opvoeding der aanzienlijkere jongelui de Welsprekendheid een vak, dat volgens strenge, academische regelen onderwezen werd. Quintilianus zegt ons in zijne sierlijk geschreven *Institutiones*, dat hij liefst zijne leerlingen al vormt op den allerprilsten leeftijd. Dat hij zeer gesteld is het kind, dat tot orator zal worden opgeleid, reeds dadelijk omringd te zien door beschaafd-sprekende voedsters, dienaressen, slaven en vrijgelatenen. Hij zoû die verzorgers, verzorgsters liefst litterair ontwikkeld zien maar begrijpt, dat dit niet altijd kan. Maar het kind worde ten minste groot in eene omgeving, waar het Latijn zuiver klinkt en beschaafd, zonder dat volksklank en obscene woorden zijn teedere ooren treffen. Dat de ouders den grootsten zorg toonen in het kiezen van knappe, niet verwaande paedagogen, tevens onberispelijk van zeden. Had Leonides, paedagoog van den grooten Alexander, dezen niet ondeugden geleerd, die hem tot in zijn mannelijken leeftijd bij bleven? Zoo als wij dus onze jongens

reeds vroeg doen opleiden voor een rechtskundige, commercieele, militaire of andere betrekking, leidden de Romeinen van aanzien hunne jonge zonen dadelijk op in de Welsprekendheid. Zij moèsten wèl kunnen spreken, wilden zij tot iets genaken; zij leérden wèl te spreken of zij natuurlijke gaven bezaten of misten; de laatsten zouden voorzeker meer hun toevlucht nemen tot de Rhetorica dan de eersten maar allen moesten toch rhetoriesch worden onderlegd. Naar het oordeel van Chrysippos, den beroemden Helleenschen paedagoog, is ook Quintilianus van meening, dat niet te vroeg met de opvoeding kan begonnen worden. Velen meenen, dat als de leerling zeven jaar is, een aanvang kan worden gemaakt... Quintilianus wil reeds met den drie-jarigen knaap beginnen, versch uit de handen der voedsters en dienaressen. Spelende moet hij leeren; hij mag vragen, zijn leeraar moet hem antwoorden; is hij lui, geef hem een kleinen mededinger; is hij ijverig, beloon hem naar zijn leeftijd. Het schijnen misschien kleine voorschriften, zegt Quintilianus, om een redenaar te vormen, maar toch, zij zijn de alleréerste en mogen veronachtzaamd niet worden. Ook studiën hebben hare kindsheid, is het mooie woord van onzen beroemden rhetor: *est sua etiam studiis infantia*, en de krachtigste man is eenmaal een zuigeling geweest in den wieg; zoo kan de later den volke overtuigende, overmeesterende, veroverende redenaar reeds bijna in den wieg worden gevormd en wordt hem de Welsprekendheid, als ongemerkt, met den paplepel ingegeven. Laat de kinderen spelen met ivoren letterteekens en hen er woorden meê vormen. Laat hen leeren vlug te schrijven, op, met karakterteekens gegraveerde, metalen platen, waar zijn *stylus* de beweging der letters vlug na leert teekenen in de fijne inkervingen. Niet op wastabletten, waar hij onregelmatige proporties zal krijgen tusschen zijne letters onderling en slordig zal leeren schrijven. Te langzaam schrift vertraagt den gedachtegang. Dat het kind dadelijk Grieksch leere, het Latijn leert hij van zelve. Dat de knaap zoo spoedig mogelijk de lettergrepen ontlede, zuiver leere lezen, de oogen telkens òp van het manuscript, omdat hij reeds gezien moet hebben wat volgde toen hij het voorafgaande

nog uit sprak. Leer hem geen flauwe zinnetjes van buiten maar, dadelijk, zinrijke spreuken: de herinnering er van blijft hem bij tot oudere dagen en is de eerste schat zijner wordende wijsheid. Laat hem moeilijke woorden en zinnen uitspreken opdat de tong hem los en luchtig worde: bedenkt, het is een rédenaar, die wij vormen moeten!

Dan werpt Quintilianus de groote kwesties op. Is het beter den knaap les te geven thuis of op school? Hij leert op school misschien slechte zeden maar wat leert hij thuis, tusschen de slaven der huishouding? Misschien is het nog kort geleden, dat in onzen tijd ook tusschen beide vragen gewiefeld werd! Quintilianus is gedecideerd voor de openbare les: grootere leeraren zijn het, die zich geschikt achten meerdere leerlingen te onderwijzen: een middelmatige leeraar alleen zal zich aanbieden om ten huize een enkelen knaap les te geven.

Langzamerhand volgt de knaap de zeer ingewikkelde rhetorische opvoeding en ik geloof, dat de jeugdige Romein van aanzienlijke familie, die zich gedwongen zag dit onderwijs te volgen, niet anders er onder zuchtte dan onze jongelieden onder hunne overstelping van vakken ter Hoogere-Burgerschool of ten Gymnazium. Zij leerden niet alleen spelling en grammatica en beiden tot in de fijnste fijnheden - want de mindere vakken, die de Latijnsche scholier had te leeren, werden ook weêr meer à fond door hem beoefend, zoodat eigenlijk alles, betreffende, het zelfde gebleven is! - maar hij leerde ook hoe zijn geheugen te scherpen - wat wij niet meer doen-; hij leerde geometrie, aesthetica en muziek en deze vakken in verband, filologiesch en filozofiesch, mèt de rhetorica, om de rhetorica, ja, hij leerde of de rhetorica een kunst was, een 'deugd' was; hij leerde eigenlijk, naar academischen trant, in tal van samengestelde regelen, geheel de subtiliteit van dit allermoeilijkst vak, en dit alleen met het doel de eindelijke welsprekendheid te verkrijgen: een casuïstische welsprekendheid, die den jongen aspirant naar hoogere officieele ambten in staat zoû stellen te spreken voor de rechters, de Honderdmannen, als advocaat, in de ingewikkelde processen, die te dien dage aan de

orde van den dag waren. Wie niet kon spreken en daarbij wèl spreken, zoû tot niets in staat worden geacht en mocht de Welsprekendheid ook reeds in Cicero en Seneca haar hoogsten natuurlijken bloei hebben uitgevierd, de hooge voorbeelden streefden de nakomelingen toch na, omdat de traditie nog onaantastbaar was gebleven en de aangeleerde Welsprekendheid toch steeds nog beschouwd werd als een door ijverige studie verkregen, kostbaren schat, die lang niet geminacht werd.

Zoo is de Rhetorica - Cicero had het reeds verklaard - ook volgens Quintilianus niet anders dan 'artificieele welsprekendheid', noodig en noodzakelijk, want alles wat tot kunst gebracht wordt, staat hooger dan wat slechts voort vloeit uit onbewustheid en ongeoefende natuurlijke gave. Te beschouwen hoe Quintilianus dit 'artificieele', deze 'artificiosa eloquentia' natuurlijk meer als 'kunstvolle' dan als 'gekunstelde' welsprekendheid aanziet, zoû te ver voeren den schetsenden teekenaar, die hier slechts een ommelijn geven wil van het portret van deze taalgeleerde, die in zijn tijd van zulk een immense beteekenis was en zoû ons geheel ons moeten doen verdiepen in de mentaliteit van den toenmaligen Romein. Genoeg zij het aan te geven hoe het noodzakelijk evenwichtig-geregelde, het noodzakelijk rythmische, dat bij deze studie ook wiskunde en muziek onmisbaar achtte, door Quintilianus eveneens noodzakelijk werd geacht tot zelfs in het minste gebaar toe, tot zelfs in den plooi van de toga... Hij geeft de gebaren aan, die den meesten indruk op het auditorium zullen maken: is het doel der Welsprekendheid niet te 'overtuigen', en moet de geheele prestatie van de redevoering tot in de minste details niet worden overdacht en bestudeerd? Kan iets aan het toeval worden overgelaten?? Dit zoû onverantwoordelijk roekeloos zijn!

Zeër aardig is het te lezen in Quintilianus (xle boek van De Institutione Oratoria) hoe hij aanbeveelt eenige handgebaren, die wij ons herinneren nu nog vaak gezien te hebben tusschen elkander betuigende, overreden willende Italianen. Het zijn de zelfde

gestes: middenvinger tegen duim, de drie andere vingers los... Hoofd en schouders moeten dan wiegelen naar de maat van het vingergebaar. Of het gebaar met den *index*, den wijsvinger, die werkelijk aanwijst, terwijl de drie laatste vingers tegen den duim blijven liggen... Duim naar binnen, duim naar buiten; alle deze zeér uitgewerkte oratorische handbewegingen beslaan in het werk van Quintilianus enkele bladzijden en doen ons, glimlachend, ons herinneren, dat wij die zèlfde bewegingen nog kort geleden gezien hebben op een *piazza* te Rome, Florence, Napels, voór een café of *pasticceria*, waar even een vermouth genuttigd werd. Even als de zich in zijn wijden mantel - militair of anderszins - omwikkende Italiaan nog altijd iets van den getogaden Romein op roept en in sierlijk plooiend beweeg misschien onbewust nog wel iets volgt van de voorschriften van Quintilianus, die de plooiing, over schouder en onder den tuniekrand, van den afgeronden toga voor zijn door hem gevormden redenaar voor schrijft op een centimeter na. Niet te hoog, achter over den rug, de toga laten vallen; dit doen alleen militairen; niet te laag ook, dat staat nonchalant of somtijds verwijfd: de toga mag niet langer dan precies onder den tuniekrand golven; de slip over de borst mag niet te eng worden aangetrokken: dit zoû staan als geworgd en benepen... Het is een geheele, nauwkeurig te volgen *aesthetica* van draperie en kleedij en onze redenaars met hun gekleede jassen of 'colbertjes' of moderne zwarte toga's zijn wel ver afgedwaald van de overdachte, sierlijke plastiek en het sculpturale voorkomen, dat de beroemde rhetor, zoo goed als uitspraak en ontwikkeling van betoog, onvermijdelijk achtte voor wie de wereld met het woord wilde overwinnen of minstens de wetten voor schreef.

Dezen rhetor, dezen geleerde, die tijdens de woeligste jaren van het Keizerrijk, zijn roeping getrouw bleef en het Latijn der na-Ciceroniaansche periode en hoe het te spreken, aan de intellectueelsten van zijn eigenen tijd onderwees, treffen wij één oogeblik - in de Inleiding van zijn Zesde Boek - als niet meer dan een

smartelijk getroffen mensch, man en vader. Terwijl hij zijn werk opdraagt aan Marcellus Victorius, klaagt hij hem zijn droevig verdriet omdat vrouw en zonen hem op jeugdigen leeftijd door den dood werden ontnomen. Zijne vrouw stierf voór zij negentien jaar was en in het accent, waarmede Quintilianus zijn smart zegt, klinkt geheel de gewoon-menschelijke oprechtheid, waartegen geen aangeleerde wijsbegeerte of welsprekendheid iets vermag:

‘Waarom heb ik niet al mijn werk, al deze “ongelukkige litteratuur” aan de vlammen gewijd! Zal er één vader zijn, die nog toe staat mij aan de studie te wijden, en mijn stem anders te gebruiken, dan om te vloeken de goden, omdat ik de mijnen, zonen en vrouw, overleefde! Ben ik niet het bewijs, dat geén Voorzienigheid over de werldsche dingen heerscht!!’

De smart trilt, overtrilt alles wat aangeleerd is en dènk hier niet aan gebaar met duim en wijsvinger of toga-plooi. Deze kreten zijn oprecht; deze smarten beven snikkende in Quintilianus' woorden op terwijl hij eerst zijn jeugdige kind-vrouw betreurt, dan zijn jongste zoontje, hem op vijfjarigen leeftijd ontnomen. Toen restte hem zijn kleine Quintilianus, zijn nu eenige zoon, tien jaren oud en zoo vól belofte, scheen het den vader, - zoo vlug van hoofd, zoo welluidend van stem, zoo bewonderenswaardig wijs al in de beide talen, Grieksch en Latijn - dat de vader al in hem zag het voorbeeld voor alle zijne leerlingen: den toekomstigen idealen orator, in vaderlijken trots... Maar de knaap stierf, na een ziekte van acht maanden en voór de geleerde verder gaat in zijn ‘vak’ en schijnbaar onbewogen leert hoe de ‘conclusio’ of ‘peroratio’ van eene redevoering moet worden gezegd en behandeld, snikt zijn vaderlijke smart het uit in de eenvoudigste, oprechtste, niet meer in zich te houden en ontroerendste bewoordingen, die geene ‘rhetorica’, zelfs in die dagen niet, van noode hadden om uit het gewonde hart op te beven.

VII

Apollonius van Tyana

Nogmaals, het is een vreemde tijd, deze eeuw van den opbloei van het Romeinsche Keizerrijk, tevens dadelijk met zich voerende al hare kiemen van verwelking; deze eeuw, waarin Jezus Christus geboren wordt, de 'Zoon van God', de stichter der alles overwinnende wereldgodsdienst; deze eeuw die wij in hare laatste 'fin-de-siècle'-periode zien gevuld met de bewonderenswaardige silhouetten van uitnemende denkers, dichters, wijsgeeren, moralisten, jeugdleeraren; deze eeuw, vooral, waarin onder het gewone menscheven van heerschers-eerzucht, van levenskunst en litteratuur stroomt een geheimzinnige stroom van vergeestelijking, niet alleen om Christus zelven, ook om de vernieuwde vroomheid aan de oude goden, al zullen zij verslagen worden; ook om de groote figuren rondom Christus heen, de Apostelen; ook om de laatste groote Heidenen. Het is of alles te samen stroomt aan het einde dezer eeuw maar bijna onzichtbaar voor het oog van den mensch, die niet zeer diep het geestelijke zijn ziel voelt door-vloeien, want geen der door ons opgeroepene en toch vaak zoo talentvolle mannen hebben het 'vreemde' van hun eeuw vermoed: zij hebben Christus niet begrepen, zij hebben eveneens niet begrepen den heimelijken drang der laatste Paganistische krachten, die zich, onbewust, reeds voelden bedreigd, ondermijnd. Want te gelijker tijd, dat de Christelijke Ziener, Johannes, grijaard en bijna ziël alleen geworden, op den rots van Patmos, zijne overstelpende en nooit nog verklaarde Openbaring aanziet in de gloeiende wolken der zonsondergangen over de zee en zijne hevige vizioenen zegt met een hartstocht, die ons na eeuwen nog overstelpt en verplettert, leeft, oud ook hij, grijs ook hij, ziel bijna alleen ook hij, de groote Heiden: Apollonius van Tyana, de Taumaturg, de Ziener der Heidenen, de wonderdokter, als Jezus, van zieken en ellendigen, de door het laatste Heidendom vereerde en vergoddelijkte Apostel, die met de goden verkeerde en in klare gezichten de dingen zag, die waren van andere oorden dan waar hij vertoefde en van de Toekomst.

Apollonius van Tyana is de 'Zoon der Goden', op de wereld geboren.

Hij werd - door Hierocles, den hevigen Christenvervolger onder Diocletianus, twee eeuwen later, - vergeleken met, gelijk gesteld aan, hooger gesteld dan Christus zelve... Het zij hier alleen vermeld als bewijs hoe lang zijn naam en faam hebben geduurd in de Paganistische wereld...

Ook weten wij, dat Alexander Severus - de opvolger van Helegabalus - hem eerediende, te gelijker tijd dat hij Abraham, Orfeus en... Christus goddelijke eer bewees. Geef toe, dat de ideeën zich vreemd verward hebben, anderhalve eeuw na Apollonius' dood! - maar erken, dat de Heidensche Ziener een man van invloed moet geweest zijn, als wij eigenlijk moeite hebben ons voor te stellen...

Hij wordt geboren te Tyana, in Cappadocië, ten tijde van Augustus, een paar jaren voor Jezus Christus. Er zijn wonderen om zijne geboorte heen: zijn moeder, voor zij hem baart, droomt dien wonderen droom, dat een troep zwanen haar omringen en dan, zich op de vleugelen verheffend, rondom haar zingen een jubelkoor. Zijne landgenooten roepen hem dadelijk een zoon uit der goden: er glanst een aureool om het kind; er is in de lucht, in het licht, in het water rondom het huis, waar hij geboren is, als een wondere, verblijdende, heilzame atmosfeer en kracht. Zijn kinderjaren vloeien - volgens Filostratos (zijn geschiedschrijver, een tijdgenoot van Alexander Severus) - lieflijk, in afwachting voort. Veertien jaren oud, is de knaap echter al een wijsgeer. Zijn vader zendt hem naar Tarsus, opdat hij leere bij den rhetor Euthydemus, maar Tarsus is een weelderige stad van wellusten en Apollonius begeeft zich naar het stillere Aegae... Daar rijst de tempel van Aesculapius, beroemd om goddelijke verschijningen en wondervolle genezingen.

Wij zijn nu te midden van het Spiritisme der antieke Christuseeuw. De knaap Apollonius woont met de priesters in den tempel

en het wonder is de atmosfeer, waarin hij op groeit. De hof van den tempel is steeds vol kreupelen, blinden, melaatschen, bezetenen, die afwachten het orakelwoord van den god en... genezen. Een Heidensche mystiek zweeft om het heiligdom tusschen de cypressen en oleanders, die het omschaduwen. De blauwe hemel verbergt het geheim van den god, Aesculapius, die het echter zijn priesters openbaart, ten gerieve der zieken, die in hem gelooven. Er is in onze eeuw niëts veranderd: Lourdes geneest, wie in haar gelooft.

De jonge Apollonius leert alle wijsbegeerte, die van Plato, Aristoteles, Zeno, zelfs die van Epicurus, maar hij omhelst de strengste: die van Pythagoras. Zestien jaar oud, wordt de knaap, steeds in den tempel, tusschen de priesters, als een op aarde geboren goddelijkheid beschouwd. Hij is bleek, of een licht in hem schijnt; zijne oogen glanzen wonderlijk; zijne haren laat hij groeien, hij drinkt geen wijn, eet geen vleesch, loopt barvoets, bedekt zich niet met kleeding afkomstig van dierlijke stof. Hij is kuisch en zal het altijd blijven. En hij geneest de zieken. De priesters omringen hem eerbiedig luisterend, als hij spreekt. Er is zeker een parallel te trekken tusschen den jongen Christus en den jongen Apollonius, die in latere eeuw Hierocles - Diocletianus' rechterhand - dan ook trok. Want het blijde Paganistische heeft al uit; de lachende, lievende goden tanen reeds... Aesculapius is bijna een Christelijke god: hij geneest zieken en lenigt ellende, maar de glanzende mythe is reeds niet meer om hem heen. Een nieuwe ernst vertroebelt de nog blauwe lucht om de tempels der goden en deze ernst is *te gelijker tijd* uit Christus en... uit Apollonius. Wèl vreemde tijd...! Maar het Christendom wast stil en stadig, sterker op en... het Heidendom verzwakt reeds, geheimzinnig, in zich. Het nieuwe element zal het Christendom bloeien doen maar het is niet geschikt het Heidendom te doen herbloeien. Trots Apollonius, zal het verzieken, kwijnen, sterven...

Vreemd zweven de geheimzinnige stroomingen door de luchten, vaak ongezien door de tijdgenooten...

Als Apollonius twintig is, verliest hij zijn vader, gaat terug naar Tyana, staat echter bijna geheel zijne erfenis aan zijn broeder af en keert weêrom naar het heiligdom van Aegae... Hij legt zich dan zelve het noviciaat van het zwijgen op, volgens de leer van Pythagoras en wel voor vijf jaren lang: vijf jaren lang zal hij geen woord meer uiten en toch heeft hij, zwijgende, enkel met blik en gebaar vaak in de steden van Pamfylië en Cilicië oproer bezworen, dat om de Spelen in theater en arena uit brak: hoe dikwijls waren in de Oudheid de Spelen niet sein tot allerlei twist! Na deze vijf jaren zwijgens - de zwaarste periode zijns levens, zeide hij later - begeeft zich de jonge wijsgeer naar Antiochië; hij woont er steeds in de tempels, hij heeft er verkeer met de goden, hij spreekt er met de priesters over de Onzienlijke Dingen. Tal van leerlingen omringen hem en vereeren hem als een goddelijkheid...

Dan gaat hij naar het Oosten om de Magiërs van Babylon, Ninive, Suza te raadplegen; dan naar Indië, de wieg aller goddelijke wetenschap, om de Brahmanen te raadplegen; later zal hij naar Egypte gaan, tot aan de geheimzinnige bronnen van den Nijl... Alle heilige weten stapelt zich in zijn ziel op als een schat, die hem van zelve toe valt, als een hemelsche erfenis, die hij niet versmaadt als hij zijne aardsche deed...

Hij komt in Rome, tijdens de regeering van Nero, niettegenstaande Nero haat gezworen had aan alle filozofen, maar Apollonius wenschte te zien 'hoe een tyran er uit zag, welk een beest dat was, met hoeveel koppen en klauwen en zagende tanden...' Toen hij voor Tigellinus gevoerd werd, veranderden de bewijsstukken van diens aanklacht tegen den wijsgeer in blanke vellen papier. In Rome roept Apollonius een doode op tot het leven...

Het is later, in Alexandrië, dat Apollonius Vespazianus ontmoet. Vespazianus is zelve Apollonius te gemoet gekomen uit Judea. Hoogst interessant is deze ontmoeting: tusschen priesters en wijsgeeren en magistraten en volk begeeft zich de Keizer naar

den tempel om Apollonius te zien, om den Opperpriester aller Wijsheid te raadplegen, om zijn raad in te winnen hoè Keizer te zijn, hoè het Romeinsche Keizerrijk te regeeren. Apollonius wijst den Keizer twee filozofen aan als raadslieden: Eufrates en Dio Chrysostomos. Er is later, in Rome, weinig gekomen van deze geheel op wijsbegeerte berustende staatsregeling, die in Alexandrië besproken werd, maar het feit op zichzelf is toch van hooge belangrijkheid en zeker is Vespasianus' regeering, al volgde hij niet altijd de raadgevingen der filozofen na, een zegen voor Rome geweest. Nadat Titus - Vespasianus' zoon - Jeruzalem heeft genomen, ontmoet ook hij, in Cilicië, Apollonius: de wijsgeer is geroerd door de zachtheid en beminnelijkheid van den jongen prins en veroveraar en deze zit als een leerling over hem...

Als Domitianus regeert, is Apollonius een grijsaard. De geheele antieke wijsheid heeft hij de zijne gemaakt; in Efezos heeft hij de pest bezworen, de faam van een half-god gaat hem steeds voor en Eufrates, jaloersch, klaagt Apollonius bij Domitianus aan als schuldig aan tooverij, als schuldig tevens aan samenzwering tegen den Keizer met Nerva en andere Senatoren. Nerva - de latere Keizer - wordt verbannen.

Apollonius, op dit oogenblik, is in Klein-Azië. Een goddelijke openbaring deelt hem mede, dat de Keizer den Proconsul bevolen heeft hem gevangen te nemen... En hij vlucht niet, maar eer het bevel den Proconsul heeft bereikt, begeeft Apollonius zich op weg naar Rome, vooral om zijne aanhangers en vrienden te redden... Daar aangekomen, wordt hij op bevel van den *praefectus-paetorio* - zijn vriend en aanhanger te gelijk - gevangen genomen. Hij gaat echter vrij om tusschen de andere gevangenen en verlicht hun bestaan door zijn lessen. Voor Domitianus gevoerd, zegt Apollonius den Keizer die weg kruipt in zijn troon, de harde waarheden. Domitianus, echter, laat hem niet ter dood brengen; slechts beveelt hij Apollonius de lange haren te knippen, waar de tooverkracht in zoû schuilen, aan welke de Keizer, occult aangelegd, vast geloofde en hem met ketenen te beladen.

- Hoe kunt ge mij ketenen? spotte Apollonius; als ik toovenaar ben?

En werkelijk, in den kerker gleed Apollonius zijn handen en voeten naar willekeur de ketenen in en uit. Niet anders dan, volgens de goochelkunst van de gebroeders Davenport, nog steeds onze goochelaars doen. Tevens verzekerde de gevangene, dat hij was waar hij wilde en niet altijd verbleef in den kerker: zijn astrale lijf maakte zich los en verzweefde zijne omgeving uit... De goochelkunst, misschien, de hoogere magie, de spiritistische wetenschap, de goddelijkere wijsheden, zij zijn allen te zamen, in dezen nu bijna honderdjarigen grijzaard en ziener, vereenigd tot één wondere kracht, die zich in alle geval, wie ook twijfelen moge, geopenbaard heeft voor zijne tijdgenooten zoo dat zij hem als een god vereerden.

‘Even als Jezus Christus, in die zelfde eeuw, als een god is vereerd geworden...’ zeggen zijne latere lofredenaars... En zij vergelijken beiden, tot Euzebius van Cezarea den Christelijken banvloek naar Apollonius zal toe slingeren...

Domitianus laat Apollonius vrij. Op het oogenblik, dat Domitianus vermoord wordt door Stefanus, ziet Apollonius dit, in een tweede gezicht, te Efezos, in een tuin, waar een menigte discipelen verzameld is, om hem te hooren... En roept hij plotseling uit:

- Stefanus! Steek toe! Vermoord den tyran!!

Dan zegt hij tot de aanwezigen:

- De tyran is vermoord... Ademt vrij!

Nerva schrijft, als hij Keizer is, aan Apollonius: ‘De wil der goden en uw raad hebben mij Keizer gemaakt, maar ik heb steeds nog uwe voorlichting van noode...’

Na Nero - na Galba, Otho, Vitellius - hebben verschillende Keizers dus Apollonius van Tyana vereerd en niet van de slechtste. Vespazianus en Titus en na deze Nerva, drie dus der betere Keizers, hebben den wonder-wijsgeer de hoogste vereering toe gedragen. Caracalla, later, stichtte hem een tempel. Alexander Severus, als wij reeds zagen, bewees hem goddelijke eer...

Wat de twijfelaars - vooral de Christelijke - ook willen aan

voeren tegen de goddelijke kracht, die schuilen kan, in die tijden, in andere dan Christelijke zielen, in Heidensche zielen, een ding is zeker en zoo veel als mogelijk historiesch geloofbaar vast gesteld: Apollonius van Tyana heeft de Heidensche wereld der Eeuw van Christus overheerscht met een kracht, die hem maakt tot een der laatste, wonderbaarlijke, occulte machten van het reeds in zich getroffen Paganisme: machten, die echter niet meer bestand waren tegen de nieuwe Christelijke macht die Johannes, op dat zelfde tijdstip, te Patmos, het gloeiende Vizioen der Openbaring aanschouwen deed...

En het doet er niet meer toe, dat tempels Apollonius gesticht zijn, en dat de legende verhaalt, hoe hij is verdwenen van de aarde zonder eigenlijk te sterven...

VIII

Vrouweprofiels

Juvenalis, de geeseldichter van zijn tijd, begint zijne Zesde Satyre - die op de Vrouwen - met te zeggen, dat hij wel gelooft, dat de godin Pudicitia in primitieve tijden, in de Eeuw van Saturnus, de aarde bewoonde... en vervolgt dan zijn nooit uitgeraasde woede door de Vrouwen, en ons, voor te houden al haar overspel, hare slechte zeden, hare bijgeloovigheden, hare driften tegenover haar slaven, hare grillen voor atleten en komedianten, of zij een patricische is of een plebeïsche, of zij te voet gaat of door Syrische slaven in een draagstoel gedragen wordt... Uit de details, die hij ons zegt, zien wij zeer zeker 'de Vrouw' van zijn tijd, vooral ontzenuwd, dol van ontzenuwing, zwaardvechtster in de arena, zwervster des nachts door Suburra en Summenium - de gemeenste wijken der stad - om avontuur te zoeken, dansende in schennende orgie om het beeld der godin, die hij meent dat Rome niet meer bewoont, en gevlucht is voor immer. De Vrouw van zijn tijd komt er bij Juvenalis dus al heel slecht af. Maar de booze dichter heeft weinig oog gehad voor de toch lieflijke, beminne-

waardige, achtenswaardige vrouweprofiels, die zich toch ook af teekenden tusschen de vele modellen, die zijn razernij bezielde en zijn gal deden overloopen.

Zeker, de Keizerin zelve, zij kan zich Juvenalis' Satyre aan trekken. Domitianus, na verschillende minnarijen, ontschaakt aan Aelius Lamia, dien hij weldra deed ombrengen, zijne vrouw Domitia Longina. Wij hebben onder de Keizerinne-borstbeelden in de verzameling van het Capitolijnsche Muzeum geen onbetwifelbaar beeld van haar; wij mogen haar ons alleen voorstellen als een nerveuze vrouw van passie, gekapt met den hoog ronden krullendiadeem, die ook Julia droeg, - Titus' dochter en door Domitianus, haar oom, verleid en daarna, om de vrucht hunner liefde te dooden, zelve gestorven... Deze beide vrouwen aan het Hof der Flaviërs, der 'goede' Flaviërs, als de historiograaf ze noemt, met uitzondering van Domitianus zelve, zij zijn wel de modellen van den bitteren satyre-dichter. De tijd is die eener nevroze en zij zijn, beiden, zelve zenuwziek... Heeft Domitia den Keizer, die haar aan heur man ontschaakte, lief gehad? Het is mogelijk: de laatste Flaviër was toen nog een man, voor wien de nerveuze, passievolle vrouwen niet ongevoelig waren... Maar later heeft de Keizerin zich niet ontzien een liefdesbetrekking aan te knopen met een komediant, met een *mimus*, Pâris. Aan meer dan een zinnelijken gril behoeven wij niet te denken: de *mimus* was zelfs meer een akrobaat dan een tooneelspeler; in de *mimus*-stukken deed hij akrobate-sprongen en spuwde hij naar welgevallen bloed als zijn rol - die van 'Laureolus', bij voorbeeld, - dit vereischte... Domitia wordt verstooten; de *mimus*, Pâris, wordt gekruizigd en, na eenigen tijd, herneemt Domitianus, als ware het op aandringen des volks, de Keizerin weêr tot zich 'op de heilige kussens van zijn godenbed', als luidde het decreet.

Wij hebben moeite ons voor te stellen de wederom in genade aangenomene Keizerin, van wie iedereen weet welk avontuur zij heeft door gemaakt... Het kan zijn, dat Plinius de Jongere, bij voorbeeld, zijne opwachting bij haar moet maken of Verginius Rufus, de waardige grijzaard, die twee malen het keizerlijk pur-

per weigerde... En het wordt ons duidelijk, dat in die dagen de menschen anders tegenover elkander stonden, in hunne waardeeringen onderling... Zoû heden ten dage het eene onmogelijkheid zijn, dat een overspelige Keizerin, wier minnaar zelfs publiek ter dood was gebracht, na korte verbanning, wederom den troon besteeg, terwijl iedereen rondom haar het feit wist, had besproken, had bij gewoond... toen was het mogelijk, toèn werd het een historiesch feit.

Maar waren zij allen zoo, de Vrouwen dier fin-de-siècle periode? Was de vrouw van Plinius de Jongere zoo? Wij weten niet veel van haar af. Zij heette Calpurnia en zij was meestal lijdende en wij weten, dat beiden, haar echtgenoot en zij, er onder gebukt gingen, dat zij geen kinderen hadden... Schatrijk, niets dan eer en liefde om hen heen van - zoo wij Domitianus' haat uit zonderen - tal van verwanten, vrienden, vrijgelatenen, slaven; niets dan liefde ook tusschen hen beiden maar geén volkomen geluk, omdat zij missen het kroost, aan wie na te laten die ontzaglijke erfenis van liefde, eer en rijkdom... En als een roerende, bleeke, zachtmoedige, lijdende, witte schim rijst ons Calpurnia uit Plinius' Brieven op, wanneer zij in zachter klimaat dan dat van Rome, in verre villa toeft:

'Het is niet te zeggen hoe zeer ik wensch u weêr hier te hebben. Eerstens omdat ik u lief heb, dan omdat wij niet gewoon waren gescheiden te zijn... Een groot deel mijner nachten zie ik uw beeld voor mij en overdag, op de uren, dat ik gewoon was u te bezoeken, geleiden mij mijn voeten naar uwe vertrekken: als ware ik buiten gesloten, keer ik dan ziek en smartelijk terug... Slechts wanneer ik in het Forum de zaken mijner vrienden bepleiten moet, kan ik een oogenblik deze kwelling vergeten. O bedenk wat het leven is voor wie rust zoekt in arbeid en troost voor eigen ellende in zorgen van anderen...'

Of:

'Ge zegt me, dat mijne afwezigheid u geen gering verdriet is,

dat gij één troost slechts hebt: mijn boeken bij u te houden, ze zelfs te leggen ter plaatse waar ik bij u lag... Wat mij betreft, ik herlees uw brieven; ik neem ze telkens weêr ter hand als ontving ik ze pas. Maar heviger brandt dan mijn verlangen u toe! Want wier brieven reeds in houden zoo veel teeders, dier aanwezigheid geeft zoetere zaligheid nog! Schrijf dikwijls: vergun mij, dat ik mij troost met wat mij pijnigt...'

Wij hebben Calpurnia's brieven niet, wij hebben alleen die van Plinius. Maar uit zijn teedere gevoelige woorden rijst ons op het broze profiel: de verre, lijdende, innig geliefde en lievende Vrouw, wier hand op de sponde, die zij niet deelt met haar man, het boek slechts zoekt, dat een deel toch van hem is...

Heeft Juvenalis haar nooit gezien? Heeft hij nooit geweten hoe roerende liefde er vlak bij hem bloeide, bleeke witte roos en heeft nooit dier geur hem getroffen...?

Plinius zelve zag onder de Vrouwen van zijn tijd wel de andere: zij, die niet des nachts het beeld der Pudicitia op obscene manier bezoedelde... Hij zag Fannia, die, na de zieke Vestale, Junia, te hebben opgepast, zelve ziek wordt en stervende is:

'Hoe kuisch was zij, hoe heilig! Hoe wijs en hoe standvastig! Twee maal volgde zij haar man in ballingschap; de derde maal werd zij verbannen om hem...'

Eén lijn slechts, een korte, weg vloeiende ommetrek, nagetrokken uit de mooie, beminnelijke Brieven van dien beminnelijksten tijdgenoot en wij waardeeren andere profielen dan die de razende satiricus ons ruw en ruig met zwart en rood krijgt weet te doen zien, weet op te roepen met zijn krachtig maar erbarmingloos en eenzijdig talent...

En de bizonderste vrouw van deze periode heeft Juvenalis ook niet met eere vermeld maar heeft wel Martialis bezongen. De brommende vrouwenhater heeft haar geen bijzondere panegyrie

waardig gekeurd; de schalke, guitige, en wel eens heel ver gaande epigrammaticus, voor wiens giftige pen niemand veilig was, heeft Sulpicia niet alleen geëerbiedigd maar haar lof blijde uitgekreten. Het is ons wederom een bewijs, dat Martialis, wie het werkelijk verdiende, kon achten en zeer hoog schatten, hoe zijn vernuft zich elders ook spitste om te plagen, te bezoedelen, te belasteren... Het sterkt ons tevens in de idee, dat deze laster, bezoedeling en plagerij meér gericht was in het algemeene, zonder eigenlijk altijd een aanwijsbaar slachtoffer te willen treffen, meer uit virtuoositeit dan uit werkelijke behoefte aan kwaad-spreken, in fijn gecizeleerd Latijn. Hoe het ook zij, Sulpicia heeft Martialis hoog verheven. Sulpicia is de vrouw van den wijsgeer Calenus en als Domitianus alle wijsgeeren, en ook dus Calenus, verbant uit Rome, schrijft Sulpicia, die eene zeer begaafde dichteres is, hare later beroemde Satyre, een satyre, die op waardigen, bijna epischen toon hare stem verheft tegen Domitianus, die alle wijsheid en hare begeerte uit een gril bande uit Rome. Sulpicia voert er de Muze, Calliope, sprekende in en Calliope troost in het gedicht de alleen-geblevene dichteres over hare 'schoone smart'... Een oogenblik vragen wij ons af, waarom Sulpicia Calenus niet volgde in de ballingschap, hem opgelegd, maar lichtelijk mogen wij niet oordeelen. Wij kennen niet alle omstandigheden en als Martialis ons haar bezingt, moeten wij wel aannemen, dat zij geheel en al haar lof waardig is:

'Maagden, gij die slechts één gemaal begeert, leest allen Sulpicia, maagden, gij, die slechts aan één man wilt behagen...! Zij leert de kuische liefde, de deugdzame liefde en dier spelen, weelde en zoete woord. Wie haar leest, zal erkennen, dat geene dichteres wijzer en zediger was. Zoo, denk ik mij, was Egeria voor Numa Pompilius, - de nymf van de vochtige grot voor den Koning van Rome - zedig en wijs. Haddet gij, Saffo, Sulpicia gekend als leeraresse of zelfs als leerlinge, gij waart kundiger en kuischer geweest! Zoo Faon u beiden gezien had, zoû de wreede minnaar Sulpicia hebben bemind... Maar te vergeefs, want zelfs den Donderaar zoû zij niet bemind hebben noch Apollo noch Bacchus, zoo Calenus aan haar ooit werd ontroofd...'

Zoo schrijft de altijd prikkende en prikkelende Martialis over de dichteres en trouwe echtgenoot met de 'schoone smart' en tusschen de vrouwen, die Juvenalis ons schilderde en tusschen alle, die - hetaere of patricische - Martialis voor ons laat henen trekken in zijn schalke of scherpe Epigrammen, treedt Sulpicia voorbij edel van lijn, hoog van wezen, statig in leed: een groote vrouw, een grootsche ziel, wier woord in haar Satyre op klonk niet met kleine bitterheid maar met een vollen, gouden klank van uit ongerepte hoogte Domitianus oordeelende verachting, als Calliope in het hekelgedicht eindigt met dit woord:

'Wij, Muzen, zullen lachen om de ijdele poging de Wijsheid te bannen en de Faam zal zeggen uw schoone smart: dit belooft u der Muzen koor en de Romeinsche Apollo...'

Na zoo nobele verschijning van Romeinsche dichteres en matrone, na de edele Sulpicia, verschijnt, in het waas van twijfel en onzekerheid, de Virgo Maxima, Cornelia, de Opperpriesteres der Vestalen, die Domitianus deed levend begraven! Was zij schuldig...? Of niet...? Het is nièt zeker te zeggen. Zeker is het alleen, dat de Gelofte van Kuischheid der Vestalen in deze dagen niet meer zoo streng wordt nagevolgd als in de vroegere eeuwen der Republiek en dat de straf - levende te dalen in de spelonk, die tot graf werd - er eene was, die sedert lang reeds in ongebruik was geraakt. Bedenk, het zijn de jaren des Keizerrijks; de Zeden hebben losser den gordel gebonden, die luchtiger fladdert op den adem des tijds; niemand zal goèd keuren, dat de Bewaakster van Rome's tradities, de Opperste Priesteres der Vestalen hare gelofte aan de godin verbreekt maar iedereen wil ook wel begrijpen, dat het Opperste-Priesteresseschap meer en meer een staatsambt is geworden en al wordt wel in dezen tijd meerdere vroomheid aan de goden betoond, de onkuischheid eener Vestale is in deze over-beschaving en grootere bevattelijkheid van alle dingen, die gebeuren kunnen, eigenlijk geene zaak meer, waarmede Staat of Keizer zich bemoeit... zoo zekere vorm of schijn ge-eerbiedigd

blijft. Was Cornelia schuldig? Was Celer, de ridder, die ten doode gegeeseld werd op het Comitiumplein, schuldig en Cornelia's minnaar? Wilden zij elkaâr niet verraden? Zij zijn beiden veroordeeld en omgekomen maar zij hebben beiden volhard in de getuigenis van hun onschuld. Wie weet welke liefdestragedie zich verborg achter deze tweevoudige getuigenis! Maar levend begraven...! Sedert eeuwen was geen Vestale meer levend begraven geworden: deze terechtstelling was er eene verouderde en vermoedelijk hadden voor Cornelia wel meerdere Vestaalsche Maagden een tragedie van liefde gekend, met den schuld, met misschien de wroeging... maar nièt meer met den onmenschenlijken straf! Plinius de Jongere, de edele, de alles begrijpende, hoewel niet verontschuldigend, verontwaardigt zich in een zijner Brieven over den gruwel, dien Domitianus gebod, als ware het om de oude Zeden in eere te herstellen, in werkelijkheid, wie weet om welke haat en wraak! Plinius zelve, de onberispelijke, de maatvolle, de hoog nobele ziel, beschrijft ons, ontroerd om zoo vreeselijke wreedheid, de jonge, schoone priesteres, die op den weg ter gerechtstelling snikkende uitroept: Beschuldigt Caezar mij van schande, mij, wiens offerande hem deed zegevieren! En zij herhaalt en herhaalt telkens hare onschuld tot zij de trappen van het onderaardsche gewelf moet af dalen, waar zij in duisternis en honger een vreeslijken dood zal sterven... Op de trap haakt haar kleed vast; zij keert zich en voegzaam verzamelt zij de verwijde plooiën der *stola*... De beul wil haar te hulpe komen... Maar met laatste kuischheid wijst zij zijn hand in afschuw terug en daalt, en daalt lager en verdwijnt in het dompe, vochtige duister... De steenen deur wordt achter haar toe gemetseld...

Ook op haar, de misschien schuldige, maar zoo diep ontroerende, weet ik geén epigram van Martialis. De grootste smarten van zijn tijd heeft de dartele dichter ontzien en niet, nooit bezoedeld. Wie hij bezoedelt, zijn de tallooze vrouwesilhouetten, die hij even met een naam noemt, die even goed ànders zoû kunnen luiden en die op den achtergrond, in de schaduw der Romeinsche zwoele nachten, wemelen blijven, luchtig, vluchtig, met al hare verlei-

dingen en wulpschheden om de Keizerin Domitia, maar achter de lieflijk bleeke Calpurnia, de hoog statige Sulpicia, de ontroerend tragische Cornelia...

Verantwoording

Om zich van een vaste bron van inkomsten te voorzien publiceerde Louis Couperus vanaf november 1909 met grote regelmaat verhalen en feuilletons (reisbrieven, korte verhalen, stedschetsen en kunstbeschouwingen) in kranten en tijdschriften. De meeste van deze publikaties werden na verloop van tijd gebundeld uitgegeven.

Eind 1915 kwam Couperus met zijn uitgever L.J. Veen overeen om vijf bundels feuilletons en verhalen uit te geven (de vijfde bundel zou in 1918 verschijnen).¹ Toen hij met Veen in juli 1917 onderhandelde over de titels voor de laatste delen van deze serie, schreef hij hem: 'Heb je lust in een of twee deeltjes *Epigrammen*, overdruk uit de *Haagsche Post*; kleine boekjes met *héel* korte schetsjes (ik weet niet of je ze gelezen hebt). Dan zal ik je ze zenden en moet je maar eens zien wat je er voor geven kunt.'² Veen reageerde afwijzend: 'Wat je vraag betreft over *Epigrammen*, moet ik helaas daarvan afzien. De verspreiding van DE HAAGSCHE POST is zoo groot door het geheele land, dat een herdruk absoluut geen koopers zou vinden. En ten tweede, wanneer zou ik deze moeten geven?'³ Couperus antwoordde hem: 'Vergeef me, dat ik je lastig viel met die *Epigrammen*. Tal van H.P.-lezers hebben mij gevraagd en geschreven ze in een klein boekje uit te geven en daarom dacht ik dit te doen. Maar je zal wel gelijk hebben: ik

1 Vgl. de 'Verantwoording' in: Louis Couperus: *Legende, mythe en fantazie*.

Amsterdam/Antwerpen, 1994. Volledige Werken Louis Couperus [dl.] 38. p. 155-156.

2 Louis Couperus en L.J. Veen: *Bloemlezing uit hun correspondentie*. Ed. H.T.M. van Vliet. Utrecht/Antwerpen, [1987]. p. 169.

3 Louis Couperus en L.J. Veen: *Bloemlezing uit hun correspondentie*, p. 169.

word ook iederen dag onverkoopbaarder.’⁴ Veen bleef bij zijn afwijzing: ‘Zeker zullen er nog tal van H.P. lezers zijn, die gaarne het boekje Epigrammen zullen koopen, maar is mijn reden van te groote verspreiding feitelijk de *bijreden* en de *hoofdreden*, dat ik werkelijk niet weet, wanneer ik het zou kunnen uitgeven. [...] Juist van die bundels van kleine stukken kunnen moeilijk *meer dan twee* in een jaar gegeven worden.’⁵

In januari 1918 benaderde Couperus Veen voor de uitgave van zijn roman *De verliefde ezel*. Hij voegde eraan toe: ‘Ik betracht echter *geen* trouw meer aan mijn uitgevers en wensch te werken met Nijgh en van Ditmar, met V. Holkema en Warendorf en met L.J. Veen.

‘Ook zoû ik hebben een zeer aardig bundeltje, grootere novellen en kleinere stukjes: *Idyllen en Epigrammen*. (Ik weet je bezwaar: Haagsche Post...) Ik zoû dit echter willen uitgeven voor wat de uitgever mij er meent voor te kunnen geven. Het bundeltje zoû zeer verzorgd moeten worden, breed en kort formaat.’⁶ Opnieuw wees Veen het aanbod af.⁷ Een bundel met de titel *Idyllen en Epigrammen* is ook niet bij een andere uitgever verschenen.

Vermoedelijk eind 1920 maakte Couperus een lijstje met het oog op de samenstelling van een bundel feuilletons en verhalen.⁸ Het lijstje heeft als opschrift de titel *Menschen en Dingen uit het Verleden*:

‘Deze Bundel zoû bevatten:

Inleiding Menaechmi	± 24 bl.
Romeinsche Portretten	70
Het Koninkrijk Arles	14

4 Louis Couperus en L.J. Veen: *Bloemlezing uit hun correspondentie*, p. 169.

5 Louis Couperus en L.J. Veen: *Bloemlezing uit hun correspondentie*, p. 170.

6 Louis Couperus en L.J. Veen: *Bloemlezing uit hun correspondentie*, p. 172.

7 Vgl. Louis Couperus en L.J. Veen: *Bloemlezing uit hun correspondentie*, p. 172-173.

De roman *De verliefde ezel* verscheen in 1918 bij uitgeverij Nijgh & Van Ditmar.

8 Het laatst gepubliceerde verhaal van het lijstje, ‘Avignon’, verscheen in oktober 1920 in *Groot Nederland*. Het blaadje met het lijstje is door Couperus eenzijdig beschreven in paarse inkt.

Avignon	31
Velasquez (4 feuillets)	31
Attila en de Hunnen	12
Vitruvius	6

± 188 bl.

Voor ± f500.-⁹ Waarschijnlijk heeft Couperus het lijstje gemaakt om een uitgever een aanbieding te doen.¹⁰ Een bundel met de titel *Menschen en Dingen uit het Verleden* is evenwel nooit verschenen.

Begin 1923 onderhandelde Couperus met uitgeverij Van Holkema & Warendorf over de bundeling van verspreid gepubliceerde verhalen en feuillets. Eind maart kwamen zij de uitgave overeen van twee bundels 'verzameld proza', te verschijnen 'in den loop van 1923 en eveneens in den loop van 1924'.¹¹ Couperus ontving als honorarium een vaste som van f2000,- en 'bij een succes in den verkoop' ook nog 'een zeker tantième'. De grootte van de bundels, 'op flink formaat', werd bepaald op 20 à 25 vel (320 à 400 pagina's). Couperus zou de kopij leveren en de drukproeven corrigeren. De titels zouden later worden vastgesteld. Het contract werd op 27 maart 1923 opgemaakt en aan Couperus verzonden. Couperus stuurde een gedeelte van de kopij aan de uitgever, maar retourneerde het ondertekende contract pas veel later. Begin juni schreef hij aan Van Holkema & Warendorf: 'Vergeef mij, dat ik U niet eerder antwoordde en het contract teekende. Ik ben heel moê - mijn vrouw noemt me "afgebeuld" - en correspondentie is mijn zwakke punt.

'Ik zend u spoedig meer copie.'¹²

9 Het lijstje bevindt zich in de Couperus-collectie van het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te Den Haag (sig. c.383 H.I 'Aantekeningen').

10 Na opnieuw enkele afwijzingen (en na het overlijden van Veen in september 1919) had Couperus geen contact meer met uitgeverij L.J. Veen.

11 Een exemplaar van het contract bevindt zich in het Nederlands Letterkundig Museum.

12 De brief is in facsimile afgedrukt in: *De Amsterdammer* 21 juli 1923, p. 6 (de in *Proza* opgenomen foto van Couperus is ook op deze bladzijde afgedrukt). Ook in: F.L. Bastet: *Louis Couperus; Een biografie*. Amsterdam, 1987. p. 660.

Voor de eerste bundel selecteerde Couperus vijf verhalen die eerder op het lijstje 'Menschen en Dingen uit het Verleden' voorkwamen. De vijf verhalen waren verschenen als veertien feuilletons in *Het vaderland* en twee stedschetsen in *Groot Nederlands*.¹³ Couperus voegde hieraan twaalf titels toe. De bundel kreeg als titel: *Proza; Eerste bundel*.

In het voorwoord van de bundel, gedateerd 12 juni 1923, schreef Couperus: 'Uit den aard der zaak is deze eerste Proza-verzameling er eene van verschillende schakeering en zullen de volgende zeker dit zelfde eenigszins veeltintige karakter vertoonen. Voor zoo ver het mogelijk is, voegde ik de aan elkaâr verwante novellen en schetsen in elkanders nabuurschap, maar het leek mij nutteloos die verschillende groepen wederom in den bundel te vereenigen onder aparte titels.'

De bundel *Proza* verscheen in november 1923 bij Van Holkema & Warendorf te Amsterdam.

Bronnen

Voorzover ons bekend, zijn van de verhalen en feuilletons uit de bundel *Proza* de volgende door de auteur geautoriseerde bronnen overgeleverd:

A. manuscripten; van de volgende feuilletons en verhalen is een klad- en/of nethandschrift van de hand van Couperus bewaard gebleven:

'Het stille geneucht': kopijhandschrift, bestaande uit drie gelinieerde folio's, die eenzijdig zijn beschreven met zwarte inkt, waarin verbeteringen zijn aangebracht met potlood; ze zijn genummerd 1-3, het eerste blad heeft het opschrift 'Doodgewone

13 Op het lijstje zijn de titels van deze feuilletons met een kruisje gemarkeerd. De twee overige feuilletons, 'Inleiding tot de voorstellingen van *De tweelingbroeders* in de jambische bewerking van Plautus' *Menaechmi*' (*Het vaderland* 23 en 30 december 1916) en 'Antiquiteiten 111. Vitruvius' tien boeken over de bouwkunst' (*Het vaderland* 20 oktober 1918) werden in 1924 door mevrouw Couperus opgenomen in *Proza; Tweede bundel*. Op een soortgelijk lijstje (dat zich ook in het Letterkundig Museum bevindt) komt van de eerste bundel *Proza* alleen het verhaal 'Van het burggraafje' voor.

Historiën: Het Stille Geneucht'; het handschrift bevindt zich in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag (sig. 76 D4./15).

'De mijmerij': kopijhandschrift, bestaande uit vijf gelinieerde foliovellen, die eenzijdig zijn beschreven met zwarte inkt;¹⁴ ze zijn genummerd 2-5, het eerste blad is ongenummerd gebleven;¹⁵ het handschrift bevindt zich in het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te Den Haag (sig. c.383 H.I 'Novellen').

'Aan den stralenden herfst': kopijhandschrift, bestaande uit vier gelinieerde bladen, die eenzijdig zijn beschreven met zwarte inkt; ze zijn genummerd 2-4, het eerste blad is ongenummerd gebleven; het handschrift bevindt zich in het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te Den Haag (sig. c.383. H.I 'Novellen').

'De maagd in de maan': kopijhandschrift, bestaande uit vier gelinieerde foliovellen, die eenzijdig zijn beschreven met zwarte inkt; de bladen zijn genummerd 2-4, het eerste blad is ongenummerd gebleven;¹⁶ het handschrift bevindt zich in het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te Den Haag (sig. c.383.H.I 'Novellen').

'De binocle': kladhandschrift en onvolledig kopijhandschrift; het kladhandschrift bestaat uit zeven gelinieerde foliovellen, gedeeltelijk aan twee zijden met paarse inkt beschreven;¹⁷ de bladen

14 Op de achterkant van blad 5 staat: 'Mijmerij' en 'Vlieland Hein-Rotterdam-26/27 Westerkade'.

15 Aan het eerste blad is een blaadje gehecht met opnieuw de titel en de eerste alinea (dit gedeelte heeft als kopij gediend).

16 Een gedeeltelijk afschrift, bestaande uit twee ongenummerde, gelinieerde foliovellen, bevindt zich in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag (sig. 76 D3/9). De bladen zijn beschreven met zwarte inkt in een ons onbekende hand en bevatten correcties met zwarte inkt van de hand van Couperus. Het afschrift heeft niet als kopij gediend; het vertoont veel verschillen met het kopijhandschrift en met de gedrukte versie.

17 De achterkant van de bladen 5, 6 en 7 vormen samen de bladen 2, 3 en 4 van het kladhandschrift van het verhaal 'De heilstaat' (gepubliceerd in *De telegraaf* van 15 augustus 1920); op de achterkant van blad 4 staat een alinea van 'De heilstaat'.

zijn genummerd 2-7;¹⁸ Het kopijhandschrift bestaat uit vier gelinieerde foliovenen, die eenzijdig zijn beschreven met paarse inkt; ze zijn genummerd 6-9 en bevatten het laatste gedeelte van het verhaal; de ductus verschilt van het kladhandschrift; het kopijhandschrift komt vrijwel overeen met de tijdschriftversie van het verhaal; er is alleen een aantal kleine, voornamelijk stilistische, verschillen. Het kladhandschrift wijkt aanzienlijk af van het kopijhandschrift en de gepubliceerde versie; Couperus heeft bij het overschrijven van het verhaal de tekst aanzienlijk bewerkt. De handschriften bevinden zich in het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te Den Haag (sig. C.383. H.I 'Novellen').

'Het spoorwegongeluk': nethandschrift, bestaande uit zeven gelinieerde foliovenen, die eenzijdig zijn beschreven met paarse inkt; de bladen zijn genummerd 2-7, het eerste blad is ongenummerd gebleven; het handschrift heeft niet als kopij voor de zetter gediend: de bladen bevatten niet de zwarte vegen en vlekken, die doorgaans op de zetterij ontstonden; waarschijnlijk is het verhaal overgetypt; een typoscript is niet overgeleverd. Tussen het handschrift en de gedrukte versies bestaan veel kleine, voornamelijk stilistische, verschillen. Het handschrift bevindt zich in het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te Den Haag (sig. C.383. H.I 'Novellen').

'Attila en de Hunnen I-II'; kopijhandschrift, bestaande uit twaalf gelinieerde foliovenen, die eenzijdig zijn beschreven met paarse en zwarte inkt. Het is als volgt samengesteld: een ongenummerd blad met het opschrift 'Atilla[sic] en de Hunnen I', en genummerde bladen 2-6, een ongenummerd blad met het opschrift 'Atilla [sic] en de Hunnen II' en genummerde bladen 2-6; het handschrift bevindt zich in het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te Den Haag (sig. C.383.H.I 'Novellen').¹⁹

18 Onder het slot van het verhaal, op blad 7, noteerde Couperus twee titels: 'Het Athletikon' (dit feuilleton werd gepubliceerd in *De telegraaf* van 12 september 1920) en 'In de Lucht' (een verhaal met deze titel is niet gepubliceerd).

19 Op de achterkant van blad 3 van het kladhandschrift van hoofdstuk XXII van *Het zwevende schaakbord* (Letterkundig Museum; gepubliceerd in de *Haagsche post* van 23 maart 1918) staat: 'Attila en de Hunnen II'.

‘Van het burggraafje’: kopijhandschrift, bestaande uit zeven gelinieerde foliovenen, die met uitzondering van het eerste blad eenzijdig zijn beschreven met paarse en zwarte inkt;²⁰ de bladen zijn genummerd 2-7, het eerste blad is ongenummerd gebleven en heeft het opschrift ‘Mediaevaliteiten I. Van het Burggraafje’;²¹ het handschrift bevindt zich in het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te Den Haag (sig. C.383.H.I ‘Novellen’).²²

‘Romeinsche portretten; Uit den tijd van keizer Domitianus I-VIII’: kopijhandschrift, bestaande uit 53 gelinieerde foliovenen, die eenzijdig zijn beschreven met zwarte inkt;²³ het eerste blad van elk van de acht feuilletons is ongenummerd en heeft als opschrift de hoofdtitel, het feuilletonnummer en de betreffende ondertitel, de overige bladen zijn per feuilleton genummerd 2-6 (I, II en VIII) en 2-7 (III-VII); het handschrift bevindt zich in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag (sig. 76 D3/3a, D4/23).

Couperus heeft in vrijwel alle kopijhandschriften de tekst voor de zetter ‘verduidelijkt’ door woorden en letters forser aan te zetten. De kopijhandschriften zijn te herkennen onder andere aan de zwarte vegen en vlekken op het papier, die op de zetterij ontstonden. De tekst van de kopijhandschriften wijkt vrijwel niet af

20 De achterkant van het eerste blad bevat een gedeelte van de tekst van het onvolledige, ongepubliceerd gebleven verhaal ‘De prins van Thule’ en is genummerd: 2.

21 In het handschrift en in de gepubliceerde versie staat onder het slot: ‘Chroniques de Jehan Froissart’, waarmee Couperus verwees naar de bron van het verhaal: Jehan Froissart (1337-1410): *Oeuvres de Froissart; Chroniques*. Publiées avec les variantes des divers manuscrits par le baron Kervyn de Lettenhove. Bruxelles, Devaux, 1867-1877. 26 dln. Het verhaal over het burggraafje staat in deel II (1383-1386) uit 1870: ‘Gaston Phébus, Comte de Foix’, p. 84-100.

22 Op de achterkant van blad 19 van het eerste deel van het kladhandschrift van *Iskander* (Letterkundig Museum) staat: ‘Mediaevaliteiten II. Van Het Burggraafje’ en een aanzet van dit verhaal; op de achterkant van de bladen 63 en 67 van datzelfde handschrift staat: ‘Mediaevaliteiten II. Van den jongen Gaston de Foix’ met op blad 67 ook een aanzet (‘Gaston de Foix’ is de naam van de hoofdpersoon uit het feuilleton ‘Van het burggraafje’).

23 Op de achterkant van blad 3 van ‘Juvenalis’ staat de titel: ‘Epigrammen’.

van de gepubliceerde versies van de verhalen; meestal gaat het om kleine, stilistische, veranderingen.

B. voorpublicaties in kranten en tijdschriften:

'Het stille geneucht' onder de verzameltitel 'Doodgewone historiën'. *Haagsche post* 4 (1917), nr. 163 (10 februari), p. 146.

'De eenzamen'. *Groot Nederland* 10 (1912). Dl. 1 [januari], p. 1-36.

'Prelude'. *Het vaderland* 26 juni 1915, Eerste Avondblad A, p. 1-2.²⁴

'De mijmerij'. *Het vaderland* 6 november 1915, Eerste Avondblad A, p. 1-2.

'De zoekende zielen I-IX'. *Het vaderland* 21 september-16 november 1912 (wekelijks), Eerste Avondblad A, p. 1-2.

'Aan den stralenden herfst'. *Het vaderland* 23 oktober 1915, Eerste Avondblad A, p. 1-2.

'De maagd in de maan'. *Het vaderland* 4 december 1915, Eerste Avondblad A, p. 1.

'De prins I-V'. *Het vaderland* 15 maart-12 april 1913 (wekelijks), Eerste Avondblad A, p. 1-2 (I, II, IV), Eerste Avondblad A, p. 1 (III, V).

'De hogere onbewustheid; (fragment)'. *Groot Nederland* 6 (1908). Dl. 1 [januari], p. 307-328.²⁵

'De binocle'. *Haagsche post* 7 (1920), nr. 348 (28 augustus), p. 1378.

'Het spoorwegongeluk'. *De telegraaf* 30 september 1920, Eerste Ochtendblad, p. 2.

'Velasquez I-IV' onder de verzameltitel 'Bladen uit mijn dagboek LXXXXIII-LXXXXVI'. *Het vaderland* 29 november-20 december 1913 (wekelijks), Eerste Avondblad, p. 1-2 (I, III), Eerste Avondblad A, p. 1 (II, IV).

'Avignon'. *Groot Nederland* 8 (1920). Dl. 11 [oktober], p. 489-520.

24 Couperus corrigeerde met een erratum in *Het vaderland* op 3 juli 1915 enkele zetfouten in 'Prelude' (bij het feuilleton 'Over de eentonigheid'); de eerste druk van *Proza* heeft de correcte lezing.

25 Het verhaal 'De hogere onbewustheid' werd in de eerste aflevering van *Het nieuwsblad voor den boekhandel* van 1906, in een advertentie voor *Groot Nederland*, aangekondigd als: 'een modernen roman'.

‘Het koninkrijk Arles’. *Groot Nederland* 9 (1911). Dl. 11 [augustus], p. 152-166.

‘Attila en de Hunnen I-II’. *Het vaderland* 22 en 29 juli 1917, beide Ochtendblad B, p. 1.

‘Van het burggraafje’ onder de verzameltitel ‘Mediaevaliteiten I’. *Het vaderland* 29 september 1918, Ochtendblad B, p. 1.

‘Romeinsche portretten; Uit den tijd van keizer Domitianus I-VIII’. *Het vaderland* 6 januari-25 februari 1917 (wekelijks), Eerste Avondblad B, p. 1-2 (I, IV-VII), Eerste Avondblad B, p. 1 (II, III), Ochtendblad B, p. 1-2 (VIII).

C. een uitgave in boekvorm: Louis Couperus: *Proza; Eerste bundel*. Van Holkema & Warendorf, Amsterdam, [november] 1923.

Hoewel er geen correspondentie is overgeleverd tussen Couperus en Van Holkema & Warendorf over de produktie van *Proza*, staat het vast dat de krante- en tijdschriftpublicaties als kopij voor de boekpublicatie hebben gediend. Een aantal fouten komt zowel in de publicaties in *Het vaderland*, *De telegraaf* en *Groot Nederland* als in de boekuitgave voor. Deze fouten moeten uit de voorpublicaties zijn overgenomen en door Couperus bij de correctie over het hoofd zijn gezien. Bovendien had Couperus de gewoonte de gedrukte voorpublicaties van zijn werk als kopij naar de uitgever te sturen of de desbetreffende nummers van het tijdschrift door de uitgever te laten aanschaffen.

De boekuitgave verscheen weliswaar vier maanden na het overlijden van Couperus, maar hij heeft wel zelf de proeven ervan gecorrigeerd: verschillende wijzigingen in de tekst van de eerste druk ten opzichte van de voorpublicaties kunnen onmogelijk aan de zetter of de corrector van de drukkerij (of van de uitgeverij) worden toegeschreven. Couperus stond er trouwens altijd op de proeven van de voorpublicatie en van de eerste druk van zijn boeken te corrigeren. Er zijn geen aanwijzingen dat hij voor de eerste druk van *Proza* van deze gewoonte is afgeweken.

Voorafgaande aan de verschijning van de bundel liet de uitgever voor zijn aanbiedingsreis langs de boekhandels een of meer-

dere 'reisexemplaren' van *Proza* vervaardigen. Een bewaard gebleven en voor deze editie geraadpleegd reisexemplaar is uiterlijk identiek aan de handelsuitgave.²⁶ De inhoud verschilt: de 'Voorrede' ontbreekt en alleen het eerste verhaal, 'Het stille geneucht', is volledig (en gecorrigeerd) afgedrukt. Het tweede verhaal is ten dele afgedrukt (22 bladzijden, gecorrigeerd). Op de overige bladzijden van de bundel, die dezelfde omvang heeft als de handelsuitgave, zijn de bladzijden 19-34 achttien keer herdrukt. Ook de inhoudsopgave verschilt: de volgorde van de titels is anders en sommige titels zijn afwijkend (hoewel het dezelfde feuilletons en verhalen betreft). Waarschijnlijk was de uitgever nog niet in het bezit van alle kopij, maar kende hij wel alle titels. Couperus heeft later de definitieve volgorde vastgesteld. In het volgende overzicht staat in de eerste kolom de inhoudsopgave van het reisexemplaar; in de tweede kolom staat de definitieve inhoudsopgave.

Het stille geneucht	Het stille geneucht
De eenzamen	De eenzamen
Prelude	Prelude
De mijmering	De mijmerij
De zoekende zielen	De zoekende zielen
Stralende herfst	Aan den stralenden herfst
De maagd in de maan	De maagd in de maan
De prins	De prins
De hoogere onbewustheid	De hoogere onbewustheid
Romeinsche portretten	De binocle
Velasquez	Het spoorwegongeluk
Avignon	Velasquez
Het koninkrijk Arles	Avignon
Attila en de Hunnen	Het koninkrijk Arles
De binocle	Attila en de Hunnen
Mediaevaliteiten	Van het burggraafje ²⁷
Het spoorwegongeluk	Romeinsche portretten

²⁶ Het reisexemplaar bevindt zich in particulier bezit.

²⁷ Het verhaal 'Van het burggraafje' verscheen in *Het vaderland* onder de verzameltitel 'Mediaevaliteiten'.

In het reisexemplaar ontbreekt de foto van Couperus die in de eerste druk van *Proza* tegenover de titelpagina is afgedrukt. De opname dateert van juni 1923, en is gemaakt in Couperus' werkkamer in zijn nieuwe huis in De Steeg. De in de bundel afgedrukte foto is een uitsnede van het origineel.²⁸ Het is niet bekend, of Couperus zelf de foto heeft uitgekozen voor de bundel; mogelijk heeft de uitgever dit eerst na Couperus' overlijden, in juli 1923, besloten.

De uitgave van 1923 is de eerste en enige druk van *Proza*. De oplage was vermoedelijk 1000 exemplaren.²⁹

Tekstkeuze

Voor deze uitgave van de bundel *Proza* is de eerste druk als basistekst gekozen. Hij vertegenwoordigt de laatste door de auteur actief geautoriseerde druk. Couperus heeft de kopij ervan geleverd en de proeven ervan zelf gecorrigeerd. Voor de tekstsamenstelling is gebruik gemaakt van het exemplaar van *Proza* dat zich bevindt in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag (sig. 949 E46).

Correcties

Omdat het overgeleverde kladhandschrift van het verhaal 'De binocle' inhoudelijk sterk afwijkt van de gepubliceerde versie van het feuilleton, is het niet betrokken in de tekstvergelijking van deze editie. Het kladhandschrift is alleen geraadpleegd bij tekstuele problemen in de basistekst die niet met behulp van het kopijhandschrift waren op te lossen, en voor de gedeelten waar het kopijhandschrift ontbreekt.

In de tekst van deze uitgave van *Proza* zijn, mede op grond van een woord-voor-woord vergelijking van achtereenvolgens de overgeleverde kopijhandschriften van de feuilletons met de tijd-

28 Linksonder op de - volledige - foto staat de naam van de fotograaf: E. v.d. Kerkhoff, te Arnhem. Het negatief bevindt zich in het Letterkundig Museum.

29 Dit aantal is gebaseerd op de veronderstelling dat Couperus f1,- per exemplaar ontving (dus f2000,- voor twee bundels met een oplage van elk 1000 exemplaren).

schriftpublicaties (en in voorkomende gevallen van het kladhandschrift met het kopijhandschrift en de voorpublicatie) en de tijdschriftpublicaties met de eerste druk van de bundel, de hieronder volgende correcties aangebracht. Na het paginacijfer en het regelnummer wordt eerst de verbeterde versie gegeven; na de 'Duitse komma' (/) volgt de oorspronkelijke, foutieve lezing van de eerste druk. De laatste is voorzien van een asterisk (*) als zij voorkomt in alle genoemde versies. Indien dit niet het geval is, wordt bij de feuilleteons waarvan een handschrift bewaard is gebleven ook de lezing van het handschrift (H) en van de tijdschrift-publicatie (HP, GN, V, T) vermeld, en in voorkomende gevallen ook de lezing van het kladhandschrift (H¹; het kopijhandschrift is dan H²). Hierbij is de volgorde HP (of GN, V, T), H (H², H¹) aangehouden, omdat de tijdschriftpublicatie van de feuilleteons als kopij heeft gediend voor de eerste druk van de bundel.³⁰

9,14	knieën,/knieën (knieën, HP, H)
9,25	beentje-over/beentje over (beentje over HP, beentje-over H)
13,13	was.../was-..
13,22	contemplatie/comptemplatie
13,23	grond.../grond-..
15,32	donkerder/donker
18,13	niet eenzaam.../niet eenzaam..
19,16	was/van
20,1	weêr/wêer
22,9	Accademia/Academia
24,14	vond/vondt
25,4	betrekking.../betrekking..
25,9	van.../van..
25,16	spreken.../spreken..

30 Als er geen handschrift is overgeleverd en de asterisk ontbreekt, dan komt de tijdschriftversie overeen met de correcte lezing.
De onjuiste lezing 'te weinig belangelooze' (op pagina 86 regel 22) hebben wij niet gecorrigeerd, omdat zij in alle overgeleverde versies zo voorkomt en het niet duidelijk is, welke correcte lezing Couperus heeft bedoeld.

25,29/30	meer... - Waarom zeg je niets meer, Rosmonda...?/meer...
26,2	gelukkig.../gelukkig..
26,8	kalm-weg.../kalm-weg..
27,20	was.../was..
27,28	Italië/Italië
28,11	uitstrekke.../uitstrekke..
28,15	[<i>alinea</i>] Zij/Zij
30,30	verloor.../verloor-..
31,14	weêrspiegelden/weerspiegelden
31,34	deden/deed
32,19	door.../door..
32,32	van/wan
33,4	hij.../hij..
34,3	zeide/ziede
34,11	misschien/umisschien
35,6	zijn'.../zijn'..
37,12	verzorgen.../verzorgen..
38,14	terug/tereug
38,16	zijn.../zijn..
42,4	kinderen...:/kinderen--:
42,4	Itala.../Itala--
42,4/5	Emilia.../Emilia--
42,5	nichtjes.../nichtjes--
43,27	nichtjes,/nichtjes
44,8	Filiberto/Fliiberto
45,10	Lippi/Lippo*
48,34	twijgen/twijfen
50,12	zwermden.../zwermden..
50,25	leêge/leege
51,12	dat/daar
53,15	klaren,/klaren
54,21	galerij/gelerij

58,23/24

wiegt mij al heen en weêr. Zij wil mij
wiegen/wiegt (wiegt mij al heen en weêr.
Zij wil mij wiegen v, H)

59,29	Moeder/moeder (moeder v, Moeder H)
60,10	Smart/smart (Smart v, H)
60,12	schimmebeeld/schimmenbeeld (schimmenbeeld v, schimmebeeld H)
60,33/34	radeloos groot/radeloos (radeloos v, radeloos groot H)
62,17	heen.../heen:... (heen... v, H)
63,12	ondervinden,/ondervinden
65,31	zoû/zou
69,1	kussentje/kussentje,*
69,1	rustte/ruste*
74,25	goud.../goud-..
78,31	uit,/uit
81,15	baden.../baden..
82,33	beâamde/beaamde
84,29/30	Dáar... [...] zien.../Dáar,- -[...] zien--
85,10	geworden.../geworden..
85,27	elf/elf,
87,15	wilde.../wilde..
89,15	nijgde/neegd
90,26	van,/van
93,22	kennissen/kennisen
94,14	dagen.../dagen..
95,25	te gelijker/tegelijker
100,11	Carlotta/Carllotta
104,28/29	voeteneinde,/voeteneinde
106,13	dure,/dure
107,7	weêr/weer
107,10	oogenblikkelijk,/oogenblikkelijk
107,31	<i>mij/mij</i>
112,22	<i>baronessa!.../baronessa!..</i>
113,22	kleêren/kleeren
116,9	nieuw.../nieuw.. (nieuw... v, H)
117,35	deuren/deur (deuren v, H)
118,20	welkende/welbekende (welkende v, H)
120,15	Droom/droom*

128,8	donkere/donkere,*
131,19	zij/zij,*
131,20	geweest,/geweest
133,13	rijkdom/rijkdommen
134,10	contemplatie/comptemplatie*
137,3	beleefd.../beleefd..
139,2	gezant.../gezant..
139,28	binden.../binden..
141,22	Prins/prins*
141,28	En/en
142,15	prins-en-hertog/prins-hertog
143,19	zeer/zeker
143,28	schilderijengalerij/schilde rijengalerie
144,18	voor/voort*
144,25	haar.../haar..
145,14	bezoekers/bezoekers,
146,1	streek.../streek
146,15	leêge/lêege
146,16	weêrgalooze/weergâllooze
147,23/24	achteren [...] *** /ach- *** teren [...]
147,28	eentonig/eentonige
147,32	belle-getjenk/bellegetjenk
148,5	tallooze/tallooze,*
152,23	flâneeren/flaneeren*
152,30	mijzelf.../mijzelf.
153,8	ik in/in in
153,9	eigenlijk/eigelijk
153,25	uitging,/uitging
154,10	daag/daaag
154,12	opgeschilderd.../opgeschilderd,
156,2	te/de
156,13	regen.../regen..
159,9	als/als,
159,28	gegaan.../gegaan..
160,11	flâneer/flaneer*

161,1	flâneeren/flaneeren*
161,14	flâneer/flaneer*
161,29	flâneeren/flaneeren*
162,10	cafés/cafe's*
162,12	sataniesch'/sataniesch
162,23	bent/ben*
166,33	francs.../francs..
170,12	nutteloos,/nutteloos.
170,21	slècht/slecht
171,14	bent dan/bent
171,31	kennen/kennnen
173,17	Le Petit/Pe Petit
173,24	qu'il/qui'il
174,1	aristocratische/arictocratische
174,8	gobait'/gobait*
177,18	vàllen.../vallen .. (vallen... HP, H ¹)
178,23	tooneel.../tooneel.. (tooneel... HP, H ¹)
179,11	achterover.../achterover.. (achterover... HP, H ¹)
180,5	abîme/âbime (abîme HP, abime H ²)
180,19	Brünnhilde's/Brünhilde's (Brünnhilde's HP, H ² , Brünnhilde's H ¹)
180,31	de beneden/beneden (beneden HP, H ² , de beneden H ¹)
183,19	netten,/netten (netten T, netten, H)
183,20	gestapeld;/gestapeld: (gestapeld: T, gestapeld; H)
184,26	verwarring,/verwarring (verwarring T, verwarring, H)
186,19	legt u uw/legt uw (legt uw T, legt u uw H)
186,29	schoen/schoenen (schoen T, schoenen H)
186,33	gemsleêr/gemsleer*
187,10	hij hem pijn/hij pijn (hij pijn T, hij hem pijn H)
189,7	geslapen.../geslapen.. (geslapen... T, H)

191,11	gelaten/ge aten
191,34	[<i>alinea</i>] Velasquez,/Velasquez
194,13	Sebastian/Sebastiaan
197,16	zeventiend'-eeuwsch/zeventiend'-eeuwsch
198,13	Dōna/Dona

198,14	Dōna/Dona
198,21	koninginnetje/konininnetje
198,23	aartshertoginnetje/aarsthertoginnetje
199,7	Urbino;/Urbino:
199,7	Dōna/Dona
199,18	Dōna/Dona
200,24	Dōna/Dona
201,18	Dōna/Dona
202,15	Venus/Venus,
204,7	Dōna/Dona
206,21	groote/groot
208,9	van,/van
209,29	omhuifde,/omhuifde
210,21	op-en-d'op/op-en d'op*
211,7	bewonderden/bewonderen*
213,8	Renaissance,/Renaissance
213,21	café's.../café's..
213,23	deur,/deur
214,1	fonteintje;/fonteintje,
215,9	beelden;/beelden,*
215,12	Verleden/verleden
215,18	Corot-/Corot
215,24	brug,/brug
216,4	òf saters/of saters
217,18	glimlachen.../glimlachen..
217,29	pijnen/pijn
219,8	- Kom/--Kom
219,18	Gibelijsche/Gibellijsche
220,8	vragen.../vragen..
222,12	ontmoeten/ontmoetten*
223,34	zaal/zaal,
224,7	schilder,/schilder
225,15	<i>pavones</i> [...] <i>antiqui</i> / <i>pavonus</i> [...] <i>antique</i>
225,21	soutane...?/soutane..?

225,23

Notre-Dame-des-Doms/Notre Dame-des
Doms

226,5	ditmaal/ditmaal nu
228,16	stad.../stad..
229,3	gewoon-menschelijke/gewoonmenselijke
229,9	Notre-Dame-des-Anges/Nôtre-Dame-des Anges
232,7	bewondering...'/bewondering...
233,12	karyatide/kariatyde*
233,13	heiligen,/heiligen
234,20	goudleêr/goudleer*
234,30	nog/noch*
235,16	Pausen,/Pausen
238,5	peinzen.../peinzen..
239,11	gebaar/gabaar
239,23	xxii,/xxii*
239,24	hoogaltaar,/hoogaltaar
240,13	word/wordt*
240,20	liefde,/liefde
241,2	kwartier.../kwartier..
244,6	Middeneeuwen/Middeneeuw
245,5	modelé/modellé
246,24	processies/pocessies
248,10	dat,/dat
250,6	hôtel/hotel
250,9	kamer,/kamer
250,34	brons!)/,brons!)
251,12	gedeelten:/gedeelten
254,4	een/niet
254,6	Christenen,/Christenen.*
255,5	vàn hen/van hèn
255,13	Schoonheid/schoonheid
256,1	bescheiden,/bescheiden
256,3	anderen/ander
256,11	Arelas,/Arelas
257,12/13	oud-Christelijke/oud christelijke
258,3	die,/die

262,19	minnestreelen/minnestrelen
262,28	zij was/Zij was
264,4	aan.../aan..
265,8	Gandaric/Candaric (Candaric v, Gandaric H)
265,15	rots-overzaaide,/rots-overzaaide (rots-overzaaide v, rots-overzaaide, H)
267,11	paarden/paarden, (paarden, v, paarden H)
268,30	hout - /hout, (hout, v, hout - H)
271,13	uiterste/uitertse (uiterste v, H)
271,17/18	honderd-twee-en-zestigduizend/honderd twee-en-zestigduizend (honderd-twee-en-zestigduizend v, honderd-twee-en-zestig-duizend H)
272,14	Attila/Atilla (Attila v, H)
272,25	en bedreiging,/een bedreiging (een bedreiging v, en bedreiging, H)
276,11	graaf;/graaf: (graaf; v, H)
277,14	[<i>alinea</i>] Weêr/Weêr (Weêr v, [<i>alinea</i>] Weêr H)
278,23	ghi,/ghi (ghi v, ghi, H)
280,20	garsoenen/garsoene (garsoene v, garsoenen H)
281,29	Broêrtje/Broértje (Broêrtje v, H)
282,6	broêrtje/broertje (broêrtje v, H)
284,7	jaren:/jaren; (jaren; v, jaren: H)
285,13	zegen/zege*
288,7	eenmaal,/eenmaal (eénmaal, v, H)
288,7/8	noodlottig,/noodlottig (noodlottig v, noodlottig, H)
289,22	zusters kind/zusterskind (zusterskind v, zuster H)
293,12	dat/dan (dat v, H)
294,14	militaire/militaire, (militaire, v, militaire H)
294,26/27	bij hunne geduldige afwachting van betere tijden, hunne/bij hunne (bij hunne v, bij hunne geduldige afwachting van betere tijden, hunne H)

295,6/7	te springen/springen (te springen v, H)
295,9/10	kunstenarschap/kunstenaarsschap (kunstenarschap v, H)
296,17	Herculaneum/Herculanum (Herculanum v, Herculaneum H)

299,19	mede-rechtsgeleerden/mederechtsgeleerden (mederechtsgeleerden v, H)
300,16/17	Schoonheid/schoonheid (schoonheid v, Schoonheid H)
302,28	flâneeren/flaneeren (flâneeren v, flaneêren H)
303,5/6	bewonderenswaardige/bewonderingswaardige (bewonderenswaardige v, H)
306,28	verwoesten/verwoeste (verwoesten v, H)
306,29	bonhomie/bonhommie*
307,15	zoo/zoo (zoo v, H)
307,29	hij.../hij.. (hij... v, H)
311,1	en.../en-.. (en... v, H)
311,24	leêr/leer (leer v, leêr H)
311,31	maar/waar (maar v, H)
312,32	[<i>alinea</i>] Maar/Maar (Maar v, [<i>alinea</i>] Maar H)
312,33	een/en (een v, H)
313,7	gekocht,/gekocht (gekocht, v, H)
313,30	aller ijl/allerijl (aller ijl v, H)
315,29	in/jn(in v, H)
315,31	in denken in/in denken (in denken in v, H)
317,2	leidden/leiden (leidden v, H)
317,17/18	vormen,/vormen (vormen, v, H)
319,18/19	portret van deze taalgeleerde, die in zijn tijd/portret, dat (portret van deze taalgeleerde, die in zijn tijd v, H)
319,19	zoû/zou (zoû v, H)
321,19	jongste/jonste (jonste v, eerste H)
322,24	gelijker tijd/gelijkertijd (gelijker tijd v, H)
323,19/20	dan, zich/dan zich,*
325,4	weêrom/weerom (weêrom v, H)
325,14	Onzienlijke/onzienlijke (Onzienlijke v, H)
325,18/19	goddelijke/goddedelijke (goddelijke v, H)
325,19	Brahmanen/Bhramanen*
326,5	later,/later (later, v, H)

327,30	der betere/betere (der betere v, H)
327,32	Caracalla/Carcacalla (Caracalla v, H)
329,7	Longina/Longia (Longina v, H)

329,17	Domitia/Domitia, (Domitia v, H)
329,22	Pâris/Paris (Pâris v, H)
329,27	Pâris/Paris (Pâris v, H)
329,33	Jongere,/Jongere (Jongere, v, H)
330,6	besteeg,/besteeg; (besteeg; v, besteeg, H)
330,21	op,/op; (op; v, op, H)
331, 11	wier/wie (wier v, H)
331,12	is.../is.. (is... v, H)
331,19	bezoedelde/bezoedelden (bezoedelden v, bezoedelde H)
332,26	behagen...!/behagen..! (behagen...! v, H)
332,29	Zoo,/Zoo (Zoo, v, H)
333,4	hetaere/hetaire (hetaere v, H)
333,9	verachting,/verachting; (verachting; v, verachting, H)

Varianten

De eerste druk van de bundel *Proza* vertoont ten opzichte van de tijdschriftpublicatie (HP, GN, v, T) en ten opzichte van de overgeleverde handschriften (H, H², H¹) de hieronder volgende woordvarianten. Na het paginacijfer en het regelnummer wordt eerst de lezing van de eerste druk gegeven; na het 'ontstaan-uit-teken' (<) volgt de vroegere tijdschriftversie en in voorkomende gevallen de handschriftversie.

9,1	HET STILLE GENEUCHT < DOODGEWONE HISTORIËN; <i>Het stille geneucht</i> HP, H
9,4	over < aan H
9,6/7	ijs, als brokjes diamant ook, bij de weêr toegevroren wakken. < ijs, bij de weêr toegevroren wakken, als brokjes diamant ook HP, H
9,10	van wie elkander vasthielden < die elkander vast hielden HP, H
9,16	telkens < alleen H
9,25	lustig < kunstig H
10,1	die < wie H
12,3	als < met

12,11

zeventien < zeventien jaar

15,21	naar je < je
16,21	op < over
20,19/20	schoorsteentafel < schoorsteenmantel
26,2	zelfs < ook
28,24	een < hun
47,19	zeide, verwonderd, zij < zeide zij, verwonderd zij
50,16	schoorsteentafel < schoorsteenmantel
50,25	schoorsteentafel < schoorsteenmantel
51,5	geworden ben < ben geworden
53,26	mij steeds < mij
55,26	Alle < Alle de
55,29	alle < alle de
61,16	groot < groot, groot H
64,21	in < in een
64,35	als het ware < als ware het
65,6	waarvan < waaraan
69,14/15	was ook < ook was
70,16	<i>ontbreekt < Naschrift.</i> - De schrijver stelt zich voor met <i>De Zoekende Zielen</i> aan zijn feuilleton-lezers een romantiesch verhaal in feuilletons te bieden, waarvan elk feuilleton echter zoo veel mogelijk, een aparte indruk of stemming geven zal, terwijl toch de romantische draad der feuilletons tot een geheel zal samen rijgen.
74,9	karabijnen < revolvers
88,2	geschuind < genijgd
88,29	daalde < nijgde
89,34	zocht < zag
99,23	steeds meê < meê steeds
100,26	voor < op
101,19	pret < de pret
103,2	één enkel < één heel enkel
105,6	dien matten < den matten
113,1	<i>bestia, la < bestia, o la</i>
113,10	de arme < arme

118,33	die < de H
119,26	weg verstijven < weg te verstijven H
122,27	haar < hem H
122,28	zij haar < hij zijn H
130,20	had... < had... N.B. <i>De Prins</i> zal in vijf op elkaâr volgende feuilletons worden voltooid.
153,33	larven, rissen van < larven en rissen
164,21	auto < brick
166,18/19	uit gedraaid < uitgeblazen
170,14/15	aan die 65 fr. kom < kom aan die 65 fr.
171,30	van de < van
180,21	genoot. < genoot. Maar meende, dat het toch om die diepte-duizeling, die hem zeker had verward, voorzigtiger zijn zoû ook de derde acte hier, staande, aan te hooren. H ²
182,9	dan hij < dan hem H ²
183,3/4	na het spoorwegongeluk voort < voort na het spoorwegongeluk T, H
187,31	Het < Hij T, H
188,8	gemakkelijker < gemakkelijk H
190,2	1 < <i>ontbreekt</i>
192,20	die < dat
193,28	weêr geven < vertoont
202,29	draperie: < draperie: en
218,9	onder fijne < onder de fijne
218,14	de koning < koning
219,31	1 Of Welven, zoo men wil. < <i>ontbreekt</i>
222,31	zijn < is
224,9	te dier < dier
230,12	gij < u
233,21	ontgleed zijn kinderlichaam < ontgleed, aan zijn kinderlichaam,
235,11	aan < van
235,17	aan < met
236,13	de < die

238,1	Revolutie-moker hier < Revolutie hier moker
243,27/28	van het muzeum, en < en
246,20	hen < beiden
249,15	mij voor < voor mij
252,10	<i>belluarius</i> < BELLUARĭ
252,21	<i>wat er over</i> < WAT OVER
254,16	nog steeds < is nog steeds
254,22	die < die de
257,19	antieke < antiekere
257,20	verassching < incineratie
257,22	zij < die
266,14	doet < daar V, H
267,8	woestheid < overmoed H
267,8	werden < waren H
269,10	een rund < eene koe H
270,7	deze < zij H
270,11/12	op geen Kultuur [...] beroemden < op geen Kultur [...] beroemden V < geen Kultur [...] roemden H
270,21/22	heuvelen [...] zijn < heuvel [...] is H
271,5	broze < haastige H
272,12	een < de H
273,1	de < die H
273,22	de < die V, H
273,23	die < dat H
274,14	dan zijn < als zijn H
276,1	VAN HET BURGGRAAFJE < MEDIAEVALITEITEN I. <i>Van het Burggraafje</i> V, H
278,28	overdwarse < zigzaggende H
278,33	streng < streng nu H
280,24	vijf < vijftien H
280,33	Knapen < dienknappen H
281,12	Credo < Vigeliën H
282,21	heel < zeer H

282,24

staal < lemmet H

282,34

1 Schurk. < *ontbreekt* H

283,16	hield... < hield maar dat het niet zeker was, dat het kind zijn vader had willen vergiftigen, H
283,18	vermurwen... < vermurwen en den knaap te verlossen uit het gevang. H
285,10	van zijn ouderen < vooral van zijn ouderen H
285,16	zijn geest verblind < verblind H
285,30	profiel < uiterlijk H
288,2	wanden < wand H
288,29	alle eigen < alle H
289,34	den < een H
290,19	bloei < nabloei H
292,6	om < van H
293,34	de sobere < dor sobere V, H
296,23	over < met H
296,31	beminnelijkheid < grootzieligheid H
297,19	dat < die H
300,10	ons door hem beschreven < die hij ons beschreven heeft H
301,19/20	van de < de H
302,1	rollende < woelende H
302,8/9	modernere < moderne H
302,11	zijne < zijne fijn V, H
303,27	Nomentum < Nomentanum H
306,6	generalizeerende < onpersoonlijke H
307,5	zendt!?! < zendt?? ¹⁾ 1. Liber x. Ep. xix. H
307,20	's dichters dood < zijn dood H
307,24	dat < het H
308,4/5	geestig dichter < dichter H
308,12/13	pseudo-lasteraar < lasteraar H
310,28	worden betwijfeld < betwijfeld worden H
313,24	een weg < weg H
313,34	ook < zelfs H
314,1	de < zij, de H
315,14	er hevig < hier hevig H

316,6

wees < voerde H

317,12/13	den drie-jarigen knaap < het drie-jarigen kind H
317,29/30	proporties < proportie H
318,20	of ten < of H
320,11	werd < is H
320,13	in < in zijn V, H
320,31	bleef < bleek V, H
321,19	jongste ³¹ < eerste H
322,28	zegt < boekt H
323,3	hevigen < grooten H
324,5	omschaduwten < omparken H
325,2	gaat < keert H
326,14	grijsaard. De < grijsaard. De geheele antieke wereld heeft hij doortrokken, de V, H
329,12	daarna < zelfs H
329,18	haar aan heur < haar heur H
330,26/27	bezoeken < zien H
333,30	wel in dezen tijd < wel H
334,19	snikkende uitroept < uitroept H
334,21	hare < van hare H
334,26	wijst < stoot H

Afbrekingstekens

In deze uitgave van *Proza* moeten de volgende afbrekingstekens als een koppelteken gelezen worden:

10,24	artilleriste-
14,22	Renaissance-
43,29	CAMPO-
63,21	ferry-
72,20	Meisjes-
74,29	poëzie-
78,2	Santa-

31 Zie voor 'jongste' de lijst van correcties, p. 358.

88,18	driehoek-
93,32	groente-
104,21	stijf-
119,18	rood-
124,21	cypresse-
127,9	beurs-
148,16	echo-
154,35	en-
164,32	Italiaansch-
168,22	ge-
175,2	Indo-

181,35	politie-
185,27	restauratie-
188,33	groot-
197,34	Velasquez-
198,27	Buen-
199,32	karmozijn-
200,1	Renaissance-
200,25	gala-
201,14	<i>vertugadin-</i>
202,22	mythe-
203,24	familie-
208,34	spinsters-
209,26	atelier-
220,31	statie-
222,27	Audiëntie-
224,6	Garde-
226,33	Italiaansch-
230,23	Mont-
233,13	à-
242,12	miniaturkunst-
244,32	Vendée-
247,9	legaat-
251,19	provincie-
261,14	boom-
264,5	Renaissance-
264,12	ruïne-
268,16	Oostersch-
271,17	honderd-
271,27	Westersch-
271,34	Noord-
272,7	Vizi-
272,12	hoog-
284,10	de-
284,12	zenuw-
291,8	van-

291,31	be-
299,19	mede-
300,31	over-
302,30	de-
310,18	maar-
320,31	na-
323,33	Christus-
326,26	<i>praefectus-</i>
329,24	<i>mimus-</i>
342,8	Proza-
350,17	beentje-
357,10	en-
358,1	mede-

Op p. 180, 216 en 229 valt het einde van de pagina samen met een witregel.

* Voor de bibliografische gegevens werd onder meer gebruik gemaakt van het *Bibliografisch Repertorium Louis Couperus*, een door ZWO gesubsidieerd project, onder redactie van G. Borgers, E. Braches, K. Reijnders, uitgevoerd door Marijke Stapert-Eggen.

Zie voor de editieprincipes van de Volledige Werken Louis Couperus: *Algemene verantwoording van de Volledige Werken Louis Couperus*. Utrecht/Antwerpen, 1987. De editieprincipes zijn vastgesteld door Ernst Braches, Jan Fontijn, Karel Reijnders, Marijke Stapert-Eggen en H.T.M. van Vliet.